

શ્રી હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ

ભાગ-૧

ભાવાનુવાદકાર

પ.પૂ. આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

॥ धરણેન્દ્ર-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ૐ હ્રીં શ્રીં શ્રીં શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥
॥ શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ ॥
॥ ઈં નમઃ ॥

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભાગ-૧

✽—: ભાવાનુવાદકાર-છાયાકાર :—✽

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટદ્યોતક

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય લલિતશેખર સૂ.મ.સા.ના શિષ્યરત્ન

આચાર્યદેવ શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

✽—: સંપાદક :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી ધર્મશેખરવિજયજી

✽—: સહયોગ :—✽

પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી દિવ્યશેખરવિજયજી

✽—: પ્રકાશક :—✽

શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ

C/o. હિન્દુસ્તાન મિલ સ્ટોર્સ

૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,

આગ્રા રોડ, ભીવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫.

વિક્રમ સંવત્-૨૦૬૫ • વીર સંવત્-૨૫૩૫

મૂલ્ય : રૂ. ૪૦૦ (ભાગ : ૧+૨+૩)

: સુકૃતમ્ :

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ હરિભદ્રસૂરિ વિરચિત અને
પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરિ અનુવાદિત શ્રી
સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથના ભાગ-૧નો સંપૂર્ણ આર્થિક લાભ
પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી લલિતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજ
તથા પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી રાજશેખરસૂરીશ્વરજી
મહારાજની પ્રેરણાથી શ્રી કલ્પના સોસાયટી, નવસારીના
જ્ઞાનખાતાના દ્રવ્યમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. શ્રી અરિહંત
આરાધક ટ્રસ્ટ તેની ખૂબ ખૂબ અનુમોદના કરે છે.

વિશેષ સૂચના : આ પુસ્તક જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી છપાવ્યું હોવાથી
ગૃહસ્થે મૂલ્ય ચૂકવ્યા વિના આ પુસ્તકની માલિકી કરવી
નહિ. વાંચવા માટે આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવો હોય તો
યોગ્ય નકરો જ્ઞાનભંડાર ખાતે આપવો જરૂરી જાણવો.

અનુવાદમાં આધાર ગ્રંથો

◆ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ	◆ પિંડ વિશુદ્ધિ
◆ અધ્યાત્મસાર	◆ પ્રતિમાશતક
◆ અનુયોગદ્વાર	◆ પ્રવચનસારોદ્ધાર
◆ અભિધાન ચિંતામણિ	◆ બૃહત્કલ્પ
◆ આત્મપ્રબોધ	◆ ભક્તામર સ્તોત્ર
◆ આવશ્યક સૂત્ર	◆ ભગવતી સૂત્ર
◆ ઉપદેશ પદ	◆ મહાનિશીથ
◆ ઉપદેશ પ્રાસાદ	◆ મહાભારત
◆ ઉપદેશ માલા	◆ માર્કંડેય પુરાણ
◆ ઉપદેશ માલા (પુષ્પમાલા)	◆ યતિદિનચર્યા
◆ ઔઘનિર્યુક્તિ	◆ યતિલક્ષણ સમુચ્ચય
◆ કર્મપ્રકૃતિ	◆ યોગદંષ્ટિની સજ્જાય
◆ કલ્પસૂત્ર	◆ યોગદંષ્ટિ સમુચ્ચય
◆ ગચ્છાચાર પ્રયત્નો	◆ યોગબિંદુ
◆ ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય	◆ યોગશાસ્ત્ર
◆ ચૈત્યવંદન ભાષ્ય	◆ રાજપ્રશ્નીય
◆ ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય	◆ લોકપ્રકાશ
◆ જ્ઞાનસાર	◆ વિંશતિવિંશિકા
◆ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર	◆ વિશેષાવશ્યકભાષ્ય
◆ દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ	◆ વીતરાગ સ્તોત્ર
◆ દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ	◆ વ્યવહારસૂત્ર
◆ ધર્મબિંદુ	◆ વ્યવહારસૂત્ર ચૂર્ણિ
◆ ધર્મરત્ન પ્રકરણ	◆ શ્રાદ્ધજિતકલ્પ
◆ ધર્મસંગ્રહ	◆ શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
◆ ધર્મસંગ્રહણી	◆ સંબોધ સિત્તરિ
◆ નિશીથચૂર્ણિ	◆ સમવાયાંગ સૂત્ર
◆ પંચવસ્તુક	◆ સમ્યક્ત્વ પ્રકરણ
◆ પંચસંગ્રહ	◆ સિદ્ધહેમશબ્દાનુશાસન
◆ પંચાશક પ્રકરણ	◆ સૂત્રકૃતાંગ
◆ પાઈઅ સદ મહર્ણવ	◆ સ્કંદપુરાણ
◆ પૂજા વિંશિકા	◆ ષોડશક પ્રકરણ
◆ પિંડ નિર્યુક્તિ	◆ ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન

: ઝાઝા હાથ રળિયામણા :

વિ.સં. ૨૦૬૨ના ચાતુર્માસમાં શારીરિક અસ્વાસ્થ્યમાં માનસિક સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ રહે એ માટે મેં મુનિશ્રી હર્ષશેખર વિ. અને મુનિશ્રી દિવ્યશેખર વિ.ને સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથ વંચાવ્યો. આ ગ્રંથ વંચાવતાં જણાયું કે આ ગ્રંથમાં સાધુ-શ્રાવક ઉભયને ઉપયોગી બને તેવા ઘણા પદાર્થ છે. આથી જો આ ગ્રંથનો વ્યવસ્થિત ભાવાનુવાદ કરવામાં આવે તો ચતુર્વિધ સંઘમાં આ ગ્રંથ ઉપયોગી બને. આથી આ ગ્રંથનો ભાવાનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. મુદ્રિત પ્રતમાં ઘણી અશુદ્ધિ હોવાથી આ કાર્ય કરવા માટે આ ગ્રંથમાં રહેલી અશુદ્ધિઓ દૂર થવી જોઈએ. આ માટે મને વિદ્વાન આચાર્યશ્રી મુનિચંદ્ર સૂરિજીએ હસ્તલિખિત બે પ્રતોની ઝેરોક્ષ નકલો મોકલી. વિદુષી સાધ્વીજીશ્રી ચંદનબાળાશ્રીજીએ હસ્તલિખિત પ્રતની એક ઝેરોક્ષ નકલ મોકલી. આ ત્રણ પ્રતોમાં સા.શ્રી ચંદનબાળાશ્રીજીએ મોકલેલી પ્રત અક્ષરો મોટા હોવાથી અને વધારે શુદ્ધ હોવાથી એ પ્રત વધારે ઉપયોગી બની. આથી આ બંને પ્રત્યે આભારની અભિવ્યક્તિ કરું છું.

આ પ્રતોનો ઉપયોગ કરવા છતાં ઘણી અશુદ્ધિઓ દૂર ન થઈ. આથી અનુવાદ કરતાં કરતાં તે તે ગાથાઓ મુદ્રિત જે જે ગ્રંથોમાં હોવાની મને સંભાવના જણાઈ તે તે ગ્રંથો મંગાવ્યા. મુનિશ્રી દિવ્યશેખરવિજયજી દૂર-દૂરના પણ જ્ઞાનભંડારોમાંથી તે તે ગ્રંથો મારી પાસે હાજર કરતા રહ્યા. આથી અનુવાદનું કાર્ય સરળ બન્યું. તે તે ગ્રંથોમાં જે ગાથાઓ અનુવાદ સહિત મળી તે તે ગાથાઓનો અનુવાદ ન કરતાં તે જ અનુવાદ મેં પ્રસ્તુત અનુવાદમાં લઈ લીધો. જેમ કે વર્ધમાનતપોદધિ પ.પૂ.આ.શ્રી ભદ્રંકરસૂરિ મ. કૃત ધર્મસંગ્રહના પહેલા ભાગમાં દેવ અધિકારની, સમ્યક્ત્વ અધિકારની અને આલોચના અધિકારની ઘણી ગાથાઓ અનુવાદ સહિત મળી. મારા અનુવાદિત પંચાશક, ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય વગેરે ગ્રંથોમાંથી પણ ઘણી ગાથાઓ મળી. ધ્યાન અધિકારની બધી જ ગાથાઓ આવશ્યક સૂત્રમાં ધ્યાન શતકમાં મળી. એ બધી ગાથાઓનો અનુવાદ મહાન શાસનપ્રભાવક પ.પૂ.આ.શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ. મ. કૃત ધ્યાનશતક વિવેચનવાળા ગ્રંથમાંથી લીધો. આ સિવાય બીજાપણ અનેક ગ્રંથોમાંથી

છૂટક છૂટક ગાથાઓ મળી. તે તે ગાથાઓના અનુવાદમાં આ ગાથા કયા ગ્રંથમાં છે તેનો કાઉંસમાં નિર્દેશ કર્યો છે. આથી આ સ્થળે તે તે ગ્રંથના અનુવાદકો અને સંપાદકો વગેરે પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પ્રદર્શિત કરું છું.

અનુવાદ જેમ જેમ લખાતો ગયો તેમ તેમ પ્રારંભમાં મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રીએ અને પાછળથી મુનિશ્રી ધર્મશેખરવિજયજીએ તેની પ્રેસ કોપી તૈયાર કરી. અનુવાદ તૈયાર થયા પછી પ્રકાશન થાય ત્યાં સુધીની બધી જવાબદારી મુનિશ્રી ધર્મશેખરવિજયજીએ લઈને મારી જવાબદારી ઘણી ઓછી કરી. તેમણે પ્રૂફ સંશોધનમાં માત્ર શબ્દોની જ નહિ, કિંતુ અર્થની પણ અશુદ્ધિ ન રહે તેની પૂર્ણ કાળજી રાખી છે. તેમણે આ કાર્ય પોતાનું જ છે એમ સમજીને દિલથી કર્યું છે. પ્રૂફ સંશોધનમાં મુનિશ્રી દિવ્યશેખરવિ. એ પણ સહયોગ આપ્યો છે. સંસ્કૃત છાયામાં અશુદ્ધિ ન રહે એ માટે મુનિશ્રી હિતશેખરવિજયજીએ બધી જ ગાથાઓની સાથે સંસ્કૃત છાયા તપાસી છે. જ્યાં અશુદ્ધિ હતી ત્યાં સુધારી છે. છેલ્લે છેલ્લે મુનિશ્રી ધર્મતિલકવિજયજીએ ફાઈનલ પ્રુફો ઘણી ચીવટથી જોયા છે અને એમણે સૂચવેલી કેટલીક મહત્ત્વની ક્ષતિઓ સુધારી છે. આમ આ ગ્રંથના પ્રકાશનમાં “ઝાઝા હાથ રળિયામણા” એ કહેવત ચરિતાર્થ બની છે.

પ્રવચનના કે વાચનાના મંગલાચરણમાં તસ્મૈ ગુરુવે નમઃ એ પદો બોલતાં જ જે બે મહાપુરુષોની તસ્વીરો મારી આંખ સામે આવ્યા વિના રહેતી નથી તે સિદ્ધાંત મહોદધિ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય-પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાને અને નિઃસ્પૃહતાનીરધિ પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયહીરસૂરીશ્વરજી મહારાજાને આ પ્રસંગે ભાવભરી વંદના કરું છું. જેઓશ્રીની પાવન નિશ્રામાં મારું સંયમજીવન વ્યતીત થઈ રહ્યું છે તે મારા પૂ. ગુરુદેવશ્રી દીર્ઘ તપસ્વી (આયંબિલ વર્ધમાન તપની ૧૦૦ + ૮૮ ઓળીના આરાધક) શ્રી લલિતશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજાને પણ આ પ્રસંગે ભાવભરી વંદના કરું છું.

પ્રાન્તે આ અનુવાદમાં છન્નસ્થતા, અનુપયોગ આદિથી જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ કંઈ પણ લખાયું હોય તેનું ત્રિવિધ-ત્રિવિધે મિચ્છા મિ દુક્કડં.

ખંભાત, વિ.સં. ૨૦૬૪,

- આચાર્ય રાજશેખરસૂરિ

મા.સુ.-૧૧ (મૌન એકાદશી)

-: મારો અનુભવ :-

કોઈ પણ ગ્રંથની ગાથાઓમાં શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ જાણી શકાય એ માટે મારો યત્કિંચિત્ અનુભવ અહીં લખું છું. જેથી અન્ય મહાત્માઓને ઉપયોગી બને.

(૧) છંદના વૃત્તછંદ અને આર્યાછંદ એમ બે પ્રકાર છે. અક્ષરોની ગણતરીથી રચાતા છંદને વૃત્ત(=શ્લોક) કહેવામાં આવે છે. માત્રાની ગણતરીથી રચાતા છંદને આર્યા(ગાથા) કહેવામાં આવે છે.

(૨) આપણા મોટા ભાગના ગ્રંથો આર્યાછંદથી રચાયેલા જોવા મળે છે.

(૩) આર્યા છંદના વિપુલા, પથ્યા વગેરે અનેક ભેદો છે.

(૪) આમ છતાં આર્યા છંદના સામાન્ય નિયમો આ પ્રમાણે છે—

પૂર્વાર્ધમાં ચાર માત્રાનો એક ગણ એવા સાત ગણો હોય છે અને અંતમાં એક અક્ષર ગુરુ હોવો જોઈએ. ઉત્તરાર્ધમાં પણ આ જ વ્યવસ્થા છે. પણ છઠ્ઠો ગણ એક જ માત્રાનો કે ચાર લઘુ અક્ષરવાળો જોઈએ. જેમ કે— આ ગ્રંથની પહેલી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

નમિરુણ વીયરાયં, સવ્વન્તું તિયસનાહકયપૂયં ।

સંબોહપયરણમિણં, વુચ્છં સુવિહિયહિયદ્દાણ ॥

આમાં પૂર્વાર્ધના પહેલા ચરણમાં (વીયરાયં સુધી) ત્રણ ગણ છે અને પછીના બીજા ચરણમાં ચાર ગણ છે. આમ કુલ સાત ગણ થયા. છેલ્લો એક અક્ષર ‘યં’ ગુરુ છે. ઉત્તરાર્ધમાં ત્રીજા ચરણમાં (મિણં સુધી) ત્રણ ગણ છે. ચોથા ચરણમાં ચાર ગણ છે. છેલ્લો એક અક્ષર ‘ણ’ ગુરુ છે. છઠ્ઠો ગણ ‘હિ’ એક જ માત્રાનો છે.

ગણોના પાંચ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે— (૧) બંને ગુરુ અક્ષર, (૨) પ્રથમ બે લઘુ પછી એક ગુરુ, (૩) પહેલો ત્રીજો લઘુ અને બીજો ગુરુ, (૪) પહેલો ગુરુ, પછીના બે લઘુ, (૫) ચારે લઘુ અક્ષર.

સમજવા માટે ગુરુની ૬ અને લઘુની ૧ આવી નિશાની છે. એથી પાંચ ગણોની ક્રમશઃ સ્થાપના આ પ્રમાણે થાય— ૬૬, ૧૬, ૧૬, ૬૧, ૧૧૧.

આમાં ત્રીજો ભેદ જગણ કહેવાય છે. તે એકી નંબરમાં (પહેલા, ત્રીજા, પાંચમા અને સાતમા ગણમાં સર્વથા ન આવવો જોઈએ. તથા

પૂર્વાર્ધમાં છઠ્ઠો ગણ 'જ' ગણ (હ્રસ્વ-દીર્ઘ-હ્રસ્વ) કે ચાર લઘુ અક્ષરવાળો ગણ આવવો જોઈએ. ઉત્તરાર્ધમાં છઠ્ઠો ગણ એક જ માત્રાનો કે ચાર લઘુ અક્ષરવાળો હોવો જોઈએ.

અહીં જણાવેલી આ ગ્રંથની પહેલી ગાથામાં પૂર્વાર્ધમાં છઠ્ઠો ગણ 'સનાહ' એમ 'જ' ગણ છે. ઉત્તરાર્ધમાં 'હિ' એમ એક જ માત્રાનો છઠ્ઠો ગણ છે.

जं पुण अब्भासरसा, सुयं विणा कुणइ फलनिरासंसो ।

तमसंगाणद्धाणं विण्णेयं णिऊणदंसीहि ॥ २४० ॥ (દેવાધિકાર)

આ ગાથામાં પૂર્વાર્ધમાં છઠ્ઠો ગણ ચાર લઘુ અક્ષરવાળો છે.

આ ગ્રંથની દશમી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

चउकारणपरिजुयं सव्वं कज्जं समुप्पए पायं ।

तप्पिय पढम सुद्धे, सव्वाणि तयणुसारणि ॥

આ ગાથામાં ઉત્તરાર્ધમાં છઠ્ઠો ગણ ચાર લઘુ અક્ષરવાળો છે.

હ્રસ્વ અક્ષરની એક માત્રા અને દીર્ઘ અક્ષરની બે માત્રા ગણાય છે. તથા હ્રસ્વ અક્ષરની પછી વિસર્ગ, અનુસ્વાર કે અક્ષરસંયોગ હોય તો હ્રસ્વ અક્ષરની પણ બે માત્રા ગણાય. જેમ કે દેવઃ, અહીં વ પછી વિસર્ગ હોવાથી વની બે માત્રા ગણાય. ઉક્તં અહીં હ્રસ્વ ડની પછી અક્ષરસંયોગ હોવાથી ડની બે માત્રા ગણાય.

પૂર્વાર્ધનો અને ઉત્તરાર્ધનો છેલ્લો અક્ષર એક માત્રાનો હોય તો પણ અપવાદથી બે માત્રાનો ગણાય. જેમ કે—

चेइयदव्वं साहारणं च भक्खे विमूढमणसा वि ।

परिभमइ तिरियजोणीसु अण्णाणत्तं सया लहइ ॥ १०३ ॥

(દેવાધિકાર)

આ ગાથામાં પૂર્વાર્ધમાં અને ઉત્તરાર્ધમાં પણ છેલ્લો હ્રસ્વ હોવાથી એક માત્રાનો હોવા છતાં બે માત્રાનો ગણાય.

સામાન્યથી એક ગણમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ ચાર માત્રા હોય. પણ ક્યારેક પાંચમાત્રા પણ હોય. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં અનેક સ્થળે પાંચ માત્રાવાળો ગણ જોવામાં આવે છે.

ગાથાઓની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ જાણવા માટે નીચેના નિયમો પણ ઉપયોગી છે—
 એ છઞ્ચ સમાણા=એતે ષડપિ સમાના અ-આ-ઇ-ઈ-ઉ-ઊ લક્ષણા
 સમાના: સમવસેયા:, હ્રસ્વસ્ય સ્થાને દીર્ઘો દીર્ઘસ્ય ચ હ્રસ્વ: इति यावत्,
 જેમ કે—

सुत्तत्थपोरिसिं नो करेइ गिण्हइ परपरीवायं ।

(જીવાનુ શાસન ગ્રંથની દશમી ગાથા)

અહીં ‘પરિવાયં’માં હ્રસ્વ ‘રિ’ના સ્થાને દીર્ઘ ‘રી’ છે.

નીચા લોયમભૂયા ય આણિયા એ બિંદુદુભાવા ।

સંસ્કૃત છાયા : નીતૌ લોપમભૂતૌ ચાનીતૌ એતૌ બિન્દુદ્વિર્ભાવો ।

અર્થ : એતૌ અનુસ્વાર-દ્વિર્ભાવો વિદ્યમાનૌ લોપં નીતૌ પ્રાસૌ ચ
 ભવતઃ, અવિદ્યમાનૌ તર્હિ આનીતૌ ભવતઃ ।

(જીવાનુશાસન, ગાથા-૫, ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય ગાથા ૬૯૦-૧)

પ્રાસ મેળવવા માટે અનુસ્વાર અને દ્વિર્ભાવ ન હોય તો લાવી શકાય
 અને હોય તો લોપ કરી શકાય.

પુસ્ત્રસ્વરદીવદ્ધે સૂત્રમાં દેવનાગસુવત્રકિત્રગણસ્સભૂઅભાવચ્ચિએ
 એ સ્થળે ‘દેવં’માં અનુસ્વાર લવાયો છે, અને ‘સ્સભૂઅ’માં અર્ધો સ્
 લવાયો છે.

પ્રાકૃત ભાષામાં લિંગ, વિભક્તિ અને વચનનો ફેરફાર હોય તો દોષ
 નથી. (નવપદ પ્રકરણ ગાથા-૧૩૦) આ ગાથામાં કર્તવ્યં એકવચનમાં
 છે, અને મરણાનિ બહુવચનમાં છે.

મતુયત્થંમિ મુણિજ્જહ આલં ફલ્લં મણં ચ મણુયં ચ । (ધ્યાનશતક
 ગાથા-૫૬ની ટીકા)

મત્ (વાળા) અર્થમાં પ્રાકૃતમાં આલ, ફલ્લ, મણ અને મણુયં પ્રત્યય
 લાગે છે.

વસણસયસાવયમણં અહીં મણ પ્રત્યય મત્ (વાળા) અર્થમાં છે.
 “સેંકડો વ્યસન રૂપ શ્યાપદવાળો” એવો અર્થ છે.

- આચાર્ય રાજશેખરસૂરિ

માગસર સુદ-૧૧ (મૌન એકાદશી)

ખંભાત-૨૦૬૪

-: સામાન્ય અનુક્રમણિકા :-

- ભાગ-૧ (૧) દેવ અધિકાર
(૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૧
કુગુરુ અધિકાર
તથા
ગાથાઓનો અકારાદિ
અનુક્રમ
- ભાગ-૨ (૨) ગુરુ અધિકાર વિભાગ-૨
સુગુરુ અધિકાર
તથા
સુગુરુ અધિકારમાં આવતા
પદાર્થોથી ભરપૂર પરિશિષ્ટ
- ભાગ-૩ (૩) સમ્યક્ત્વ અધિકાર
(૪) અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ અધિકાર
(૫) શ્રાવક પ્રતિમા અધિકાર
(૬) શ્રાવક વ્રતાધિકાર
(૭) સંજ્ઞા અધિકાર
(૮) લેશ્યા અધિકાર
(૯) ધ્યાન અધિકાર
(૧૦) મિથ્યાત્વ અધિકાર
(૧૧) આલોચના અધિકાર

-: અનુક્રમણિકા :-

ભાગ-૧

ગાથા વિષય	પૃષ્ઠ
૧ અનુબંધ ચતુષ્ટય	૧
૨ ત્રણ કરણ	૧
૩ સમભાવથી મોક્ષ	૧૦
૪ થી ૧૧ મોક્ષમાર્ગ	૧૧
૧૨ થી ૨૧ દેવનું વર્ણન	૧૯
૨૨ થી ૩૧ ચોત્રીશ અતિશયો	૨૬
૩૨ વાણીના ૩૫ ગુણો	૩૦
૩૩ થી ૩૫ ચાર અતિશયો	૩૩
૩૬ જિન બે મુદ્રામાં સિદ્ધ થાય	૩૪
૩૭-૩૮ ત્રણ અવસ્થા	૩૪
૩૯ ત્રણ પ્રતિષ્ઠા	૩૬
૪૦ જિનપ્રતિમા આરિસા સમાન છે	૩૭
૪૧ જિનપ્રતિમાનું મહત્વ	૪૧
૪૨ થી ૫૧ પૂજાના વિવિધ પ્રકાર	૪૧
૫૨ પૂજાના સમંતભદ્રા વગેરે ત્રણ પ્રકાર	૪૪
૫૩ ભાવપૂજા અધ્યાત્મધર્મરૂપ ફળવાળી છે	૪૫
૫૪ દ્રવ્યપૂજાથી કોને લાભ થાય ?	૪૬
૫૮ મુખકોશ બાંધીને પૂજા કરવી	૪૮
૫૯ પૂજા કરતાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો ન બોલવા	૪૮
૬૦ મૂળ બિંબની પૂજા વિશેષથી કરવી	૪૯
૬૧ થી ૬૫ સ્વામી-સેવકભાવનો અભાવ	૪૯
૬૬ થી ૬૯ એકની વિશેષપૂજામાં બીજાની અવજ્ઞાનો અભાવ ..	૫૧
૭૦-૭૧ જિનબિંબ પૂજાનો હેતુ	૫૨
૭૨ થી ૭૬ જિનબિંબ પૂજાના પ્રભાવમાં	
માછલાં આદિનાં દષ્ટાંતો	૫૨
૭૭ મોક્ષનો દ્રવ્ય-ભાવપૂજા સિવાય	
અન્ય કોઈ ઉપાય નથી	૫૯

૭૮-૭૯	પૂજામાં વિધિનું મહત્વ	૬૦
૮૦ થી ૮૬	પાંચ આશાતના	૬૦
૮૭	દશ આશાતના	૬૩
૮૮	જિનદૃષ્ટિમાં પડેલું ન ખવાય	૬૩
૮૯	૮૪ આશાતના	૬૩
૯૦ થી ૯૨	દેવદ્રવ્યની વ્યાખ્યા	૬૫
૯૩	જિનભક્તિ માટે દ્રવ્ય રાખવાનો હેતુ	૬૬
૯૪	કેવું દ્રવ્ય જિનભક્તિ માટે ન રખાય ?	૬૬
૯૫-૯૬	દેવદ્રવ્યની વ્યાખ્યા	૬૭
૯૭ થી ૧૧૦	દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ આદિનું ફળ	૬૮
૧૧૧	દ્રવ્યસ્તવ-ભાવસ્તવનું ફળ	૭૪
૧૧૨	દ્રવ્યસ્તવ-ભાવસ્તવના અધિકારી	૭૪
૧૧૪	જિનપૂજા અંગે સાધુની ભાષા	૭૫
૧૧૫	હિંસાના ત્રણ પ્રકાર	૭૬
૧૧૬	મુનિઓ સદા જિનધ્યાનમાં હોય	૮૦
૧૧૭	દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદનાથી ભાવસ્તવ હોય	૮૦
૧૧૮-૧૧૯	દ્રવ્યસ્તવમાં કૂપ દષ્ટાંતની ઘટના	૮૦
૧૨૦ થી ૧૨૩	જિનપૂજામાં હિંસાનો અભાવ	૮૨
૧૨૪-૧૨૫	પહેલી ક્રિયા જિનપૂજા, પછી બીજી ક્રિયા	૮૪
૧૨૬	જિનપૂજા શાશ્વત સુખને કરનારી છે	૮૫
૧૨૭	તીર્થંકરના ચારે નિર્દેશ તીર્થંકરરૂપ છે	૮૬
૧૨૮	ઉત્કૃષ્ટ ભવ્યની વ્યાખ્યા	૮૬
૧૩૦ થી ૧૪૪	જિનપૂજામાં સાત શુદ્ધિ	૮૬
૧૪૫ થી ૧૪૯	પૂજાનો વિધિ	૮૨
૧૫૦ થી ૧૫૪	નિર્માલ્ય ક્યાં નાખવું ? વગેરે	૮૪
૧૫૬-૧૫૭	મોક્ષના હેતુ-ગુણો	૮૬
૧૫૮ થી ૧૬૦	મંડપમાં પ્રવેશાદિનો વિધિ	૮૭
૧૬૨	નિર્માલ્યની વ્યાખ્યા	૮૮
૧૬૩	અવસ્થાંતરને પામેલું નિર્માલ્ય પણ જિનપ્રતિમાના ભોગને યોગ્ય થાય	૮૮
૧૬૬ થી ૧૬૯	ચૈત્યદ્રવ્યના ત્રણ પ્રકાર	૮૯

૧૭૦	ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજામાં ઉત્તમ ભાવ આવે	૧૦૧
૧૭૧	પુષ્પોના ગ્રંથિમ આદિ ભેદો	૧૦૨
૧૭૨	જિનપ્રતિમાની અંગપૂજા	૧૦૨
૧૭૩	પૂજા મુખકોશ બાંધીને કરવી	૧૦૩
૧૭૪	પૂજા કરતી વખતે સ્તુતિ-સ્તોત્રો ન બોલવા	૧૦૩
૧૭૫	મૂળનાયકની વિશેષથી પૂજામાં અવજ્ઞા નહિ	૧૦૩
૧૭૬-૧૭૭	જિનપૂજાનો હેતુ	૧૦૪
૧૭૮ થી ૧૮૬	જિનબિબોનું જળ એક-બીજાને સ્પર્શે તેમાં દોષ નથી	૧૦૪
૧૮૭-૧૮૮	અગ્ર પૂજા	૧૦૭
૧૮૯ થી ૧૯૧	પૂજાના પંચોપચાર વગેરે ત્રણ પ્રકાર	૧૦૮
૧૯૨	પૂજાની સામગ્રી સ્વયં લાવવી વગેરેથી પૂજાના ત્રણ પ્રકાર	૧૦૯
૧૯૩	પૂજાના પુષ્પાદિ ચાર પ્રકાર	૧૧૦
૧૯૪	દ્રવ્ય-ભાવપૂજાની વ્યાખ્યા	૧૧૦
૧૯૫-૧૯૬	વિધિની મહત્તા	૧૧૧
૧૯૭	પૂજાના વિઘ્નોપશમની આદિ ત્રણ પ્રકાર	૧૧૧
૧૯૮	દ્રવ્યસ્તવની વ્યાખ્યા	૧૧૨
૧૯૯	શ્રાવકે પૂજા કર્યા વિના ન રહેવું	૧૧૩
૨૦૦	જિનપૂજા અક્ષત બની જાય	૧૧૩
૨૦૧	પૂજા પ્રણિધાનનું મહત્ત્વ	૧૧૪
૨૦૨	પૂજાથી મનશાંતિ વગેરે લાભો	૧૧૪
૨૦૩-૨૦૪	જિનપૂજામાં હિંસા નથી	૧૧૪
૨૦૫ થી ૨૧૩	દ્રવ્યસ્તવના ચાર પ્રકાર	૧૧૫
૨૧૪-૨૧૫	જિનાજ્ઞાના બે પ્રકાર	૧૨૦
૨૧૬ થી ૨૨૪	વિવિધ રીતે પૂજાનો પ્રભાવ	૧૨૦
૨૨૫ થી ૨૩૦	વિધિ-બહુમાનની ચતુર્ભંગી	૧૨૩
૨૩૧ થી ૨૩૪	ભાવજિન-સ્થાપનાજિનમાં અંતર નથી	૧૨૫
૨૩૫ થી ૨૪૨	અનુજ્ઞાનના પ્રીતિ આદિ ચાર પ્રકાર	૧૨૭
૨૪૩ થી ૨૪૭	ધર્મક્રિયાની રૂપિયા સાથે ઘટના	૧૩૦

૨૪૮-૨૪૯	અનુજ્ઞાનના સતતાભ્યાસ વગેરે ત્રણ પ્રકાર	૧૩૨
૨૫૦-૨૫૧	ક્યારે કોને ક્યું અનુજ્ઞાન હોય	૧૩૪
૨૫૨ થી ૨૫૯	૪૦ મધ્યમ આશાતનાઓ	૧૩૫
૨૬૦-૨૬૧	પૂજાના આઠ ગુણો	૧૩૭
૨૬૨	વિધિનું મહત્વ	૧૩૮
૨૬૩	પૂજામાં અનુબંધહિંસા ન હોય	૧૩૮
૨૬૪	પૂજામાં થતી સ્વરૂપહિંસા લાભકારી છે	૧૩૮
૨૬૫	નિશ્ચય-વ્યવહાર હિંસા	૧૩૯
૨૬૬-૨૬૭	પરિણામ પ્રમાણે ફળની પ્રાપ્તિ	૧૪૪
૨૬૮ થી ૨૭૦	જિનપૂજાથી થતા લાભો	૧૪૫
૨૭૧ થી ૨૭૩	ત્રણ પ્રકારની પૂજા	૧૪૬
૨૭૪	જે યોગોથી ગુણો પ્રગટે તે યોગો સાચા	૧૪૭
૨૭૫-૨૭૬	કોને કયો સ્તવ હોય	૧૪૮
૨૭૭ થી ૨૮૬	સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ	૧૪૯
૨૮૭ થી ૨૯૨	જિનપ્રતિમાપૂજાનું વિવિધ રીતે મહત્વ	૧૫૭
૨૯૩	જિનેશ્વરો કયા ભાવોને સ્પર્શતા નથી	૧૫૯
૨૯૪ થી ૩૦૨	અભવ્યકુલક	૧૬૦
૩૦૩	કોનામાં કઈ અહિંસા હોય	૧૬૩
૩૦૪	જિનપૂજામાં થતી હિંસા દોષરૂપ નથી	૧૬૩
૩૦૫-૩૦૬	સાધુ-શ્રાવકને આશ્રયીને વિરત આદિ	
	ચાર પ્રકાર	૧૬૪
૩૦૭	કોને કેવી હિંસા-અહિંસા હોય	૧૬૫
૩૦૮	સાધુઓને કરાતા અભિગમનાદિ નિર્દોષ છે	૧૬૬
૩૦૯ થી ૩૧૨	કેવા જીવો પરિમિત સંસારી છે ?	૧૬૭
૩૧૩ થી ૩૩૧	પ્રતિમામાં તીર્થંકરના જ્ઞાનાદિ ગુણો ન હોવા છતાં પ્રતિમા પૂજ્ય કેમ ?	
	એ વિષે પૂર્વપક્ષ-ઉત્તરપક્ષ	૧૬૮
૩૩૨-૩૩૩	ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ	૧૭૫
૩૩૫	શુદ્ધ ભાવ નિક્ષેપાથી નામાદિ નિક્ષેપા શુદ્ધ	૧૭૭
૩૩૬ થી ૩૩૮	દેવદ્રવ્યવૃદ્ધિ આદિનો ઉપદેશ	૧૭૭
૩૩૯	જિનપ્રતિમાની ભક્તિથી શરીરકષ્ટ સફળ થાય છે	૧૭૮

(૨) ગુરુ અધિકાર

વિભાગ-૧ કુગુરુનું સ્વરૂપ

૨-૩ નામગુરુ આદિ ચાર પ્રકારના ગુરુ	૧૭૯
૪ ભાવગુરુને વરેલી ઉપમાઓ	૧૮૦
૫-૬ ભાવગુરુનું સ્વરૂપ	૧૮૬
૭ સુગુરુને શ્રદ્ધાદિથી ઓળખી શકાય	૧૮૧
૮ થી ૧૯ પાસત્યાદિ પાંચ કુગુરુઓ	૧૮૨
૨૦ થી ૨૫ કુગુરુઓના ત્યાગનો ઉપદેશ	૨૦૩
૨૬ થી ૨૯ શ્રાવકોને સૂક્ષ્મ વિચારો કહી શકાય	૨૦૭
૩૦ થી ૩૭ કુશીલોનું વર્ણન	૨૦૯
૩૮ થી ૭૩ તજવા યોગ્ય ગચ્છ	૨૧૨
૭૪-૭૮ સંયમથી રહિત અવંદનીય છે	૨૨૨
૭૬ થી ૮૪ સંયમથી રહિતોનો મુગ્ધ જીવોને ઉપદેશ	૨૨૨
૮૫ આચાર્ય શુદ્ધ હોય તો સુગચ્છ છે	૨૨૫
૮૬ થી ૮૯ તજવા યોગ્ય ગચ્છ	૨૨૫
૯૦ સુગચ્છ	૨૨૬
૯૧-૯૨ કુસાધુઓ	૨૨૭
૯૩ તજવા યોગ્ય મુનિઓ	૨૨૭
૯૪-૯૫ ધૂમધામ સાધુઓ	૨૨૭
૯૬-૯૭ સારણા ન કરનાર આચાર્ય મસ્તક કાપનાર છે	૨૨૯
૯૮ પાખંડી-કુશીલ	૨૨૮
૯૯ થી ૧૧૩ કુશીલોનો સંગ તજવો	૨૩૦
૧૧૪ થી ૧૧૭ કુસાધુઓને વંદનાદિનો નિષેધ	૨૩૪
૧૧૮ થી ૧૨૩ સંઘનું સ્વરૂપ	૨૩૫
૧૨૪ થી ૧૩૨ જિનાજ્ઞા ભંગ અનર્થનું કારણ	૨૩૭
૧૩૩ થી ૧૬૩ કુસાધુઓનું વિવિધ રીતે વર્ણન	૨૪૦
૧૬૪ થી ૧૭૧ કુસાધુઓને વંદનથી પ્રાયશ્ચિત્તાદિ	૨૪૯
અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૨૫૨ થી ૨૭૪

“ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીસંપૂજિતાય ઐ હ્રીં શ્રીં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ”

“શ્રી દાન-પ્રેમ-રામચંદ્ર-હીરસૂરિ સદ્ગુરુભ્યો નમઃ”

ૐ નમઃ

યાકિનીમહત્તરાધર્મપુત્ર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

શ્રી સંબોધ પ્રકરણ ગ્રંથનો

આચાર્યશ્રી રાજશેખરસૂરિ કૃત

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

-: ભાગ-૧ :-

(૧) દેવ અધિકાર

નમિઝળ વીયરાયં, સવ્વત્તં તિયસનાહકયપૂયં ।

સંબોહપયરણમિણં, વુચ્છં સુવિહિયહિયઙ્ગા ॥ ૧ ॥

નત્ત્વા વીતરણં સર્વજં ત્રિદશનાથકૃતપૂજં,

સંબોધપ્રકરણમિદં વક્ષ્યે સુવિહિતહિતાર્થાય ॥ ૧ ॥ ૧

જે કેવિ મગ્ગરત્તા, ચરિમાવત્તે ય ચરિમકરણંમી ।

તેસિં વિબોહણઙ્ગા, ભવ્વાણં ભવિયદવ્વાણં ॥ ૨ ॥

યે કેઽપિ માર્ગસ્તાશ્ચરમાવર્તે ચ ચરમકરણે,

તેષાં વિબોધનાર્થં ભવ્યાનાં ભવ્યદ્રવ્યાણામ્ ॥ ૨ ॥ ૨

ગાથાર્થ— ઇંદ્રોએ જેમની પૂજા કરી છે, તેવા વીતરાગ સર્વજને નમીને સુવિહિતોના (=સારું આચરણ કરનારાઓના) હિત માટે અને જે કોઈ જીવો ચરમ આવર્તમાં ચરમયથાપ્રવૃત્તકરણમાં રહેલા છે અને મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગવાળા છે તેવા ભવ્યદ્રવ્ય ભવ્યજીવોને બોધ પમાડવા માટે આ સંબોધ પ્રકરણને કહીશ.

વિશેષાર્થ— દરેક ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલ, વિષય, પ્રયોજન અને સંબંધ એ ચારનો નિર્દેશ હોય છે. આ ચારને અનુબંધ ચતુષ્ટય કહેવામાં આવે છે.

મંગલ—કોઈ પણ ઈષ્ટ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવો એવો શિષ્ય પુરુષનો આચાર છે. તથા શુભ કાર્યોમાં ઘણાં વિઘ્નો આવવાનો સંભવ છે. ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવાથી વિઘ્નોનો નાશ થાય છે. ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવો એ મંગલ છે. અહીં ગ્રંથકારે શિષ્ટાચારનું પાલન કરવા અને વિઘ્નોનો નાશ કરવા માટે ગાથામાં મંગલ કર્યું છે.

પૂર્વપક્ષ—ગ્રંથના પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર રૂપ મંગલ વાક્યનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના જ માનસિક નમસ્કાર, તપશ્ચર્યા આદિ અન્ય મંગલથી જ વિઘ્નોનો વિનાશ થઈ જવાથી ઈષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ થઈ જશે. આથી ગ્રંથનું કદ વધારનારા વાચિક નમસ્કારની જરૂર નથી.

ઉત્તરપક્ષ—વાત સત્ય છે. માનસિક નમસ્કાર આદિથી વિઘ્નવિનાશ થઈ જતો હોવા છતાં જો ગ્રંથના પ્રારંભમાં ઈષ્ટદેવનમસ્કારરૂપ મંગલ-વાક્યનો ઉલ્લેખ ન કરવામાં આવે તો કોઈક પ્રમાદી શિષ્ય ઈષ્ટદેવ-નમસ્કારરૂપ મંગલ કર્યા વિના જ ગ્રંથનું અધ્યયન, શ્રવણ વગેરે કરે. આથી તેને વિઘ્નો આવવાનો સંભવ હોવાથી તેની તે ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય. ગ્રંથમાં મંગલ વાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલ-વાક્યના પાઠપૂર્વક અધ્યયન આદિ કરે. એ મંગલવચનથી થયેલા દેવ સંબંધી શુભભાવથી વિઘ્નો દૂર થવાથી શાસ્ત્રમાં નિર્વિઘ્ને પ્રવૃત્તિ થાય છે. ગ્રંથના પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર કરવાથી બીજો લાભ એ થાય છે કે આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલા આગમને અનુસરનારું છે માટે ઉપાદેય છે એવી બુદ્ધિ થાય છે. આથી શિષ્ય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આમ શિષ્યની પ્રવૃત્તિ માટે પણ ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર છે. કહ્યું છે કે—

મંગલપુષ્પવત્તો, પમત્તસીસોવિ પારમિહ જાઈ ।

સત્યે વિસેસણાણા, તુ ગોરવાદિહ પયટ્ટેજા ॥ ૧ ॥

“ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલવચનના ઉલ્લેખથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને શાસ્ત્રના પારને પામે છે, તથા વિશેષ પ્રકારના (આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલ આગમને અનુસરનારું છે એવા) જ્ઞાનથી ગૌરવપૂર્વક શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે.

વિષય— બુદ્ધિશાળી પુરુષો આ ગ્રંથમાં પોતાને ઈષ્ટ વિષય છે એમ જાણ્યા વિના ગ્રંથનું વાંચન કરે નહિ, એથી બુદ્ધિશાળી પુરુષો ગ્રંથને વાંચે એ માટે ગ્રંથનો વિષય (=અભિધેય) કહેવો જોઈએ. આથી ગ્રંથકારે “સંબોધ પ્રકરણને કહીશ” એમ કહીને આ ગ્રંથના વિષયનો નિર્દેશ કર્યો છે. સંબોધ પ્રકરણ આ ગ્રંથનો વિષય છે=અભિધેય છે.

પ્રયોજન— વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા બુદ્ધિશાળી પુરુષો જે શાસ્ત્રમાં કોઈ પ્રયોજન (=શાસ્ત્રને રચવાનો હેતુ) જણાવવામાં ન આવ્યું હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. આથી વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષો શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે એ માટે પ્રયોજન કહેવું જોઈએ. આથી ગ્રંથકારે “સુવિહિતોના હિત માટે અને ચરમાવર્તમાં ચરમ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલા અને મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગવાળા ભવ્ય જીવોને બોધ પમાડવા માટે” એમ કહીને ગ્રંથરચનાનું પ્રયોજન જણાવ્યું છે.

પ્રયોજનનું વિશેષ વર્ણન— પ્રયોજન અનંતર અને પરંપર એમ બે પ્રકારે છે. એ બંને પ્રકારના પ્રયોજનના કર્તા અને શ્રોતાની અપેક્ષાએ બે પ્રકાર છે. આથી પ્રયોજનના કુલ ચાર ભેદ થયા.

કર્તાનું અનંતર પ્રયોજન— ભવ્ય જીવોને પ્રસ્તુત ગ્રંથનો બોધ.

કર્તાનું પરંપર પ્રયોજન— પરોપકાર દ્વારા કર્મક્ષયથી મોક્ષ.

શ્રોતાનું અનંતર પ્રયોજન— પ્રસ્તુત ગ્રંથનો બોધ.

શ્રોતાનું પરંપર પ્રયોજન— (ચારિત્ર આદિથી) મોક્ષપ્રાપ્તિ.

સંબંધ— ગ્રંથના પ્રારંભમાં સંબંધ પણ કહેવો જોઈએ. “આ ગ્રંથનું આ ફળ છે” એવો જે યોગ (=ગ્રંથનો ફળની સાથેનો સંબંધ) તે સંબંધ કહેવાય છે. પ્રસ્તુતમાં સાધ્ય-સાધન સંબંધ છે. સાધ્ય એટલે જે સિદ્ધ કરવાનું હોય (=પ્રાપ્ત કરવાનું હોય) તે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સાધ્ય એટલે પ્રયોજન=ફળ. સાધ્યને જે સિદ્ધ કરી આપે=પ્રાપ્ત કરી આપે તે સાધન. પ્રસ્તુતમાં સંબોધ પ્રકરણનો બોધ સાધ્ય=પ્રયોજન છે. આ ગ્રંથ તેનું સાધન છે. આમ ગ્રંથનો ફળની સાથે સંબંધ તે સાધ્ય-સાધન સંબંધ.

મૂળ ગાથામાં સાધ્ય-સાધન રૂપ સંબંધનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કર્યો નથી. પણ મૂળ ગાથામાં પ્રયોજનનો નિર્દેશ કર્યો છે. પ્રયોજનના નિર્દેશથી સાધ્ય-સાધનરૂપ સંબંધનો પણ નિર્દેશ થઈ ગયો છે.

અહીં પહેલી ગાથામાં સુવિહિતોના હિત માટે એટલે મોક્ષમાર્ગને પામેલા સાધુ અને શ્રાવકોના હિત માટે. બીજી ગાથામાં જે જીવો નજીકમાં જ સમ્યગ્દર્શન વગેરે મોક્ષમાર્ગને પામવાના છે તેવા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ચરમાવર્તમાં— જીવો ચરમાવર્તમાં જ મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગવાળા બને છે. મોક્ષનો અનુરાગ થયા વિના મોક્ષમાર્ગનો અનુરાગ ન જ થાય. મોક્ષનો અનુરાગ ચરમાવર્તમાં જ થાય. દરેક જીવમાં સહજ ભાવમલ રહેલો હોય છે. સાથે થાય તે સહજ. ભાવમલ જીવના સમાનકાળે જ થનાર છે. અર્થાત્ જ્યારથી જીવ છે ત્યારથી જ મલ છે. માટે મલનું સહજ વિશેષણ છે. શરીર વગેરેનું મલ દ્રવ્યમલ છે. આત્માનો મલ ભાવમલ છે. માટે મલનું ભાવ એવું વિશેષણ છે. સહજ ભાવમલ એટલે આત્માની કર્મસંબંધની યોગ્યતા. આત્મામાં સહજ ભાવમલ=કર્મસંબંધની યોગ્યતા છે માટે આત્મા કર્મબંધ કરીને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને અત્યંત દુઃખોને પામે છે. દરેક આવર્તમાં સહજ ભાવમલનો દ્વાસ થતો જાય છે. પણ મોક્ષમાર્ગનો અનુરાગ થાય તેટલો સહજ ભાવમલનો દ્વાસ થયો હોતો નથી.

જૈનશાસનનો આ નિયમ છે કે તથાત્મવ્યત્વનો પરિપાક થયા વિના મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગ થતો નથી. તથાત્મવ્યત્વના પરિપાક માટે જેટલો ભાવમલનો દ્વાસ (=ક્ષય) આવશ્યક છે તેટલો ભાવમલનો દ્વાસ ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત પહેલાં ન થાય. ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં જ થાય. માટે ચરમ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં જ મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગ થાય. જેમ મહાવ્યાધિના વિકારમાં જીવને પથ્થ આહાર પ્રત્યે અનુરાગ ન થાય, તેમ ઘણા ભાવમલના પ્રભાવથી ચરમાવર્તની બહાર રહેલા જીવને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગ પ્રગટતો નથી. માટે અહીં “ચરમાવર્તમાં” એમ કહ્યું છે.

ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં— જીવ ચરમાવર્તમાં આવે ત્યારે પ્રારંભથી જ મોક્ષમાર્ગનો અનુરાગ થાય જ એવો નિયમ નથી. ચરમાવર્તમાં આવ્યા પછી પણ જ્યાં સુધી ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં ન આવે ત્યાં સુધી મોક્ષમાર્ગનો અનુરાગ ન થાય. જીવને અનેકવાર યથાપ્રવૃત્તિકરણ થાય છે. પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે યથાપ્રવૃત્તિકરણ પછી જીવ અવશ્ય સમ્યક્ત્વને પામે તે યથાપ્રવૃત્તિકરણ ચરમ(=છેલ્લું) યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય છે. ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણને બરોબર સમજવા માટે યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરે ત્રણ કરણને વિસ્તારથી સમજવાની જરૂર છે. તે આ પ્રમાણે—

કરણના ત્રણ પ્રકાર—

કરણં અહાપવત્તં, અપુલ્લમણિયટ્ટિં ચેવ ભલ્લાણં ।

इयरेसिं पढमं चिय, भण्णइ करणत्ति परिणामो ॥ ૨૯ ॥

યથાપ્રવૃત્તિ, અપૂર્વ અને અનિવૃત્તિ એમ ત્રણ કરણ છે. આ ત્રણ કરણ ભલ્લોને જ હોય છે. અભલ્લોને^૧ એક જ યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે. કરણ એટલે જીવના ‘પરિણામ=અધ્યવસાયો.’^૨ (૨૯)

કયું કરણ ક્યારે હોય તેનો નિર્દેશ—

जा गंठी ता पढमं, गंठिं समइच्छओ भवे वीयं ।

अणियट्ठीकरणं पुण, समत्तपुरक्खडे जीवे ॥ ૩૦ ॥

ગ્રંથિ (=ગ્રંથિદેશ) સુધી પહેલું યથાપ્રવૃત્તિકરણ, ગ્રંથિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ; અને જીવ સમ્યક્ત્વાભિમુખ બને ત્યારે (=ગ્રંથિભેદ થયા પછી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી) ત્રીજું અનિવૃત્તિકરણ હોય છે.^૩

ત્રણ કરણોને બરાબર સમજવા માટે યથાપ્રવૃત્તિ વગેરે શબ્દોના અર્થને બરોબર સમજવાની જરૂર છે. આથી આપણે અહીં યથાપ્રવૃત્તિ, ગ્રંથિ, ગ્રંથિદેશ, અપૂર્વ અને અનિવૃત્તિશબ્દના ભાવને થોડા વિસ્તારથી વિચારીએ.

૧. દૂરભલ્લોને પણ એક જ યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે.

૨. વિશેષાઠ ગાથા-૧૨૦૨.

૩. વિશેષાઠ ગાથા-૧૨૦૩.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ— યથાપ્રવૃત્તિકરણ એટલે નદીઘોલપાષાણ^૧ ન્યાયે, એટલે કે કર્મક્ષયના આશય વિના, જેનાથી કર્મનો ક્ષય (=કર્મની સ્થિતિ ઘટે) તે અધ્યવસાયવિશેષ^૨ સંસારી જીવોને કર્મક્ષય કરવાના આશય વિના પણ કર્મનો ક્ષય થાય. આથી આ કરણ સંસારી જીવોને અનાદિકાળથી છે, અપૂર્વકરણની જેમ નવું નથી. આથી તેનું યથાપ્રવૃત્ત^૩ એવું નામ સાર્થક છે. યથા એટલે જેમ. પ્રવૃત્ત એટલે પ્રવર્તેલું. અનાદિકાળથી જેવી રીતે પ્રવર્તેલું છે તેવી રીતે પ્રવર્તેલું. કર્મક્ષયના આશય વિના કર્મનો ક્ષય જેનાથી થાય (=કર્મની સ્થિતિ ઘટે) તે અધ્યવસાયવિશેષને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવામાં આવે છે.

ગ્રંથિ— ગ્રંથિ એટલે વૃક્ષના મૂળની દુર્ભેદ અને કઠીન ગાંઠ જેવો દુર્ભેદ રાગ-દ્વેષનો તીવ્ર પરિણામ.

ગ્રંથિદેશ— યથાપ્રવૃત્તિકરણથી જ્યારે કર્મક્ષય વધારે થાય અને કર્મબંધ ઓછો થાય ત્યારે કર્મો ઘણાં ઘટી જાય. આ પ્રમાણે કર્મો ઓછાં થતાં આયુષ્ય સિવાય સાત કર્મોની સ્થિતિ ઘટીને કંઈક (=પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ) ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી જ રહે ત્યારે ગ્રંથિનો=રાગ-દ્વેષના તીવ્ર પરિણામનો ઉદય હોવાથી તે અવસ્થાને ગ્રંથિદેશ કહેવામાં આવે છે. સાત કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય ત્યારે તો ગ્રંથિનો (=રાગ-દ્વેષના તીવ્ર પરિણામનો) ઉદય હોય જ, કિંતુ ઘટે ત્યારે પણ ઘટતાં ઘટતાં દેશોન એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ થાય ત્યાં સુધી ગ્રંથિનો ઉદય હોય છે. ત્યારપછી ગ્રંથિનો ઉદય ન હોય. કારણ કે પછી અપૂર્વકરણથી ગ્રંથિનો ભેદ થઈ જાય છે. આમ ગ્રંથિની છેલ્લી

૧. જેમ નદીનો પથ્થર હું ગોળ બનું એવી ઈચ્છા વિના અને એ માટે પ્રયત્ન વિના પાણી વગેરેથી આમતેમ અથડાઈને ગોળ બની જાય છે. તેમ હું કર્મક્ષય કરું એવા આશય વિના અને એ માટે કોઈ પ્રયત્ન વિના થતા કર્મક્ષયમાં 'નદીઘોલપાષાણ' ન્યાય લાગુ પડે છે. અહીં ધુણાકાર ન્યાય પણ લાગુ પડી શકે. લાકડામાં ઉત્પન્ન થનાર અને લાકડું ખાનાર કીડાને ધુણ કહેવામાં આવે છે. તે કીડો લાકડાને કોતરી ખાય છે. તેથી લાકડામાં આશય વિના પણ અક્ષરોનો આકાર પડે છે.

૨. અનાદિકાલાત્ કર્મક્ષયણપ્રવૃત્તોઽધ્યવસાયવિશેષઃ (વિશેષા. ૧૨૦૩)

૩. વિશેષાવશ્યક, પંચસંગ્રહ વગેરે મૌલિક ગ્રંથોમાં 'યથાપ્રવૃત્ત' એવું નામ છે. પણ ગુજરાતી ભાષામાં 'યથાપ્રવૃત્તિ' એવું નામ વધારે પ્રસિદ્ધ છે.

હદ સાતકર્મોની દેશોન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ પ્રમાણ સ્થિતિ હોવાથી એ સ્થિતિને ગ્રંથિદેશ (=ગ્રંથિની છેલ્લી હદ) કહેવામાં આવે છે. આ ગ્રંથિદેશ સુધી યથાપ્રવૃત્તિકરણ હોય છે. અર્થાત્ જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી દેશોન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ રહે ત્યાં સુધી કર્મો ખપાવી શકે છે. આથી જ અહીં કહ્યું કે— યથાપ્રવૃત્તિકરણ ગ્રંથિ સુધી હોય છે.

સ્પષ્ટતા— સાતકર્મોની સ્થિતિ ઘટીને કંઈક ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી જ રહે ત્યારે ગ્રંથિનો=રાગ-દ્વેષના તીવ્રપરિણામનો ઉદય હોવાથી તે અવસ્થાને ગ્રંથિદેશ કહેવામાં આવે છે એમ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે. પણ અહીં તીવ્રતા અને મંદતા સાપેક્ષ છે. ગ્રંથિદેશે રાગદ્વેષના પરિણામ અપેક્ષાએ તીવ્ર અને અપેક્ષાએ મંદ પણ હોય છે. ગ્રંથિદેશે આવેલા જીવોના રાગ-દ્વેષના પરિણામ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા જીવોની કે ગ્રંથિદેશે નહિ આવેલા જીવોની અપેક્ષાએ ઘણા મંદ હોય છે, પણ જે જીવોએ ગ્રંથિભેદ કરી નાખ્યો છે તે જીવોની અપેક્ષાએ તીવ્ર હોય છે. આથી અહીં સાતકર્મોની સ્થિતિ ઘટીને કંઈક ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી જ રહે ત્યારે ગ્રંથિનો=રાગદ્વેષના તીવ્ર પરિણામનો ઉદય ગ્રંથિભેદની અપેક્ષાએ જાણવો. ગ્રંથિદેશે નહિ આવેલા જીવોની અપેક્ષાએ તો ગ્રંથિદેશે રાગ-દ્વેષના મંદ પરિણામનો ઉદય હોય છે. કારણ કે જો રાગદ્વેષના પરિણામ મંદ ન થાય તો સ્થિતિ ઘટવા છતાં ગ્રંથિદેશે આવી શકાતું નથી. આથી જ એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં ભવસ્વભાવથી જ બધાં કર્મોની સ્થિતિ અંતઃકોડાકોડિ સાગરોપમથી ન્યૂન હોય છે, છતાં તે જીવો ગ્રંથિદેશે આવેલા નથી કહેવાતા. તેમનામાં કર્મસ્થિતિ ઘટવા છતાં રાગદ્વેષના પરિણામ (અને રસબંધ) ગ્રંથિદેશ કરતાં અનંતગુણા જ હોય છે. આનો ભાવાર્થ એ થયો કે રાગ-દ્વેષના પરિણામની મંદતાપૂર્વક સાત કર્મોની કંઈક ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ જેટલી સ્થિતિ તે ગ્રંથિદેશ છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણથી જીવને આટલી અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અહીંથી આગળ વધવા અપૂર્વકરણ આદિની જરૂર પડે છે. આનાથી એ પણ સિદ્ધ થયું કે જીવ પુરુષાર્થ વિના જ તેવી ભવિતવ્યતા આદિના બળે આટલી

અવસ્થા (દેશોન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ સ્થિતિ) સુધી પહોંચી શકે છે. અહીંથી આગળ વધવા પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. પુરુષાર્થ વિના અહીંથી આગળ ન વધાય. અભવ્ય જીવો આટલી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા છતાં પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી આગળ વધી શકતા નથી. માટે જ અભવ્યોને એક યથાપ્રવૃત્તિકરણ જ હોય છે. અભવ્યની જેમ^૧ દૂરભવ્યો પણ પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી અહીંથી આગળ વધી શકતા નથી. આથી દૂરભવ્યોને પણ એક યથાપ્રવૃત્તિકરણ જ હોય.

અપૂર્વકરણ— અપૂર્વકરણ એટલે અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ. તેનું અપૂર્વ એવું નામ સાર્થક છે. અપૂર્વ=પૂર્વે કદી ન થયું હોય તેવું. જ્યારે રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છેદવાનો ઉલ્લાસ જાગે છે, ત્યારે જ અપૂર્વકરણ આવે છે. સંસારી જીવો પૂર્વે કહ્યું તેમ યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અનેકવાર ગ્રંથિદેશ સુધી આવી જાય છે. પણ પછી રાગ-દ્વેષની ગાંઠને છેદવાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી ફરી કર્મની સ્થિતિ વધારી દે છે. પણ ક્યારેક કોઈક સત્ત્વશાળી આસન્નભવ્ય જીવમાં ગ્રંથિદેશે આવ્યા પછી રાગદ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાના તીવ્ર-વીર્યોલ્લાસને જ અપૂર્વકરણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે પૂર્વે અનેકવાર ગ્રંથિદેશે આવવા છતાં ક્યારેય તેવો વીર્યોલ્લાસ જાગ્યો નથી. આથી તેનું અપૂર્વ એવું નામ સાર્થક છે. રાગ-દ્વેષની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર-વીર્યોલ્લાસ પ્રગટતાં જીવ તેનાથી એ ગાંઠને ભેદી નાંખે છે. માટે જ “ગ્રંથિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે” એમ કહ્યું છે.

અનિવૃત્તિકરણ— અનિવૃત્તિકરણ એટલે સમ્યક્ત્વને પમાડનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો. આનું ‘અનિવૃત્તિ’ એવું નામ સાર્થક છે. અનિવૃત્તિ એટલે પાછું ન ફરનાર. જે અધ્યવસાયો સમ્યક્ત્વને પમાડ્યા વિના પાછા ફરે નહિ-જાય નહિ તે અનિવૃત્તિ.^૨ અનિવૃત્તિકરણને પામેલો આત્મા અંતર્મુહૂર્તમાં જ અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામે છે. (પંચાશક ગ્રંથના ગુજરાતી અનુવાદમાંથી ઉદ્ધત)

૧. ચરમાર્વતમાં નહિ આવેલા જીવો દૂરભવ્ય કહેવાય છે.

૨. જેમ અનિવૃત્તિકરણમાં આવેલા જીવો પાછા ફરતા નથી તેમ અપૂર્વકરણમાં આવેલા જીવો પણ પાછા ફરતા નથી.

મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગવાળા— ચરમાવર્તમાં ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણને પામેલા જીવો પૂર્વે કહ્યું તેમ સહજભાવમલ દ્વાસ થવાના કારણે તથાભવ્યત્વના પરિપાકથી મોક્ષ પ્રત્યે અનુરાગવાળા બને છે. જેને મોક્ષ પ્રત્યે અનુરાગ થાય તેને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે પણ અવશ્ય અનુરાગ થાય. કારણ કે જેને કાર્ય પ્રત્યે અનુરાગ થાય તેને કારણ પ્રત્યે પણ અવશ્ય અનુરાગ થાય. જેમ કે—લોકોને આરોગ્ય પ્રત્યે અનુરાગ થાય છે, તો આરોગ્યના કારણ ઔષધાદિ પ્રત્યે પણ અવશ્ય અનુરાગ છે. માટે અહીં “મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગવાળા” એમ કહ્યું છે.

ભવ્યદ્રવ્ય— ભવ્ય એટલે ઉત્તમ. જેનું આત્મદ્રવ્ય ઉત્તમ છે તે ભવ્યદ્રવ્ય. મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગવાળા થયેલા જીવોનું આત્મદ્રવ્ય ઉત્તમ હોય છે. કારણ કે તેવા જીવો સદ્ગુરુયોગ વગેરે યોગ્ય સામગ્રી મળતાં મોક્ષમાર્ગને પામી જાય છે.

ભવ્ય— ભવ્ય એટલે મોક્ષમાર્ગને લાયક. જીવોના ભવ્ય અને અભવ્ય એવા બે ભેદ છે. ભવ્ય એટલે મોક્ષ પામવાને યોગ્ય. અભવ્ય એટલે મોક્ષ પામવાને માટે અયોગ્ય. મોક્ષ પામવાની સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થતાં મોક્ષને પામી શકે તે ભવ્ય. મોક્ષમાર્ગની સામગ્રી મળવા છતાં અભવ્ય જીવો કદી મોક્ષ ન પામે. અભવ્ય જીવોનો વ્યવચ્છેદ કરવા અહીં ‘ભવ્યો’ એવું વિશેષણ છે.

મોક્ષ પામવા માટે જીવ ભવ્ય હોવો જોઈએ. માટે અહીં ‘ભવ્યો’ એમ કહ્યું છે. ભવ્ય જીવો પણ મોક્ષની ઈચ્છા થયા વિના મોક્ષમાં ન જાય. મોક્ષની ઈચ્છા ચરમાવર્તકાળમાં જ થાય. માટે અહીં ‘ચરમાવર્તમાં’ એમ કહ્યું છે. ચરમાવર્તમાં આવ્યા પછી પણ ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં આવ્યા વિના મોક્ષની ઈચ્છા ન થાય. માટે અહીં ‘ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં’ એમ કહ્યું છે. ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલા જીવને મોક્ષની ઈચ્છા થતાં અવશ્ય મોક્ષમાર્ગની પણ ઈચ્છા થાય. માટે અહીં “મોક્ષમાર્ગમાં અનુરાગવાળા” એમ કહ્યું છે. મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગવાળા થયેલા જીવો સદ્ગુરુનો યોગ વગેરે સામગ્રી મળતાં મોક્ષમાર્ગને પામી જાય તેવા ઉત્તમ હોય છે. માટે અહીં ‘ભવ્યજીવ’ એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે. (૧-૨)

સેયંબરો ય આસંબરો ય બુદ્ધો ય અહવ અણ્ણો વા ।

સમભાવભાવિઅપ્પા, લહ્હ મુક્કં ન સંદેહો ॥ ૩ ॥

શ્વેતામ્બસ્થ આશામ્બસ્થ બુદ્ધશ્ચાથવાઽન્યો વા ।

સમભાવભાવિતાત્મા લભતે મોક્ષં ન સંદેહઃ ॥ ૩ ॥ ૩

ગાથાર્થ— શ્વેતાંબર હોય, દિગંબર હોય, બૌદ્ધ હોય કે અન્ય હોય, પણ જે સમભાવથી ભાવિત આત્મા છે તે નિઃસંદેહ મોક્ષને મેળવે છે. (સંબોધસિત્તરિ ગાથા-૨)

વિશેષાર્થ— મોક્ષનું મુખ્ય કારણ કર્મક્ષય છે. કર્મક્ષયનું મુખ્ય કારણ સમતા છે. આથી મોક્ષનું મુખ્ય કારણ સમતા છે. આ અંગે અધ્યાત્મસારમાં કહ્યું છે કે—

ઉપાયઃ સમતૈવૈકા, મુક્તેરન્યઃ ક્રિયાભરઃ ।

તત્તતત્પુરુષભેદેન, તસ્યા એવ પ્રસિદ્ધયે ॥ ૨૭ ॥

“મુક્તિનો ઉપાય એક સમતા જ છે. તે તે પુરુષના ભેદથી સર્વવિરતિ વગેરેની જે જે ક્રિયાઓ ભગવાને કહી છે, તે તે બધી ક્રિયાઓ સમતાની જ પ્રકૃષ્ટસિદ્ધિ માટે છે.”

ભગવાને સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. બૌદ્ધ વગેરે અન્યલિંગમાં અને ગૃહસ્થલિંગમાં પણ જીવો સિદ્ધ થાય છે. તેમનામાં સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર દેખાતા નથી. તો એ જીવો કેવી રીતે સિદ્ધ થાય એ પ્રશ્ન થાય એ સહજ છે. આનું સમાધાન મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે અધ્યાત્મસાર સમતા અધિકારમાં કર્યું છે. તે આ પ્રમાણે—

અન્યલિંગાદિસિદ્ધાનામાધારઃ સમતૈવ હિ ।

સ્ત્રત્રયફલપ્રાપ્તેર્યયા સ્યાદ્ ભાવજૈનતા ॥ ૨૩ ॥

“અન્યલિંગ આદિથી સિદ્ધ થયેલા જીવોની સિદ્ધિનો આધાર (હેતુ) સમતા જ છે.”

પ્રશ્ન— સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ મળીને મોક્ષમાર્ગ છે. જે જૈન બને, જે જિનની આજ્ઞા માને, તેનામાં જ આ

ત્રણ હોય, અન્યલિંગમાં રહેલ જૈનેતર જીવમાં આ ત્રણ ન હોય. આથી મુક્તિ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—અન્યલિંગથી સિદ્ધ થનાર જીવ દ્રવ્યથી (બાહ્ય દેખાવથી) જૈન ન હોવા છતાં ભાવથી તો જૈન જ છે. ભાવથી તેનામાં સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ છે. કારણ કે રત્નત્રયીનું ફલ સમતા તેનામાં છે. ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની સમતા વિના કેવળજ્ઞાન ન થાય અને ભાવથી રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિ વિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની સમતા ન આવે. આથી અન્યલિંગથી સિદ્ધ થયેલા જીવમાં ઉત્કૃષ્ટસમતા હતી, એ નિશ્ચિત છે. એથી જ તેનામાં ભાવથી રત્નત્રયી પણ હતી. એથી જ તેનામાં ભાવથી જૈનત્વ પણ હતું.”

આનાથી એ પણ નિશ્ચિત થાય છે કે જૈન બન્યા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય. આથી જ ભક્તામર સ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે—

ત્વામેવ સમ્યગુપલધ્ય જયન્તિ મૃત્યું ।

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર પન્થાઃ ॥ ૨૩ ॥

“હે મુનીન્દ્ર ! આપને જ સારી રીતે પામીને જીવો મૃત્યુને જીતે છે. આ સિવાય બીજો કોઈ મોક્ષપદનો સુખરૂપ માર્ગ નથી.”

અન્ય લિંગમાં સિદ્ધ થનારા જીવો દ્રવ્યથી (=બાહ્યથી) જૈન ન હોવા છતાં ભાવથી તો જૈન બની જ ગયા હોય છે અને તેમને સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રયીનું ફળ સમતા પ્રાપ્ત થઈ ગયું હોય છે. આથી અન્યદર્શનમાં રહેલા જીવો પણ જો સમભાવથી ભાવિત બને તો મોક્ષને પામે. (૩)

મગ્ગો મગ્ગો લોએ, ધર્મંતિ સર્વેવિ મગ્ગણારહિયા ।

પરમપ્પમગ્ગણા જત્થ તમ્મગ્ગો મુક્કલમગ્ગુત્તિ ॥ ૪ ॥

માર્ગો માર્ગો લોકે ધર્મંતિ સર્વેઽપિ માર્ગણારહિતાઃ ।

પરમાત્મમાર્ગણા યત્ર તન્માર્ગો મોક્ષમાર્ગ ઇતિ ॥ ૪ ॥..... ૪

ગાથાર્થ—(આત્માની) વિચારણાથી રહિત બધાય લોકો માર્ગ માર્ગ એમ બોલે છે. પણ જે માર્ગમાં આત્માની વિચારણા હોય તે માર્ગ મોક્ષમાર્ગ છે.

વિશેષાર્થ— કેવલ વર્તમાનભવમાં અને પરભવમાં ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે થતો ધર્મ માર્ગ તરીકે ઓળખાતો હોય તો પણ મોક્ષમાર્ગ નથી. કારણ કે ભૌતિક સુખોથી માત્ર શરીરને લાભ થાય છે. આત્માને કોઈ લાભ થતો નથી. આથી કેવળ આ લોક-પરલોકના ભૌતિક સુખો માટે થતા ધર્મમાં આત્માની વિચારણા જ નથી. આવો ધર્મ તો દરેક જીવે ભૂતકાળમાં અનંતીવાર કર્યો છે, પણ તેનાથી આત્માને કોઈ લાભ થયો નથી. (૪)

જત્યં ય વિસયકસાય-ચ્ચાઓ મગ્ગો હ્વિજ્જ ણો અણ્ણો ।

નામાઙ્ગ ચઽબ્બેઓ, ધ્મણિઓ સો વીયરાગેહિ ॥ ૫ ॥

યત્ર ચ વિષયકષાયત્યાગો માર્ગો ભવેદ નાન્યઃ ।

નામાદિચતુર્ભેદો ધનિતઃ સ વીતરાગૈઃ ॥ ૫ ॥ ૫

ગાથાર્થ— જે માર્ગમાં (=ધર્મમાં) વિષય-કષાયોનો ત્યાગ થાય તે મોક્ષમાર્ગ છે. અન્ય મોક્ષમાર્ગ નથી. વીતરાગ ભગવંતોએ તે મોક્ષમાર્ગ નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ ભેદથી ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે.

વિશેષાર્થ— સંસારનો ત્યાગ એ મોક્ષ છે. પરમાર્થથી વિષય-કષાય એ જ સંસાર છે. આથી જ યોગશાસ્ત્ર પ્રકાશ-૪માં કહ્યું છે કે—

અયમાત્મૈવ સંસારઃ કષાયેન્દ્રિયનિર્જિતઃ ।

તમેવ તદ્વિજેતારં મોક્ષમાહુર્મનીષિણ ॥ ૫ ॥

“કષાય અને ઈન્દ્રિયોથી જીતાયેલો આ આત્મા જ સંસાર છે. કષાય-ઈન્દ્રિયોને જીતનાર આત્માને જ વિદ્વાનો મોક્ષ કહે છે.”

આથી અહીં “જે માર્ગમાં વિષય-કષાયોનો ત્યાગ થાય તે મોક્ષમાર્ગ છે” એમ કહ્યું છે. આ મોક્ષમાર્ગના નામમોક્ષમાર્ગ, સ્થાપનામોક્ષમાર્ગ, દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ અને ભાવમોક્ષમાર્ગ એમ ચાર ભેદ છે. કોઈનું મોક્ષમાર્ગ એવું નામ તે નામથી મોક્ષમાર્ગ છે. મોક્ષમાર્ગની સ્થાપના કરવી એ સ્થાપના મોક્ષમાર્ગ છે. દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગના બે ભેદ છે. પ્રધાનદ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ અને અપ્રધાનદ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ. જે દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ ભાવમોક્ષમાર્ગનું કારણ બને તે પ્રધાનદ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ. અપુનર્બંધક વગેરે જીવોનો દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ પ્રધાનદ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ છે. કારણ કે દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગની આરાધના કરતાં

કરતાં તે જીવો સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ ભાવમોક્ષ-માર્ગને અવશ્ય પામે છે. જે દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ ભાવમોક્ષમાર્ગનું કારણ ન બને તે અપ્રધાનમોક્ષમાર્ગ છે. અભવ્ય અને દુર્ભવ્ય જીવોને અપ્રધાન-દ્રવ્યમોક્ષમાર્ગ હોય છે. કારણ કે એ જીવો દ્રવ્યથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની આરાધના કરે છે. તેમની એ આરાધના ભાવ-દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું કારણ બનતી નથી. સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્ર એ ત્રણ ભાવમોક્ષમાર્ગ છે. ચારિત્રનું પાલન કરનારા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને ભાવમોક્ષમાર્ગ હોય છે. (૫)

તત્થપ્પભાવમગ્ગો, સાહિજ્જઇ પવરસુદ્ધકરણેહિં ।

બજ્ઞાંતરપ્પજોગ-પ્પઓયણે પરમપયડત્થં ॥ ૬ ॥

તત્રાત્મભાવમાર્ગઃ સાધ્યતે પ્રવરસુદ્ધકરણૈઃ ।

બાહ્યાન્તરગત્ત્વયોગપ્રયોજને પરમપ્રકટાર્થમ્ ॥ ૬ ॥..... ૬

ગાથાર્થ— તે ચાર પ્રકારના મોક્ષમાર્ગમાં પરમપદ (=મોક્ષ)ને પ્રગટ કરવા માટે બાહ્ય અને આંતર 'અધ્યાત્મયોગથી' (=બાહ્ય અને આંતર અધ્યાત્મયોગની સાધના કરતાં કરતાં) શ્રેષ્ઠ શુદ્ધકરણોથી આત્માનો ભાવમોક્ષમાર્ગ સાધી શકાય છે.

વિશેષાર્થ— મોક્ષ માટે બાહ્ય ક્રિયાઓ કરવી તે બાહ્ય અધ્યાત્મયોગ છે. મોક્ષપ્રાપ્તિનો આંતરિક ભાવ એ આંતર અધ્યાત્મયોગ છે. આંતરિક અધ્યાત્મયોગપૂર્વક બાહ્ય અધ્યાત્મયોગ સાધતાં સાધતાં જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરે ત્રણ કરણો કરે છે. એ ત્રણે કરણોથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં ભાવ-મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પૂર્વે બીજી ગાથામાં કહ્યું તેમ ચરમાવર્તમાં મોક્ષની ઈચ્છાવાળો બનેલો જીવ મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગવાળો બને છે. આ જીવને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે અનુરાગ હોવા છતાં હજી મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. આ જીવ મોક્ષ મેળવવાના ભાવથી બાહ્ય ધર્મક્રિયા કરે છે. મોક્ષ મેળવવાના ભાવથી બાહ્ય ધર્મક્રિયાઓ કરતાં કરતાં એ જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરે ત્રણ

૧. અહીં ગાથામાં સપ્તમી વિભક્તિ તૃતીયા વિભક્તિના અર્થમાં છે.

કરણોને કરીને સમ્યગ્દર્શન પામે છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતાં ભાવમોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન વિના ભાવમોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

આ ગાથામાં ભાવમોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવા માટે શું કરવું જોઈએ તે જણાવ્યું છે. ભાવમોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવા માટે બાહ્ય-આંતર અધ્યાત્મયોગની સાધના કરવી જોઈએ. બાહ્ય-આંતર યોગની સાધના કરનાર જીવ તુરત કે વિલંબથી અવશ્ય ત્રણ કરણો દ્વારા સમ્યગ્દર્શન પામીને ભાવમોક્ષમાર્ગને પામે છે. (૬)

તત્કાદ્વિજોયકરણા, સ્ત્રીરં પયડં ઘયં જહાં હુજ્જા ।

મંથનજોએ અગ્ની, સદનુદ્ધાણે તહા અપ્પા ॥ ૭ ॥

તત્કાદિયોગકરણાત્ ક્ષીરં પ્રગટં ધૃતં યથા ભવેત્ ।

મન્થનયોગેઽગ્નિઃ સદનુદ્ધાણે તથાઽઽત્મા ॥ ૭ ॥ ૭

ગાથાર્થ— જેવી રીતે તક આદિનો યોગ કરવાથી દૂધ ધી રૂપે પ્રગટ થાય, મન્થનના યોગથી અગ્નિ પ્રગટ થાય, તે રીતે સદનુદ્ધાણથી આત્મા પ્રગટ થાય છે.

વિશેષાર્થ— દૂધમાંથી દહીં, અને દહીંમાંથી તક બનાવવાથી માખણ દ્વારા ધી બને છે. અહીં પૂર્વે જે દૂધ હતું તે જ ધી રૂપે પ્રગટ થાય છે. ધી નવું ઉત્પન્ન થતું નથી. તે જ રીતે સદનુદ્ધાણ કરવાથી કર્મભલિન આત્મા જ શુદ્ધ આત્મારૂપે પ્રગટ થાય છે. અરણિકાષમાં અગ્નિ રહેલો હોય છે, પણ અપ્રગટ હોય છે. બે અરણિકાષોને ઘસવાથી અગ્નિ પ્રગટ થાય છે. તે રીતે અસલમાં આત્મા શુદ્ધ છે=આત્માનું મૂળ સ્વરૂપ શુદ્ધ છે. કર્મસંયોગ આદિથી આત્મા અશુદ્ધ બન્યો છે. સદનુદ્ધાણ કરવાથી કર્મસંયોગ આદિ દૂર થતાં આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે. મોક્ષના આશયથી થતી ધર્મક્રિયા સદનુદ્ધાણ છે. આ ગાથાથી સદનુદ્ધાણનું મહત્ત્વ જણાવ્યું છે. (૭)

સો ભાવમુક્ષમગ્ગો, પરમપ્પા હેઝવિરહિઓ જત્થ ।

સુદ્ધસભાવગુણાદં, સંમિલિઓ પયડઘયકપ્પો ॥ ૮ ॥

સ ભાવમોક્ષમાર્ગઃ પરમાત્મા હેતુવિરહિતો યત્ર ।

શુદ્ધસ્વભાવગુણાનિ સંમિલિતઃ પ્રગટઘૃતકલ્પઃ ॥ ૮ ॥ ૮

ગાથાર્થ— જે માર્ગમાં આત્મા જ શુદ્ધ સ્વાભાવિક ગુણોને પામેલો, કર્મબંધના હેતુઓથી રહિત અને પ્રગટ ધી તુલ્ય એવો પરમાત્મા થાય છે, તે ભાવમોક્ષમાર્ગ છે. (૮)

સો ધમ્મો તં તત્તં, પરમાગમસારભાયણં જાણ ।

પરમદ્વનિદ્વિયદ્વો, ઝક્કિદ્ધવિસિદ્ધગુણરૂવો ॥ ૯ ॥

સ ધર્મસ્તત્ તત્ત્વં પરમાગમસારભાજનં જાનીહિ ।

પરમાર્થનિશ્ચિતાર્થઃ ઉત્કૃષ્ટવિશિષ્ટગુણરૂપઃ ॥ ૯ ॥ ૯

ગાથાર્થ— જે માર્ગમાં આત્મા પરમાર્થથી કૃતકૃત્ય અને ઉત્કૃષ્ટ-વિશિષ્ટ ગુણસ્વરૂપ થાય છે, તે માર્ગ ધર્મ છે, તે તત્ત્વ છે અને પરમાગમના સારનું પાત્ર છે એમ તું જાણ. (૯)

ચત્ત્વરણપરિજુત્તં, સવ્વં કજ્જં સમુપ્પાણં પાયં ।

તમ્પિ ચ પદ્ધમે સુદ્ધે, સવ્વાણિ તયણુસારણિ ॥ ૧૦ ॥

ચતુષ્કારણપરિયુક્તં સર્વં કાર્યં સમુત્પદ્યતે પ્રાયઃ ।

તસ્મિન્ન પ્રથમે શુદ્ધે સર્વાણિ તદનુસારણિ ॥ ૧૦ ॥ ૧૦

ગાથાર્થ— સર્વ ધર્મકાર્ય પ્રાયઃ દાન-શીલ-તપ-ભાવ એ ચાર કારણથી યુક્ત થયું છતું ઉત્પન્ન થાય છે. તે ચારમાં મુખ્ય જે ભાવ તે શુદ્ધ હોય તો દાનાદિ સર્વ તેને અનુસરનારા છે, અર્થાત્ ભાવ શુદ્ધ હોય તો દાનાદિ પણ શુદ્ધ હોય. (૧૦)

ભાવગયં તં મગ્ગો, તસ્સ વિસુદ્ધીઙ્ગે હેઝણો ભણિયા ।

દેવગુરુધમ્મતત્ત-પ્પયાર સંબોહલોગવરા ॥ ૧૧ ॥

ભાવગતં તત્ માર્ગસ્તસ્ય વિશુદ્ધેઃ હેતવો ભણિતાઃ ।

દેવ-ગુરુ-ધર્મતત્ત્વપ્રકાશઃ સંબોધલોકવરાઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧

ગાથાર્થ— ભાવને પામેલું તે ધર્મકાર્ય મોક્ષમાર્ગ છે. સમજી શકે તેવા લોકોમાં શ્રેષ્ઠ એવા દેવ-ગુરુ-ધર્મરૂપ તત્ત્વના ભેદો મોક્ષમાર્ગની વિશુદ્ધિઓના હેતુઓ છે.

વિશેષાર્થ—ભાવને પામેલું તે ધર્મકાર્ય મોક્ષમાર્ગ છે. આનાથી ગ્રંથકાર એ કહેવા માગે છે કે દાનાદિ ધર્મ ભાવથી યુક્ત હોય તો જ મોક્ષમાર્ગ બને છે. ભાવથી રહિત દાનાદિ ધર્મ મોક્ષમાર્ગ નથી. દાનધર્મમાં ધનની મૂર્છાના ત્યાગનો ભાવ ન હોય, અને કેવળ નામના મેળવવા વગેરેનો દુષ્ટ આશય હોય તો એ દાનધર્મ વાસ્તવિક અધર્મ રૂપ છે. શીલપાલનમાં સંસારસુખના રાગના નાશનો ભાવ ન હોય અને વધારે સંસારસુખ ભોગવી શકાય એવો જ ભાવ હોય તો તે શીલધર્મ વાસ્તવિક અધર્મરૂપ છે. તપ કરવા પાછળ આહારસંજ્ઞા ઘટાડવાનો કે શરીરની મૂર્છા ઉતારવાનો ભાવ ન હોય, વધારે ખાઈ શકાય કે વધારે વિષયસુખ ભોગવી શકાય એવો આશય હોય તો એ તપધર્મ વાસ્તવિક અધર્મ રૂપ છે. આ વિષે એક મહાપુરુષે કહ્યું છે કે—

दानं तपस्तथा शीलं, नृणां भावेन वर्जितम् ।

अर्थहानिः क्षुधापीडा, कायक्लेशश्च निगद्यते ॥

“ભાવથી રહિત દાનથી ધર્મ નથી થતો, કિંતુ ધનનો નાશ થાય છે. ભાવથી રહિત તપ ધર્મ નથી, કિંતુ ભૂખની પીડા છે, ભાવથી રહિત શીલ કાયકષ્ટ રૂપ છે.” (ઉપદેશપ્રાસાદ વ્યાખ્યાન-૨૧૯)

પૂ. આ. શ્રી રત્નશેખરસૂરિ મહારાજે શ્રી સિરિવાલ કહામાં પણ કહ્યું છે કે—

तत्त्ववि भावेण विणा, दाणं नहु सिद्धिसाहणं होइ ।

सीलंवि भावविचलं, विहलं चिय होइ लोगंमि ॥ ૩ ॥

भावं विणा तवो वि हु, भवोहवित्थारकारणं चेव ।

तम्हा नियभावुच्चिय, सुविसुद्धो होइ कायव्वो ॥ ૪ ॥

“દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર પ્રકારના ધર્મમાં ભાવની પ્રધાનતા છે. ભાવ વિના દાન સિદ્ધિસાધક થતું નથી. ભાવરહિત શીલ પણ નિષ્ફળ છે. ભાવ વિના તપ પણ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે. આથી પોતાના ભાવને સુવિંશુદ્ધ કરવો જોઈએ.”

પ્રશ્ન— જો ભાવ વિના કરેલ તપ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે તો શાસ્ત્રોમાં રોહિણી આદિ તપો શા માટે બતાવવામાં આવ્યા છે ? એ તપો દેવતાને ઉદ્દેશીને હોવાથી એમાં ભાવની શુદ્ધિ (મોક્ષની ભાવના) હોતી નથી.

ઉત્તર—જીવો બે પ્રકારના હોય છે. મુગ્ધ અને સદ્બુદ્ધિ. મુગ્ધ એટલે જીવાદિ તત્ત્વોના વિશિષ્ટ જ્ઞાનથી રહિત ભદ્રિક જીવો. સદ્બુદ્ધિ એટલે જીવાદિ તત્ત્વોના વિશિષ્ટ બોધવાળા જીવો. રોહિણી આદિ તપોનું વિધાન મુગ્ધ જીવોને આશ્રયીને છે. જેમને મોક્ષ વગેરેનું જ્ઞાન નથી તેવા મુગ્ધ જીવો પ્રારંભમાં વર્તમાનકાલીન કોઈ આપત્તિનું નિવારણ, ઈષ્ટફળની પ્રાપ્તિ આદિના ધ્યેયથી તપ આદિ ધર્મમાં જોડાય છે. અર્થાત્ તેવા જીવો પ્રારંભમાં સંસારસુખ આદિની પ્રાપ્તિના આશયથી ધર્મમાં જોડાય છે. પણ પછી મોક્ષ આદિનું જ્ઞાન થતાં મોક્ષ માટે ધર્મ કરતા થઈ જાય છે. આથી રોહિણી આદિ તપો પણ નવા અભ્યાસી જીવો માટે મોક્ષમાર્ગના સ્વીકારનું કારણ બનતા હોવાથી હિતકર છે. કોઈક જીવો પહેલાં સંસારસુખની પ્રાપ્તિ આદિના આશયથી ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, પછી સમજી બનીને મોક્ષ માટે ધર્મ કરે છે. (તપ પંચાશકના આધારે).

જે જીવો સદ્બુદ્ધિ છે, એટલે કે તપ વગેરે ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરવો જોઈએ એવું સમજે છે, તે જીવો તપ વગેરે ધર્મ મોક્ષ માટે જ કરે છે. જે જીવો તપ વગેરે ધર્મ મોક્ષ માટે છે એમ સમજવા છતાં મોહાધીન બનીને સંસારસુખના રાગથી કેવળ સંસારસુખ માટે જ કે બીજા કોઈ તેવા મલિન આશયથી તપ વગેરે ધર્મ કરે તો તેમને તે ધર્મ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ બને. જેમ કે સંભૂતિમુનિએ નિયાણું કરીને તપ-સંયમને સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ બનાવ્યું.

આમ ભાવ વિના તપ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે એ બરોબર છે, અને મુગ્ધ જીવો તપ વગેરે ધર્મ સંસારસુખ માટે કરે તો પણ તેમને તે ધર્મ સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ ન બને, બલ્કે પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ બને એ પણ બરોબર છે.

જૈન શાસન અનેકાંતવાદી છે. એટલે તેમાં કહેલ દરેક વિષયનો વિચાર એકાંતદષ્ટિથી ન કરતાં અનેકાંતદષ્ટિથી કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી ઉપર ઉપરથી વિસંવાદી દેખાતા વિધાનો વિસંવાદી નહિ દેખાય, કિંતુ સંવાદી દેખાશે. જ્યાં એકાંતવાદ છે ત્યાં વાદ-વિવાદ અને સંઘર્ષ છે. જ્યાં અનેકાંતવાદ છે ત્યાં સમન્વય અને સંપ છે.

આમ, પહેલી નજરે જોતાં એમ જણાય છે કે ભાવ વિના પણ ધર્મ લાભદાયી બને છે. આમ છતાં ભાવની પ્રધાનતા એટલા માટે છે કે પરંપરાએ પણ ભાવ આવે તો જ, ભાવ વિના કરેલ ધર્મ લાભદાયી બને છે. પરંપરાએ પણ (મોક્ષનો) ભાવ ન આવે તો ભાવ વિના કરેલ ધર્મ પરમાર્થથી લાભદાયી બનતો નથી. જૈનદર્શનને વ્યવહાર (દ્રવ્ય ધર્મક્રિયા) પણ માન્ય છે. પણ ક્યો વ્યવહાર માન્ય છે એ સમજવું જોઈએ. જે વ્યવહાર નિશ્ચયનું (=ભાવ ધર્મક્રિયાનું) કારણ બને તે વ્યવહાર માન્ય છે. જે વ્યવહાર નિશ્ચયનું કારણ ન બને તે વ્યવહાર જૈનદર્શનને માન્ય નથી.

પ્રશ્ન—ભૌતિકસુખ માટે પણ ધર્મ થાય એવા શાસ્ત્રપાઠો આવે છે તેનું શું ?

ઉત્તર—તે પાઠો તેવા મુગ્ધ જીવોને ધર્મ તરફ વાળવાના હેતુથી છે. પણ તે અપવાદ ગણાય. આથી જાહેરમાં તેનો પ્રચાર કરવો યોગ્ય ન ગણાય. જાહેરમાં અપવાદ જણાવવાનો પ્રસંગ આવે તો ઉત્સર્ગ જણાવવાપૂર્વક જ અપવાદ જણાવાય એ જ હિતાવહ છે. વળી એ નિરૂપણ પણ એ રીતે થવું જોઈએ કે જેથી શ્રોતાની ભૌતિક સુખની આશંસા વધે નહિ, બલકે ઘટે.

કોઈ પૂછે કે સાહેબ ! ભૌતિક સુખ માટે ધર્મ થાય કે નહિ ? તો ભૌતિક સુખ માટે ધર્મ ન થાય એમ ઉત્સર્ગ જણાવીને મુગ્ધ જીવો ભૌતિકસુખ માટે ધર્મ કરે છતાં સમય જતાં મોક્ષસુખ માટે ધર્મ કરનારા બને ઈત્યાદિ પંચાશક ગ્રંથની વિગત જણાવવી જોઈએ.

સમજી શકે તેવા લોકોમાં શ્રેષ્ઠ— આ વિશેષણ દેવ-ગુરુ-ધર્મરૂપ તત્ત્વોના ભેદોનું છે. જે લોકો દેવ-ગુરુ-ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી શકે તેવા હોય તેવા લોકો માટે દેવ-ગુરુ-ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજી શકે નહિ તેવા લોકોને દેવ-ગુરુ-ધર્મનું મહત્ત્વ ન હોય. આથી તેવા લોકો ગમે તેવા દેવને દેવ તરીકે માને, ગમે તેવા ગુરુને ગુરુ તરીકે માને, ગમે તેવા ધર્મને ધર્મ તરીકે માને. દેવ-ગુરુ-ધર્મના સ્વરૂપને સમજી શકે તેવા લોકો દેવ-ગુરુ-ધર્મના સ્વરૂપને બરોબર જાણીને શુદ્ધ દેવને જ દેવ તરીકે, શુદ્ધ ગુરુને ગુરુ તરીકે, શુદ્ધ ધર્મને જ ધર્મ તરીકે સ્વીકારે, માટે અહીં “સમજી શકે તેવા લોકોમાં શ્રેષ્ઠ” એમ કહ્યું છે.

દેવ-ગુરુ-ધર્મરૂપ તત્વના ભેદો મોક્ષમાર્ગના હેતુઓ છે— દેવ-ગુરુ-ધર્મ વિશુદ્ધ હોય તો વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય, અર્થાત્ જો જીવને દેવ-ગુરુ-ધર્મ વિશુદ્ધ મળે તો મોક્ષમાર્ગ વિશુદ્ધ મળે, દેવ-ગુરુ-ધર્મ અશુદ્ધ મળે તો મોક્ષમાર્ગ અશુદ્ધ મળે. જો સાક્ષાત્ દેવનો યોગ થાય તો જો એ દેવ વિશુદ્ધ હોય તો વિશુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય અને એથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય. કોઈ જીવને સાક્ષાત્ દેવનો યોગ ન થાય, કિંતુ ગુરુનો યોગ થાય. એ ગુરુ વિશુદ્ધ હોય તો વિશુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય અને એથી વિશુદ્ધ મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થાય. (૧૧)

દેવનું વર્ણન

तत्थ य पढमं देवो, अट्टरसदोसलेसनिम्मक्को ।

लोउत्तरगुणगणणा-संकलिओ अप्परूवमओ ॥ १२ ॥

तत्र च प्रथमं देवो ऽष्टदशदोषलेशनिर्मुक्तः ।

लोकोत्तरगुणगणनासंकलित आत्मीरૂપમયः ॥ १२ ॥..... ૧૨

ગાથાર્થ— દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં દેવ પ્રથમ છે. તે દેવ અઠારદોષના અંશથી પણ મુક્ત, લોકોત્તર અનંતજ્ઞાન વગેરે ગુણોના સમૂહથી યુક્ત અને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમય હોય છે. (૧૨)

अन्नाण कोह मय माण लोह माया खई य अई य ।

निद्रा सोय अलियवयण चोरिया मच्छ भया य ॥ १३ ॥

अज्ञान-क्रोध-मद-मान-लोभ-रतयश्चरतिश्च ।

નિદ્રા-શોક-અલીકવચન-ચોરિકા-મત્સર-ભયાનિ ચ ॥ ૧૩ ॥ ૧૩

पाणिवह-पेम-कीला-पसंग हासा य जस्स इइ दोसा ।

अट्टरस वि पणट्ठा, नमामि देवाहिदेवं तं ॥ १४ ॥

प्राणिवध-प्रेम-क्रोडाप्रसङ्ग-हासाश्च यस्येति दोषाः ।

અષ્ટદશાપિ પ્રણયઃ નમામિ દેવાધિદેવં તમ્ ॥ ૧૪ ॥..... ૧૪

ગાથાર્થ— અજ્ઞાન, ક્રોધ, મદ, માન, લોભ, માયા, રતિ, અરતિ, નિદ્રા, શોક, અસત્યવચન, ચોરી, મત્સર, ભય, હિંસા, પ્રેમ,

કીડાપ્રસંગ અને હાસ્ય આ અઢાર દોષો જેમના સંપૂર્ણપણે નાશ પામ્યા છે તેવા દેવાધિદેવને હું નમસ્કાર કરું છું.

વિશેષાર્થ— અજ્ઞાન— અજ્ઞાનના સંશય, વિપર્યય અને અનધ્યવસાય એમ ત્રણ ભેદો છે. પરસ્પર બે વિરુદ્ધ વસ્તુનું જ્ઞાન તે સંશય. જેમ કે આ દોરડું છે કે સાપ ? યથાર્થ વસ્તુના સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ હોય તેવું “આ આમ જ છે” એવું જ્ઞાન તે વિપર્યય. જેમ કે દોરડામાં આ સર્પ છે એવું જ્ઞાન. નિશ્ચયરહિત આ કંઈક છે એવું જ્ઞાન તે અનધ્યવસાય. જેમ કે અંધારામાં “અહીં કાંઈક છે” એવું જ્ઞાન.

કોષ— પ્રસિદ્ધ છે. મદ— કુળ-બળ-ઐશ્વર્ય આદિના કારણે થતો અહંકાર મદ છે. માન— દુરાગ્રહ. લોભ=ગૃહ્ણિ-આસક્તિ. પરિગ્રહ ગૃહ્ણિ સ્વરૂપ હોવાથી તેનો લોભમાં જ સમાવેશ થાય છે. માયા— લુપ્ત્યાઈ. રતિ— ઇષ્ટ શબ્દ વગેરે વિષયની પ્રાપ્તિ થતાં થતી માનસિક પ્રસન્નતા. અરતિ— રતિથી વિપરીત. નિદ્રા— ઊંઘવું. શોક— ઇષ્ટ વસ્તુના વિરહથી થતો ચિત્તસંતાપ. અસત્યવચન— અસત્યવચનના ભૂતનિહવ, અસદ્ભૂત-ઉદ્ભાવન, વિપરીત ભાષણ અને નિંદા એમ ચાર ભેદ છે. ભૂતનિહવ— સદ્ભૂત વસ્તુનો નિહવ (નિષેધ કે અપલાપ) કરવો. જેમ કે આત્મા નથી વગેરે. અસદ્ભૂત-ઉદ્ભાવન=જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે ન હોય તે વસ્તુનું તે સ્વરૂપે પ્રતિપાદન કરવું. જેમ કે—આત્મા સર્વવ્યાપી છે. આત્મા સામો નામના ધાન્ય પ્રમાણ છે. આત્મા ચોખાના દાણા જેટલો છે. વિપરીત-ભાષણ— જે વસ્તુ જે સ્વરૂપે ન હોય તે વસ્તુને તે સ્વરૂપે કહેવી. જેમ કે ગાયને અશ્વ કહે તે વિપરીત ભાષણ છે. નિંદા— તું ચોર છે ઇત્યાદિ નિંદા વચન. ચોરી— પરના ધનનું હરણ કરવું. મત્સર— પરના ગુણો સહન ન થવા, અર્થાત્ દ્વેષ. ભય— ભય સાત પ્રકારે છે. તે આ પ્રમાણે— ૧. ઈહલોકભય=વર્તમાનભવના પ્રાણીથી ભય પામવો. જેમકે મનુષ્ય મનુષ્યથી ભય પામે. ૨. પરલોકભય=બીજી ગતિમાં રહેલા જીવથી ભય પામવો. જેમ કે મનુષ્ય સિંહથી ભય પામે. ૩. આદાનભય=જે ગ્રહણ કરાય તે આદાન. તેથી આદાન એટલે દ્રવ્ય. “મારું દ્રવ્ય ચોર વગેરે હરી લે” એવો ભય. ૪. અકસ્માત્ભય=બાહ્ય નિમિત્ત વિના અંધકાર

આદિમાં ઉત્પન્ન થતો ભય. પ. આજીવિકાભય=પોતાની આજીવિકા (=જીવન) ચલાવવાનો ભય. જેમ કે દુકાળમાં હું કેવી રીતે રહીશ ? એવો ભય. દ. મરણભય=પ્રસિદ્ધ છે. ૭. અપજશભય=જો હું આ અકાર્ય કરીશ તો મારી અપકીર્તિ થશે એવો ભય.

પ્રાણિવધ- જીવોને મન-વચન-કાયાથી પીડા આપવી. પ્રેમ- સ્નેહ, અર્થાત્ રાગ. ક્રીડાપ્રસંગ- મૈથુન. હાસ્ય- વિસ્મય આદિમાં મુખનું ખીલવું.

જો કે અહીં મત્સર ક્રોધ-માન સ્વરૂપ છે. પ્રેમ માયા-લોભ સ્વરૂપ છે. તો પણ સામાન્યનું વિશેષથી કથંચિત્ જુદાપણું જણાવવા માટે તે બેનું અલગ પ્રહસ કર્યું છે.

અહીં અજ્ઞાનથી (=અજ્ઞાનના ભાવથી) જ્ઞાનાવરણ-દર્શનમોહનીયનો વિયોગ(=નાશ) સૂચવ્યો છે. નિદ્રાથી દર્શનાવરણનો, ક્રોધાદિથી કષાયમોહનો, રતિ આદિથી નોકષાયમોહનો, પ્રાણિવધ, અલીકવચન, ચોરી, ક્રીડાપ્રસંગ અને લોભથી ચારિત્રમોહનો વિયોગ સૂચવ્યો છે. આ કર્મોનો વિયોગ થયે છતે અંતરાયનો પણ અવશ્ય વિયોગ જાણવો. કારણ કે અંતરાય જ્ઞાન-દર્શનાવરણની સાથે એક સમયમાં જ ક્ષય કરવા યોગ્ય છે. આનાથી ઘાતી કર્મોનો અભાવ થયો એવું તાત્પર્ય છે.

જેના અઢારેય દોષો નાશ પામ્યા છે તે દેવાધિદેવને હું નમસ્કાર કરું છું.

દેવાધિદેવ=વાણીથી ન વર્ણવી શકાય તેવા અતિશય વૈભવથી જેઓ ક્રીડા કરે છે, તે ભવનપતિ વગેરે દેવો છે. તે દેવોમાં પરમાનંદ-વીર્ય-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી અધિક શોભે છે તે દેવાધિદેવ છે. અહીં દેવાધિદેવમાં ગુણોત્કર્ષનું અને દોષાભાવનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. આનાથી એ નિશ્ચિત થયું કે-જેઓ સાધારણ પુરુષ સમાન છે, પ્રબળ અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી જેમની તત્ત્વદષ્ટિ ઢંકાઈ ગઈ છે, જેમણે ક્રોધ અને મહેરબાનીથી જગતના લોકોને વિટંબણા પમાડી છે, જેમણે આશ્રવદ્વારોનો નિરોધ કર્યો નથી, જેઓ ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વિષયોની પ્રાપ્તિના કારણે હર્ષ-વિષાદથી વ્યાકુલ ચિત્તાવાળા છે, જેમના હાથ ચક્ર-ધનુષ-ત્રિશૂલ-ગદા વગેરે શસ્ત્રોથી વ્યસ્ત છે, જેમણે જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-નાશ કરવા માટે બાલ ક્રીડા કરી છે, જેઓ સદા સ્ત્રીના શરીરનું આલિંગન કરવામાં આનંદ

માણનારા છે, જેમણે હાસ્ય-નૃત્ય-ગીત આદિથી પોતાની નીચવૃત્તિ જણાવી છે. જેઓ પશુ-પક્ષી-બકરો વગેરે ઉપર બેઠેલા શરીરવાળા છે, સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થવાથી જેમની નિંદા જગતમાં પ્રસિદ્ધ બની છે, તે દેવો નથી. (૧૩-૧૪) (દર્શનશુદ્ધિપ્રકરણ, ગાથા-૯-૧૦)

જત્ય ય જં જાણિજ્જા, નિવ્વિલ્લેવં નિવ્વિલ્લેવે નિવ્વસેસં ।

જત્ય વિ ય ન જાણેજ્જા, ચઙ્ગ્યં નિવ્વિલ્લેવે તત્થ ॥ ૧૫ ॥

યત્ર ચ યં જાનીયાત્ નિક્ષેપં નિક્ષેપેત્ નિવ્વશેષમ્ ।

યત્રાપિ ચ ન જાનીયાત્ ચતુષ્કલં નિક્ષેપેત્ તત્ર ॥ ૧૫ ॥ ૧૫

ગાથાર્થ— જ્યાં જે નિક્ષેપાને જાણે ત્યાં તે બધા નિક્ષેપાને કહે અને જ્યાં બધા નિક્ષેપાને ન જાણે ત્યાં પણ ચાર નિક્ષેપાને કરે.

ટીકાર્થ— જીવ વગેરે વસ્તુમાં જે નિક્ષેપાને જાણે ત્યાં તે બધા નિક્ષેપાને કરે=તે બધા નિક્ષેપાનું નિરૂપણ કરે. જ્યાં સંપૂર્ણ નિક્ષેપભેદના સમૂહને ન જાણે ત્યાં પણ નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ભાવ એ ચાર નિક્ષેપાને કરે=એ ચાર નિક્ષેપાનું નિરૂપણ કરે.

ભાવાર્થ— જ્યાં નામ-સ્થાપના-દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ આદિ ભેદો જણાય ત્યાં તે બધા ભેદોથી વસ્તુનું નિરૂપણ કરે. જ્યાં સર્વભેદો ન જણાય ત્યાં પણ નામાદિ ચાર ભેદોથી વસ્તુ અવશ્ય વિચારવી. કારણ કે-તે ચાર ભેદો સર્વ વસ્તુઓમાં હોય છે. તેવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જેમાં નામાદિ ચાર નિક્ષેપા ન હોય. (૧૫) (અનુયોગદ્વાર, ગાથા-૧, પ્રત પૃ.-૯)

નામજિણા જિણનામા, ઠવણજિણા પુણ જિણિદપહિમાઓ ।

દલ્લજિણા જિણજીવા, ભાવજિણા સમવસરણસ્થા ॥ ૧૬ ॥^૧

નામજિના જિનનામાનિ સ્થાપનાજિનાઃ પુનર્જિનેન્દ્રપ્રતિમાઃ ।

દ્રવ્યજિના જિનજીવા ભાવજિનાઃ સમવસરણસ્થાઃ ॥ ૧૬ ॥ ૧૬

૧. ચૈત્યવંદનભાષ્ય ગાથા-૫૧. આ જ ગાથા થોડા ફેરફાર સાથે પ્રવચનસારોદ્ધારમાં પણ છે. ગાથા-૪૫૩.

આથાર્થ— જિનેશ્વર ભગવંતનું નામ તે નામજિન. શ્રી જિનેશ્વરની પ્રતિમાઓ તે સ્થાપના જિન. શ્રી જિનેશ્વરોના (પહેલાની અને પછીની અવસ્થાવાળા) જીવો તે દ્રવ્યજિન. સમવસરણમાં બિરાજમાન જિનેશ્વર તે ભાવજિન.

વિશેષાર્થ— તીર્થકરો કેવલજ્ઞાન પામે ત્યારથી તીર્થકર નામકર્મનો રસોદય શરૂ થાય છે, અને મોક્ષમાં ન જાય ત્યાં સુધી રસોદય હોય છે, અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન પામે ત્યારથી માંડી મોક્ષમાં ન જાય ત્યાં સુધી તીર્થકરો ભાવજિન કહેવાય. બધા કેવલજ્ઞાનીઓ તીર્થકર નથી હોતા, આથી “સમવસરણમાં બિરાજમાન” એવું વિશેષણ તીર્થકરો માટે છે. તીર્થકર નામકર્મને યોગ્ય સમવસરણ, અષ્ટપ્રાતિહાર્ય વગેરે બાહ્યઋદ્ધિ જેમને હોય તેવા કેવલજ્ઞાની ભગવંત ભાવજિન છે. ભવિષ્યકાળમાં તીર્થકર રૂપે થનારા જીવો દ્રવ્યજિન છે. તથા તીર્થકર તરીકેની અવસ્થા પસાર થયા પછી સિદ્ધ અવસ્થામાં રહેલા પણ તીર્થકરના જીવો દ્રવ્યજિન છે. શ્રેણિક વગેરે જીવો ભાવતીર્થકરની પૂર્વ અવસ્થાની અપેક્ષાએ દ્રવ્યજિન છે. અને સિદ્ધ અવસ્થાને પામેલા તીર્થકરના જીવો ભાવતીર્થકરની પછીની અવસ્થાની અપેક્ષાએ દ્રવ્યજિન છે. (૧૬)

जेसिं निक्खेवो खलु सच्चो भावेण तेसि चउओ वि ।

दव्वाईया सुद्धा, हुंति ण सुद्धा असुद्धस्स ॥ १७ ॥

येषां निक्षेपः खलु सत्यो भावेन तेषां चत्वारोऽपि ।

द्रव्यादिकाः शुद्धा भवन्ति न शुद्धा अशुद्धस्य ॥ १७ ॥ ૧૭

આથાર્થ— જે દેવોનો ભાવથી નિક્ષેપો સત્ય છે, તે દેવોના દ્રવ્ય વગેરે ચારે નિક્ષેપા શુદ્ધ છે. જે દેવ ભાવનિક્ષેપાથી અશુદ્ધ છે તેના દ્રવ્ય વગેરે નિક્ષેપા અશુદ્ધ છે.

વિશેષાર્થ— જે દેવ ભાવનિક્ષેપાથી સત્ય છે, તે દેવના દ્રવ્ય વગેરે ચાર નિક્ષેપા પૂજ્ય છે. જે દેવ ભાવનિક્ષેપાથી અસત્ય છે, તેના ચારે નિક્ષેપા અપૂજ્ય છે, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. (૧૭)

तम्हा जिणसारिच्छा, जिणपडिमा सुद्धजोयकारणया ।

तब्भत्तीए लब्भइ, जिणिंदपूयाफलं भव्वो ॥ १८ ॥

તસ્માદ્ જિનસદૃશી જિનપ્રતિમા શુદ્ધયોગકારણાત્ ।

તદ્ભક્ત્યા લભતે જિનેન્દ્રપૂજાફલં ભવ્યઃ ॥ ૧૮ ॥ ૧૮

ગાથાર્થ— તેથી જિનપ્રતિમા મન-વચન-કાયા રૂપ ત્રણ યોગોની શુદ્ધિનું કારણ હોવાથી જિનસમાન છે. ભવ્યજીવ જિનપ્રતિમાની ભક્તિથી જિનેશ્વરની પૂજાનું ફળ મેળવે છે. (૧૮)

સો દેવો લક્ષ્મજ્જઇ, દવ્વેહિં ગુણેહિં પજ્જવેહિં ચ ।

મુદ્દાઙ્ગિવિભેદેહિં, ભવિયજનબોહણદ્વાએ ॥ ૧૯ ॥

સ દેવ લક્ષ્યતે દ્રવ્યૈઃ ગુણૈઃ પર્યવૈશ્વ ।

મુદ્રાદિવિભેદૈઃ ભવ્યજનબોધનાર્થાય ॥ ૧૯ ॥ ૧૯

ગાથાર્થ— ભવ્ય લોકોને બોધ કરાવવા (ભવ્ય જીવો સાચા દેવને ઓળખી શકે એ માટે) તે દેવ દ્રવ્યોથી, ગુણોથી, પર્યાયોથી અને મુદ્રાદિના ભેદોથી ઓળખાવાય છે. (૧૯)

દવ્વેણ અમરમહિઓ, ગુણેહિં ગોસ્વીરસરિસરુહિસઙ્ક ।

પજ્જવ અરિહપચાઈ, મુદ્દા પઝાસનાઈયા ॥ ૨૦ ॥

દ્રવ્યેણામરમહિતો ગુણૈઃ ગોસ્વીરસદૃશરુધિરદિ ।

પર્યાયૈરહત્પદાદિ મુદ્રા પદ્માસનાદિકા ॥ ૨૦ ॥ ૨૦

ગાથાર્થ— દેવોથી પૂજાયેલા(=પૂજતા) હોય એમ દ્રવ્યથી, લોહી વગેરે ગાયના દૂધ સમાન સફેદ હોય એમ ગુણોથી, અરિહંતપદ વગેરે પર્યાયોથી=અવસ્થાઓથી અને પદ્માસન વગેરે મુદ્રાથી આ સાચા દેવ છે, એમ દેવ તરીકે જાણી શકાય છે.

વિશેષાર્થ— આ ચારેય જેનામાં હોય તે સાચા દેવ છે, એમ જાણી શકાય છે. (૨૦)

આઠ પ્રાતિહાય

કંકેલ્લિ ૧ કુસુમવુટ્ટી, ૨ દિવ્વજ્ઞુણી ૩ ચામરા ૪ સળાઈં ચ ૫ ।

ભાવલય ૬ ભેરિ ૭ છત્તં, ૮ જયંતિ જિણપાહિરેયઙ્ક ॥ ૨૧ ॥

કંકેલિઃ કુસુમવૃષ્ટિઃ દિવ્યધ્વનિશ્ચામરસને ચ ।

ભાવલય-ભેરિ-છત્રાણિ જયન્તિ જિનપ્રાતિહાર્યાણિ ॥ ૨૧ ॥ ૨૧

ગાથાર્થ— અશોકવૃક્ષ, પુષ્પવૃષ્ટિ, દિવ્યધ્વનિ, ચામર, સિંહાસન, ભામંડલ, દુંદુભિ, છત્ર આ જિનપ્રાતિહાર્યો જય પામે છે.

વિશેષાર્થ—અશોકવૃક્ષ—(સમવસરણમાં) સૂર્યના કિરણોના ફેલાવાને રોકતું અશોકવૃક્ષ હોય છે. તેનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—વર્ધમાનસ્વામીને અશોકવૃક્ષ બત્રીશ ધનુષ ઊંચું હતું. બાકીના જિનેશ્વરોને પોતાના શરીરથી બાર ગણું ઊંચું હતું. (અશોકવૃક્ષ સમવસરણના બરોબર મધ્યભાગમાં હોય છે, ગોળાકારે ચારે બાજુ સાધિક યોજન સુધી પહોળું હોય છે. તેનો રંગ લાલ હોય છે. આની રચના વ્યંતરદેવો કરે છે.)

પુષ્પવૃષ્ટિ—દેવો હાથોથી ડીંટા નીચે રહે તે રીતે જાનુ પ્રમાણ (=ધૂંટણ જેટલી ઊંચાઈ થાય તેટલાં) પાંચ વર્ષવાળા સુગંધી પુષ્પોની (યોજન સુધી) વૃષ્ટિ કરે છે. (તે પુષ્પોને દેવો અને મનુષ્યના પગથી કચડાવા છતાં જરા પણ વેદના થતી નથી.) **દિવ્યધ્વનિ—**દેવો, મનુષ્યો અને તિર્યંચ જીવસમૂહની પોતપોતાની ભાષામાં પરિણમતો હોવાના કારણે મનોહર એવો દિવ્યધ્વનિ થાય છે. (દેવો પ્રભુના ધર્મદેશનાના ધ્વનિને વીણા વગેરેમાં પૂરે છે. અને ચારે બાજુ યોજન સુધી વિસ્તારે છે. આથી તે ધ્વનિ દેવકૃત હોવાથી દિવ્યધ્વનિ છે.) યોજન સુધી જનારો આ દિવ્યધ્વનિ ઇશ્વરસ અને દ્રાક્ષ વગેરેથી પણ અધિક મધુર હોય છે.

ચામર—ત્રિભુવનના ઐશ્વર્યને સૂચવનારા અને શરદઋતુના ચંદ્રના કિરણ સમાન શ્વેત બે ચામર પ્રભુને દેવ વીંજે છે. **સિંહાસન—**અતુલ મહિમાને પ્રગટ કરતું અને ઉછળતા=ફેલાતા પાંચ વર્ષવાળા મણિઓના કિરણ સમૂહથી જેણે દિશાઓના આંતરાઓને અનેક વર્ષવાળા કર્યા છે, તેવું સિંહાસન હોય છે. (=તેવા સિંહાસન ઉપર બેસીને પ્રભુ દેશના આપે છે.) **ભામંડલ—**જેણે (તેજથી) સૂર્યમંડલને જીતી લીધું છે, તેવું પ્રભુના મસ્તકની પાછળના ભાગમાં પ્રભામંડળ હોય છે. **દુંદુભિ—**ભગવાનની આગળ આકાશમાં પ્રતિધ્વનિથી જેણે વિશ્વના મધ્યભાગને ભરી દીધો છે તેવો દુંદુભિ વાગે છે. **છત્ર—**(પ્રભુના મસ્તક ઉપર) ત્રણ જગતમાં “આ એક જ સ્વામી છે” એમ પ્રગટ કરવામાં કુશળ અને પૂર્ણિમાના ચંદ્રમંડલ સમાન ત્રણ છત્ર હોય છે. (૨૧) (દર્શનશુદ્ધિ પ્ર.ગા.૮)

ઓત્રીશ અતિશયો

રયરોયસેયરહિઓ, દેહો ૧ ધવલાઈ મંસરુહિરાઈ ૨ ।

આહારનીહારા, અદિસ્સા ૩ સુરહિણો સાસા ૪ ॥ ૨૨ ॥

રજોરોગસ્વેદરહિતો દેહો ધવલે માંસરુધિરે ।

આહારનીહારૈ અદશ્યૌ સુરભિણઃ શ્વાસાઃ ॥ ૨૨ ॥ ૨૨

ગાથાર્થ— (૧) દેવાધિદેવનું શરીર મેલ, રોગ અને પસીનાથી રહિત હોય. (૨) માંસ અને લોહી સફેદ હોય. (૩) આહાર અને નિહાર (=ઝાડો) અદશ્ય હોય=ચર્મચક્ષુથી ન જોઈ શકાય. (૪) શ્વાસ સુગંધી હોય. (૨૨)

જમ્માઠ ઇમે ચરો, ઇક્કારસ ઘાઈકમ્મખયપભવા ।

ચિત્તે જોયણમિત્તે, તિજયજણો માઈ બહુઓ વિ ૫ ॥ ૨૩ ॥

જન્મત ઇમે ચત્વારે એકાદશ ઘાતિકર્મક્ષયપ્રભવાઃ ।

ક્ષેત્રે યોજનમાત્રે ત્રિજગજ્જનો માતિ બહુકોઽપિ ॥ ૨૩ ॥ ૨૩

ગાથાર્થ— આ ચાર અતિશયો જન્મથી હોય છે. અગિયાર અતિશયો ઘાતીકર્મોના ક્ષયથી થનારા છે. (તે આ પ્રમાણે—) ૧. યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ત્રણ જગતના ઘણા પણ લોકો સમાઈ જાય છે. (૨૩)

નિયભાસાએ નર-તિરિ-સુરાણ ધમ્માવબોહયા ભાસા ૬ ।

પુવ્વુભ્ભવરોગા ઉવસમંતિ ૭ નૂયા ન ચ હંતિ વેરાઈ ૮ ॥ ૨૪ ॥

નિજભાષાયાં નર-તિર્યક્-સુરાણાં ધર્માવબોધિકા ભાષા ।

પૂર્વોદ્ભવરોગા ઉપશમ્યન્તિ નૂલાઃ ન ચ ભવન્તિ વૈરાણિ ॥ ૨૪ ॥ ૨૪

ગાથાર્થ— ૨. પ્રભુની ભાષા મનુષ્યો, તિર્યંચો અને દેવોને પોતાની ભાષામાં ધર્મનો બોધ કરાવનારી હોય છે. ૩-૪. પૂર્વે ઉત્પન્ન થયેલા રોગો અને વૈરો શાંત થાય છે અને નવા થતા નથી.

વિશેષાર્થ— પ્રભુ એક જ પ્રકારની અર્ધમાગધી ભાષામાં દેશના આપે છે. પણ પ્રભુના અતિશયથી મનુષ્યોને મનુષ્યની ભાષામાં, તિર્યંચોને

તિર્યચની ભાષામાં અને દેવોને દેવની ભાષામાં સમજાય છે. પ્રભુ જ્યાં વિચરે ત્યાં પૂર્વ આદિ ચાર દિશામાં ૨૫-૨૫ યોજન અને ઉપર-નીચે સાડા બાર સાડા બાર યોજન એમ કુલ સવાસો યોજનમાં પૂર્વે છ મહિના પહેલાં ઉત્પન્ન થયેલા રોગો અને વૈરો નાશ પામે છે અને છ મહિના સુધી નવા ઉત્પન્ન થતા નથી. (૨૪)

દુષ્મિક્ષ ૧ ડમર ૧૦ દુમ્મારિ ૧૧ ઈંદ્ર ૧૨ અતિવૃદ્ધિ ૧૩ અણતિવૃદ્ધિ ૧૪ ।

હંતિ ન બહુજિયસુહકરો પસદ્ધિ ભામંડલુજ્જોઓ ૧૫ ॥

દુર્ધિક્ષ-ડમર-દુમ્મારિત્યતિવૃદ્ધ્યનતિવૃદ્ધ્યશ્ચ ।

भवन्ति न बहुजीवसुखकरः प्रसरति भामण्डलोद्योतः ॥ २५ ॥ ૨૫

ગાથાર્થ— પ્રભુ જ્યાં વિચરતા હોય ત્યાં (સવાસો યોજનમાં) ૫. દુર્ધિક્ષ, ૬. ડમર, ૭. મારિ, ૮. ઈંદ્ર, ૯. અતિવૃદ્ધિ અને ૧૦. અના-વૃદ્ધિ ન થાય. ૧૧. ધણા જીવોને સુખ કરનારો ભામંડલનો પ્રકાશ ફેલાય.

વિશેષાર્થ— દુર્ધિક્ષ— દુકાળ, ડમર— સ્વરાજ્ય-પરરાજ્યથી ઉત્પન્ન થતા ઉપદ્રવો. જેમ કે— રહેવાનું સ્થાન ન રહે, ધન લૂંટાઈ જાય, મિત્રાદિનો વિયોગ થાય, પ્રાણ ચાલ્યા જાય વગેરે. મારિ— કૂરમ્મહ, દુષ્ટભૂત, ડાકણ, પ્લેગરોગ આદિના કારણે થનારા અકાળ મરણો. ઈંદ્ર— ઉંદર, તીડ, પોપટ (=સૂડા)નો ઉપદ્રવ.

સ્વતેજથી સૂર્યમંડળને પણ આંખુ કરે એવું ભામંડલ પ્રભુના મસ્તકના પાછળના ભાગમાં પ્રકાશે છે. સૂર્યમંડળ એની સામે જોવાથી દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. જ્યારે આ ભામંડલ એની સામે જોવાથી સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. આથી અહીં પ્રકાશનું “ધણા જીવોને સુખ ઉત્પન્ન કરનારો” એવું વિશેષણ છે. ધાતીકર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થનારા ૧૧ અતિશયોનું વર્ણન કર્યું. હવે દેવકૃત ૧૮ અતિશયોનું વર્ણન કરશે. (૨૫)

સુસદ્ધિયા ગુણવીસા, મણિમયસિંહાસનં સપાયપીઠં ૧૬ ।

છત્તત્તય ૧૭ ઈંદ્રદ્વય ૧૮-સિયચામર ૧૯ ધમ્મચક્કાઈ ૨૦ ॥ ૨૬ ॥

સુરચિતા એકોનવિંશતિર્મણિમયસિંહાસનં સપાદપીઠમ્ ।

छत्रत्रयेन्द्रध्वज-श्वेतचामर-धर्मचक्राणि ॥ २६ ॥ ૨૬

સહ જગત્પુરુષા ગયણં, ઠિયાઈં પંચ વિ ઇમાઈં વિચરંતિ ।

પાઠ્ઠ્યવદ્ અસોઓ, ૨૧ ચિદ્વદ્ જત્ય પ્પહૂ તત્ય ૨૨ ॥ ૨૭ ॥

સહ જગત્પુરુષા ગગનં સ્થિતાનિ પદ્માપીમાનિ વિચરંતિ ।

પ્રાદુર્ભવત્યશોકસ્તિષ્ઠતિ યત્ર પ્રભુસ્તત્ર ॥ ૨૭ ॥ ૨૭

ગાથાર્થ— દેવોએ કરેલા ૧૯ અતિશયો આ પ્રમાણે છે—૧. પાદપીઠસહિત સિંહાસન, ૨. ત્રણ છત્ર, ૩. ઈંદ્રધ્વજ, ૪. સફેદ ચામર. અને ૫. ધર્મચક્ર. આકાશમાં રહેલા આ પાંચેય પ્રભુની સાથે ચાલે છે. ૬. જ્યાં પ્રભુ સ્થિરતા કરે ત્યાં અશોકવૃક્ષ પ્રગટ થાય છે.

વિશેષાર્થ— સિંહાસન— સિંહાસન આકાશ જેવા સ્વચ્છ સ્ફટિક રત્નનું હોય છે. પ્રભુ પાદપીઠ ઉપર પગ રહે તેમ સિંહાસન ઉપર યોગમુદ્રામાં બેસીને ધર્મદેશના આપે છે. ત્રણ છત્ર— નીચેનું છત્ર મોટું, તેની ઉપરનું છત્ર નાનું, તેની ઉપરનું છત્ર તેનાથી પણ નાનું એ રીતે ત્રણ ચેત છત્રો ભગવાનના મસ્તક ઉપર રહે છે. (સ્થાનાંગ સાતમું સ્થાન) છત્રોમાં મોતીઓ જડેલા હોય છે. છત્રો સૂર્યથી પણ અધિક તેજસ્વી હોય છે. ઈંદ્રધ્વજ— ઈંદ્રધ્વજ એક હજાર યોજન ઊંચો હોય છે. એનો દંડ સુવર્ણનો હોય છે. દિવ્યવસ્ત્રોથી બનાવેલી અનેક નાની ધ્વજાઓથી યુક્ત હોય છે. તેમાં મણિની અનેક ઘંટડીઓ હોય છે. ઘંટડીઓનો અત્યંત મધુર અવાજ સર્વ દિશાઓમાં ફેલાય છે. સફેદ ચામર— દેવો બે સફેદ ચામરો ભગવાન સમક્ષ વીંઝે છે. ધર્મચક્ર— પ્રભુ સમવસરણમાં બેઠા હોય ત્યારે અને વિહાર કરતા હોય ત્યારે પણ પ્રભુની આગળ ધર્મચક્ર હોય છે. (૨૬-૨૭)

ચતુર્મુખમુત્તિચતુર્કં, ૨૨ મણિકંચણરુપ્પરહ્યસાલતિગં ૨૩ ।

નવકયણપંકયાઈં, ૨૪ અહોમુહા કંટયા હુંતિ ॥ ૨૮ ॥

ચતુર્મુખ—મૂર્તિચતુષ્કં, મણિકચ્છનરુપ્પરચિતસાલત્રિકં ।

નવકનકપદ્મજાનિ, અધોમુખાઃ કમ્પટકા ભવન્તિ ॥ ૨૮ ॥ ૨૮

૧. અધસ્તનં છત્રં મહદ્ ઉપરિતનં લઘુ ઇતિ (સ્થાનાંગ ૭મા સ્થાનમાં છે) વીતરાગ સ્તોત્ર પ્રકાશ-૫, શ્લોક-૮માં તો નીચેનું છત્ર નાનું, તેની ઉપરનું છત્ર મોટું અને તેની ઉપરનું છત્ર તેનાથી પણ મોટું એ ભાવનું લખ્યું છે.

ગાથાર્થ— ૭. ચારમુખવાળા ચાર રૂપ, ૮. મણિ-સુવર્ણ-ચાંદીથી બનાવેલા ત્રણ ગઢ, ૯. નવ સુવર્ણ કમલ અને ૧૦. કાંટા અધોમુખ થાય છે.

વિશેષાર્થ— ચારમુખવાળા ચાર રૂપ— પ્રભુ સમવસરણમાં સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેસે છે ત્યારે દક્ષિણ-પશ્ચિમ-ઉત્તર એમ ત્રણ દિશાઓમાં પણ તેવો આચાર હોવાથી જ વ્યંતરદેવો સ્વામીના પ્રતિબિંબોની રચના કરે છે. ત્રણ ગઢ— પ્રથમ (=અંદરનો) ગઢ વૈમાનિક દેવો મણિનો બનાવે છે. બીજો (=વચ્ચનો) ગઢ જ્યોતિષ્ક દેવો સુવર્ણનો બનાવે છે. ત્રીજો (=બહારનો) ગઢ ભવનપતિ દેવો ચાંદીનો બનાવે છે. એ ત્રણ કિલ્લાઓની કાંગરી અનુક્રમે મણિ-રત્ન-સુવર્ણની હોય છે. સુવર્ણકમળ— નવ કમળો સુવર્ણના હોવા છતાં માખણ જેવા કોમળ હોય છે. બે કમળો ઉપર ભગવાન પગ મૂકીને ચાલે છે અને પાછળ રહેલા સાત કમળોમાંથી બે કમળ કમલશઃ આગળ આવ્યા કરે છે. કાંટા અધોમુખ થાય છે— કાંટાઓનો અણીદાર ભાગ નીચે થાય છે. (૨૮)

નિચ્ચમર્વદ્વિયમિત્તા, પહુણો ચિદ્વૈત કેસરોમનહા ૨૬ ।

ઈન્દિયઅત્થા પંચવિ, મણોરમા હુંતિ તત્થ ડકુ ૨૮ ॥ ૨૧ ॥

નિત્યમવસ્થિતમાત્રાઃ પ્રભોર્તિષ્ઠન્તિ કેશ-રેમ-નચ્ચાઃ ।

ઈન્દ્રિયાર્થાઃ પચ્છાપિ મનોરમા ભવન્તિ તત્ર ઋતવઃ ॥ ૨૧ ॥ ૨૧

ગાથાર્થ— ૧૧. પ્રભુના કેશ, રોમ અને નખ સદા અવસ્થિત રહે છે.

૧૨. ઈન્દ્રિયોના પાંચેય વિષયો અનુકૂળ રહે છે. ૧૩. ઋતુઓ અનુકૂળ રહે છે.

વિશેષાર્થ— મસ્તક-દાઢી-મૂછના વાળ, શરીરના રોમ અને હાથ-પગની આંગળીઓના નખો અવસ્થિત રહે છે, એટલે કે વધતા નથી. પ્રભુ દીક્ષા લે ત્યારે ઈંદ્ર વજ્ર દ્વારા વાળ વગેરે ઉગવાની (=વધવાની) શક્તિ નષ્ટ કરી દે છે. તેથી કેશ વગેરે ઉગતા (=વધતા) નથી. પ્રભુ જ્યાં વિહાર કરે છે ત્યાં વાંસળી વગેરેનો મધુર ધ્વનિ, જય પામો, દીર્ઘકાળ સુધી જીવો, આનંદ પામો વગેરે સુખ આપનારા જ શબ્દો સંભળાય છે. ગધેડા વગેરેનો અવાજ અને કરુણ આકંઠન વગેરે અશુભ શબ્દો

સંભળાતા નથી. રૂપ પણ રમણીય નર-નારી, રાજવિભૂતિ, દિવ્યવિમાન, મહેલ, ફળવાળું ઉદ્યાન, જલથી પૂર્ણ સરોવર વગેરે સુંદર જ દેખાય છે. મળ, જેના અંગો ગળી ગયા છે તેવો પુરુષ, રોગી અને મૃતક વગેરે અશુભ રૂપો દેખાતા નથી. રસો પણ દ્રાક્ષ અને સાકર વગેરેના મધુર રસરૂપે પરિણમે છે. કડવો લીમડો વગેરેના અશુભ રસ રૂપે પરિણમતા નથી. સ્પર્શો પણ કોમળ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત સ્વચ્છ ગાદલું અને સુંદર સ્ત્રીશરીરનાં અંગો વગેરે જેવા શુભ થાય છે. કઠીન કાંકરાં, કાંટા વગેરેના અશુભ સ્પર્શો થતા નથી. કપૂર, અગરુ, કસ્તૂરી, કમલ વગેરેની સુગંધ આવે છે. મૃતકલેવર, લસણ વગેરેની ગંધ આવતી નથી. વસંત-ગ્રીષ્મ-વર્ષા-શરદ-હેમંત-શિશિર એ છએ ઋતુઓ અનુકૂળ રહે છે. (૨૯)

ગંધોદયસ્સ વુટ્ઠી, ૨૧ વુટ્ઠી કુસુમાણ પંચવળ્લાણં ૩૦ ।

દિંતિ પયાહિણાઓ, સઙ્ગા ૩૧ પવળો વિ અણુકૂલો ૩૨ ॥ ૩૦॥

ગન્ધોદકસ્ય વૃષ્ટિઃ, વૃષ્ટિઃ કુસુમાનાં પન્ચવર્ણાનામ્ ।

દદતિ પ્રદક્ષિણાઃ શકુનાઃ પવનોઽપ્યનુકૂલઃ ॥ ૩૦ ॥..... ૩૦

ગાથાર્થ—૧૪. દેવો સુગંધિ જલની વૃષ્ટિ અને ૧૫. પાંચ વર્ણનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરે છે. ૧૬. પક્ષીઓ પ્રદક્ષિણા આપે છે. ૧૭. પવન પણ અનુકૂળ હોય છે. (૩૦)

પળમંતિ દુમા ૩૩ વજ્જંતિ દુંદુહીઓ ગુહિરઘોસાઓ ૩૪ ।

ચઝતિસમઈસયાણં સવ્વજિર્ણિદાણ હોઇ ઇમં ॥ ૩૧ ॥

પ્રળમન્તિ દુમાઃ વદન્તિ દુન્દુભયો ગમ્भीરઘોષાઃ ।

ચતુર્સ્ત્રિશદતિશયાનાં સર્વજિનેન્દ્રાણાં ભવતીદમ્ ॥ ૩૧ ॥..... ૩૧

ગાથાર્થ—૧૮. વૃક્ષો પ્રણામ કરે છે. ૧૯. ગંભીર ધ્વનિવાળી દુંદુભિઓ વાગે છે. આ ચોત્રીસ અતિશયો સર્વ જિનેશ્વરોને હોય છે. (૩૧)

પળતીસ બુદ્ધવયળા, અઈસયસહિઓ ય ભવિયજળમહિઓ ।

દેવાહિદેવનામેહિં પયહો ભવસાયરતરંહો ॥ ૩૨ ॥

પન્ચત્રિશદ્ બુદ્ધવચનાન્યતિશયસહિતશ્ચ ભવિકજનમહિતઃ ।

દેવાધિદેવનામભિઃ પ્રગટો ભવસાગરતરણ્ઢઃ ॥ ૩૨ ॥..... ૩૨

ગાથાર્થ—દેવને વાણીના પાંત્રીસ ગુણો હોય છે. અતિશયોથી સહિત, ભવ્યજનોથી પૂજિત, દેવાધિદેવ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ દેવ ભવસાગરને તરવા માટે નાવ સમાન છે. (૩૨)

વિશેષાર્થ—વાણીના ૩૫ ગુણો આ પ્રમાણે છે— ૧. સંસ્કારવત્ત્વ^૧—સભ્યતા, વ્યાકરણશુદ્ધિ આદિ ઉત્તમ સંસ્કારોથી યુક્ત (વચન). ૨. ઔદાત્ય—ઉચ્ચ સ્વરે બોલાતું (ઉદાત્ત^૨). ૩. ઉપચારપરીતતા—અગ્રામ્ય (ઉપચારોપેત). ૪. મેઘગંભીરઘોષત્વ—મેઘની જેમ ગંભીર શબ્દવાણું (ગંભીર-શબ્દ). ૫. પ્રતિનાદવિધાયિતા—પ્રતિધ્વનિ, પડઘાવાણું (અનુનાદિ). ૬. દક્ષિણત્વ—(સરલ). ૭. ઉપનીતરાગત્વ—માલકોશ વગેરે ગ્રામરાગોથી યુક્ત (આ સાત વચનાતિશયો શબ્દની અપેક્ષાએ છે, બીજા અતિશયો અર્થની અપેક્ષાએ છે.) ૮. મહાર્થતા—મહાન-વ્યાપક વાચ્ય અર્થવાણું. ૯. અવ્યાહતત્વ—પૂર્વે કહેલ અને પછી કહેલ વાક્યો અને અર્થો સાથે વિરોધ વિનાનું. (અવ્યાહતપૌર્વાપર્ય). ૧૦. શિષ્ટત્વ—અભિમત-ઈષ્ટ સિદ્ધાંતના અર્થને કહેનાર અને વક્તાની શિષ્ટતાનું સૂચક. (નિર્મળ જ્ઞાન, ધૈર્ય, સજ્જનતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત પુરુષને શિષ્ટ પુરુષ કહેવામાં આવે છે, તેનું વચન પણ શિષ્ટ-વચન કહેવાય છે.) ૧૧. સંશયોનો અસંભવ—અસંદિગ્ધતા, સંદેહરહિત (અસંદિગ્ધ). ૧૨. નિરાકૃતાન્યોત્તરત્વ—બીજાઓ જેમાં દૂષણ ન બતાવી શકે એવું (અપહૃતાન્યોત્તર). ૧૩. હૃદયંગમતા—હૃદય-ગ્રાહ્ય, હૃદયને પ્રસન્ન કરનાર, મનોહર. ૧૪. મિથઃસાકાંક્ષતા—પદો અને વાક્યોની પરસ્પર સાપેક્ષતાવાણું (અન્યોન્યપ્રગૃહીત). ૧૫. પ્રસ્તાવૌચિત્ય—દેશ અને કાળને ઊચિત (દિશકાલાવ્યતીત). ૧૬. તત્ત્વનિષ્ઠતા—વિવક્ષિત વસ્તુના સ્વરૂપને અનુસરતું (તત્ત્વાનુરૂપ). ૧૭. અપ્રકીર્ણપ્રસૃત્વ—સુસંબદ્ધ, વિષયાંતરથી રહિત અને અતિવિસ્તાર વિનાનું. ૧૮. અસ્વસ્લાધાન્યનિન્દતા—સ્વપ્રશંસા અને પરનિન્દા

૧. આ નામો શ્રી અભિધાન ચિંતામણીના આધારે અહીં આપ્યા છે. ૩૫ ગુણો ભગવંતના વચનના છે.

૨. કૌંસમાં આપેલા આ નામો શ્રી સમવાયાંગ સૂત્રની ટીકામાંથી ગ્રહણ કરેલ છે. જ્યાં કૌંસમાં નામ આપ્યા નથી ત્યાં તે અભિધાનચિંતામણિ જેવા જાણવા.

વગરનું (પરનિદા આત્મોત્કર્ષ વિયુક્ત). ૧૯. આભિજ્ઞાત્ય—વક્તાની અથવા પ્રતિપાદ્ય વિષયની ભૂમિકાને અનુસરતું. (અભિજ્ઞાત). ૨૦. અતિસ્નિગ્ધમધુરત્વ—અત્યંત સ્નેહ(મૈત્રી)ના કારણે સ્નિગ્ધ અને મધુરતાવાળું. ઘી, ગોળ વગેરેની જેમ સુખકારી. ૨૧. પ્રશસ્યતા—ઉપરના ગુણોના કારણે પ્રશંસાને પામેલ. (ઉપગતશ્લાઘ). ૨૨. અમર્મવેધિતા—બીજાઓના મર્મને ખુલ્લાં ન પાડનારું અને તેથી બીજાઓના હૃદયને ન વીંધનારું. (અપરમર્મવેધિ). ૨૩. ઔદાર્ય—ઉદાર-અતુચ્છ અર્થને કહેનારું (ઉદાર.) ૨૪. ધર્માર્થ પ્રતિબદ્ધતા—ધર્મ અને અર્થથી અરહિત (અર્થધર્માભ્યાસાનપેત). ૨૫. કારકાદિ-અવિપર્યાસ—કારક, કાલ, વચન, લિંગ વગેરેના વ્યત્યય(વિપર્યાસ)રૂપ વચનદોષથી રહિત (અનપનીત). ૨૬. વિભ્રમાદિવિયુક્તતા—વિભ્રમ, વિક્ષેપ, કિલિકિંચિત વગેરે મનના દોષોથી રહિત. વિભ્રમ=વક્તાના મનની ભ્રાંતિ. વિક્ષેપ=કહેવા યોગ્ય અર્થ પ્રત્યે વક્તાની અનાસક્તતા. કિલિકિંચિત=રોષ, ભય, અભિલાષ વગેરે ભાવોની એકીસાથે અથવા અલગ અલગ મનમાં વિદ્યમાનતા. (વિભ્રમ-વિક્ષેપ-કિલિકિંચિતાદિ વિમુક્ત). ૨૭. ચિત્રકૃત્ત્વ—કહેવાતા અર્થના વિષયમાં શ્રોતાઓમાં અવિચ્છિન્ન (સતત) કૌતુક-કુતૂહલને ઉત્પન્ન કરતું (ઉત્પાદિતાવિચ્છિન્ન-કૌતૂહલ). ૨૮. અદ્ભુત. ૨૯. અનતિવિલંબિતા—અતિવિલંબથી રહિત (બે વર્ણો, શબ્દો, પદો, વાક્યોની વચ્ચે અતિવિલંબ થાય તો સાંભળનારને સમજવામાં મુશ્કેલી પડે.) ૩૦. અનેકજાતિવૈચિત્ર્ય—જાતિઓ એટલે વિવક્ષિત વસ્તુના સ્વરૂપનાં વર્ણનો. વર્ણન કરાતી વસ્તુના સ્વરૂપનાં વર્ણનોની વિચિત્રતા અને વિવિધતાથી યુક્ત. વસ્તુ સ્વરૂપનાં વિચિત્ર અને વિવિધ વર્ણનોથી યુક્ત અનેક જાતિ સંશ્રયથી વિચિત્ર. ૩૧. આરોપિતવિશેષતા—બીજા વચનોની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ (આહિતવિશેષ). ૩૨. સત્ત્વપ્રધાનતા—સત્ત્વ=સાહસ= સાહસની પ્રધાનતાવાળું (સત્ત્વ-પરિગૃહીત). ૩૩. વર્ણ-પદ-વાક્ય-વિવિક્તતા—વર્ણો, પદો અને વાક્યોના ઉચ્ચારની વચ્ચે જેટલું સમુચિત અંતર જોઈએ તેટલા અંતરવાળું. સ્પષ્ટ વર્ણો, પદો અને વાક્યોવાળું (સાકાર). ૩૪. અવ્યુચ્છિન્નિ—વિવક્ષિત અર્થની સંપૂર્ણ સુંદર સિદ્ધિ

ન થાય ત્યાં સુધી અખંડ રીતે તેને (વિવક્ષિત અર્થને) વિવિધ પ્રમાણથી સિદ્ધ કરતું. અખંડ ધારાબદ્ધ. (અવ્યુચ્છેદિ). ૩૫. અખેદિત્વ— કહેતી વખતે વક્તાને જેમાં ખેદ-શ્રમ-આયાસ નથી એવું. સુખપૂર્વક કહેવાતું (અપરિખેદિત). (૩૨)

ભાવાઇસયચઞ્ચક્ષ્ણા-સંમેઓ સઘ્વસચ્ચમાહ્વ્યો ।

બજ્ઞાન્મંતરરિગ્ગણ-નાસાપાયાવગમરૂવો ॥ ૩૩ ॥

ભાવાતિશયચતુષ્કસમેતઃ સર્વસત્યમાહાત્મ્યઃ ।

બાહ્યાખ્યન્તરરિપુગ્ગણનાશાપાયાવગમરૂપઃ ॥ ૩૩ ॥ ૩૩

ગાથાર્થ— દેવાધિદેવ સર્વસત્યમાહાત્મ્યવાળા અને ચાર ભાવ અતિશયોથી યુક્ત હોય છે. બાહ્ય-અભ્યંતર શત્રુઓના નાશથી અપાય અપગમરૂપ અતિશય ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થ— સર્વસત્યમાહાત્મ્યવાળા— તેમનું જે જે માહાત્મ્ય જણાવવામાં આવ્યું છે તે સર્વ માહાત્મ્ય સત્ય છે, કલ્પિત નથી. અપાય એટલે અનર્થ, અપગમ એટલે દૂર થવું. અનર્થોનું દૂર થવું તે અપાય અપગમ અતિશય. રાગાદિ અભ્યંતર શત્રુઓ જ મુખ્ય અનર્થ છે. કારણ કે સર્વ અનર્થોનું મૂળ રાગાદિ જ છે. માટે રાગાદિ અભ્યંતર શત્રુઓનો સર્વથા નાશ થતાં અપાય અપગમ અતિશય પ્રગટ થાય છે. (૩૩)

ખાઇયનાગાતિસઓ, વયનાઇસઓ યવસમે ભાવે ।

ઝવયારઓ વિ પૂયાં-તિસયગુણો ભાવરૂવંમિ ॥ ૩૪ ॥

ક્ષાયિકજ્ઞાનાતિશયો વચનાતિશયઃ ક્ષયોપશમે ભાવે ।

ઉપચારસ્તોઽપિ પૂજાતિશયગુણો ભાવરૂપે ॥ ૩૪ ॥ ૩૪

મોહવ્ઘ્ણણ પઢમો, નાનાવરણવ્ઘ્ણણ બીઓવિ ।

દંસણવ્ઘ્ણણ તઇઓ, વિઘ્ઘ્ણણ ચઝ્ઘ્ણઓ હોઇ ॥ ૩૫ ॥

મોહક્ષયેણ પ્રથમો જ્ઞાનાવરણીયક્ષયેણ દ્વિતીયોઽપિ ।

દર્શનક્ષયેણ તૃતીયો વિઘ્નક્ષયે ચતુર્થકો ભવતિ ॥ ૩૫ ॥ ૩૫

ગાથાર્થ— જ્ઞાનાતિશય ક્ષાયિકભાવથી થાય છે. વચનાતિશય ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પૂજાતિશયગુણ ઉપચારથી પણ

ક્ષાયિક ભાવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મોહનીય કર્મના ક્ષયથી પહેલો અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી બીજો જ્ઞાનાતિશય, દર્શનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી ત્રીજો વચનાતિશય, અંતરાયકર્મના ક્ષયથી ચોથો પૂજાતિશય પ્રગટ થાય છે.

વિશેષાર્થ— ચારે અતિશયો ક્ષાયિક ભાવથી પ્રગટ થાય છે છતાં ૩૪મી ગાથામાં વચનાતિશયને ક્ષયોપશમ ભાવમાં કહ્યો તેનું કારણ એ સંભવે છે કે વચનાતિશયથી શ્રોતામાં શ્રુતજ્ઞાન થાય છે એ શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે. અહીં કારણ વચનાતિશયમાં કાર્ય શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપચાર કરીને વચનાતિશયને ક્ષયોપશમ ભાવમાં કહ્યો છે. (૩૪-૩૫)

સંપુર્ણસિદ્ધમુદ્રા, પડિમા દવ્વગસરીરજિનકલ્પા ।

તિયસેહિં કયપૂયા, સંપડ સા દવ્વઓ પુજ્જા ॥ ૩૬ ॥

સંપૂર્ણસિદ્ધમુદ્રા પ્રતિમા દ્રવ્યકશરીરજિનકલ્પા ।

ત્રિદશૈઃ કૃતપૂજા સંપ્રતિ સા દ્રવ્યતઃ પૂજ્યા ॥ ૩૬ ॥ ૩૬

ગાથાર્થ— જિનેશ્વરોની પ્રતિમા પૂર્ણ સિદ્ધમુદ્રાવાળી હોય છે. જિનેશ્વરો સિદ્ધ થયા ત્યારે તેમનું દ્રવ્ય શરીર જે મુદ્રાવાળું હતું તે મુદ્રાવાળી તેમની પ્રતિમાઓ છે. આવી પ્રતિમાની દેવોએ પૂજા કરી છે. આથી હમણાં જિનપ્રતિમાની (જળ વગેરે) દ્રવ્યથી પૂજા કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— જિનેશ્વરો કાયોત્સર્ગ અને પર્યંક આસન આ બે મુદ્રામાં મોક્ષમાં જાય છે. માટે તેમની પ્રતિમા કાયોત્સર્ગવાળી કે પર્યંક આસન મુદ્રાવાળી બનાવવામાં આવે છે. જમણી જાંઘ અને સાથળની વચ્ચે (=ઢીંચણ ઉપર) ડાબો પગ સ્થપાય, ડાબી જાંઘ અને સાથળની વચ્ચે જમણો પગ સ્થપાય અને નાભિ પાસે ડાબા હાથની હથેળી જમણા હાથની હથેળી ઉપર રખાય તે પર્યંક આસન છે. કાયોત્સર્ગ મુદ્રા પ્રસિદ્ધ છે. (૩૬)

રૂપાઈયાવત્થા, સમાવઓ દવ્વભાવપૂયામા ।

જા પિંડત્થપયત્થા, વત્થંતરભાવણા સમ્મં ॥ ૩૭ ॥

રૂપાતીતાવસ્થા સ્વભાવતો દ્રવ્યભાવપૂજામા ।

યા પિન્ડસ્થ-પદસ્થાવસ્થાન્તરભાવના સમ્યગ્ ॥ ૩૭ ॥ ૩૭

ગાથાર્થ— દ્રવ્ય-ભાવ પૂજા સમાન એવી સ્વરૂપથી રૂપાતીત અવસ્થા અને અન્ય પિંડસ્થ અને પદસ્થ અવસ્થા સારી રીતે ભાવવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— દ્રવ્ય-ભાવ પૂજા સમાન— રૂપાતીત વગેરે અવસ્થાઓનું ચિંતન ભાવ પૂજા છે. તેમાં જન્મ સમયે દેવો જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક વગેરે કરે છે ઇત્યાદિ દ્રવ્યપૂજા છે. માટે અહીં અવસ્થાઓને દ્રવ્ય-ભાવપૂજા સમાન કહી છે.

જિનની પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત એમ ત્રણ અવસ્થાઓનું ચિંતન કરવું જોઈએ. પિંડસ્થ અવસ્થા એટલે છદ્મસ્થ અવસ્થા. પદસ્થ અવસ્થા એટલે કેવળી અવસ્થા. રૂપાતીત અવસ્થા એટલે મુક્ત(=સિદ્ધ) અવસ્થા. પિંડસ્થ અવસ્થાના જન્મ અવસ્થા, રાજ્ય અવસ્થા અને શ્રમણ અવસ્થા એમ ત્રણ ભેદ છે. જન્મ અવસ્થાની ભાવનામાં જિનપ્રતિમાની ઉપરના ભાગમાં કોતરેલા બે હાથમાં કળશને ધારણ કરનારા દેવો, હાથી ઉપર બેઠેલા ઈંદ્ર વગેરે દેવો, ગીતગાન કરતા દેવો, અને વાજિંત્રોને વગાડતા દેવોને જોઈને જિનના જન્મસમયે થયેલા સ્નાત્રમહોત્સવના પ્રસંગને વિચારવો જોઈએ. તથા ઈંદ્રો વગેરે ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં ભગવાનના અંતરમાં એ બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી, ઇત્યાદિ વિચારવું. વસ્ત્ર, આભૂષણ, પુષ્પમાળા વગેરેથી વિભૂષિત જિનપ્રતિમાને જોઈને રાજ્યલક્ષ્મીને અનુભવતા પ્રભુનું (=રાજ્ય અવસ્થાનું) ચિંતન કરવું. તથા ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવમાં રહે છે. ચારિત્રમોહનીય કર્મ ખપાવવા માટે જ અનિચ્છાએ રાજ્ય ચલાવે છે વગેરે વિચારવું. ભગવાનના કેશરહિત મુખ અને મસ્તકને જોઈને પ્રભુની શ્રમણ અવસ્થાનું ચિંતન કરવું. તથા ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્રનું પાલન કરે છે. ધોર પરિષહો સહન કરે છે, વગેરે વિચારવું. અશોકવૃક્ષ વગેરે પ્રાતિહાર્યોને જોઈને પ્રભુની કેવલી અવસ્થાનું ચિંતન કરવું. તથા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં ભગવાન ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે. દરોજ બે પ્રહર દેશના આપીને અનેક જીવોને ધર્મ પમાડે છે, વગેરે વિચારવું. પ્રભુની પર્યંક આસન અને કાયોત્સર્ગ આ બે મુદ્રાને જોઈને રૂપાતીત અવસ્થાનું ચિંતન કરવું. તે આ પ્રમાણે—પ્રભુ આ બે મુદ્રામાંથી

કોઈ એક મુદ્રામાં રહીને સિદ્ધ થયા છે. આવા પ્રભુ જન્મ-મરણથી રહિત છે. સર્વ પ્રકારના દુઃખોથી મુક્ત છે. અનંત-અવ્યાબાધ સુખના ભોક્તા છે, વગેરે સિદ્ધ અવસ્થાનું ચિંતન કરવું. (૩૭)

સા નિયનિયમભક્તિભર-નિભરમાણસવિણિમ્મિયા જાણ ।

જિણકલ્પાણગમ્ભત્તિ-સુવિભત્તિકઓવયાસુણા ॥ ૩૮ ॥

સા નિજનિજભક્તિભરનિર્ભરમાનસવિનિર્મિતા જાનીહિ ।

જિનકલ્યાણકભક્તિ-સુવિભક્તિકૃતોપચારુણા ॥ ૩૮ ॥ ૩૮

ગાથાર્થ- તે ત્રણ પ્રકારની અવસ્થા પોતપોતાની ભક્તિના સમૂહથી પૂર્ણ મનથી રચેલી (=ચિંતવેલી) જાણ. તથા જિનકલ્યાણક પ્રત્યેની ભક્તિથી વિવિધ ભેદથી કરાયેલ ઉપચાર ગુણવાળી જાણ.

વિશેષાર્થ- જિનેશ્વરો મુક્તિમાં ગયેલા છે. જેથી જન્માદિથી રહિત છે. તો પછી ત્રણ અવસ્થાનું ચિંતન શા માટે કરવું ? એવા પ્રશ્નના સમાધાનમાં અહીં કહ્યું કે ભક્તો ભક્તિના સમૂહથી ભરેલા મનથી ત્રણ અવસ્થા કલ્પે છે. મોક્ષને પામેલા જિનેશ્વરો પરમાર્થથી જન્માદિ અવસ્થાઓથી રહિત છે, આમ છતાં ભક્તો ભક્તિના કારણે મનથી જન્માદિ અવસ્થાઓને કલ્પે છે. આ અવસ્થાઓના ચિંતનથી વિવિધ પ્રકારની પૂજાનો લાભ થાય છે. માટે અહીં વિવિધ ભેદથી કરાયેલ ઉપચારવાળી જાણ એમ કહ્યું. આ અવસ્થાઓના ચિંતનમાં કલ્યાણકો પ્રત્યે ભક્તિભાવ પ્રદર્શિત થાય છે. તે આ પ્રમાણે—જન્મ અવસ્થા ચિંતનમાં જન્મકલ્યાણકની સ્મૃતિ થાય છે. શ્રમણ અવસ્થાના ચિંતનમાં દીક્ષાકલ્યાણકની સ્મૃતિ થાય છે. પદસ્થ અવસ્થાના ચિંતનમાં કેવળજ્ઞાન-કલ્યાણકની સ્મૃતિ થાય છે. રૂપાતીત અવસ્થાના ચિંતનમાં મોક્ષકલ્યાણકની સ્મૃતિ થાય છે. આથી અહીં “જિનકલ્યાણકો પ્રત્યેની ભક્તિથી” એમ કહ્યું. (૩૮)

તત્થ પડ્ઢામ્હેઓ, ન હવડ્ઢ જમ્હા દુક્ખાઇઓ ભાવો ।

સિદ્ધાણ સણાયણઓ, પરિણામિઓ દવ્વઓ વિ ગુણો ॥ ૩૯ ॥

તત્ર પ્રતિષ્ઠમ્હેદો ન ભવતિ યસ્માદ્ દુઃખાતીતો ભાવઃ ।

સિદ્ધાનાં સનાતનતઃ પારિણામિકો દ્રવ્યતોઽપિ ગુણઃ ॥ ૩૯ ॥ ૩૯

ગાથાર્થ— સિદ્ધ થયેલા જિનોમાં કોઈ પ્રતિષ્ઠા ભેદ હોતો નથી. કારણ કે સિદ્ધોને સદા માટે દુઃખરહિત ભાવ હોય છે. અર્થાત્ સિદ્ધ થયેલા જિનોમાં કોઈ ભેદ હોતો નથી. આમ છૂતાં ઉપચારથી પણ થતો પ્રતિષ્ઠાનો ભેદ પરિણામથી ઉત્પન્ન થતા ગુણને=ધર્મને કરનારો થાય છે.

વિશેષાર્થ— પ્રતિષ્ઠાના વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા, ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા અને મહાપ્રતિષ્ઠા એમ ત્રણ ભેદ છે. જે કાળે જે તીર્થંકર હોય તેની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા તે વ્યક્તિપ્રતિષ્ઠા છે. ભરત વગેરે કોઈ એક ક્ષેત્રના ઋષભદેવ વગેરે સર્વ જિનનાં બિંબો એક પટમાં ભેગાં હોય તેવા પટની પ્રતિષ્ઠા એ ક્ષેત્રપ્રતિષ્ઠા છે. સર્વ ક્ષેત્રોના ૧૭૦ બિંબો એક પટમાં ભેગાં હોય તેવા પટની પ્રતિષ્ઠા મહાપ્રતિષ્ઠા છે. (પ્રતિષ્ઠા ષોડશક, ગાથા-૨-૩)

સિદ્ધ થયેલા જિનોમાં પરમાર્થથી પ્રતિષ્ઠાના આવા કોઈ ભેદ નથી. કારણ કે બધા જિનો સમાન છે. આથી પ્રતિષ્ઠાના ત્રણ ભેદો દ્રવ્યથી=ઉપચારથી (=આદ્યથી) છે. ઉપચારથી પણ થતો પ્રતિષ્ઠાભેદ પ્રતિષ્ઠા કરાવનારા જીવોના આત્મામાં શુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે. એ શુભ પરિણામથી કર્મનિર્જરા અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો બંધરૂપ ધર્મ થાય છે. (૩૮)

जम्हा जिणाण पडिमा, अप्यपरिणामदंसणनिमित्तं ।

आयंसमंडलाभा, सुहासुहज्झाणदिट्ठीए ॥ ४० ॥

यस्माद् जिनानां प्रतिमाऽऽत्यपरिणामदर्शननिमित्तं ।

आदर्शमण्डलाभा शुभाशुभध्यानदृष्ट्या ॥ ४० ॥ ૪૦

ગાથાર્થ— જિનોની પ્રતિમા આત્માના દર્શનનું નિમિત્ત છે. તેથી પ્રતિમા શુભ અશુભ દૃષ્ટિથી આરિસાના મંડલ(=બિંબ) સમાન છે.

ભાવાર્થ— જિનોની પ્રતિમાને જોવાથી ભવ્ય જીવને જેવી રીતે આ જિન વીતરાગ છે તે રીતે મારો આત્મા પણ મૂળ સ્વરૂપથી વીતરાગ છે, પણ મોહને આધીન હોવાથી રાગ-દ્વેષાદિ કરે છે. વીતરાગદેવની આજ્ઞાના પાલનથી મોહને દૂર કરવો છે, ઇત્યાદિ રીતે આત્મદર્શન થાય છે.

અહીં એટલું સમજી લેવું જોઈએ કે જિનપ્રતિમા આત્મદર્શનનું માત્ર નિમિત્ત છે. નિમિત્તની અસર યોગ્ય જીવ ઉપર જ થાય, અયોગ્ય જીવ

ઉપર ન થાય. માટે પ્રતિમાને જોનાર જીવની દૃષ્ટિ કેવી છે એ મહત્વનું છે. જો શુભદૃષ્ટિથી પ્રતિમાને જોવામાં આવે તો આત્મદર્શન થાય, અશુભદૃષ્ટિથી જોવામાં આવે તો આત્મદર્શન ન થાય. આરિસો મુખને જોવાનું નિમિત્ત છે. તેથી આરિસામાં જોનાર વ્યક્તિનું મુખ જેવું હોય તેવું દેખાય. આરિસો મુખને સારું કે ખરાબ ન કરે, કિંતુ મુખ જેવું હોય તેવું બતાવે. મુખ સારું હોય તો સારું બતાવે અને મુખ ખરાબ હોય તો ખરાબ બતાવે. આરિસામાં જોનાર માણસ જો મુખ ખરાબ દેખાય તો તેને સારું બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમ જિનપ્રતિમાને શુભદૃષ્ટિથી જોનારને પ્રતિમા વીતરાગ દેખાય છે. અને પોતાનો આત્મા વીતરાગ બને એ માટે પ્રયત્ન કરે છે. પ્રતિમાને અશુભદૃષ્ટિથી જોનારને પ્રતિમા વીતરાગ દેખાતી નથી. એથી એને પ્રતિમાને જોઈને વીતરાગ બનવાની પ્રેરણા મળતી નથી. આ વિષે પુરોહિત હરિભદ્રનું દૃષ્ટાંત છે. તે આ પ્રમાણે—

પુરોહિત હરિભદ્રનું દૃષ્ટાંત

પંડિત હરિભદ્ર વેદશાસ્ત્ર, દર્શનશાસ્ત્રના જાણકાર હતા. ચૈદ વિદ્યાના પારગામી હતા. તે ચિત્તોડના રાજા જિતારિના પુરોહિત હતા. અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હતા. તેમની ભારતીય વિદ્વાનોમાં વાદિ-વિજેતા તરીકે અપૂર્વ ખ્યાતિ હતી. તેમનામાં જ્ઞાન, સન્માન અને સત્તા એ ત્રણેનો યોગ મળ્યો. એટલે તેમને પોતાના જ્ઞાનનો મદ ચડ્યો. એ વિદ્યાના અભિમાનથી પેટે સોનાનો પાટો બાંધતા, વાદીઓને જીતવા કોદાળી, જાળ તથા નિસરણી રાખતા અને જંબૂદ્વીપમાં પોતાની અદ્વિતીયતા બતાવવા હાથમાં જાંબુડાની ડાળી રાખી ફેરવતા હતા. વળી, સાથોસાથ તે સરળ પણ હતા. એટલે તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, “હું આ પૃથ્વી પર જેનું વચન સમજી ન શકું તેનો શિષ્ય બની જાઉં.” તે પોતાને કલિકાલસર્વજ્ઞ તરીકે જ માનતા હતા.

પરંતુ આશ્ચર્યની વાત છે કે તેમનું આ અભિમાન એક વિદુષી આર્યાએ-એક તપસ્વિની જૈન સાધ્વીએ ઉતાર્યું. એક દિવસ હરિભદ્ર પાલખીમાં બેસી રાજસભામાં જતા હતા, શિષ્યો અને પંડિતો તેમની ચારે બાજુ વીંટાઈને ચાલતા હતા. પાસે જૈન દેરાસર આવ્યું. એટલામાં

એક ગાંડો હાથી ધમાચકડી મચાવતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એને જોતાં જ સાથેનું ટોળું વીખરાઈ ગયું. હરિભદ્ર ભટ્ટ પણ જીવ બચાવવા માટે પાલખીમાંથી કૂદી પડ્યા અને પાસેના જૈન દેરાસરમાં જઈ ઊભા. ત્યાં તેમણે જોયું તો સામે વીતરાગદેવની પ્રતિમા બિરાજમાન હતી. ભટ્ટજી તેને જોઈ હસતા હસતા બોલી ઊઠ્યા.

वपुरेव तवाचष्टे, स्पष्टं मिष्टान्नभोजनम् ।

न हि कोटरसंस्थेऽग्नौ, तरुर्भवति शाङ्खलः ॥

“તારું શરીર જ મિષ્ટાન્ન ભોજનની સ્પષ્ટ સાક્ષી પૂરે છે. કેમ કે બખોલમાં અગ્નિ હોય તો ઝાડ લીલુંછમ રહે ખરું ?”

તે પંડિતને ત્યારે ખબર ન હતી કે પોતાના આ શબ્દો પોતાને જ ભવિષ્યમાં સુધારવા પડશે. ખરે જ કુદરતની બલિહારી છે. હાથી ચાલ્યો ગયો અને હરિભદ્ર ભટ્ટ પણ પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. આ હાથીની ઘટનાએ તેને વિરોધ ભક્તિથી પણ વીતરાગનો પરિચય કરાવ્યો.

હરિભદ્ર ભટ્ટ એક રાતે ઘર તરફ જતા હતા. ત્યાં તેણે એક નવીન શ્લોક સાંભળ્યો. તે શ્લોક આ પ્રમાણે છે—

चक्रिदुगं हरिपणगं, पणगं चक्कीण केसवो चक्की ।

केसव चक्की केसव, दुचक्कि केसव चक्की य ॥

“આ અવસર્પિણીમાં પહેલાં એક પછી એક એમ ૨ ચક્રવર્તી, પછી ૫ વાસુદેવ, પછી ૫ ચક્રી, પછી ૧ કેશવ, પછી ૧ ચક્રી, પછી ૧ કેશવ, પછી ૧ ચક્રી, પછી ૧ કેશવ, પછી ૨ ચક્રી, પછી ૧ કેશવ અને પછી ૧ ચક્રવર્તી થયા છે.”

પંડિતજીએ આ શ્લોક ફરી ફરી વાર સાંભળ્યો. તેમને તે અપૂર્વ લાગ્યો, તેનો અર્થ સમજવા માટે ઘણી મથામણ કરી. ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ તેમને તેનો અર્થ સમજાયો જ નહીં. તેમને પોતાની પ્રતિજ્ઞા યાદ આવી, તેમનું અભિમાન ઘવાવા લાગ્યું, અને તેમને ગુસ્સો પણ ચડ્યો. તેણે પાસેના મકાનમાં પ્રવેશ કરીને જોયું તો એક વિદુષી સાધ્વી તે શ્લોક બોલતાં હતાં. પંડિતજીએ તેમની પાસે જઈને પૂછ્યું કે, ‘કિં ચક્કી ચકચકાયતે ?’—આ ચકલી શું ચકચક કરે છે ?

સાધ્વીજી પણ બહુ જ વિચારશીલ વિદ્વાન હતાં. તેમણે મીઠાશથી પંડિતજીને ઉત્તર આપ્યો કે ભાઈ ! એ લીલા છાણથી લીપેલું નથી કે જલદીથી જાણી શકો. પંડિતજી આ ઉત્તર સાંભળી ચમક્યા. તેમને અનુભવ થયો કે એક તો આ શ્લોક સમજાય તેવો નથી અને બીજું આ ઉત્તર પણ મારી પંડિતાઈને આંટે તેવો છે. ઉત્તર દેનાર પણ નીડર નિઃસ્પૃહી વિદુષી આર્યા છે. તેમનું અભિમાન ગળવા લાગ્યું. તેમણે નમ્રભાવે સાધ્વીજીને કહ્યું: માતાજી ! તમે મને તમારી આં ગાથાનો અર્થ સમજાવો. સાધ્વીજી બોલ્યા: ‘મહાનુભાવ ! આ ગાથાનો અર્થ સમજાવો હોય તો તમે કાલે અહીં બિરાજમાન અમારા ગુરુજીની પાસે જઈ સમજજો. અમારો એવો આચાર છે, તે માટે ગુરુમહારાજ પાસે જજો.’ હરિભદ્ર ભટ્ટ બીજે દિવસે સવારે ત્યાં બિરાજમાન આચાર્ય જિનદત્તસૂરિ પાસે ગયા. પેસતાં જ તેમણે પ્રથમ જિનાલયમાં પ્રવેશ કર્યો, આજે એમના વિચારો બદલાઈ ગયા હતા. તે વીતરાગદેવની પ્રતિમા જોઈ સ્તુતિ કરતા બોલ્યા—

વપુરેવ તવાચષ્ટે, ભગવન્ ! વીતરાગતામ્ ।

નહિ કોટરસંસ્થેઽગ્નૌ, તરુર્ભવતિ શાઙ્ગલઃ ॥

“હે ભગવન્ ! તમારી પ્રતિમા જ વીતરાગભાવની સાક્ષી પૂરે છે. કેમ કે બખોલમાં અગ્નિ હોય તો ઝાડ લીલુંછમ રહે ખરું ?”

તે આ રીતે વીતરાગની સ્તુતિ કરીને ઉપાશ્રયમાં આચાર્ય મહારાજ પાસે ગયા અને તેમણે આચાર્યશ્રીને ચક્રિદુગંઠ ગાથાનો અર્થ સમજાવવા વિનંતી કરી.

આચાર્ય મહારાજે તરત જ તેમને ગાથાનો અર્થ સુંદર રીતે સમજાવ્યો, એને સમજતાં જ પંડિતજી બોલ્યા કે—મારે પ્રતિજ્ઞા છે કે હું જેનું વચન સમજી ન શકું તેનો શિષ્ય બનીને રહીશ. માટે કૃપા કરી મને તમારો શિષ્ય બનાવો.

અહીં હરિભદ્ર ભટ્ટે જિનપ્રતિમાને પહેલાં અશુભદષ્ટિથી અને પછી શુભદષ્ટિથી જોઈ. તેથી અહીં કહ્યું કે—પ્રતિમા શુભ-અશુભ દષ્ટિથી આરિસાના મંડલ સમાન છે. (૪૦)

૧. જિનભટ્ટસૂરિ એવું પણ નામ વાંચવામાં આવે છે.

સમ્પત્તસુદ્ધિકરણી, જણણી સુહજોગસચ્ચપહવાણં ।

નિદ્દલણી દુરિયાણં, ભવવળદવદઙ્ગભવિયાણં ॥ ૪૧ ॥

સમ્યક્ત્વશુદ્ધિકરણી જનની શુભયોગસત્યપ્રભાવાનામ્ ।

નિર્દલની દુરિતાનાં ભવવળદવદઙ્ગભવિકાનામ્ ॥ ૪૧ ॥ ૪૧

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમા સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરનારી, શુભ યોગોને અને સત્ય પ્રભાવોને ઉત્પન્ન કરનારી અને સંસારરૂપ દાવાનલથી બળેલા સંસારી જીવોનાં દુરિતોનો(=પાપોનો) નાશ કરનારી છે.

વિશેષાર્થ— પ્રભાવ એટલે સામર્થ્ય. જિનપ્રતિમાની પૂજા-ભક્તિથી મન-વચન-કાયાના યોગો શુભ થાય છે. એ શુભ યોગોના કારણે જીવ પોતાને મળેલા સામર્થ્યનો આત્મહિતમાં ઉપયોગ કરે છે. જે સામર્થ્યનો આત્મહિતમાં ઉપયોગ થાય તે જ સાચું સામર્થ્ય છે. આત્માનું અહિત થાય તે રીતે સામર્થ્યનો ઉપયોગ થાય તે સાચું સામર્થ્ય નથી. જિનપ્રતિમાના આલંબનથી શુભયોગોના કારણે જીવ સામર્થ્યનો ઉપયોગ આત્મહિતમાં કરે છે. માટે અહીં કહ્યું કે—“જિનપ્રતિમા શુભ યોગો અને સત્યપ્રભાવને ઉત્પન્ન કરનારી છે.” (૪૧)

દુવિહા પૂયા દવ્વભ્માવેહિં અંગઅગ્ગભાવેહિં ।

તિવિહા તિવિહા સા ચ ચઙ્હા ણાસાયણાસહિયા ॥ ૪૨ ॥

દ્વિવિધા પૂજા દ્રવ્યભાવાધ્યામજ્જાગ્રભાવૈઃ ।

ત્રિવિધા ત્રિવિધા સા ચ ચતુર્ધ્વાઽનાશાતનાસહિતા ॥ ૪૨ ॥ ૪૨

ગાથાર્થ— જિનપૂજા, દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારે છે. અંગપૂજા, અગ્રપૂજા અને ભાવપૂજા એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તે ત્રણ પ્રકારની પૂજા આશાતનાના ત્યાગ સહિત ચાર પ્રકારે છે.

વિશેષાર્થ— જળ વગેરે દ્રવ્યોથી થતી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. દ્રવ્યો વિના કેવળ ભાવથી થનાર સ્તુતિ, ચૈત્યવંદન એ ભાવપૂજા છે. ભગવાનના અંગને સ્પર્શીને થતી કેસરપૂજા વગેરે અંગપૂજા છે. ભગવાન સમક્ષ થોડા દૂર ઊભા રહીને થતી ધૂપપૂજા વગેરે અગ્રપૂજા છે. અંગપૂજા, અગ્રપૂજા, ભાવપૂજા અને આશાતનાનો ત્યાગ એમ ચાર પ્રકારે છે. (૪૨)

મળવયકાયવિસુદ્ધી, પૂયા તિવિહા જિણેર્હિ ણિહિદ્ધા ।

પંચવિહા વા અદ્ધેવયારસવ્વોવયારા વા ॥ ૪૩ ॥

મનો-વચન-કાયવિશુદ્ધિઃ પૂજા ત્રિવિધા જિનૈર્નિર્દિષ્ટા ।

પચ્ચવિધા વાઽષ્ટોપચારસર્વોપચારા ચ ॥ ૪૩ ॥ ૪૩

ગાથાર્થ— જિનેશ્વરોએ જિનપૂજા મન-વચન-કાયાની વિશુદ્ધિ એમ ત્રણ પ્રકારની, આઠ પ્રકારની અને સર્વ પ્રકારની કહી છે. (૪૩)

ભણિયા પંચુવયારા, કુસુમક્કચયગંધધૂવદીવેર્હિ ।

ભક્તિબહુમાણવન્ન-જણણાણાસાયણવિહીર્હિ ॥ ૪૪ ॥

ભણિતા પચ્છોપચારા કુસુમાઽક્ષતગન્ધધૂપદીપૈઃ ।

ભક્તિબહુમાનવર્ણજનનાઽનાશાતનવિધિભિઃ ॥ ૪૪ ॥ ૪૪

ગાથાર્થ— પુષ્પ-અક્ષત-ગંધ(=વાસચૂર્ણ વગેરે)-ધૂપ-દીપથી થતી પાંચપ્રકારની પૂજા કહી છે. ભક્તિ, બહુમાન, પ્રશંસા અને આશાતનાનો ત્યાગ એમ ચાર પ્રકારની પૂજા કહી છે. (૪૪)

કુસુમક્કચયગંધદીવધૂવનેવિજ્જજલફલેર્હિ પુણો ।

અદ્ધવિહકમ્મમહણી, અદ્ધુવયારા હવઇ પૂયા ॥ ૪૫ ॥

કુસુમા-ઽક્ષત-ગન્ધ-દીપ-ધૂપ-નૈવેદ્ય-જલ-ફલૈઃ પુનઃ ।

અષ્ટવિધકર્મમથન્યષ્ટોપચારા ભવતિ પૂજા ॥ ૪૫ ॥ ૪૫

ગાથાર્થ— પુષ્પ, અક્ષત, ગંધ(=વાસચૂર્ણ વગેરે), દીપક, ધૂપ, નૈવેદ્ય, જળ અને પુષ્પ એ આઠ દ્રવ્યોથી થતી આઠ કર્મોનો નાશ કરનારી અષ્ટપ્રકારી પૂજા છે. (૪૫)

સત્તરસભેયભિણ્ણા, ન્હવણચ્ચણદેવદૂસત્થવં વા ।

તહ વાસચુણ્ણરોહણ પુષ્પારોહણસુમલ્લણં ॥ ૪૬ ॥

સત્તરદશભેદભિન્ના સ્ત્રવનાર્ચનદેવદૂષ્પસ્થાપનં વા ।

તથા વાસચૂર્ણારોહણપુષ્પારોહણસુમાલ્યાનામ્ ॥ ૪૬ ॥ ૪૬

પણવણ્ણકુસુમવુદ્ધી, વઘારિયમલ્લદામપુષ્પગિહં ।

કપ્પૂરપભિઙ્ગંધ-ચ્ચણમાહરણાઇ વિહિયં જં ॥ ૪૭ ॥

પશ્ચવર્ણકુસુમવૃષ્ટિઃ પ્રલમ્બિતમાલ્યદામપુષ્પગૃહમ્ ।

કર્પૂરપ્રભૃતિગન્ધાર્ચનમાભરણાદિ વિહિતં યદ્ ॥ ૪૭ ॥ ૪૭

ઇન્દ્રદ્યૈસ્સ સોહા-કરણં ચઽસુ વિ દિસાસુ જહસતી ।

અડમંગલાણ ભરણં, જિણપુરઑ દાહિણે વા વિ ॥ ૪૮ ॥

ઇન્દ્રધ્વજસ્ય શોભાકરણં ચતસૃષ્વપિ દિશાસુ યથાશક્તિ ।

અષ્ટમઙ્ગલાનાં ભરણં જિનપુરતો દક્ષિણે વાઽપિ ॥ ૪૮ ॥ ૪૮

દીવાઇઅગ્નિકમ્પ-કરણં મંગલપર્વસંજુતં ।

ગીયં નટું વજ્જં, અદ્વાહિયસયથુર્દકરણં ॥ ૪૯ ॥

દીપાદ્યગ્નિકર્મકરણં મઙ્ગલપ્રદીપસંયુક્તમ્ ।

ગીતં નૃત્યં વાદ્યમષ્ટાધિકશતસ્તુતિકરણમ્ ॥ ૪૯ ॥ ૪૯

एए सत्तरभेया, आगमभणिया य दव्वपूयाए ।

જિણપડિમાણ ચઽવ્વકગ દુગનિવ્વેવસ્સાવિ ભાવજુયા ॥ ૫૦ ॥

एते सप्तदशभेदा आगमभणिताश्च द्रव्यपूजायाम् ।

જિનપ્રતિમાનાં ચતુષ્કકદ્વિકનિક્ષેપસ્યાપિ ભાવયુતા ॥ ૫૦ ॥ ૫૦

આથાર્થ- ૧. સ્નાન કરાવવું, અર્થાત્ જળપૂજા કરવી. ૨.

(ચંદનાદિથી) પૂજા કરવી. ૩. દિવ્યવસ્ત્ર યઢાવવું=પ્રતિમાને સુંદર વસ્ત્રથી

અલંકૃત કરવી. ૪. સુગંધી ચૂર્ણ યઢાવવું, અર્થાત્ સુગંધી ચૂર્ણથી પૂજા

કરવી. ૫. સુંદર પુષ્પોની માળાઓ યઢાવવી. ૬. પાંચ વર્ણના પુષ્પોની

વૃષ્ટિ કરવી. ૭. લાંબી પુષ્પમાળા પહેરાવવી. ૮. પુષ્પઘર બનાવવું.

૯. કપૂર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોથી પૂજા કરવી. ૧૦. આભૂષણો વગેરે

પહેરાવવાં. ૧૧. યથાશક્તિ ચારેય દિશાઓમાં ઈન્દ્રધ્વજની શોભા કરવી.

૧૨. જિનની સમક્ષ અથવા જમણી તરફ અષ્ટ મંગલનું આલેખન કરવું.

૧૩. મંગલદીવાથી યુક્ત દીપક વગેરે અગ્નિકર્મ કરવું. ૧૪. ગીત. ૧૫.

નૃત્ય. ૧૬. વાજિંત્ર અને ૧૭. ૧૦૮ સ્તુતિ કરવી. એમ જિનપ્રતિમાઓની

સત્તર પ્રકારની પૂજા છે. ભાવયુક્ત પૂજા જિનના ચારનિક્ષેપાની કે બે

નિક્ષેપાની પણ કરી શકાય છે. (૪૬-૪૭-૪૮-૪૯-૫૦)

પિંડત્થપયત્થાણ-મેયં રૂવાઇયસ્સ થુઙ્કરણં ।

પઢમા ગિહિણો પયઢા, બીયા ડચિયા જઙ્ગજણાણં ॥ ૫૧ ॥

પિંડસ્થપદસ્થાનામેતદ્ રૂપાતીતસ્ય સ્તુતિકરણમ્ ।

પ્રથમા ગૃહિણઃ પ્રગટા દ્વિતીયોચિતા યતિજનાનામ્ ॥ ૫૧ ॥ ૫૧

ગાથાર્થ— આ સત્તર પ્રકારનું પૂજન પિંડસ્થ અને પદસ્થ જિનનું છે. રૂપાતીત જિનનું સ્તુતિ કરવારૂપ પૂજન છે. પહેલી દ્રવ્યપૂજા ગૃહસ્થો માટે પ્રસિદ્ધ છે. બીજી ભાવપૂજા સાધુજનોને યોગ્ય છે. (૫૧)

પઢમા સમંતભદ્ધા, સંપઙ્ગભદ્ધાગમેસિભદ્ધા ય ।

બીયા ય સવ્વમંગલ-નામા કિરિયાપહાણા સા ॥ ૫૨ ॥

પ્રથમા સમન્તભદ્ધા સંપ્રતિભદ્ધાઽઽગમિષ્વદ્ભદ્ધા ચ ।

દ્વિતીયા ચ સર્વમંગલા નામ્ની કિર્યાપ્રધાના સા ॥ ૫૨ ॥ ૫૨

ગાથાર્થ— પહેલી દ્રવ્યપૂજાનું સમન્તભદ્ધા નામ છે. બીજી ભાવપૂજાનું સર્વમંગલા નામ છે. તે બંને પ્રકારની પૂજા કિયાની પ્રધાનતાવાળી છે.

વિશેષાર્થ— અહીં ભાવપૂજામાં ચૈત્યવંદન વગેરે કિયા હોય છે. દ્રવ્યપૂજામાં કાયા દ્વારા પૂજાની સામગ્રી લાવવી, વચન દ્વારા બીજાની પાસે પૂજાની સામગ્રી મંગાવવી, મન દ્વારા નંદનવન વગેરે સ્થળેથી પુષ્પો લાવવા, આમ કાયિક-વાચિક-માનસિક એમ ત્રણ પ્રકારની કિયા હોય છે. આથી જ વિશતિવિંશિકા-પૂજા વિંશિકામાં દ્રવ્યપૂજાના સમન્તભદ્ધા, સર્વમંગલા અને સર્વસિદ્ધિકલા એમ ત્રણ ભેદ જણાવ્યા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

સમન્તભદ્ધા— ગુણવાનનો ગુણવાનરૂપે સમ્યગ્ બોધ હોય એવા સમ્યગ્દષ્ટિને જગતમાં સર્વગુણાધિક વીતરાગ સર્વજ જ દેખાય છે. તેમના પ્રત્યે તેમને અત્યંત ભક્તિ હોય છે, અને તેથી પોતાની શક્તિને અનુરૂપ ઉત્તમ વસ્તુ દ્વારા જ તેમની પૂજા કરીને તે પરિતોષ પામે છે. પૂજાની સામગ્રી એકઠી કરવામાં અને તેના દ્વારા ભગવાનની પૂજા કરવામાં મન અને વચનની શુદ્ધિ માટે યત્ન હોવા છતાં કાયાથી વિધિની શુદ્ધિ પૂરેપૂરી જળવાય એવી તેની પરિણતિ હોય છે. તેથી આ પ્રથમ પૂજાને કાયકિયાપ્રધાન કહેલ છે. વળી, ગુણવાનને ગુણવાનરૂપે જાણીને તેમના

પ્રત્યે થયેલ ભક્તિના અતિશયથી આ પૂજા કરાય છે, તેથી પૂજકના સંપૂર્ણ ભદ્રને કરનારી છે. આના લીધે જ આ પૂજાને સમન્તભદ્રા કહી છે.

સમન્ત એટલે સંપૂર્ણ. ભદ્ર એટલે કલ્યાણ. આ પૂજા વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં પણ કલ્યાણ કરનારી છે. તેથી આ પૂજા સંપ્રતિભદ્રા (=હમણાં કલ્યાણ કરનારી) અને આગમિષ્યદ્ભદ્રા (=ભવિષ્યમાં કલ્યાણ કરનારી) પણ કહેવાય છે.

સર્વમંગલા— પ્રથમ પૂજામાં કાયાથી વિધિની પૂરેપૂરી જે વિધિ જળવવામાં આવે છે તે તો આ પૂજામાં હોય જ છે, પરંતુ તે ઉપરાંત વાણી દ્વારા બીજા પાસે પણ વિધિપૂર્વક ઉત્તમ વસ્તુ મંગાવીને આ પૂજા કરાય છે, તેથી આ પૂજા વિશેષ ફળવાળી છે. વળી, આ પૂજા પણ સર્વગુણાધિક એવા વીતરાગ વિષયક જ હોય છે, અને તેના માટે જરૂરી પૂજાની સામગ્રી ઔચિત્યપૂર્વક અને વિધિ સચવાય એ રીતે વાણી દ્વારા મંગાવાય છે. પૂજા માટે ઉત્તમ વસ્તુ મંગાવતી વખતે આ પૂજા કરનાર શ્રાવકના ઉદારતા વગેરે પરિણામો શક્તિને અનુરૂપ હોવાને કારણે, યતના માટેનો તેનો આગ્રહ અને વસ્તુ મંગાવતી વખતે પણ અનુપયોગી આરંભનું વર્જન થાય તેવો પ્રયત્ન હોવાથી તે કોઈની અપ્રીતિ આદિનું કારણ થતો નથી. આથી જ આ પૂજા પૂજકનું સર્વપ્રકારે મંગલ કરનારી છે. અને માટે તેનું નામ સર્વમંગલા છે. આ પૂજામાં વચનક્રિયાની પ્રધાનતા છે.

સર્વસિદ્ધિફલા— ઉત્તમ શ્રાવકને પૂજા માટે ઉત્તમ સામગ્રી તરીકે જગતમાં નંદનવન આદિમાં રહેલા સહસ્રક્રમળ આદિ દેખાય છે. તેથી વિધિપૂર્વક મન દ્વારા નંદનવનમાં સહસ્રક્રમળાદિ ફૂલોની સામગ્રી લાવીને પરમાત્માની ભક્તિના અતિશયથી પૂજા કરે છે અને ત્યારે પરમાત્મભાવ સાથે એક ચિત્ત હોવાથી તે પૂજા સર્વસિદ્ધિરૂપ ફળને આપનારી છે, માટે તેનું નામ સર્વસિદ્ધિફલા છે. આ પૂજામાં માનસિક વ્યાપારની પ્રધાનતા હોય છે. (૫૨) (વિંશતિવિંશિકા-પૂજાવિંશિકા)

પથ્થમા પુણ સુહજોગા, વંચકવત્તા ય પરિભવાવત્તા^૧ ।

ચરિમા અજ્ઞાપ્યધમ્મફલમિત્તા સવ્વમિત્તીણં ॥ ૫૩ ॥

૧. પરિમિત્તો ભવાર્થો યસ્યો સા પરિમિત્તભવાર્થો ।

પ્રથમા પુનઃ શુભયોગાવજ્ઞકપ્રાપ્તા ચ પરિભવાવર્તા ।

ચરમાઽધ્યાત્મધર્મફલમાત્રા સર્વમૈત્રીણામ્ ॥ ૫૩ ॥..... ૫૩

ગાથાર્થ— પહેલી(=દ્રવ્ય) પૂજા શુભયોગાવંચકને પામેલી છે, અને પરિમિત ભવાવર્તવાળી છે. છેલ્લી(=ભાવ) પૂજા સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રી-ભાવવાળા જીવોને (=મુનિઓને) માત્ર અધ્યાત્મ ધર્મરૂપ ફળવાળી છે.

વિશેષાર્થ— શુભનો જે યોગ ઠગે નહિ=પ્રાપ્ત કરાવે તે શુભયોગાવંચક. અહીં શુભ એટલે ગુણવાન. સમ્યગ્દષ્ટિશ્રાવક મોહનીય અને અનંતાનુબંધી કષાયનો અપગમ થવાથી ગુણવાનને ગુણવાનરૂપે ઓળખી શકે છે. તેથી તે ભગવાનને સૂક્ષ્મદષ્ટિથી ઓળખી શકે છે. તેથી તેને પ્રભુપૂજનું યથાર્થ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ તેનો ગુણવાન ભગવાનનો યોગ ઠગતો નથી=સફળ બને છે. માટે તેને શુભયોગાવંચક હોય છે. તેથી ઉપચારથી પૂજાને પણ શુભયોગાવંચકને પામેલી કહેવાય. સમ્યગ્દષ્ટિશ્રાવક કંઈક ન્યૂન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલા કાળમાં મોક્ષમાં જાય છે. માટે પહેલી પૂજા પરિમિત ભવાવર્તવાળી છે. શ્રાવકને દ્રવ્યપૂજામાં પુણ્યાનુબંધીપુણ્યની પ્રધાનતા હોય છે. સાધુને ભાવપૂજામાં કર્મનિર્જરાની પ્રધાનતા હોય છે. માટે ભાવપૂજા માત્ર અધ્યાત્મધર્મરૂપ ફળવાળી હોય છે. (૫૩)

સમ્મદિત્તીણમિણમા, ચરિમાવત્તાણ મિચ્છદિત્તીણં ।

અડગુણભીયમુહાણં, સિવજણણી પેરેસિં ભવજણણી ॥ ૫૪ ॥

સમ્યગ્દષ્ટીનામિયં ચરમાવર્તાનાં મિથ્યાદષ્ટીનામ્ ।

અષ્ટગુણભીજમુખાનાં શિવજનની પેરેણાં ભવજનની ॥ ૫૪ ॥..... ૫૪

ગાથાર્થ— આ જિનપ્રતિમાપૂજા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને અને આઠગુણરૂપ બીજ વગેરે ગુણોવાળા ચરમાવર્તમાં રહેલા મિથ્યાદષ્ટિ જીવોને મોક્ષ ઉત્પન્ન કરનારી છે. બીજા જીવોને સંસાર ઉત્પન્ન કરનારી છે.

વિશેષાર્થ— અહીં શુશ્રૂષા વગેરે આઠ ગુણો આ પ્રમાણે છે—

શુશ્રૂષા શ્રવણં ચૈવ, ગ્રહણં ધારણં તથા ।

ઋહોઽપોહોઽર્થવિજ્ઞાનં, તત્ત્વજ્ઞાનં ચ ધીગુણાઃ ॥

શુશ્રૂષા, શ્રવણ, શ્રલણ, ધારણ, ઊહ, અપોહ, અર્થવિજ્ઞાન અને તત્ત્વવિજ્ઞાન એ બુદ્ધિના આઠ ગુણો છે. શુશ્રૂષા— તત્ત્વ સાંભળવાની ઈચ્છા. શ્રવણ— તત્ત્વને સાંભળવું. શ્રલણ— ઉપયોગપૂર્વક સાંભળેલું શ્રલણ કરવું=સમજવું. ધારણ— શ્રલણ કરેલું યાદ રાખવું. ઊહ— પદાર્થનું સામાન્ય જ્ઞાન, અથવા યાદ રાખેલા અર્થને જ્યાં જ્યાં ઘટે ત્યાં ત્યાં ઘટાડવો. અપોહ— પદાર્થનું તે તે ગુણ પર્યાયપૂર્વકનું વિશેષજ્ઞાન, અથવા સાંભળેલાં વચનોથી અને યુક્તિથી પણ વિરુદ્ધ એવા હિંસા-અસત્ય-ચોરી વગેરે દુષ્ટ ભાવોનાં માઠાં પરિજ્ઞામો જાણીને તેમને છોડી દેવા. અર્થવિજ્ઞાન— ઊહાપોહ દ્વારા થયેલું અનધ્યવસાય, સંશય અને વિપર્યય વગેરે દોષોથી રહિત પથાર્થ જ્ઞાન. તત્ત્વજ્ઞાન— ઊહાપોહ અને વિજ્ઞાનથી થયેલું ‘આ આમ જ છે’ એવું નિશ્ચિત જ્ઞાન. (૫૪)

પણ કલ્પણસરુવ-પ્પયડત્થં જા કરિજ્જાણ પૂયા ।

તત્થ સયા કાયવ્વં, ધૂવુગ્ગહદીવપમુહં જં ॥ ૫૫ ॥

પણકલ્યાણકસ્વરૂપપ્રકટર્થં યા ક્રિયતે પૂજા ।

તત્ર સદા કર્તવ્યં ધૂપોદ્ગ્રહદીપપ્રમુખં યદ્ ॥ ૫૫ ॥ ૫૫

ગાથાર્થ— પાંચ કલ્યાણકોનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે જે પૂજા કરાય છે તેમાં જે ધૂપ અને દીપક વગેરે કરાય છે તે સદા કરવું જોઈએ. (૫૫)

અન્નત્થ પયત્થાહ-વત્થંમિ ય જલણકિચ્ચમારમ્મં ।

સાસયપડિમાણં પુણ, ઇમેવમિયરાણ દોણંપિ ॥ ૫૬ ॥

અન્યત્ર પદસ્થાદ્યવસ્થાયાં ચ જ્વલનકૃત્યમારમ્મં ।

શાશ્વતપ્રતિમાનાં પુન ઇયમેવમિતરયોદ્વયોઃ ॥ ૫૬ ॥ ૫૬

ગાથાર્થ— (આ ગાથાનો અર્થ સમજાયો નથી.) (૫૬)

ન્રવણવિલેવણઆહરણવત્થફલગંધધૂવપુપ્પેહિં ।

કીરહિં જિણંગપૂયા, તત્થ વિહીં એસ નાયવ્વો ॥ ૫૭ ॥

સ્વપનવિલેપનાભરણવત્થફલગન્ધધૂપપુષ્પૈઃ ।

ક્રિયતે જિનાઙ્ગપૂજા તત્ર વિધિરેષો જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૫૭ ॥ ૫૭

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમાની અંગપૂજા સ્નાન, વિલેપન, આભૂષણ, વસ્ત્ર, ફળ, ગંધ (=વાસચૂર્ણ વગેરે), ધૂપ અને પુષ્પોથી કરાય છે. તેમાં વિધિ આ જાણવો.

વિશેષાર્થ— ગાથામાં ફલગન્ધ ના સ્થાને સુહગન્ધ એવો પાઠ હોવો જોઈએ. કારણ કે ફળ અંગપૂજા નથી. અહીં ચૈત્યવંદન મહાભાષ્યમાં આ ગાથાનો પૂર્વાર્ધ આ પ્રમાણે છે—

વત્થાઽઽહરણ-વિલેવણ-સુગંધિગંધેહિ ધૂવ-પુષ્પેહિ ।

આમાં ફલ શબ્દ નથી. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ૧૭૨મી ગાથા અક્ષરશઃ આ પ્રમાણે જ છે. (૫૭)

વત્થેણ બંધિઠ્ઠણં, આસં અહવા જહાસમાહીણ ।

વજ્જેયવ્વં તુ તથા, દેહંમિ વિ કંઙ્કુઅણમાઈ ॥ ૫૮ ॥

વસ્ત્રેણ બન્ધયિત્વા ઽઽસ્યમથવા યથા સમાધિના ।

વર્જયિતવ્યં તુ તદા દેહેઽપિ કણ્ઢૂયનાદિ ॥ ૫૮ ॥ ૫૮

ગાથાર્થ— મુખકોશથી મુખને(=નાસિકાને) બાંધીને પૂજા કરવી જોઈએ (જેથી દુર્ગંધી શ્વાસોશ્વાસ, થૂંક આદિ પ્રભુને ન લાગે). જો મુખ બાંધવાથી અસમાધિ થતી હોય તો મુખ બાંધ્યા વિના પણ પૂજા થઈ શકે. પૂજા આદિ કરતી વખતે શરીરને ખંજવાળવું, નાકમાંથી શ્લેષ્મ કાઢવાં, વિકથા કરવી વગેરે ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ— બિમાર કે સુકુમાર શરીરવાળા માટે આ એક અપવાદ છે. અપવાદ એટલે સંકટની સાંકળ. તેનો ન છૂટકે જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આથી મુખકોશ બાંધવાથી થોડી તકલીફ થતી હોય તો પણ તે તકલીફ સહન કરીને મુખ બાંધીને જ પૂજા કરવી જોઈએ. તકલીફના કારણે અસમાધિ થતી હોય તો જ છૂટ લેવી જોઈએ. “મુખકોશ બાંધ્યા વિના પણ પૂજા થઈ શકે” એવું જાણીને વગર કારણે મુખકોશ બાંધ્યા વિના પૂજા કરનાર વિરાધનાનો ભાગી બને છે. (૫૮) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૨૦૧)

કાયે કંઙ્કુયણં વજ્જે, તહાં ચેલવિગંચણં ।

થુઙ્થુત્તખણનં ચેવ, પૂઅંતો જગબંધુણો ॥ ૫૯ ॥

કાયે કણ્ઠ્યનં વર્જેત્ તથા શ્લેશ્મવિવેચનમ્ ।

સ્તુતિસ્તોત્રભળનં ચૈવ પૂજન્ જગદ્બન્ધૂન્ ॥ ૫૯ ॥ ૫૯

ગાથાર્થ— જગદ્બંધુની પૂજા કરતો જીવ કાયાને ખંજવાળવાનો, શ્લેષ્મ કાઢવાનો અને સ્તુતિ-સ્તોત્રો બોલવાનો ત્યાગ કરે. (૫૯)

અચિયત્તં પૂયાણ, વિસેસકરણં તુ મૂલબિંબસ્સ ।

જં પઢ્ઢિ તત્થ પઢ્ઢમં, જણસ્સ દિટ્ઠી સહ મણેણં ॥ ૬૦ ॥

અચિતત્ત્વં પૂજાયા વિશેષકરણં તુ મૂલબિંબસ્ય ।

યત્ પતતિ તત્ર પ્રથમં જનસ્ય દષ્ટિઃ સહ મનસા ॥ ૬૦ ॥ ૬૦

ગાથાર્થ— મળબિંબની(=મૂળનાયકની) વિશેષથી પૂજા કરવી તે ઉચિત છે. કારણ કે લોકની મનસહિત દષ્ટિ સર્વપ્રથમ મૂળબિંબ ઉપર પડે છે. (૬૦)

(નોદકઃ) પૂઆ વંદણમાઈ, કાઠુણેગસ્સ સેસકરણંમિ ।

નાયગસેવગભાવો, હોઈ કઓ લોગનાહાણં ॥ ૬૧ ॥

પૂજાવન્દનાદિ કૃત્વૈકસ્ય શેષકરણે ।

નાયકસેવકભાવો ભવતિ કૃતો લોકનાથાનામ્ ॥ ૬૧ ॥ ૬૧

ગાથાર્થ— પૂર્વપક્ષ— એક મોટા જિનબિંબની પૂજા-વંદના કરીને બાકીના જિનબિંબોની પૂજા-વંદના કરવામાં તીર્થકરોનો સ્વામી-સેવકભાવ કરાયેલો થાય છે. મોટા ભગવાન સ્વામી અને નાના ભગવાન તેમના સેવક એમ સ્વામી-સેવકભાવ કરાયેલો થાય છે. (૬૧)

એગસસાયસારા, કીરહ પૂઆવેરેસિ થોવયરી ।

એસાવિ મહાવણ્ણા, લક્ખિજ્જહં થૂલબુદ્ધીર્હિ ॥ ૬૨ ॥

એકસ્યાદસારા ક્રિયતે પૂજાપરેષાં સ્તોકતરા ।

એષાપિ મહાજ્ઞા લક્ષ્યતે સ્થૂલબુદ્ધિભિઃ ॥ ૬૨ ॥ ૬૨

ગાથાર્થ— એક બિંબની આદરપૂર્વક પૂજા કરાય અને બીજા બિંબોની અતિ અલ્પ પૂજા કરાય એ પણ મોટી અવજ્ઞા છે, એમ સ્થૂલબુદ્ધિવાળા જીવો જુએ છે=માને છે. (૬૨) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૪૦)

(આચાર્ય આહ) નાયગસેવગબુદ્ધી, ન હોઈ એસસ જાણગજનસસ।
પિચ્છંતસસ સમાણં, પરિવારં પાડિહેરાઈં ॥ ૬૩ ॥

નાયક-સેવકબુદ્ધિર્ન ભવત્યેતેષુ જ્ઞાયકજનસ્ય ।

પ્રેક્ષમાણસ્ય સમાનં પરિવારં પ્રાતિહાર્યાણિ ॥ ૬૩ ॥ ૬૩

ગાથાર્થ— ઉત્તરપક્ષ— સર્વ તીર્થકરોનો પ્રાતિહાર્ય વગેરે પરિવાર સમાન છે એમ જોનારા જાણકાર લોકને આ જિનબિંબોમાં સ્વામી-સેવક બુદ્ધિ થતી નથી. (૬૩) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૫૦)

વવહારે પુણ પદમં, પડ્ડિઓ મૂલનાયગો एसो ।

અવણિજ્જઈ સેસાણં, નાયગભાવો ન ડણ તેણ ॥ ૬૪ ॥

વ્યવહાર: પુન: પ્રથમં પ્રતિષ્ઠિતો મૂલનાયક ણ: ।

અપનીયતે શેષાણાં નાયકભાવો ન પુનસ્તેન ॥ ૬૪ ॥ ૬૪

ગાથાર્થ— પહેલાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલાં આ જિન મૂળનાયક છે એવો વ્યવહાર થાય છે. પણ તે વ્યવહારથી બીજા જિનોનો સ્વામી ભાવ જતો રહેતો નથી. (૬૪) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૫૧)

જમ્હા સિદ્ધસહાવો, તુલ્લો સવ્વેસિમિત્થ ડવયારો ।

અત્તપ્પભૂરિભત્તી કિચ્ચો ભિચ્ચો સરઈ અહવા ॥ ૬૫ ॥

यस्मात् सिद्धस्वभावस्तुल्य: सर्वेषामत्रोपचार: ।

આસાત્પભૂરિભત્તિ: કૃત્યો ભૂત્ય: સ્મરત્યથવા ॥ ૬૫ ॥ ૬૫

ગાથાર્થ— કારણ કે બધા જિનેશ્વરોનું સિદ્ધ સ્વરૂપ તુલ્ય છે. એથી અહીં આ મૂળનાયક છે અને આ મૂળનાયક નથી એમ ઉપચાર=કલ્પના છે, પણ પરમાર્થ નથી. અથવા અમુક જિનની અલ્પ ભક્તિ કરવી અને અમુક જિનની ઘણી ભક્તિ કરવી (=મૂળનાયકની હજાર રૂપિયાની આંગી કરવી અન્ય પ્રતિમાઓની પાંચસો રૂપિયાની આંગી કરવી) એમ 'ગૃહસ્થ સેવક સ્મરણ કરે=મનમાં કલ્પે છે. તેથી જિનોમાં સ્વામી-સેવક ભાવ થઈ જતો નથી અથવા અવજ્ઞાભાવ થતો નથી. (૬૫)

૧. કૃત્ય શબ્દનો પ્રાકૃત શબ્દકોષમાં ગૃહસ્થ અર્થ જણાવ્યો છે.

વંદણપૂયણબલિદ્વયણેસુ, એગસસ કીરમાણેસુ ।

આસાયણા ન દિદ્ધુ, ડચિયપવિત્તસસ પુરિસસસ ॥ ૬૬ ॥

વન્દન-પૂજન-બલિદ્વૈકનેષ્વેકસ્ય ક્રિયમાણેષુ ।

આશાતના ન દષ્ટોચિતપ્રવૃત્તેઃ પુરુષસ્ય ॥ ૬૬ ॥..... ૬૬

ગાથાર્થ— એક જ જિનબિંબનું વંદન-પૂજન કરવામાં અને એક જ જિનબિંબની આગળ નૈવેદ્ય ધરવામાં ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારા પુરુષને આશાતના રૂપ દોષ લાગે એવું જોવામાં-જાણવામાં આવ્યું નથી. (૬૬) (શૈ.વં.મ.ભા. ગા-૫૨)

જહ મિમ્મયપડિમાણં, પૂયા પુષ્પાઈર્હિં ખલુ ડચિયા ।

કળાગાડિનિમ્મિયાણં, ડચિયતમા મજ્જનાઈ વિ ॥ ૬૭ ॥

યથા મૃન્મયપ્રતિમાયાઃ પૂજા પુષ્પાદિભિઃ ખલૂચિતા ।

કનકાદિનિર્મિતાનામુચિતતમા મજ્જનાદ્યપિ ॥ ૬૭ ॥..... ૬૭

ગાથાર્થ— જેવી રીતે માટીની પ્રતિમાની પૂજા પુષ્પ આદિથી જ કરવી ઉચિત છે તેવી રીતે સુવર્ણાદિની પ્રતિમાઓની પ્રક્ષાલ વગેરે પૂજા પણ અતિશય ઉચિત છે. (૬૭) (શૈ.વં.મ.ભા. ગા-૫૪)

કલ્પ્પણગાડકજ્જા, એગસસ વિસેસપૂઅકરણે વિ ।

નાવન્નાપરિણામો, જહ ધમ્મિજણસસ સેસેસુ ॥ ૬૮ ॥

કલ્યાણકાદિકાર્યદિકસ્ય વિશેષપૂજાકરણેડપિ ।

નાવન્નાપરિણામો યથાધાર્મિકજનસ્ય શેષેષુ ॥ ૬૮ ॥..... ૬૮

ગાથાર્થ— કલ્યાણક આદિ નિમિત્તથી એકની વિશેષ પૂજા કરવામાં પણ ધાર્મિક લોકોને બીજા જિનો વિષે અવજાનો પરિણામ ઊંતો નથી. (૬૮) (શૈ.વં.મ.ભા. ગા-૫૩)

ડચિયપવિત્તિં એવં, જહા કુળંતસસ હોડ નાયવ્વા ।

તહ મૂલબિંબપૂયા-વિસેસકરણેવિ તં નત્થિ ॥ ૬૯ ॥

ડચિતપ્રવૃત્તિમેવં યથા કુર્વતો ભવતિ નાવજ્ઞા ।

તથા મૂલબિંબપૂજાવિશેષકરણેડપિ તન્નાસ્તિ ॥ ૬૯ ॥..... ૬૯

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને જેમ અવજ્ઞા દોષ લાગતો નથી, તેમ મૂળનાયકજીના બિંબની વિશિષ્ટ પૂજા કરવામાં પણ અવજ્ઞાદોષ નથી. (૬૯)

જિણભવણબિંબપૂયા, કીરંતિ જિણાણ નો કए किंतु ।

सुहभावणानिमित्तं बुहाण इयराण बोहत्थं ॥ ७० ॥

જિનભવનબિમ્બપૂજા ક્રિયતે જિનાનાં નો કૃતે કિન્તુ ।

શુભભાવનિમિત્તં બુધાનામિતરેષાં બોધાર્થમ્ ॥ ૭૦ ॥ ૭૦

ગાથાર્થ— જિનમંદિર કે જિનબિંબપૂજા જિનો માટે કરાતી નથી, પણ (પોતાના) શુભભાવ માટે અને બીજા બુદ્ધિમાન (ભવ્ય) જીવોને બોધ પમાડવા માટે કરાય છે. (૭૦)

चेइहेरेण य केई, पसंतरूवेण केइ बिबेण ।

पूयाइसया अत्रे, अत्रे बुज्झंति उवएसा ॥ ७१ ॥

ચૈત્યગૃહેણ ચ કેચિત્ પ્રશાન્તરૂપેણ કેચિત્ બિમ્બેન ।

પૂજાતિશયાદન્યેऽન્યે બુધ્યન્તે ઉપદેશાત્ ॥ ૭૧ ॥ ૭૧

ગાથાર્થ— કોઈ ભવ્ય જીવો મંદિરના દર્શનથી, કોઈ પ્રશાંત મુદ્રાવાળા જિનબિંબના દર્શનથી, કોઈ (આંગી વગેરે) વિશિષ્ટ પૂજાને જોઈને અને કોઈ ઉપદેશથી બોધ પામે છે. (૭૧)

जह मच्छइण मज्झे, ददुमागारमसरिसं केइ ।

जाइं सरंति मणुया, बुज्झंता तो किमच्छरियं ॥ ७२ ॥

યથા મત્સ્યાદીનાં મધ્યે દદ્ધ્વાઽઽકારમસદ્દશં કેચિત્ ।

જાતિં સ્મરન્તિ મનુજા બુધ્યન્તસ્તતઃ કિમાશ્ચર્યમ્ ॥ ૭૨ ॥ ૭૨

ગાથાર્થ— જો માછલાઓમાં અસમાન આકારને જોઈને કોઈ માછલા જાતિસ્મરણ પામે છે, તો મનુષ્યો જિનપ્રતિમાને જોઈને બોધ પામે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? (૭૨)

जह अहकुमरमिच्छे, अभयपइटुं जिणस्स पडिबिबं ।

ददुणं पडिबुद्धो, किं भणइ इयरसत्रीणं ॥ ७३ ॥

યથા આર્દ્રકુમારમ્લેચ્છોઽભયપ્રતિષ્ઠં જિનસ્ય પ્રતિબિમ્બમ્ ।

દદ્ધ્વા પ્રતિબુદ્ધઃ કિં ભણ્યત ઇતરસંજ્ઞિનામ્ ॥ ૭૩ ॥ ૭૩

ગાથાર્થ— જો મ્હેચ્છ(=અનાર્થ) પણ આર્દ્રકુમાર અભયકુમારે મોકલેલા જિનબિંબને જોઈને પ્રતિબોધ પામ્યો તો બીજા સંજી જીવો માટે શું કહેવું ? (૭૩)

સુવ્વઙ્ગ દુગ્ગયનારી, જગ્ગુરુણો સિંદુવારકુસુમેહિં ।

પૂયાપણિહાણેહિં, ઉપ્પન્ના તિયસલોયંમિ ॥ ૭૪ ॥

શ્રૂયતે દુર્ગતનારી જગદગુરોઃ સિન્દુવારકુસુમૈઃ ।

પૂજાપ્રણિધાનેન ઉત્પન્ના ત્રિદશલોકૈઃ ॥ ૭૪ ॥ ૭૪

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રમાં સાંભળાય છે કે—એક દરિદ્ર વૃદ્ધ સ્ત્રી સિંદુવારના પુષ્પોથી જગત્ગુરુની પૂજા કરવાના શુભધ્યાનથી દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થઈ.

વિશેષાર્થ— સિંદુવાર વૃક્ષવિશેષ છે. અથવા સિંદુવાર એટલે નગોડનું વૃક્ષ. દરિદ્ર વૃદ્ધ સ્ત્રીનો વૃત્તાંત પૂજા પંચાશકની ગાથા-૪૮ની ટીકાના આધારે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે—

ભગવાન મહાવીરસ્વામી પૃથ્વીતલને પાવન કરતાં કરતાં એક વખત કાકંદી નગરીમાં પધાર્યા. ધર્મદેશના માટે દેવોએ ભક્તિથી સમવસરણની રચના કરી. ભગવાનની ધર્મદેશના સાંભળવા અને વંદન-પૂજન કરવા માટે રાજા વગેરે નગરીના લોકો આવવા લાગ્યા. ભગવાનની પૂજા માટે લોકોના હાથમાં ગંધ, ધૂપ, પુષ્પ વગેરે પૂજાની સામગ્રી હતી. આ વખતે એક વૃદ્ધા પાણી માટે બહાર જઈ રહી હતી. નગરના ઘણા લોકોને ઉતાવળે ઉતાવળે એક દિશા તરફ જતા જોઈને વૃદ્ધાએ એક ભાઈને પૂછ્યું: લોકો આમ ઉતાવળે ઉતાવળે ક્યાં જાય છે ? તે ભાઈએ કહ્યું કે ભગવાન મહાવીરસ્વામીના વંદન-પૂજન માટે જાય છે. આ સાંભળી વૃદ્ધાને પણ ભગવાન મહાવીરસ્વામી પ્રત્યે ભક્તિભાવ જાગ્યો.

તે વિચારવા લાગી કે—હું પણ ભગવાનની પૂજા કરું, પણ હું ગરીબ હોવાથી પૂજાનાં સાધનોથી રહિત છું. આ લોકો ભગવાનની પૂજા માટે ધૂપ વગેરે ઉત્તમ સામગ્રી લઈને જાય છે. હું તેના વિના શી રીતે પૂજા કરું ? કંઈ નહિ, મને જંગલમાં ગમે ત્યાંથી પુષ્પો મળી જશે. એ પુષ્પોથી હું ભગવાનની પૂજા કરું. આમ વિચારી વૃદ્ધા જંગલમાંથી સિંદુવારનાં પુષ્પો લઈ આવી. પુષ્પો લઈને હર્ષથી સમવસરણ તરફ જઈ રહી હતી.

પણ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે રસ્તામાં જ આયુષ્યનો ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામી રસ્તા ઉપર તેનું મડદું જોઈને દયાળુ માણસોએ આ વૃદ્ધા મૂર્છા પામી છે એમ સમજીને તેના ઉપર પાણી છાંટ્યું. થોડો વખત મૂર્છાના ઉપચાર કરવા છતાં જરા પણ ચેતના આવી નહિ. એટલે લોકોએ ભગવાનને પૂછ્યું કે—આ વૃદ્ધા મરી ગઈ છે કે જીવતી છે ? ભગવાને કહ્યું: તે મૃત્યુ પામી છે. તેનો જીવ દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા પછી તરત અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વભવ જાણીને મને વંદન કરવા આવ્યો છે. તે આ રહ્યો, એમ કહીને ભગવાને પોતાની પાસે ઊભેલા દેવને બતાવ્યો. ભગવાન પાસે આ વૃત્તાંત સાંભળીને સમવસરણમાં રહેલા બધા લોકો વિસ્મય પામીને વિચારવા લાગ્યા કે અહો ! પૂજાની ભાવનાથી પણ કેટલો બધો લાભ થાય છે. પછી ભગવાને થોડા પણ શુભ અધ્યવસાયથી બહુ લાભ થાય છે એમ કહી જિનપૂજનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું. ત્યારબાદ ભગવાને વૃદ્ધાના જીવનો વૃત્તાંત જણાવતાં કહ્યું કે—વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાંથી ચાલી વિશાળ રાજ્યનો માલિક કનકધ્વજ નામનો રાજા થશે. એક વખત દેડકાને સર્પ, એ સર્પને કુરર, એ કુરરને અજગર, એ અજગરને મોટો સર્પ ખાઈ જવા મથે છે. એ બનાવ જોઈને તે વિચારશે કે—જેમ અહીં એક-બીજાને ખાવાને મથતા દેડકો વગેરે પ્રાણીઓ આખરે મહાસર્પના મુખમાં જ જવાના છે, તેમ સંસારમાં જીવો “મત્સ્યગલાગલ” ન્યાયથી પોતપોતાના બળ પ્રમાણે પોતાનાથી ઓછા બળવાળાને દુઃખી કરે છે-દબાવે છે, પણ આખરે બધા યમરાજના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. આથી આ સંસાર અસાર છે એમ વિચારીને પ્રત્યેકબુદ્ધ બનશે. દીક્ષાનું સુંદર પાલન કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે. પછી ક્રમે કરીને અયોધ્યાનગરીના શકાવતાર નામના મંદિરમાં કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જશે. (૭૪) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૧૪)

उवसमइ दुरियवग्गं, हरइ दुहं जणइ सयलसुक्खाइं ।

चिंताईयंपि फलं, साहइ पूया जिणिंदस्स ॥ ७५ ॥

उपशम्यति दुस्तिवर्गं हरति दुःखं जनयति सकलसुखानि ।

चिन्तातीतमपि फलं साध्नोति पूजा जिनेन्द्रस्य ॥ ७५ ॥..... ૭૫

ગાથાર્થ— જિનેંદ્રપૂજા દુરિતોના(=પાપોના) સમૂહને શાંત કરે છે, દુઃખને દૂર કરે છે, સર્વ સુખોને ઉત્પન્ન કરે છે, નહિ ચિંતવેલા પણ ફળને સિદ્ધ કરે છે. (૭૫)

પુષ્પેસુ કીરજુયલં, ગંધાઇસુ વિમલસંઘવસેના ।

સિવવરુણસુજસસુવ્વય, કમેણ પૂઆઇ આહરણા ॥ ૭૬ ॥

પુષ્પેષુ કીરયુગલં ગન્ધાદિષુ વિમલ-શઙ્ખ-વરસેનાઃ ।

શિવ-વરુણ-સુજસ-સુવ્રતાઃ ક્રમેણ પૂજાયા આહરણાનિ ॥ ૭૬ ॥..... ૭૬

ગાથાર્થ— પુષ્પોમાં પોપટયુગલ, ગંધ (=ચંદન) પૂજા વગેરેમાં ક્રમશઃ વિમલ, શંખ, વરસેન, શિવ, વરુણ, સુયશ અને સુવ્રત એ પૂજા કરનારાઓનાં દૃષ્ટાંતો છે.

વિશેષાર્થ— પુષ્પોમાં પોપટયુગલનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

પોપટયુગલનું (=મેના પોપટનું) દૃષ્ટાંત

જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રના મધ્યખંડમાં વનવિશાલા નામની અત્યંત પ્રસિદ્ધ મોટી અટવી હતી. તે અટવી આમ્ર, બકુલ, ચંપક અને કદલીનો સમૂહ વગેરેથી યુક્ત હતી, નદી, સરોવર અને પર્વતોથી વિષમ હતી, સિંહ, હાથી, વાઘ અને અષ્ટાપદના અવાજોથી ભયંકર હતી. તે અટવીના મધ્યભાગમાં જિનેશ્વરનું મંદિર હતું. તે મંદિર વિદ્યાધરોએ મણિ-સુવર્ણનું બનાવ્યું હતું, વિશાળ, ઊંચું અને મનોહર હતું. મધ્યમાં રત્નમાંથી ઘડેલી પ્રતિમાથી અલંકૃત હતું. તેમાં સતત દેવો, વિદ્યાધરો અને 'સિદ્ધો'નો સમુદાય ઘણા આડંબરથી વિશ્વના મનનું હરણ કરનારી યાત્રાઓ કરે છે. જિનમંદિરના દ્વાર આગળ રહેલા આમ્રવૃક્ષની શાખામાં બેઠેલું પોપટયુગલ (=મેના-પોપટ) અતિશય હર્ષથી સદા મંદિરને જુએ છે, અને આ લોક ધન્ય છે કે જે આ પ્રમાણે કરે છે એમ મનમાં વિચારે છે. પણ આપણે શું કરીએ ? આ ભવમાં કંઈપણ કરવાનો સંયોગ નથી. તો પણ આંખાની મંજરીઓથી દેવની પૂજા કરીએ. પછી હર્ષ પામેલા તે બંને આંખાના વનમાંથી સરસ મંજરીઓ લઈને શ્રી જિનવરના મસ્તકે

૧. અહીં સિદ્ધો એટલે જેમને વિદ્યા-મંત્ર વગેરે સિદ્ધ થયું હોય તેવા વિદ્યાસિદ્ધ પુરુષો વગેરે સમજવા.

મૂકે છે. આ પ્રમાણે સદાય કરતા તેમણે પ્રકૃષ્ટ શુભભાવના કારણે પુણ્યસમૂહ એકઠો કર્યો અને જિનધર્મરૂપ વૃક્ષનું બીજ પ્રાપ્ત કર્યું.

આ તરફ પૃથ્વીતિલક નામનું નગર છે. જિતશત્રુ નામનો રાજા છે. તેની પત્ની સ્વપ્નમાં કુંડલ યુગલને જુએ છે. તે પોપટ ત્યાંથી મરીને (આ રાજાનો) પુત્ર થયો. તેની નાજ દાટવા માટે ખાડો ખોદતાં રત્નનિધિ પ્રાપ્ત થયો. આથી તેનું નિધિકુંડલ એવું નામ રાખ્યું. મેના પણ મરીને બીજા કોઈ નગરમાં પુરંદરચશા નામની રૂપ-ગુણોથી વિભૂષિત રાજપુત્રી થઈ. ભાગ્યવશથી નિધિકુંડલ કોઈપણ રીતે તેને પરણ્યો. પિતાનું મૃત્યુ થતાં નિધિકુંડલ અતિશય મહાન રાજા થયો. પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યથી જિને જાણવેલા ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યો. તેથી ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કર્યા પછી પત્નીની સાથે ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યો. ચારિત્રનું નિરતિચાર પાલન કરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પત્ની પણ ત્યાં જ સમાન આયુષ્યવાળા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. ત્યાંથી ચ્યવીને નિધિકુંડલનો જીવ લલિતાંગક નામનો મહાબલવાન રાજપુત્ર થયો. બીજો દેવ પણ અન્ય રાજાના ઘરે ઉમાદંતી નામની પુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં પણ સ્વયંવરા તેને લલિતાંગક ઘણા આડંબરથી પરણ્યો. પછી રાજ્ય પાળીને, ઘણા ભોગોને ભોગવીને, તીર્થંકરની પાસે નિરતિચાર ચારિત્ર આચરીને, બંનેય ઈશાન દેવલોકમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

પછી લલિતાંગક જીવ દેવસેન નામે રાજપુત્ર થયો. બીજો જીવ પણ વૈતાલ્ય પર્વત ઉપર ચંદ્રકાંતા નામની વિદ્યાધરપુત્રી તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં પણ ભાગ્યયોગથી કોઈપણ રીતે દેવસેન ચંદ્રકાંતાને પરણે છે. પછી રાજ્ય ભોગવીને, પછી દીક્ષા લઈને, દીક્ષાને સારી રીતે પાળીને, અંતે દેવસેન સાધુ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં ઈન્દ્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ચંદ્રકાંતા મરીને તેના મિત્રદેવપણે ઉત્પન્ન થઈ. પછી દેવસેન ઈન્દ્ર પ્રિયંકર નામનો વિખ્યાત ચક્રવર્તી થયો. બીજો દેવ તેનો જ મંત્રી થયો. પૂર્વભવના અભ્યાથી તે બંનેનો પરસ્પર અતિશય ઘણો સ્નેહ હતો. તેથી વિસ્મય પામેલા તેમણે ક્યારેક તીર્થંકરની પાસે તેનું કારણ પૂછ્યું: તેથી જિને તેમનો પોપટના ભવથી આરંભી જિનપૂજા વગેરે સઘળો ય પૂર્વભવોનો વૃત્તાંત કહ્યો. પછી સંવેગને પામેલા તે બંનેએ તે જ તીર્થંકરના ચરણોમાં

દીક્ષા લીધી. સમય જતાં બંને ગીતાર્થ થયા. પછી કઠોર અભિગ્રહો લઈને, નિરતિચાર ચારિત્ર પાળીને, કેવળજ્ઞાન મેળવીને, કર્મોને ખપાવીને, મોક્ષમાં ગયા.

આ પ્રમાણે પોપટયુગલનું દૃષ્ટાંત પૂર્ણ થયું.

હવે ગંધવગેરેના વિષયમાં વિમલ વગેરેનું ઉદાહરણ કહેવામાં આવે છે—

આઠ બંધુઓનું દૃષ્ટાંત

જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહક્ષેત્રમાં પુંડરિગિણી નગરીનો વરસેન ચક્રવર્તી સ્વામી છે. તે ક્યારેક પોતાની સઘળી અતિશય ઘણી સમૃદ્ધિથી દેવોએ રહેલા સમવસરણમાં તીર્થ કરને વંદન કરવા માટે ગયો. તીર્થ કરને ભક્તિથી નમીને યોગ્ય સ્થાનમાં બેસીને ધર્મ સાંભળે છે. પછી સહસ્રા સમવસરણમાં પ્રવેશતા અને ત્રણભુવનને પણ વિસ્મય પમાડતા આઠ દેવોને જુએ છે. એ દેવો સાતમા દેવલોકથી આવ્યા હતા. પોતાના શરીરોથી દિશાસમૂહને અતિશય પ્રકાશિત કરતા હતા. તથા અતિશય સુગંધથી યુક્ત અને મનનું હરણ કરનાર ગંધથી સંપૂર્ણ સમવસરણને વાસિત કરતા હતા. ત્યાં આભૂષણો, વિલેપન અને માળા વગેરે વિવિધ સ્વરૂપોથી સમવસરણમાં રહેલા સઘળા ય દેવસમુદાયનો પરાભવ કરતા હતા. મન-નેત્રોને આનંદ કરનારા હતા. તે આઠ દેવોએ જિનને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને અને નમીને કહ્યું: હે નાથ ! આપ (જ્ઞાનથી) સ્વયમેવ દેવોની ઋદ્ધિને જુઓ છો. આ ગણધર વગેરે સાધુઓ આગમથી દેવોની ઋદ્ધિને જાણે છે. તેથી આપની અનુજ્ઞાથી મુનિવરોને પ્રત્યક્ષ જ દિવ્યનાટક વિધિને અમે બતાવીએ. જિન મૌન ધારણ કરે છે. જેનો પ્રતિષેધ ન કર્યો હોય તે સંમત છે એમ વિચારીને તેમણે અતિ વિસ્તારથી નાટકો બતાવ્યા. પછી બધાએ જિનને પૂછ્યું: હે નાથ ! અમે ભવ્ય છીએ કે અભવ્ય છીએ ? જિને કહ્યું: તમે ભવ્ય છો. વળી તેમણે પૂછ્યું: હે સ્વામિન્ ! અમે ક્યાં અને ક્યારે સિદ્ધ થઈશું. પછી તીર્થ કરે કહ્યું: હે દેવાનુગ્રિયો ! અહીંથી ચલ્યા પછી આ જ વિજયમાં ઉત્તમ મનુષ્યો થઈને દીક્ષા લઈને તમે સિદ્ધ થશો. આ પ્રમાણે સાંભળીને અને હર્ષથી જિનને નમીને તે બધા ગયા.

પછી હર્ષ પામેલા વરસેન ચક્રવર્તીએ જિનને નમીને પૂછ્યું: હે ભગવન્ ! આ દેવો કયા દેવલોકથી આવ્યા હતા ? પૂર્વજન્મમાં કોણ હતા ? એમણે કયું સુકૃત કર્યું કે જેથી પોતાની ઋદ્ધિથી અન્ય સઘળા ય દેવસમૂહનો પરાભવ કરે છે, અતિશય રૂપ-આકૃતિ વગેરેથી વિશ્વને પણ આનંદ પમાડે છે. જિને કહ્યું: હે રાજન્ ! સાવધાન થઈને તું સાંભળ. તેં આ જે એમનું ચરિત્ર પૂછ્યું તેને સંક્ષેપથી હું કહું છું. ધાતકીખંડમાં ભરતક્ષેત્રમાં મહાલય નામનું નૈગર છે. ત્યાં યસૂ નામનો પ્રસિદ્ધ અને શ્રીમંત શ્રેષ્ઠ હતો. તેનો ધન નામનો મોટો પુત્ર હતો, કમે કરીને વિમલ, શંખ, વરસેન, શિવ, વરુણ, સુયશ અને સુવ્રત નામના બીજા સાત પુત્રો હતા. બધા ય કળાઓમાં કુશળ, લાવણ્ય-રૂપ-ગુણોથી યુક્ત, ગંભીર, સ્થિર ચિત્તવાળા, દાક્ષિણ્યમાં તત્પર અને કુશળમતિવાળા હતા. તેમણે તીર્થંકરની પાસે મિથ્યાત્વનું પચ્ચક્ષ્ણ કરીને સમ્યક્ત્વનો અને અણુવ્રતો વગેરે ગૃહસ્થધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. હવે એકવાર જિને અષ્ટપ્રકારી પૂજાના ફળનું બહુ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. તેથી આઠે ય રોમાંચિત શરીરવાળા બનીને સદા ય જિનપ્રતિમાઓની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે છે. પણ પુષ્પ વગેરે ભેદોમાં ક્રમશઃ એક એક પ્રકારની પૂજા કરે છે, અર્થાત્ એક પુષ્પપૂજા કરે છે, એક ગંધપૂજા કરે છે, એમ એક એક પૂજા કરવા દ્વારા આઠેય અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરે છે. પરમશ્રદ્ધાથી અભિગ્રહ લઈને અતિશય શ્રેષ્ઠ, બહુમૂલ્યવાન અને લોકના મનનું હરણ કરે તેવાં ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા કરે છે.

આ પ્રમાણે ધન-વિમલ વગેરે આઠે ય બંધુઓ ક્રમશઃ સુગંધી પુષ્પ અને ગંધ આદિ ભેદોથી ઉત્તમ મર્યાદાપૂર્વક પૂજા કરે છે. પ્રતિદિન વધતા પરિજ્ઞામવાળા અને પોતાને કૃતાર્થ માનતા તેમણે પચ્ચીસલાખ પૂર્વ સુધી નિર્વિઘ્નપણે જિનેન્દ્રપૂજા કરી, અને અણુવ્રતો વગેરે વ્રતોનું અતિચાર રહિત સદા પાલન કર્યું. તથા શુદ્ધભાવવાળા અને સદા પરસ્પર મળેલા તે બધા ય દાન આપીને, શીલનું સંરક્ષણ કરીને, તપ તપીને, અંતે એકમાસનું અનશન કરીને, પોતપોતાના આયુષ્યની સમાપ્તિ થતાં કાળ કરીને, જિનપૂજાના પ્રભાવથી સાતમા દેવલોકમાં જ

સત્તર સાગરોપમ આયુષ્યવાળા અને સાથે રહેનારા દેવ થયા. ત્યાં આ પ્રમાણે વિશ્વને આનંદ ઉત્પન્ન કરનારા રૂપ-ગંધ-આકૃતિ આદિ ગુણસમૂહને પામ્યા. પછી અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વના વૃત્તાંતને જાણીને અમને વંદન કરવા માટે અહીં આવ્યા. આયુષ્યનો ક્ષય થતાં ત્યાંથી અવીને પૂર્વોક્ત પ્રમાણે સિદ્ધ થશે. આ પ્રમાણે જિનપૂજના અનુપમ પ્રભાવને સાંભળીને અને જોઈને ચક્રવર્તી વગેરે ઘણા લોકો વિવિધ રીતે પૂજા સંબંધી અભિગ્રહો યત્નથી લે છે, પરમશ્રદ્ધાથી યુક્ત બનીને પાળે છે અને પરમફળને પામે છે.

આ પ્રમાણે પૂજાફળનું દેષાંત પૂર્ણ થયું.

પ્રશ્ન— અહીં ધન નામના શેઠનો મોટો પુત્ર પુષ્પપૂજામાં ઉદાહરણ સ્વરૂપ હોવા છતાં પૂર્વે પુષ્પોમાં જ પોપટયુગલનું દેષાંત કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર— તેવાં પ્રકારના વિશિષ્ટ વિવેકથી અને ધનસમૃદ્ધિ આદિ સામગ્રીથી રહિત તિર્યચોના બોધ માટે પુષ્પોમાં પોપટ-યુગલનું દેષાંત કહ્યું છે, અર્થાત્ વિશિષ્ટ વિવેકથી અને વિશિષ્ટ પૂજા સામગ્રીથી રહિત તિર્યચો પણ પૂજના પ્રભાવથી સ્વર્ગાદિ સુખને પામે છે એ જણાવવા માટે પુષ્પોમાં પોપટયુગલનું દેષાંત કહ્યું છે.

પ્રશ્ન— ગાથામાં પુષ્પપૂજામાં પોપટયુગલનું દેષાંત સૂચવ્યું છે અને ધનનું દેષાંત લીધું નથી. છતાં ટીકામાં પુષ્પો વિષે ધનનું ઉદાહરણ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર— પ્રસ્તુત કથાના પાત્ર આઠ બંધુઓ છે. એથી જો ધનનો ઉલ્લેખ ન કરવામાં આવે તો કથા અપૂર્ણ ગણાય. કથામાં અપૂર્ણતા ન રહે એ માટે ધનનું દેષાંત કહ્યું છે એમ જાણવું. (૭૬)

(ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા) અનુવાદમાંથી ઉદ્ધૃત.)

અન્નો મુક્ષ્વંમિ જઓ, નત્થિ ઝવાઓ જિણેહિં નિહિદ્ધો ।

તમ્હાં દુહઓ ચુક્કા, ચુક્કા સવ્વાણ વિ ગઇણં ॥ ૭૭ ॥

અન્યો મોક્ષે યતો નાસ્ત્યુપાયો જિનૈર્નિર્દિષ્ટઃ ।

તમ્હાં દ્વિધાતો બ્રથ્થા બ્રથ્થાઃ સર્વાસામપિ ગતીનામ્ ॥ ૭૭ ॥ ૭૭

ગાથાર્થ— જિનોએ મોક્ષનો દ્રવ્યપૂજા-ભાવપૂજા સિવાય બીજો ઉપાય કહ્યો નથી. તેથી એ બંને પૂજાથી બ્રષ્ટ થયેલા જીવો સર્વ ગતિઓથી (=સર્વ ગતિઓમાં પ્રાપ્ત થતાં સુખોથી) બ્રષ્ટ થાય છે. (૭૭)

વિહિપૂયા સાહેઈ, સગ્ગફલં સિવફલં પરં પારે ।

અવિહિકયા કુગડફલં, સાહડ નિસ્સૂગચિત્તાણં ॥ ૭૮ ॥

વિધિપૂજા સાધ્નોતિ સ્વર્ગફલં શિવફલં પરમ્પરમ્ ।

અવિધિકૃતા કુગતિફલં સાધ્નોતિ નિઃશૂકચિત્તાનામ્ ॥ ૭૮ ॥ ૭૮

ગાથાર્થ— વિધિથી કરેલી પૂજા સ્વર્ગફળને સિદ્ધ કરે છે અને પરંપરાએ મોક્ષ ફળને સિદ્ધ કરે છે. અવિધિથી કરેલી પૂજા નિઃશૂક (વિધિ પાલનની ભાવનાથી રહિત) ચિત્તવાળાઓને કુગતિનું ફળ સિદ્ધ કરે છે=કુગતિ આપે છે. (૭૮)

આસાયણપરિહારો, ભક્તી સત્તીઙ પવયણાણુસરી ।

વિહિરાઓ અવિહિચાઓ તેહિ કયા બહુફલા હોઝ ॥ ૭૯ ॥

આશાતનાપરિહારો ભક્તિઃ શક્ત્યા પ્રવચનાનુસારિણી ।

વિધિરગોઽવિધિત્યાગસ્તૈસ્કૃતા બહુફલા ભવતિ ॥ ૭૯ ॥ ૭૯

ગાથાર્થ— જે જીવો આશાતનાનો ત્યાગ કરે છે, શક્તિ મુજબ શાસ્ત્ર પ્રમાણે જિનભક્તિ કરે છે, વિધિ પ્રત્યે રાગ(=પક્ષપાત)વાળા છે, અવિધિનો ત્યાગ કરે છે, તેમણે કરેલી જિનપૂજા બહુફળવાળી થાય છે. (૭૯)

જિણભવણંમિ અવણ્ણા, ૧ પૂયાઙ અણાયરો ૨ તહા ભોગો ૩ ।

દુપ્પણિહાણં ૪ અણુચિય-વિત્તી ૫ આસાયણા પંચ ॥ ૮૦ ॥

જિનભવનેઽવજા પૂજાયામનાદસ્તથા ભોગઃ ।

દુષ્પ્રણિધાનમનુચિતવૃત્તિઃ આશાતનાઃ પંચ ॥ ૮૦ ॥ ૮૦

ગાથાર્થ— જિનમંદિરમાં અવજા, પૂજામાં અનાદર, ભોગ, દુષ્પ્રણિધાન અને અનુચિતવૃત્તિ એમ પાંચ આશાતના છે. (૮૦)

તત્થ અવણ્ણાસાયણ, પલ્હેદ્વિયદેવપિદ્ધુદાણં ચ ।

પુડપુડિયપયપસારણ, દુદ્ધાસણસેવણં જિણગ્ગે ॥ ૮૧ ॥

તત્રાવજ્ઞાઽઽશાતના પર્યસ્તિકા દેવપૃષ્ઠદાનં ચ ।

પુટપુટિકા પાદપ્રસારણં દુષ્ટાસનસેવનં જિનાગ્રે ॥ ૮૧ ॥ ૮૧

ગાથાર્થ— તેમાં જિનની આગળ પલાંઠી વાળીને બેસવું, પ્રતિમાને પૂંક થાય તેમ બેસવું, પિપુડી (=સીટી) વગાડવી, પગ લાંબા-પહોળા કરીને બેસવું, અસભ્યતાપૂર્વક બેસવું એ અવજ્ઞા આશાતના છે. (૮૧)

જારિસતારિસવેસો, જહા તહા જમ્મિ તમ્મિ કાલમ્મિ ।

પૂયાઇ કુણઇ સુણ્ણો, અણાયરાસાયણા એસા ॥ ૮૨ ॥

યાદશતાદશવેષો યથા તથા યસ્મિંસ્તસ્મિન્ કાલે ।

પૂજાદિ કરેતિ શૂન્યોઽનાદશશાતનૈષા ॥ ૮૨ ॥ ૮૨

ગાથાર્થ— જેવો તેવો વેષ પહેરવો, અર્થાત્ હલકો વેષ પહેરીને જિનમંદિરમાં જવું, જે તે રીતે (=મર્યાદા સાચવ્યા વિના) અને જે તે કાળે (=પૂજાના કાળ સિવાય) પૂજા વગેરે કરે, શૂન્ય ચિત્તે પૂજા વગેરે કરે, એ અનાદર આશાતના છે. (૮૨)

ભોગો તંબોલાઇ, કીરંતો જિણગિહે કુણઇ વસ્સં ।

નાણાઇયાણ આયસ્સ સાયણં તો તમિહ વજ્જે ॥ ૮૩ ॥

ભોગસ્તામ્બુલાદિ ક્રિયમાણો જિનગૃહે કરેત્યવશ્યમ્ ।

જ્ઞાનદિનામાયસ્ય શાતનં તતસ્તમિહ વર્જયેત્ ॥ ૮૩ ॥ ૮૩

ગાથાર્થ— જિનમંદિરમાં કરાતો તાંબુલાદિનો ભોગ અવશ્ય જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિરૂપ આયનું=લાભનું શાતન=નાશ કરે છે. માટે તેનો જિનમંદિરમાં ત્યાગ કરે.

વિશેષાર્થ— ૮૭મી ગાથામાં ભોગ આશાતનાના દશ પ્રકાર જણાવ્યા છે. (૮૩)

રોણે વ દોસેણ વ, મોહેણ વ દૂસિયા મળોવિત્તી ।

દુષ્પણિહાણં ભણ્ણઇ, જિણવિસણં તં ન કાયવ્વં ॥ ૮૪ ॥

રોણે વા દ્વેષેણ વા મોહેન વા દૂષિતા મનોવૃત્તિઃ ।

દુષ્પ્રણિધાનં ભણ્યતે જિનવિષયે તત્ત્વ કર્તવ્યમ્ ॥ ૮૪ ॥ ૮૪

ગાથાર્થ— રાગથી, દ્વેષથી કે મોહથી બગડેલો મનનો પરિણામ દુષ્પ્રણિધાન કહેવાય. જિનમંદિરમાં દુષ્પ્રણિધાન ન કરવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ— પ્રાકૃત શબ્દકોષમાં વિસય (=વિશય) ગૃહ એવો અર્થ જણાવ્યો છે. (૮૪) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૬૪)

ધરણરણરુચણવિગહા, તિરિબંધણરંધણાઙ્ગિહિકિરિયા ।

ગાલીવિજ્જવણિજ્જાઙ્ગ ચેઙ્ગ ચયણુચિયવિત્તી ॥ ૮૫ ॥

ધરણ-રણ-રુદન-વિકથા-તિર્યગ્બન્ધન-રન્ધનાદિગૃહિક્રિયા ।

ગાલી-વૈદ્ય-વાણિજ્યાદિ ચૈત્યે ત્યજાનુચિતવૃત્તિઃ ॥ ૮૫ ॥ ૮૫

ગાથાર્થ— લહેણું લેવા માટે ત્યાં બેસી લંઘન (=લાંઘણ) કરવું, યુદ્ધ (=મારામારી-કલહ) કરવું, શોકાદિના કારણે રડવું, વિકથા કરવી, ઘોડા, ગાય વગેરે પશુઓને બાંધવા, રસોઈ કરવી વગેરે સાંસારિક ક્રિયા કરવી, ગાળો દેવી, ઔષધો કરવાં, વેપાર કરવો વગેરે અનુચિતવૃત્તિરૂપ આશાતનાનો જિનમંદિરમાં ત્યાગ કરે. કહ્યું છે કે—

[સંતતાવિસત્તદેવા અપિ જિનાઙ્ગસવિથ્થસ્થાનકદેવગૃહાદૌ આશાતના વર્જયન્તિ કિં પુનઃ સાક્ષાજ્જિનસદ્ધક્ષાયા જિનપ્રતિમાયાઃ સ્થાને આશાતનાપરિહારે વક્તવ્યમ્ ॥]

સદા વિરતિથી રહિત દેવો પણ જિનશરીરના અસ્થિ રાખવાના સ્થાન રૂપ જિનમંદિરમાં આશાતનાનો ત્યાગ કરે છે, તો પછી સાક્ષાત્ જિનસમાન જિનપ્રતિમાના સ્થાને આશાતનાના ત્યાગમાં તો શું કહેવું? અર્થાત્ ત્યાં તો અવશ્ય આશાતનાનો ત્યાગ કરે. (૮૫)

દેવયહરંમિ દેવા, વિસયવિસવિમોહિયા વિ ન કયાવિ ।

અચ્છસાહિંપિ સમં, હાસખેઙ્ગાઙ્ગિવિ કુળંતિ ॥ ૮૬ ॥

દેવતાગૃહે દેવા વિષયવિષમોહિતા અપિ ન કદાપિ ।

અપ્સરેભિરપિ સમં હાસ્યક્રીડાદ્યપિ કુર્વન્તિ ॥ ૮૬ ॥ ૮૬

ગાથાર્થ— દેવો દુષ્ટ ચારિત્રમોહના ઉદયને કારણે વિષયરૂપ વિષથી મોહિત થયેલા હોવા છતાં નંદીશ્વર આદિ સ્થળે રહેલા જિનમંદિરમાં પોતાના પ્રાણથી પણ અધિક પ્રેમસ્થાનને પામેલી અપ્સરાઓની સાથે

કોઈ પણ સમયે હાસ્ય સહિત કીડા વગેરે પણ કરતા નથી. અહીં “કીડા વગેરે” એ સ્થળે રહેલા વગેરે શબ્દથી વિવિધ પ્રકારના વિકારી વચનો સમજવા. “વગેરે પણ” એ સ્થળે રહેલા પણ શબ્દથી અન્ય સંભોગ વગેરે મોટા અપરાધનો અભાવ જાણવો. અહીં અપ્સરાઓનો જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે અપ્સરાઓ સહાસ્ય કીડા આદિનું સ્થાન હોવાથી તેમની સાથે હાસ્યાદિનો ત્યાગ કરવો એ દેવો માટે દુષ્કર છે, એ જણાવવા માટે છે. (૮૬) (ઉપદેશપદ-ગા-૪૧૧)

તંબોલપાણભોયણુ-વાહણથીભોગસુવણનિદ્વિવણં ।

મુત્તુચ્ચારં જૂયં, વજ્જે જિણનાહચેદ્દહેરે ॥ ૮૭ ॥

તંબોલ-પાન-ભોજનોપાનદ્-સ્ત્રીભોગ-શયન-નિષ્ઠીવનમ્ ।

મૂત્રોચ્ચારં છૂતં ચ વર્જયેદ્ જિનનાથચૈત્યગૃહે ॥ ૮૭ ॥ ૮૭

ગાથાર્થ—તંબોલ ખાવું, પાણી પીવું, ભોજન કરવું, પગરખાં પહેરવાં (કે રાખવાં), મૈથુન કરવું, શયન કરવું, થૂંકવું, પેશાબ કરવો, ઝાડો કરવો, જુગાર ખેલવો, આ દશ પ્રકારની આશાતનાનો જિનમંદિરમાં ત્યાગ કરવો. (૮૭)

દિટ્ઠીદ્ધં વિ જિણિંદાણં, સઘ્ધં અસણાદ્ધભોગવત્થૂણિ ।

નો પરિભોક્તું જુત્તં, અદ્ધાણાદ્ધં વિણાસઘ્ધં ॥ ૮૮ ॥

દૃષ્ટવપિ જિનેન્દ્રાણાં સર્વમશનાદિભોગવસ્તુનિ ।

ન પરિભોક્તું યુક્તં અધ્વનાદિ વિનાઽશક્યમ્ ॥ ૮૮ ॥ ૮૮

ગાથાર્થ—જિનેશ્વરોની દૃષ્ટિમાં પણ પડેલી અશન વગેરે સર્વ ભોગ્ય વસ્તુઓ ખાવાને યોગ્ય નથી. રસ્તા વગેરે સિવાય આ નિયમ છે. રસ્તા વગેરેમાં ભોજ્ય વસ્તુઓ ઉપર દૃષ્ટિ પડે તે અશક્ય પરિહાર છે.

વિશેષાર્થ—રથયાત્રા વગેરેમાં રસ્તામાં દુકાનોમાં રહેલી ભોજ્ય વસ્તુઓ ઉપર ભગવાનની દૃષ્ટિ પડે છે પણ તેનો ત્યાગ કરવો તે અશક્ય છે. (૮૮)

મજ્ઞિમદુગચાલીસા, ચુલસી ઝક્કિદ્ધઓ મુણેયઘ્ધા ।

સઘ્ધા અણત્થિયાણં, સઙ્કાણં હેઝઓ મયણા ॥ ૮૯ ॥

મધ્યમદ્વિચત્વાર્શિત્ ચતુરશીતિરુત્કૃષ્ટો જ્ઞાતવ્યાઃ ।

સર્વા અનર્થિકાનાં શ્રાદ્ધાનાં હેતવો મળિતાઃ ॥ ૮૧ ॥ ૮૧

ગાથાર્થ— મધ્યમ આશાતના ૪૨ છે. ઉત્કૃષ્ટથી ૮૪ આશાતના છે. આ બધી આશાતનાઓ શ્રાવકોના અનર્થોનું કારણ કહી છે.

વિશેષાર્થ— ૮૭મી ગાથામાં જણાવેલી દશ આશાતના જઘન્ય છે. આ જ ગ્રંથમાં ૨૪૮ થી ૨૫૪ ગાથાઓમાં મધ્યમ ૪૨ આશાતનાઓ જણાવી છે. પ્રવચનસારોદ્ધાર વગેરેમાં ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ આશાતનાઓ આ પ્રમાણે જણાવી છે—

જિનમંદિરની ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ આશાતનાઓ— દેરાસરજીમાં ૧. નાકનું લીટ નાખે, ૨. જુગાર, ગંજીકો, શેતરંજ, ચોપાટ વગેરે રમતો રમે, ૩. લડાઈ-ઝઘડો કરે, ૪. ધનુષ્ય વગેરેની કળા શીખે, ૫. કોગળા કરે, ૬. તંબોલ, પાન, સોપારી વગેરે ખાય, ૭. પાનના ડૂયા દેરાસરમાં થૂંકે, ૮. ગાળ આપે, ૯. ઝાડો-પેશાબ કરે, ૧૦. હાથ, પગ, શરીર, મોઢું વગેરે ધૂવે, ૧૧. વાળ ઓળે, ૧૨. નખ ઉતારે, ૧૩. લોહી પારે, ૧૪. સુખડી વગેરે ખાય, ૧૫. ગુમડા, ચાંદા વગેરેની ચામડી ઉતારીને નાંખે, ૧૬. પિત્ત નાંખે, પડે, ૧૭. ઊલટી કરે, ૧૮. દાંત પડે-તે દેરાસરમાં નાંખે, ૧૯. આરામ કરે, ૨૦. ગાય, ભેંસ, ઊંટ, બકરી વગેરેનું દમન કરે, (૨૧ થી ૨૮) દાંત-આંખ-નખ-ગાલ-નાક-કાન-માથાનો તથા શરીરનો મેલ નાખે, ૨૯. ભૂત-પ્રેત કાઢવા મંત્ર સાધના કરે, રાજ્ય વગેરેના કામે પંચ ભેગું કરે, ૩૦. વાદ-વિવાદ કરે, ૩૧. પોતાના ધર-વેપારનાં નામાં લખે, ૩૨. કર અથવા ભાગની વહેંચણી કરે, ૩૩. પોતાનું ધન દેરાસરમાં રાખે, ૩૪. પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસે, ૩૫. છાણાં થાપે, ૩૬. કપડાં સૂકવે, ૩૭. શાક વગેરે ઉગાડે કે મગ, મઠ આદિ સૂકવે, ૩૮. પાપડ સૂકવે, ૩૯. વડી, ખેરો, શાક, અથાણાં સૂકવે, ૪૦. રાજા વગેરેના ભયથી દેરાસરમાં સંતાઈ રહે, ૪૧. સંબંધીનું મૃત્યુ સાંભળી રડે, ૪૨. વિક્ષા કરે, ૪૩. શસ્ત્ર-અસ્ત્ર-યંત્ર ઘડે કે સજે, ૪૪. ગાય, ભેંસ વગેરે રાખે, ૪૫. તાપણું તપે, ૪૬. પોતાના કામ માટે દેરાસરની જગ્યા રોકે, ૪૭. નાણું પારખે, ૪૮. અવિધિથી નિસીદિ કહ્યા વગર દેરાસરમાં જવું, (૪૯ થી

૫૧) છત્ર, પગરખાં, શસ્ત્ર ચામર વગેરે વસ્તુ દેરાસરમાં લાવવી, ૫૨. મનને એકાગ્ર ન રાખવું, ૫૩. શરીરે તેલ વગેરે ચોળવું-ચોપડવું, ૫૪. સ્વ-ઉપયોગમાં આવતાં ફૂલ વગેરે સચિત્તને દેરાસરની બહાર મૂકીને ન આવવું, ૫૫. રોજના પહેરવાના દાગીના બંગડી વગેરે પહેર્યા વિના (શોભા વિના) આવવું, ૫૬. ભગવંતને જોતાં જ હાથ ન જોડવા, ૫૭. અખંડ વસ્ત્રનો ખેસ પહેર્યા વિના આવવું, ૫૮. મુગટ મસ્તકે પહેરવો, ૫૯. માથા પર પાઘડીમાં કપડું બાંધે, ૬૦. હારતોરા વગેરે શરીર પરથી દૂર ન કરે, ૬૧. શરત હોડ બકવી, ૬૨. લોકો હસે એવી ચેષ્ટાઓ કરવી, ૬૩. મહેમાન વગેરેને પ્રજ્ઞામ કરવા, ૬૪. ગીલીદંડા રમવા, ૬૫. તિરસ્કારવાળું વચન કહેવું, ૬૬. દેવાદારને દેરાસરમાં પકડવો, પૈસા કઢાવવા, ૬૭. યુદ્ધ ખેલવું, ૬૮. ચોટલીના વાળ ઓળવા, ૬૯. પલાંઠી વાળીને બેસવું, ૭૦. પગમાં લાકડાની પાવડી પહેરવી, ૭૧. પગ લાંબા પહોળા કરીને બેસવું, ૭૨. પગચંપી કરાવવી, ૭૩. હાથ-પગ ધોવા, ઘણું પાણી ઢોળી ગંદકી કરવી, ૭૪. દેરાસરમાં પગ કે કપડાંની ધૂળ ઝાટકે, ૭૫. મૈથુન-ક્રીડા કરે, ૭૬. માંકડ, જૂ વગેરે વીણીને દેરાસરમાં નાંખે, ૭૭. જમે, ૭૮. શરીરના ગુપ્તભાગ બરાબર ઢાંક્યા વિના બેસે, દેખાડે, ૭૯. વૈદું કરે, ૮૦. વેપાર, લેવડ-દેવડ કરે, ૮૧. પથારી પાથરે, ખંખેરે, ૮૨. પાણી પીવે અથવા દેરાસરના નેવાનું પાણી લે, ૮૩. (અધિષ્ઠાયક દેવ-દેવી સિવાય) દેવી-દેવતાની સ્થાપના કરે, ૮૪. દેરાસરમાં રહે.

આ ૮૪ આશાતના ટાળવા ઉદ્યમવંત બનવું. (૮૯)

નહુ દેવાળ વિ દલ્લં, સંગવિમુક્ષણ જુજ્જણ કિમવિ ।

નિયસેવગબુદ્ધીઐ, કપ્પિયં દેવદલ્લં તં ॥ ૧૦ ॥

ન જલુ દેવાનામપિ દ્રવ્યં સજ્જવિમુક્તાનાં યુજ્યતે કિમપિ ।

નિજસેવકબુદ્ધ્યા કલ્પિતં દેવદ્રવ્યં તદ્ ॥ ૧૦ ॥..... ૧૦

ગાથાર્થ— સંગથી રહિત દેવોને કોઈ પણ પ્રકારનું દ્રવ્ય ઘટતું નથી, અર્થાત્ સંગરહિત દેવોને દ્રવ્ય હોવાનું યુક્ત નથી. પણ ભક્તો પોતાની સેવક બુદ્ધિથી (આ દ્રવ્ય દેવભક્તિ માટે છે એમ) જે દ્રવ્ય કલ્પેલું હોય તે દેવદ્રવ્ય જાણવું. (૯૦)

બહિંતરપરમપ્પા, જહા તિહા તત્થ પઢમદુય કજ્જે ।

અધુવપરિણામજયણયા તદ્વિયપ્પાણં વિસોહિકા ॥ ૧૧ ॥

બાહ્યાન્તરપરમાત્મા યથા ત્રિધા તત્ર પ્રથમદ્વિતીયકાર્યે ।

અધુવપરિણામ યતનયા તૃતીયાત્મનાં વિશોધિકૃતે ॥ ૧૧ ॥ ૧૧

કિજ્જઇ પૂયા ણિચ્ચં, વુચ્ચિજ્જ ઇમે કયા જિણિંદાણં ।

પૂયા તહેવ દેવાણં દવ્વમિડ્ડલોયજણભાસા ॥ ૧૨ ॥

ક્રિયતે પૂજા નિત્યમુચ્યતે ઇદં કૃતા જિનેન્દ્રાણામ્ ।

પૂજા તથૈવ દેવાનાં દ્રવ્યમિતિ લોકજનભાષા ॥ ૧૨ ॥ ૧૨

ગાથાર્થ— બાહ્યાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એમ આત્માના ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં બાહ્યાત્મા અને અંતરાત્માના પરિણામ અસ્થિર હોય છે=નિમિત્તને પામીને શુભ કે અશુભ થાય છે. આથી બાહ્યાત્મા અને અંતરાત્માના પરિણામની વિશુદ્ધિ માટે ત્રીજા પરમાત્માની પૂજા નિત્ય કરવામાં આવે છે. આથી લોકમાં એમ કહેવાય છે કે જિનેશ્વરોની પૂજા કરી. (અહીં ભક્તે પૂજા કરી હોવાથી ભક્તની પૂજા હોવા છતાં ઉપચારથી જિનની પૂજા કહેવાય છે.) તે પ્રમાણે “દેવોનું દ્રવ્ય” એવી લોકમાં જનભાષા છે. (૮૧-૮૨)

અજ્ઞાપ્પનાણદંસણ-સાસયસિરિપયડણત્થમેસ વિહી ।

જં નીડસમજ્જિયં, સુદ્ધં દવ્વં ઠાવિજ્જ ભત્તિકા ॥ ૧૩ ॥

અધ્યાત્મજ્ઞાન-દર્શનશાશ્વતશ્રીપ્રગટનાર્થમેષ વિધિઃ ।

યદ્ નીતિસમર્જિતં શુદ્ધં દ્રવ્યં સ્થાપયેત્ ભક્તિકૃતે ॥ ૧૩ ॥ ૧૩

ગાથાર્થ— આત્માની જ્ઞાન-દર્શન રૂપ શાશ્વત લક્ષ્મીને પ્રગટ કરવા માટે આ પૂજાવિધિ છે. તેથી નીતિથી મેળવેલું શુદ્ધ દ્રવ્ય ભક્તિ માટે રાખે. (૮૩)

નો અગ્ગપૂયજણિયં, નિમ્મલ્લં અસઇભોગનટ્ટં જં ।

નો લોએ માણહરં, ચેડ્ડયદવ્વંમિ ઠાવિજ્જા ॥ ૧૪ ॥

નાગપૂજાજનિતં નિર્માલ્યમસકૃત્ ધોગવિનષ્ટં યદ્ ।

ન લોકે માનહરં ચૈત્યદ્રવ્યે સ્થાપયેત્ ॥ ૧૪ ॥ ૧૪

ગાથાર્થ— જે દ્રવ્ય અગ્રપૂજાથી ઉત્પન્ન કરેલું ન હોય, જે દ્રવ્ય અનેકવાર ભોગ કરવાના કારણે વિનાશ ન પામ્યું હોય, એથી નિર્માલ્ય ન હોય અને એથી જ લોકમાં આદરને હરનારું ન હોય, અર્થાત્ લોકમાં અનાદરણીય ન હોય, તેવું દ્રવ્ય ચૈત્યદ્રવ્યમાં રાખે, અર્થાત્ એવું દ્રવ્ય જિનપ્રતિમાની ભક્તિ માટે રાખે.

વિશેષાર્થ— અગ્રપૂજામાં મૂકેલાં ફળ-નૈવેદ્ય વગેરે દ્રવ્યોથી ફરી પૂજા ન થાય અને તે દ્રવ્યો વેચીને ઉત્પન્ન કરેલી રકમથી લીધેલાં દ્રવ્યોથી પણ પૂજા ન થાય. તથા જિનબિંબ ઉપર ચઢાવેલું પણ જે નિસ્તેજ થયું હોય, જેની શોભા ચાલી ગઈ હોય, જે ગંધ બદલાઈ જવાથી વિગંધવાળું થયું હોય, તેથી શોભાના અભાવે દર્શન કરનારા ભવ્ય જીવોના મનને પ્રમોદ ન ઉપજાવી શકે તેવાં દ્રવ્યો નિર્માલ્ય ગણાય. આથી તે દ્રવ્યોથી ફરી ભક્તિ ન થાય. જિનપ્રતિમા ઉપર ચઢાવેલાં વસ્ત્રો, મુગુટ, અલંકારો વગેરે નિર્માલ્ય ન ગણાય. એથી એ દ્રવ્યો વારંવાર પણ જિનપ્રતિમા ઉપર ચઢાવી શકાય. (૮૪)

પ્રવરગુણહરિસજગયં, પહાણપુરિસ્મેર્હિં જં તયાઙ્ગણં ।

આગાણેગેહિ કયં, ધીરા તં ચિંતિ જિણદવ્વં ॥ ૧૫ ॥

પ્રવરગુણહર્ષજનકં પ્રધાનપુરુષૈર્યદ્ તદાકીર્ણમ્ ।

આકાનેકૈઃ કૃતં ધીર તદ્ બ્રુવિં જિનદ્રવ્યમ્ ॥ ૧૫ ॥ ૧૫

ગાથાર્થ— ઉત્તમ ગુણ અને હર્ષ કરનાર જે દ્રવ્ય એક અથવા અનેક પ્રધાન પુરુષો વડે પરિપૂર્ણ (=એકઠું) કરાયું હોય તેને ધીરપુરુષો દેવદ્રવ્ય કહે છે. (૮૫)

મંગલદવ્વં નિહિદવ્વં સાસયદવ્વં ચ સવ્વમેગદ્ધુ ।

આસાયણપરિહાર, જયણાણ તં ચ્ચુ ઠાયવ્વં ॥ ૧૬ ॥

મક્કલદ્રવ્યં નિધિદ્રવ્યં શાશ્વતદ્રવ્યં ચ સર્વે આર્થાઃ ।

આશાતનાપરિહારદ્ યતનયા તત્ ચ્ચલુ સ્થાપયિતવ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥ ૧૬

આથાર્થ— મંગલદ્રવ્ય, નિષિદ્રવ્ય અને શાશ્વતદ્રવ્ય આ બધા શબ્દો એકાર્થવાચી છે. તે દ્રવ્ય આશાતનાના ત્યાગપૂર્વક યતનાથી અવશ્ય રાખવું. (૮૬)

જિણપવચણવૃદ્ધિકરં, પમાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

વહ્નંતો જિણદવ્વં, તિત્થયરત્તં લહ્હ જીવો ॥ ૧૭ ॥

જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરં પ્રભાવકં જ્ઞાન-દર્શનગુણાનામ્ ।

વર્ધયન્ જિનદ્રવ્યં તીર્થકરત્વં લભતે જીવઃ ॥ ૧૭ ॥ ૧૭

આથાર્થ— જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનારા અને જ્ઞાન-દર્શન ગુણોના પ્રભાવક એવા દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરતો જીવ તીર્થકરપણાને પામે છે.

વિશેષાર્થ— વૃદ્ધિ કરતો=નવું નવું દ્રવ્ય નાખીને (=ઉમેરીને) વૃદ્ધિ કરતો.

તીર્થકરપણું— શ્રમણોની પ્રધાનતાવાળા ચાર પ્રકારના સંધને સ્થાપવો તે તીર્થકરપણું છે. (૮૭)

જિણપવચણવૃદ્ધિકરં, પમાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

રક્ષંતો જિણદવ્વં, પરિત્તસંસારિઓ મણિઓ ॥ ૧૮ ॥

જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરં પ્રભાવકં જ્ઞાન-દર્શનગુણાનામ્ ।

રક્ષન્ જિનદ્રવ્યં પરિત્તસંસારિકો મણિતઃ ॥ ૧૮ ॥ ૧૮

આથાર્થ— જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનાર અને જ્ઞાન-દર્શનગુણોના પ્રભાવક એવા દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કરનાર સાધુ કે શ્રાવકને પરિત્તસંસારી કહ્યો છે.

વિશેષાર્થ— જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનાર એટલે અરિહંત ભગવાને કહેલા શાસ્ત્રની ઉન્નતિ કરનાર.

જ્ઞાન-દર્શનગુણોના પ્રભાવક— વાચના-પૃચ્છના-પરાવર્તના-અનુપ્રેક્ષા-ધર્મકથા એ જ્ઞાનગુણો છે. સમ્યક્ત્વનું કારણ એવા જિનયાત્રા વગેરે મહોત્સવો દર્શનગુણો છે. પ્રભાવક એટલે વિસ્તારનું કારણ.

પરિત્તસંસારી— પરિમિત ભવો સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર.

દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કર્યું હોય તો તેના ઉપયોગથી જિનમંદિરનાં કાર્યો ઉલ્લાસપૂર્વક વૃદ્ધિ પામે છે. આથી ભવ્ય સંસારીજીવો અતિશય હર્ષ પામે

છે, અને એથી મોક્ષનું અવંધ્ય કારણ એવા બોધિબીજ વગેરે ગુણોને પામે છે. તથા (જિનમંદિર હોય તો સાધુઓનું આગમન થાય.) જિનમંદિરના (=જિનમંદિરની નજીકમાં રહેલા નિવાસસ્થાનના) આશ્રયથી સંવિગ્ન ગીતાર્થ સાધુઓ સતત શાસ્ત્રોનું વ્યાખ્યાન વગેરે તે તે રીતે વિસ્તારથી કરે. એથી સમ્યગ્જ્ઞાનગુણની અને સમ્યગ્દર્શનગુણની વૃદ્ધિ થાય.

આ પ્રમાણે દેવદ્રવ્યની રક્ષા કરનાર, મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ થયેલ અને જેના મિથ્યાત્વાદિ દોષોનો પ્રતિક્ષણ નાશ થઈ રહ્યો છે તે જીવનું પરીત્તસંસારીપણું ઘટે જ છે. (૯૮)

જિણપવયણવુદ્ધિકરં, પભાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

જિણધણમુવિક્ષમાણો, દુલ્લભબોધિ કુણઙ્ગી જીવો ॥ ૧૧ ॥

જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરં પ્રભાવકં જ્ઞાન-દર્શનગુણાનામ્ ।

જિનધનમુપેક્ષમાણો દુર્લભબોધિ કરોતિ જીવઃ ॥ ૧૧ ॥ ૧૧

ગાથાર્થ—જિનશાસનની ઉન્નતિ કરનાર અને જ્ઞાન-દર્શન-ગુણોની વૃદ્ધિ કરનાર દેવદ્રવ્યની ઉપેક્ષા કરનારો જીવ દુર્લભબોધિને પામે છે. (૯૯)

જિણપવયણવુદ્ધિકરં, પભાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

મક્ષતંતો જિણદવ્વં, અણંતસંસારિઓ ભણિઓ ॥ ૧૦૦ ॥

જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરં પ્રભાવકં જ્ઞાન-દર્શનગુણાનામ્ ।

મક્ષયન્ જિનદ્રવ્યમનન્તસંસારિકો ભણિતઃ ॥ ૧૦૦ ॥ ૧૦૦

ગાથાર્થ—જિનશાસનની ઉન્નતિ કરનાર અને જ્ઞાન-દર્શન-ગુણોની વૃદ્ધિ કરનાર એવા દેવદ્રવ્યનું જે ભક્ષણ કરે છે તેને અનંત સંસારી કહ્યો છે.

વિશેષાર્થ—જો દેવદ્રવ્ય હોય તો દરરોજ જિનમંદિરમાં પૂજા અને સત્કાર થાય, તથા (જિનમંદિર વગેરે હોય તો) સાધુઓનું આગમન થાય, તેમના વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ વગેરે થાય, આ રીતે જિનશાસનની ઉન્નતિ થાય, અને એ પ્રમાણે જ્ઞાનાદિગુણોની વૃદ્ધિ થાય. (૧૦૦)
(શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ગાથા-૧૪૨)

જિણપવયણવુદ્ધિકરં, પભાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

દોહંતો જિણદવ્વં, દોહિચ્ચં દુગયં લહ્હ ॥ ૧૦૧ ॥

જિનપ્રવચનવૃદ્ધિકરં પ્રભાવકં જ્ઞાન-દર્શનગુણાનામ્ ।

દુહ્યન્ જિનદ્રવ્યં દૌર્ભાગ્યં દુર્ગતં લભતે ॥ ૧૦૧ ॥ ૧૦૧

ગાથાર્થ— જિનશાસનની ઉન્નતિ કરનાર અને જ્ઞાન-દર્શન ગુણોની વૃદ્ધિ કરનાર એના દેવદ્રવ્યનો જે વિનાશ કરે છે, (અથવા દોહન કરે છે એટલે કે તેનાથી કમાય છે) તે દૌર્ભાગ્યને અને દરિદ્રતાને પામે છે.

વિશેષાર્થ— દોહંતો પદની સંસ્કૃત છાયા દુહ્યન્ અને દુહન્ એમ બંને થાય, દુહ્યન્ છાયા પ્રમાણે “નાશ કરવો” અર્થ થાય. દુહન્ છાયા પ્રમાણે “દોહવું” અર્થ થાય. એથી દેવદ્રવ્યનો નાશ કરવો કે દેવદ્રવ્યને દોહવું એમ બે અર્થ થાય. જે કામ હજાર રૂપિયામાં થઈ શકે તે કામમાં દેવદ્રવ્યનાં અગિયારસો રૂપિયા આપનાર પુરુષ દેવદ્રવ્યના સો રૂપિયાનો નાશ કરે છે. દેવદ્રવ્યમાંથી અનાજ વગેરે ખરીદીને બીજાને વેચે. તેમાં થતી કમાણીનો પોતે ઉપયોગ કરે. જેમ ગોવાળ ગાયને દુહે=ગાયમાંથી દૂધ કાઢે છે, તેમ આ પુરુષ દેવદ્રવ્યને દુહે છે=દેવદ્રવ્યમાંથી પોતાની કમાણી કાઢે છે. આના ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—દેવદ્રવ્યને વ્યાજે લઈને તેનાથી કમાણી કરનાર દેવદ્રવ્યને દુહે છે. (૧૦૧)

જિણવર આણારહિયં, વઢ્ઢારંતા વિ કેવિ જિણદવ્વં ।

બુઢ્ઢંતિ ભવસમુદ્દે, મૂઢ્ઢા મોહેણ અન્નાણી ॥ ૧૦૨ ॥

જિનવરણારહિતં વર્ધયન્તોઽપિ કેચિત્ જિનદ્રવ્યમ્ ।

બ્રુહન્તિ ભવસમુદ્રે મૂઢા મોહેનાજ્ઞાનિનઃ ॥ ૧૦૨ ॥ ૧૦૨

ગાથાર્થ— કેટલાક મોહથી મૂઢ બનેલા અજ્ઞાની જીવો જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ (અનીતિ, કર્મદાન આદિથી) દેવદ્રવ્યને વધારવા છતાં સંસારસમુદ્રમાં બૂડે છે. (૧૦૨)

ચેઇયદવ્વં સાહારણં ચ ભક્ષે વિમૂઢમણસા વિ ।

પરિભમઇ તિરિયજોણિસુ, અણ્ણાણત્તં સયા લહ્હ ॥ ૧૦૩ ॥

ચૈત્યદ્રવ્યં સાધારણં ચ ભક્ષયેત્ વિમૂઢમનસાઽપિ ।

પરિભમતિ તિર્યગ્યોનિષુ અજ્ઞાનત્વં સદા લભતે ॥ ૧૦૩ ॥ ૧૦૩

ગાથાર્થ— જે દેવદ્રવ્યનું કે સાધારણ દ્રવ્યનું વિમૂઢ મનથી (=અજ્ઞાનતાથી) પણ ભક્ષણ કરે છે તે તિર્યચ્યોનિઓમાં ભમે છે અને અજ્ઞાનપણાને પામે છે. (૧૦૩)

ભક્ષણેઙ્ગો ઝવિક્ષણે, જિણદવ્વં તુ સાવઓ ।

પણ્ણાહીણો ભવે સો ઝ, લિપ્પઙ્ગ પાવકમ્મુણા ॥ ૧૦૪ ॥

મક્ષયતિ ય ઉપેક્ષતે જિનદ્રવ્યં તુ શ્રાવકઃ ।

પ્રજ્ઞાહીનો ભવેત્ જીવો લિપ્યતે પાપકર્મણા ॥ ૧૦૪ ॥ ૧૦૪

ગાથાર્થ— જે શ્રાવક દેવદ્રવ્યનું કે દેવદ્રવ્યની સામગ્રીનું ભક્ષણ કરે છે=સ્વયં ઉપયોગ કરે અથવા ઉપેક્ષા કરે એટલે કે બીજાઓ દેવદ્રવ્યનું કે દેવદ્રવ્યની સામગ્રીનું સ્વયં ભક્ષણ કરતા હોય તો તેમને શક્તિ હોવા છતાં ન રોકે, તે પ્રજ્ઞાહીન થાય છે. તે પાપકર્મથી લેપાય છે.

વિશેષાર્થ— પ્રજ્ઞાહીન થાય— પ્રજ્ઞાહીન થાય એટલે લાભ-નુકશાનનો વિચાર કર્યા વિના વહીવટ કરે. એથી અંગ ઉદ્ધાર દાન વગેરેથી દેવદ્રવ્યનો વિનાશ થાય. અંગ શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે, તેમાં સાધન અર્થ પણ થાય છે. અહીં સાધન એટલે જિનમંદિરમાં ઉપયોગમાં આવતાં સાધનો. આમાં દેવદ્રવ્ય પણ આવી જાય. આથી અંગ ઉધાર દાનથી દેવદ્રવ્યનો વિનાશ થાય, એનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય—જિનમંદિરનાં સાધનો કે દેવદ્રવ્ય વ્યાજ લીધા વિના ઉધાર આપે એથી દેવદ્રવ્યનો નાશ થાય.

દ્રવ્યસમ્પત્તિકા ગ્રંથની ટીકામાં પ્રજ્ઞાહીનત્વનો બીજો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અથવા મંદબુદ્ધિ હોવાના કારણે થોડો ખર્ચ કરવાથી કામ બરોબર થશે કે વધારે ખર્ચ કરવાથી ? એવી સમજણ ન હોવાથી દેવદ્રવ્યનો વિનાશ થાય. (૧૦૪) (શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ગાથા-૧૧૨)

ચેઙ્ગદવ્વવિણાસે, રિસિઘાણ પવચણસ્સ ઝહ્ણહે ।

સંજઙ્ગચઅથ્થમંગે, મૂલગ્ગી બોહિલાભસ્સ ॥ ૧૦૫ ॥

ચૈત્યદ્રવ્યવિનાશે ઋષિષાતે પ્રવચનોદ્વાહે ।

સંયતીચતુર્થમંગ્ગે મૂલાગ્નિર્બોધિલાભસ્ય ॥ ૧૦૫ ॥ ૧૦૫

ગાથાર્થ— દેવદ્રવ્યનો નાશ કરવાથી, મુનિનો ધાત કરવાથી, શાસનની અપભ્રાજના કરવાથી અને સાધ્વીના ચોથા વ્રતનો ભંગ કરવાથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિના મૂળમાં અંગારો મૂકાયો છે, અર્થાત્ અનંતકાળ સુધી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (૧૦૫)

ચેઙ્ગદ્વ્યવિનાસે, તદ્વ્યવિનાસણે દુવિહભેણ ।

સાહુ ઝવિઝ્ઝમાણો, અણંતસંસારિઓ ભણિઓ ॥ ૧૦૬ ॥

ચૈત્યદ્રવ્યવિનાસે તદ્દ્રવ્યવિનાસને દ્વિવિધભેદે ।

સાધુરુપેક્ષમાણોઽનન્તસંસારિકો ભણિતઃ ॥ ૧૦૬ ॥ ૧૦૬

ગાથાર્થ— ચાંદી-સુવર્ણાદિ દેવદ્રવ્યનો વિનાશ તથા જિનમંદિરની કાષ્ઠ, પથ્થર, ઈંટો વગેરે બે પ્રકારની^૧ વસ્તુઓનો વિનાશ કોઈ કરી રહ્યો હોય ત્યારે, સર્વસાવધ વ્યાપારોથી નિવૃત્ત થયેલો પણ સાધુજો ઉપેક્ષા કરે=ઉપદેશ વગેરેથી નાશ થતો અટકાવે નહિ, તો અનંતસંસારિક થાય, અર્થાત્ દુર્લભબોધિ થાય. કહ્યું છે કે—“દેવદ્રવ્યનો નાશ કરવાથી મુનિનો ધાત કરવાથી, શાસનની અપભ્રાજના કરવાથી અને સાધ્વીના ચોથા વ્રતનો ભંગ કરવાથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિની મૂળમાં અંગારો મૂકાય છે, અર્થાત્ અનંતકાળ સુધી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી.” અહીં ભક્ષણરૂપ કે ઉપેક્ષાદિરૂપ વિનાશ જાણવો. (૧૦૬) (શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ગાથા-૧૨૭)

ચેઙ્ગદ્વ્યં સાહારણં ચ જો દુહૃદ મોહિયમઈઓ ।

ધર્મં ચ સો ન યાણઈ, અહવા બદ્ધાઝઓ નણ ॥ ૧૦૭ ॥

ચૈત્યદ્રવ્યં સાધારણં ચ યો દુહૃતિ મોહિતમતિકઃ ।

ધર્મં ચ સ ન જાનાત્યથવા બદ્ધાયુષ્કો નરકે ॥ ૧૦૭ ॥ ૧૦૭

ગાથાર્થ— ક્લિષ્ટ કર્મના ઉદયથી મૂઢ ચિત્તવાળો જે મનુષ્ય દેવદ્રવ્ય અને સાધારણદ્રવ્યનો વિનાશ કરે છે, અથવા વ્યાજે લઈને વ્યવહાર કરવો વગેરે રીતે પોતે તેનો ઉપયોગ કરે છે, તે ધર્મને જાણતો નથી, અથવા તેણે નરકનું આયુષ્ય બાંધી લીધું છે.

વિશેષાર્થ— દેવદ્રવ્ય પ્રસિદ્ધ છે. જિનમંદિર, પુસ્તક અને આપત્તિમાં આવેલા શ્રાવક વગેરેનો ઉદ્ધાર કરવાને યોગ્ય એવું જે દ્રવ્ય ઋદ્ધિમાન

૧. વિનાશ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ બે પ્રકારની હોવાથી વિનાશ બે પ્રકારે છે. અહીં વિનાશના બે પ્રકાર કલા હોવા છતાં સમજવામાં સરળતા રહે એ દષ્ટિએ અનુવાદમાં વસ્તુઓના બે પ્રકાર કલા છે.

શ્રાવકોએ 'એકદું કરેલું હોય તે દ્રવ્ય સાધારણ' દ્રવ્ય છે. (૧૦૭)
(શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય ગાથા-૧૨૬)

જિણદવ્વલેસજણિયં, ઠણં જિણદવ્વભોયણં સવ્વં ।

સાહ્મિં ચડયવ્વં, જડ તંમિ વસિજ્જ પચ્છિત્તં ॥ ૧૦૮ ॥

જિનદ્રવ્યલેશજનિતં સ્થાનં જિનદ્રવ્યભોજનં સર્વમ્ ।

સાધુમિસ્યક્તવ્યં યદિ તસ્મિન્ વસેયુઃ પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ॥ ૧૦૮ ॥ ૧૦૮

ગાથાર્થ— દેવદ્રવ્યના અંશથી બનાવેલા સ્થાનનો અને દેવદ્રવ્યથી બનાવેલા સર્વ પ્રકારના ભોજનનો સાધુઓએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. જો સાધુઓ તેવા સ્થાનમાં રહે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. (૧૦૮)

છઘ્ઘુયં છગુરુયં, મિત્રમાસો ય પડ્ડિણં જાવ ।

કપ્પવિહારાઈયં, મણિયં નિટ્ઠગયં કપ્પે ॥ ૧૦૯ ॥

ષડ્લઘુકં ષડ્ગુરુકં મિત્રમાસશ્ચ પ્રતિદિનં યાવત્ ।

કલ્પવિહારદિકં મણિતં નિષ્ણગતં કલ્પે ॥ ૧૦૯ ॥ ૧૦૯

ગાથાર્થ— (આ ગાથાનો ભાવાર્થ સમજાઈ ગયો હોવા છતાં કેટલાક શબ્દોનો અર્થ સમજમાં ન આવવાથી આ ગાથાનો અર્થ લખ્યો નથી.)

આયાણં જો મુંજડ, પડિવણ્ણધણં ન દેડ્ઢ દેવસ્સ ।

નસ્સંતં સમુવિવ્વહ્ઢ, સો વિ હુ પરિમમ્મ સંસારે ॥ ૧૧૦ ॥

આદાનં યો મુદ્ધકે પ્રતિપત્તધનં ન દદાતિ દેવસ્ય ।

નશ્યન્તં સમુપેક્ષતે સોઽપિ હુ પરિમમતિ સંસારે ॥ ૧૧૦ ॥ ૧૧૦

ગાથાર્થ— જે આદાનદ્રવ્યનું ભક્ષણ કરે, સ્વીકારેલું દ્રવ્ય ન આપે, નાશ પામતા દેવદ્રવ્યની ઉપેક્ષા કરે તે પણ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

વિશેષાર્થ— જિનપ્રતિમાના અંગે પરિભ્રોગમાં આવતું દ્રવ્ય^૧ આદાનદ્રવ્ય છે. આ વ્યાખ્યા આગળ ૧૬૬મી ગાથામાં જણાવશે. (૧૧૦)

૧. સમુદ્ગમક શબ્દનો અર્થ સંપુટ, પેક કરેલી પેટી વગેરે થાય છે. અહીં તેનો ભાવાર્થ જ લખ્યો છે.
૨. અર્થાત્ સાતે ક્ષેત્રમાં વાપરી શકાય તેવું દ્રવ્ય સાધારણ દ્રવ્ય કહેવાય.
૩. દ્રવ્યસમતિકા ગ્રંથમાં આદાન શબ્દનો નીચે પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે— આદાનં તુષ્ણગ્રહણસ્તત્વાત્ દેવાવિસત્કં ઘાટકં યો મનન્તિ=બહુ લોભથી દેવ વગેરેનું ભાડું=આવક જે ભાંગે.

ઊક્ષેસં દક્ષત્થયં, આરાહિય જાઙ્ઞ અચ્ચયં જાવ ।

ભાવત્થાણ પાવઙ્ઞ, અંતર્મુહુત્તેણ નિવ્વાણં ॥ ૧૧૧ ॥

ઉત્કૃષ્ટં દ્રવ્યસ્તવમારુદ્ધ યાત્યચ્યુતં યાવત્ ।

ભાવસ્તવેન પ્રાપ્નોત્યન્તર્મુહૂતેન નિર્વાણમ્ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૧

ગાથાર્થ— ઉત્કૃષ્ટ દ્રવ્યસ્તવની આરાધના કરીને જીવ બારમા દેવલોક સુધી જાય છે, ભાવસ્તવથી અંતર્મુહૂર્તમાં મોક્ષને પામે છે.

ટીકાર્થ— આયુષ્યના અંતે સંલેખના કરવા પૂર્વક નિરતિચાર બાર વ્રતોનાં પાલનરૂપ ઉત્કૃષ્ટ પણ દ્રવ્યસ્તવની આરાધના કરીને જીવ બારમા દેવલોક સુધી જાય છે. કહ્યું છે કે—“દેશવિરતિધર શ્રાવકોની ઉત્પત્તિ ઉત્કૃષ્ટથી અચ્યુત દેવલોક સુધી થાય છે.” (પ્રવચન સારો. ગાથા-૧૧૧૭) ભાવસ્તવથી મરુદેવામાતાની જેમ અંતર્મુહૂર્તમાં મોક્ષને પામે છે. કારણ કે ભાવસ્તવની અચિત્યશક્તિ છે. (દર્શનશુદ્ધિ પ્ર.ગા.૮૨ પ્રત પૃ.૭૫) (૧૧૧)

તમ્હા સવ્વપયારા, પૂયા પઢમા ગિહીણમાઙ્ઞા ।

બીયા સવ્વપયારા, સાહૂણં પવયણવિહિં હું ॥ ૧૧૨ ॥

તસ્માત્ સર્વપ્રકાર પૂજા પ્રથમા ગૃહિણામાદિષ્ટ ।

દ્વિતીયા સર્વપ્રકાર સાધૂનાં પ્રવચનવિધિના હુમ્ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૨

ગાથાર્થ— તેથી પહેલી સર્વ પ્રકારની દ્રવ્યપૂજા ગૃહસ્થોને જ કરવાની કહી છે, બીજી સર્વ પ્રકારની ભાવપૂજા શાસ્ત્રવિધિથી સાધુઓને કરવાની કહી છે. (૧૧૨)

જિણમુદ્દાણ ચઊક્કંમિ, પવરપીઙ્ગમણુદ્ધરા ભત્તી ।

આસાયણવજ્જજણયા, તસ્સાણાં પરમજયણા ॥ ૧૧૩ ॥

જિનમુદ્દાણાં ચતુષ્કે પ્રવરપ્રીતિમનઃ ઋદ્ધરા ભક્તિઃ ।

આશાતનવર્જનયા તસ્યાજ્ઞાયાં પરમયતના ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૩

ગાથાર્થ— જિનના ચારે નિક્ષેપામાં શ્રેષ્ઠ પ્રીતિવાળું મન રાખવું. પ્રબલ^૧ ભક્તિ કરવી. આશાતનાનો ત્યાગપૂર્વક જિનાજ્ઞામાં અતિશય પ્રયત્ન કરવો.

૧. હુમ્ અવ્યય અવધારણ અર્થમાં છે.

૨. પ્રાકૃત શબ્દકોષમાં ઋદ્ધર અને ઋદ્ધર એ બે સમાનાર્થક શબ્દો છે. ઋદ્ધર એટલે પ્રબલ.

વિશેષાર્થ— “શ્રેષ્ઠ પ્રીતિવાળું મન રાખવું” એમ કહીને પ્રીતિ અનુષ્ઠાનનો, “પ્રબલ ભક્તિ કરવી” એમ કહીને ભક્તિ અનુષ્ઠાનનો અને “જિનાજ્ઞામાં અતિશય પ્રયત્ન કરવો” એમ કહીને વચન અનુષ્ઠાનનો નિર્દેશ કર્યો છે. (૧૧૩)

તત્ત્વમત્તીએ ભાસા, પળવળી તેસિમવિહિણિહવળી ।

સંસયવ્યુચ્છેદકરણી, માસિજ્જઙ્ઞ પવચનાણુગઓ ॥ ૧૧૪ ॥

તદ્ભવત્યા ભાષા પ્રજ્ઞાપની તેષામવિધિનિહવળી ।

સંશયવ્યુચ્છેદકરણી માપ્યતે પ્રવચનાનુગતો (? પ્રવચનાનુગતા) ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૪

ગાથાર્થ— તેઓ(=સાધુઓ) જિનભક્તિથી પ્રજ્ઞાપની, અવિધિ-નિહવળી, સંશયવ્યુચ્છેદકરણી અને શાસ્ત્રાનુસારી ભાષા બોલે.

વિશેષાર્થ— સત્ય, મૃષા, સત્યમૃષા, અસત્યામૃષા એમ ચાર પ્રકારની ભાષા છે. તેમાં અસત્યામૃષા (=વ્યવહાર) ભાષાના બાર ભેદ છે. તેમાં પાંચમી પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે. યોગ્ય જીવને ઉપદેશ આપવો તે પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે. પ્રસ્તુતમાં જિનપ્રતિમાની ભક્તિનો ઉપદેશ આપવો એ પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે.

જિનપૂજાની અવિધિનો લોપ=નાશ થાય (=વિધિ પ્રવર્તે) તેવી ભાષા અવિધિનિહવળી ભાષા છે. અનેક અર્થવાળી ભાષા બોલે, જેથી સંશય ઉત્પન્ન કરે તેવી ભાષા સંશયકરણી છે. જેમ કે સૈંધવ લાવવું એમ બોલે. અહીં સૈંધવ શબ્દનાં સિંધાલુણ અને ઘોડો વગેરે અનેક અર્થો છે. તેથી સૈંધવ શબ્દ બોલવાથી સંશય થાય કે શું લાવવું ? આવા પ્રકારના સંશયનો વિચ્છેદ કરે તે સંશયવ્યુચ્છેદકરણી ભાષા છે. પ્રસ્તુતમાં જિન-પ્રતિમા પૂજનીય છે કે નહિ ? એવા સંશયનો નાશ કરનારી ભાષા બોલે.

મુદ્રિત પ્રત અને મારી પાસે રહેલી હસ્તલિખિત પ્રત એ બંનેમાં જિનપ્રવચનાનુગઓ એવો જ પાઠ છે. પણ ભાષા પ્રથમા એકવચનમાં છે. માસિજ્જઙ્ઞ કર્મણિ પ્રયોગ છે. એટલે પ્રવચનાનુગઓ અને ભાષા એમ બે પ્રથમા એકવચનમાં હોય તો અર્થનો મેળ બેસે નહિ. આથી પ્રવચનાનુગઆ એમ કરવાથી ભાષાનું વિશેષણ બની જાય, એથી અર્થનો મેળ બેસી જાય. તેથી અહીં પ્રવચનાનુગઆ એવા પ્રયોગના અનુસારે અર્થ કર્યો છે.

તેસિ એ છઠી વિભક્તિ તૃતીયા વિભક્તિના અર્થમાં છે. તૈ: સાઘુભિ: એવો અર્થ છે. (૧૧૪)

અણુબંધહેતુરૂવા, તિવિહા હિંસા જિણેહિં નિદિદ્ધા ।

ણિચ્છયવવહારાહિં, ખાસિજ્જઙ્ગ પવચણાણુગઓ ॥ ૧૧૫ ॥

અનુબંધહેતુરૂપા ત્રિવિધા હિંસા જિનૈર્નિર્દિષ્ટા ।

નિશ્ચયવ્યવહારખ્યાં ભાષ્યતે પ્રવચનાનુગતો (? પ્રવચનાનુગતો) ॥ ૧૧૫ ॥ ૧૧૫

આથાર્થ— જિનેશ્વરોએ અનુબંધ, હેતુ અને સ્વરૂપ એમ ત્રણ પ્રકારની હિંસા કહી છે. મુનિઓ નિશ્ચય-વ્યવહારથી શાસ્ત્રાનુસારી ભાષા બોલે છે.

વિશેષાર્થ— મૂર્તિપૂજામાં હિંસાનું પાપ ન લાગે— આજે કેટલાકો હિંસાના નામે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરે છે એ યોગ્ય નથી. જો સૂક્ષ્મદષ્ટિથી હિંસા અને અહિંસાને સમજવામાં આવે તો સ્પષ્ટ ખ્યાલમાં આવી જાય કે મૂર્તિપૂજામાં વાસ્તવિક હિંસા નથી. અહિંસાના અને હિંસાના હેતુ, સ્વરૂપ અને અનુબંધ એમ ત્રણ પ્રકાર છે.

હેતુ અહિંસા— જયણા રાખવી, એટલે કે જીવો ન મરે તેની કાળજી રાખવી (=ઉપયોગ રાખવો), એ હેતુ અહિંસા છે. **હેતુ હિંસા—** જયણા ન રાખવી, એટલે કે જીવો મરે તેની કાળજી ન રાખવી (=ઉપયોગ ન રાખવો) એ હેતુ હિંસા છે. હેતુ એટલે કારણ, હિંસાનું મુખ્ય કારણ અજયણ છે. જીવો ન મરે તેની કાળજી ન રાખવી એ અજયણ છે. **સ્વરૂપ અહિંસા—** જીવો ન મરે કે જીવોને દુઃખ ન થાય તે સ્વરૂપ અહિંસા. **સ્વરૂપ હિંસા—** જીવો મરે કે જીવોને દુઃખ થાય તે સ્વરૂપ હિંસા. **અનુબંધ અહિંસા—** અનુબંધ એટલે પરિણામ. જે પ્રવૃત્તિથી પરિણામે અહિંસા થાય તે અનુબંધ અહિંસા. **અનુબંધ હિંસા—** જે પ્રવૃત્તિથી પરિણામે હિંસા હોય, જેનું ફળ હિંસા હોય, તે અનુબંધ હિંસા. હેતુ હિંસા અને હેતુ અહિંસામાં મારાથી જીવહિંસા ન થઈ જાય તેની કાળજી (=તેનો ઉપયોગ) છે કે નહિ તેની મુખ્યતા છે. સ્વરૂપ હિંસા અને સ્વરૂપ અહિંસામાં જીવો મર્યા છે કે નહિ તેની મુખ્યતા છે. અનુબંધ હિંસા અને અનુબંધ અહિંસામાં ધ્યેયની મુખ્યતા છે. એટલે અહિંસાનું પાલન કરવામાં ધ્યેય શું છે અને થઈ રહેલી હિંસામાં ધ્યેય શું છે તેની મુખ્યતા છે.

આ ત્રણ પ્રકારની હિંસામાં હેતુ હિંસા અને અનુબંધ હિંસા પારમાર્થિક હિંસા છે. તેમાં પણ અનુબંધ હિંસા મુખ્ય હિંસા છે. હવે ત્રણ પ્રકારની હિંસા અને અહિંસામાં કોને કેટલી અને કેવી રીતે હિંસા અને અહિંસા હોય તે વિચારીએ—(૧) જેના અંતરમાં અહિંસાના ભાવ નથી, તેવો જીવ ઉપયોગ વિના ચાલે અને જીવ મરી જાય તો તેને ત્રણે પ્રકારની હિંસા લાગે. અંતરમાં અહિંસાના ભાવ ન હોવાથી અનુબંધ હિંસા લાગે. ઉપયોગ વિના ચાલવાથી હેતુ હિંસા લાગે. જીવ મર્યો હોવાથી સ્વરૂપહિંસા પણ લાગે. (૨) જો અહીં જીવ ન મરે તો સ્વરૂપ હિંસા સિવાય બે પ્રકારની હિંસા લાગે. સંસારમાં રહેલા લગભગ બધા જ જીવોને ક્યારેક ત્રણે પ્રકારની તો ક્યારેક બે પ્રકારની હિંસા લાગ્યા કરે છે. (૩) હવે જો તે જીવ (જેના અંતરમાં અહિંસાના ભાવ નથી તે) ઉપયોગપૂર્વક ચાલે અને જીવો ન મરે તો તેને એક જ અનુબંધ હિંસા લાગે.

પ્રશ્ન—અંતરમાં અહિંસાના ભાવ ન હોય છતાં મારાથી જીવો ન મરે તેવા ઉપયોગપૂર્વક ચાલે એ શી રીતે બને ? મારાથી જીવો ન મરે તેવો ઉપયોગ જ સૂચવે છે કે અંતરમાં અહિંસાના ભાવ છે.

ઉત્તર—આ વિષયને બહુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી સમજવાની જરૂર છે. મારાથી જીવો ન મરે એવા ઉપયોગ માત્રથી અહિંસાના પરિણામ છે એ નક્કી ન થાય. અહિંસાના પરિણામ છે કે નહિ તે જાણવા અહિંસાનું પાલન શા માટે કરે છે તે જાણવું જોઈએ. જેના અંતરમાં અહિંસાના પાલનમાં મોક્ષનો કે સ્વકર્તવ્યપાલનનો આશય હોય તેના જ અંતરમાં અહિંસાના પરિણામ હોય. જેના અંતરમાં અહિંસાના પાલનમાં ઉક્ત આશય ન હોય, કિંતુ અન્ય કોઈ ભૌતિક આશય હોય, તો જીવ ઉપયોગપૂર્વક ચાલતો હોય છતાં તેનામાં અહિંસાના પરિણામ ન હોય. બગલો પાણીમાં અને પારધિ જમીન ઉપર જરાય અવાજ ન થાય તેવા ઉપયોગપૂર્વક ચાલે છે. પણ તેના અંતરમાં અહિંસાના પરિણામ નથી. અભવ્ય જીવો ચારિત્રનું પાલન સુંદર કરે છે. મારાથી કોઈ જીવ મરી ન જાય તેની બહુ કાળજી રાખે છે. દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપયોગપૂર્વક કરે છે. છતાં તેમાં અહિંસાના પરિણામ નથી. કારણ કે તેનું ધ્યેય ખોટું છે. ચારિત્રના પાલનથી (=અહિંસાના પાલનથી) તેને સંસારનાં સુખો

જોઈએ છે. સંસારસુખ માટે જે જીવો અહિંસાનું પાલન કરે તેને સંસારનાં સુખો મળે અને પરિણામે તે જીવો વધારે પાપ કરનારા બને એથી પરિણામે હિંસા વધે.

આથી સંસારસુખની પ્રાપ્તિ વગેરે દુન્યવી આશયથી અહિંસાનું પાલન કરનાર જીવો ઉપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે અને કોઈ જીવ ન મરે એથી તેમને હેતુ અહિંસા અને સ્વરૂપ અહિંસા હોય, પણ અનુબંધ અહિંસા ન હોય. આવી હેતુ અહિંસાથી હિંસા વધવા દ્વારા દુઃખ વધે.

(૪) જેના અંતરમાં અહિંસાના પરિણામ થયા છે તે મુનિ વગેરે જીવો ઉપયોગપૂર્વક ચાલે અને જીવો ન મરે તો તેમને ત્રણ પ્રકારની અહિંસા હોય છે. ત્રણમાંથી એક પણ પ્રકારની હિંસા ન હોય. (પ) હવે જો (જેના અંતરમાં અહિંસાના પરિણામ છે) તે જીવ ઉપયોગપૂર્વક ચાલે છતાં જીવ મરી જાય ત્યારે તેને હેતુ અને અનુબંધ એ બે અહિંસા હોય, પણ સ્વરૂપ અહિંસા ન હોય. અંતરમાં અહિંસાના પરિણામ છે માટે અનુબંધ અહિંસા છે. ઉપયોગપૂર્વક ચાલે છે માટે હેતુ અહિંસા છે. જીવ મરી જવાથી સ્વરૂપથી=બાહ્યથી હિંસા થઈ હોવાથી સ્વરૂપ અહિંસા નથી. (૬) હવે જો તે જીવ પ્રમાદના કારણે ઉપયોગપૂર્વક ન ચાલે, છતાં જીવ ન મરે તો અનુબંધ અને સ્વરૂપ એ બે અહિંસા હોય. પણ હેતુ અહિંસા ન હોય. કારણ કે હિંસાનો હેતુ (=કારણ) પ્રમાદ રહેલો છે. આ જીવમાં અપ્રમાદ નથી, પ્રમાદ છે. (૭) હવે જો તે જીવ ઉપયોગપૂર્વક ન ચાલે અને જીવ મરી જાય તો તેને સ્વરૂપ અને હેતુ એ બે અહિંસા ન હોય, પણ અનુબંધ અહિંસા હોય. કારણ કે પ્રમાદ થઈ જવા છતાં અને જીવ મરી જવા છતાં અંતરમાં પરિણામ તો અહિંસાના જ છે.

પ્રશ્ન—ઉપયોગપૂર્વક ચાલે છતાં જીવો મરી જાય એ કેવી રીતે બને ?

ઉત્તર—ઉડતા પતંગિયા વગેરે જીવો સહસા પગ નીચે આવી જાય ત્યારે અથવા સાધુ નદી ઉતરતા હોય વગેરે પ્રસંગે આવું બને. અહીં અનુબંધ અહિંસા હોય.

જે જીવ જિનવચન પ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ બનીને મોક્ષના આશયથી યતનાપૂર્વક જિનપૂજા કરે તેને માત્ર સ્વરૂપ હિંસા લાગે, હેતુ કે અનુબંધ

હિંસા ન લાગે. હવે જો યતના વિના જિનપૂજા કરે તો હેતુ અને સ્વરૂપ એ બંને હિંસા લાગે. પણ અનુબંધ હિંસા ન જ લાગે. કારણ કે હિંસાના ભાવ નથી, ભાવ તો જિનપૂજાના જ છે. પુષ્પાદિથી જિનપૂજા કરતી વખતે જીવોને સામાન્ય કિલામણા વગેરે હિંસા થવા છતાં પૂજકને પુષ્પાદિકના જીવો પ્રત્યે હિંસક ભાવ ન હોય, કિંતુ દયાભાવ હોય.

યતનાથી જિનપૂજા કરનારને હિંસાનો અનુબંધ થતો નથી, અહિંસાનો અનુબંધ થાય છે. આ વિષે અધ્યાત્મસાર અધિકાર-૧૨ ગાથા-૪૮ અને ૫૦માં કહ્યું છે કે—

સતામસ્યાશ્ચ કસ્યાશ્ચિદ્, યતના ભક્તિશાલિનામ્ ।

અનુબન્ધો હ્યહિંસાયા, જિનપૂજાદિકર્મણિ ॥ ૪૮ ॥

“યતનાપૂર્વક કરાતી જિનભક્તિથી શોભતા સત્પુરુષોના જિનપૂજાદિકાર્યોમાં થતી હિંસાથી અહિંસાનો અનુબંધ થાય છે=હિંસાથી પણ અહિંસાનું ફળ મળે છે.”

સાધૂનામપ્રમત્તાનાં, સા ચાહિંસાનુબન્ધિની ।

હિંસાનુબન્ધવિચ્છેદાદ્, ગુણોત્કર્ષો યતસ્તતઃ ॥ ૫૦ ॥

“અપ્રમત્તમુનિઓની નદી ઉતરવા વગેરેની ક્રિયામાં થતી હિંસા અહિંસાનો અનુબંધ કરાવે છે. તેવી હિંસાથી હિંસાનો અનુબંધનો વિચ્છેદ થઈ જતો હોવાથી (અપ્રતિબદ્ધવિહાર વગેરે) ગુણોની વૃદ્ધિ થાય છે.”

જો આ પ્રમાણે હિંસા-અહિંસાના પ્રકારો ન સમજે અને કેવળ બાહ્ય અહિંસા જ જોવામાં આવે તો મુનિ પણ અહિંસક ન બની શકે. કારણ કે સૂક્ષ્મ હિંસા તો મુનિને પણ લાગે છે. જીવ વીતરાગ બને છે (=સર્વજ્ઞ બને છે) ત્યાર પછી પણ મોક્ષમાં ન જાય ત્યાં સુધી સૂક્ષ્મ હિંસા ચાલુ હોય છે. જો બાહ્યથી કોઈ પણ જાતની હિંસા ન થાય તો અહિંસક ભાવ આવે એમ માનવામાં આવે તો એકેન્દ્રિય જીવો બાહ્યથી કોઈ હિંસા કરતા નથી. તેથી તે જીવો અહિંસક બનવા જોઈએ. પણ તેમ નથી.

માટે હિંસા-અહિંસામાં ભાવની(=ધ્યેયની અને પરિણામની) પ્રધાનતા છે. જિનપૂજામાં સામાન્ય હિંસા થવા છતાં તેનાથી પરિણામે લાભ થાય છે. (૧૧૫)

ગીયત્થવચનનાહા, મગ્ગસણાહા સયા જર્હિ કિરિયા ।

ણિચ્ચં જિણઙ્ગાણપરા, તવસંજમજોગસંજુત્તા ॥ ૧૧૬ ॥

ગીતાર્થવચનનાથા માર્ગસનાથા સદા યત્ર ક્રિયા ।

નિત્યં જિનધ્યાનપરાસ્તપઃસંયમયોગસંયુક્તાઃ ॥ ૧૧૬ ॥ ૧૧૬

ગાથાર્થ— જયાં(=જે મુનિઓમાં) ક્રિયા સદા ગીતાર્થવચનના અનુસારે થાય છે, અને એથી જ માર્ગાનુસારી છે. તપ સંયમથી યુક્ત તે મુનિઓ સદા જિનધ્યાનમાં તત્પર હોય છે=સદા જિનધ્યાનમાં રહેલા હોય છે. (કારણ કે ક્રિયા કરતાં ભગવાને આ ક્રિયા આ રીતે કરવાની કહી છે ઈત્યાદિ રીતે જિનોના સ્મરણ દ્વારા જિનના જ ધ્યાનમાં હોય છે.) (૧૧૬)

તેસિં સવ્વપયારા, ભાવત્થવઓ હવિજ્જ જિણપૂયા ।

જઙ્ગકરણે સયરિત્તા, તગ્ગયસુહફલણુમોચણયા ॥ ૧૧૭ ॥

તેષાં સર્વપ્રકારા ભાવસ્તવતો ભવેત્ જિનપૂજા ।

યતિકરણે સ્વયંરિક્તાસ્તદ્ગતશુભફલાનુમોદનયા ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૭

ગાથાર્થ— તે મુનિઓને ભાવસ્તવથી સર્વ પ્રકારની ભાવજિનપૂજા હોય છે. જેઓ સ્વયં સાધુ ક્રિયા કરવામાં અસમર્થ છે તેમને ભાવસાધુઓમાં રહેલા શુભ ફળની અનુમોદના દ્વારા ભાવપૂજા હોય. (શ્રાવકો કે સંવિગ્નપાક્ષિકો સ્વયં મુનિક્રિયાનું પાલન કરતા નથી. આમ છતાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે ક્રિયા કરનારા મુનિઓના ચારિત્રની અનુમોદના કરવા દ્વારા ભાવપૂજાવાળા થાય છે.) (૧૧૭)

અકસિણપવત્તગાણં, વિરયાવિરયાણ એસ ખલુ જુત્તો ।

સંસારપયણુકરણો, દવ્વત્થએ કૂવદિહંતો ॥ ૧૧૮ ॥

અકૃત્તપ્રવર્તકાનાં વિરતાવિરતાનામેષઃ ખલુ યુક્તઃ ।

સંસારપ્રતનુકરણો દ્રવ્યસ્તવે કૂપદૃષ્ટાન્તઃ ॥ ૧૧૮ ॥ ૧૧૮

ગાથાર્થ— અપૂર્ણસંયમવાળા દેશવિરતિ શ્રાવકોને શુભકર્મના અનુબંધ દ્વારા સંસાર ઘટાડનાર દ્રવ્યસ્તવ સાક્ષાત્ જ કરવા યોગ્ય છે. આ વિષે કૂપનું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. (૧૧૮) (પંચવસ્તુક ગા-૧૨૨૪)

ભાવત્યયસ્મ હેઠ, દવ્વં હેઠત્તિસદ્ધઓ પેયં ।

થલગામસિરા કૂવા, દિટ્ઠતા તત્થિમે જાણ ॥ ૧૧૯ ॥

ભાવસ્તવસ્ય હેતુદ્રવ્યં હેતુરિતિશબ્દતો જ્ઞેયમ્ ।

સ્થલગ્રામસિરન્ કૂપાન્ દૃષ્ટાન્તાન્ તત્રેમાન્ જાનીહિ ॥ ૧૧૯ ॥ ૧૧૯

ગાથાર્થ— દ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવનો હેતુ છે. જે ભાવનું કારણ હોય તે દ્રવ્ય. એવા દ્રવ્યશબ્દના અર્થ પ્રમાણે (શ્રાવકો દ્વારા કરાતી પ્રભુપૂજા) દ્રવ્યસ્તવ કહેવાય છે. દ્રવ્યસ્તવમાં (વાડી વગેરેની) ભૂમિમાં અને ગામોમાં રહેલા પાણીની સેરવાળા કૂવાઓને દૃષ્ટાંત રૂપે જાણ.

વિશેષાર્થ— કૂવાના દૃષ્ટાંતની ઘટના આ પ્રમાણે છે—સેરવાળા (જે ભૂમિમાંથી પાણીનો પ્રવાહ પ્રગટતો હોય તેવા) કૂવાઓ ખોદવાથી પાણીની પ્રાપ્તિ થતાં જેમ સ્વ-પર ઉપકાર થાય છે, તેમ વિધિશુદ્ધ પૂજાથી સ્વ-પર ઉપકાર થાય છે.

પ્રશ્ન—પંચાશકસૂત્રમાં પૂજાપંચાશકની ૪૨ ગાથામાં કૂવાના દૃષ્ટાંતની ઘટના આ પ્રમાણે કરી છે—કૂવો ખોદવામાં શરીર કાદવથી ખરડાઈ જાય છે, કપડાં મેલા થાય છે, શ્રમ-શુધા-તૃષ્ણા વગેરેનું દુઃખ વેઠવું પડે છે, પણ કૂવો ખોદાયા પછી તેમાંથી પાણી નીકળતાં સ્વ-પરને લાભ થાય છે, જેમ કૂવો ખોદવામાં પ્રારંભમાં નુકશાન હોવા છતાં પરિણામે લાભ થવાથી કૂવો ખોદવાની પ્રવૃત્તિ લાભકારી બને છે, તેમ જિનપૂજામાં હિંસા થવા છતાં પૂજાથી થતા શુભભાવોથી પરિણામે લાભ જ થાય છે.

પૂજાપંચાશકમાં બતાવેલી કૂવાની ઘટના અહીં વિશેષાર્થમાં બતાવેલી ઘટનાથી જુદી જ છે. આનું શું કારણ ?

ઉત્તર— પૂજાના વિધિશુદ્ધ અને વિધિ અશુદ્ધ એમ બે પ્રકાર છે. યતનાવાળી પૂજા વિધિશુદ્ધ છે. યતનાની ખામીવાળી પૂજા વિધિઅશુદ્ધ પૂજા છે. ભગવાનની ભક્તિમાં અનુપયોગી હિંસાનો ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન (=કાળજી) કરવો એ યતના છે. તેવા પ્રયત્નનો અભાવ અયતના છે. યતનાનો બોધ ન હોય એથી અથવા બોધ હોવા છતાં પ્રમાદ આદિના કારણે યતનાની ખામી રહે તેવી પૂજા વિધિ અશુદ્ધ છે. વિધિ અશુદ્ધ

પૂજામાં વિધિની ખામીથી થતી યતનાની ખામીના કારણે અલ્પ પાપબંધ થાય, અને ભક્તિના ભાવથી ઘણી નિર્જરા થાય. પૂજાપંચાશકમાં કૂપ-દંષ્ટાંતની ઘટના વિધિ અશુદ્ધ પૂજાની અપેક્ષાએ છે. વિધિશુદ્ધ પૂજામાં જરા પણ હિંસા ન હોવાથી અહીં વિશેષાર્થમાં જણાવેલી કૂપ દંષ્ટાંતની ઘટના વિધિશુદ્ધ પૂજાની અપેક્ષાએ છે.

પ્રશ્ન— વિધિશુદ્ધ પૂજામાં પુષ્પોની કિલામણા વગેરેથી હિંસા થતી હોવા છતાં વિધિશુદ્ધ પૂજામાં જરા પણ હિંસા નથી. એનું શું કારણ ?

ઉત્તર— પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા (તત્ત્વાર્થ-૭-૮)=પ્રમાદ-યોગથી જીવનો નાશ તે હિંસા. વિધિશુદ્ધ પૂજામાં હિંસાનું આ લક્ષણ ઘટતું નથી. કારણ કે યતના હોવાથી પ્રમાદ નથી. વિધિશુદ્ધ પૂજામાં દ્રવ્યહિંસા છે. દ્રવ્યહિંસા કર્મબંધનું કારણ નથી. પ્રમાદથી થતી ભાવહિંસા એ કર્મબંધનું કારણ છે. (૧૧૮)

છલ્લાયવહસમુત્થા, પુવ્વં પચ્છં ડ વિસુદ્ધકર્મફલા ।

ઇચ્છાઙ્ગ મુસા ભાસા, ણેયા ભાસાકુસીલાણં ॥ ૧૨૦ ॥

ષટ્કાયવધસમુત્થા પૂર્વ પશ્ચાત્ તુ વિશુદ્ધકર્મફલા ।

ઇત્યાદિ મૃષા ભાષા જ્ઞેયા ભાષાકુસીલાનામ્ ॥ ૧૨૦ ॥..... ૧૨૦

ગાથાર્થ— જિનપૂજા પહેલાં ષટ્કાયના વધથી થયેલી છે, પછી વિશુદ્ધ કર્મના ફળવાળી છે, અર્થાત્ જિનપૂજામાં પહેલાં ષટ્કાયનો વધ છે, પછી (પ્રભુભક્તિના શુભભાવથી) પુણ્યકર્મનો બંધ થાય છે, ઇત્યાદિ ભાષાકુસીલોની ભાષા અસત્ય જાણવી.

વિશેષાર્થ— ૧૧૮મી ગાથામાં વિશેષાર્થમાં કહ્યું તેમ વિધિશુદ્ધ પૂજામાં ષટ્કાયનો વધ નથી.

જો પરિપૂર્ણ વિધિપૂર્વક ભક્તિના પ્રકર્ષથી ભગવાનની પૂજા કોઈ કરતું હોય, આમ છતાં પૂજાકાળમાં પુષ્પ ચડાવવાની ક્રિયા તથા જલ અભિષેકાદિ ક્રિયારૂપ હિંસાને દોષરૂપે સ્વીકારવામાં આવે, અને તેને આશ્રયીને પૂજામાં લેશ કર્મબંધ છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો પૂજા પંચાશક ગાથા-૪૨માં પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે જે એમ કહ્યું કે, “જો

કે પૂજામાં કથંચિત્ કાયવધ છે”, તેવું કહેત નહીં, પરંતુ “જો કે પૂજામાં નક્કી કાયવધ છે” તેમ કહેત. કથંચિદ્ કાયવધ છે એમ કહ્યું એનો અર્થ એ થયો કે કથંચિદ્ કાયવધ નથી.

આનાથી એ ફલિત થયું કે, પૂ. હરિભદ્રસૂરિ મહારાજના વચનને પ્રમાણભૂત સ્વીકારીએ તો નક્કી થાય છે કે, વિધિશુદ્ધ પૂજામાં નિયમથી કાયવધ નથી, અને તેથી જ એ ફલિત થાય છે કે, વિધિની ખામીની અપેક્ષાએ પૂજામાં કાયવધ છે અને પરિપૂર્ણ વિધિપૂર્વકની પૂજામાં લેશ પણ કાયવધ નથી. માટે વિધિશુદ્ધ પૂજામાં લેશ પણ કર્મબંધ નથી, તેમ સ્વીકારવું જોઈએ. તેથી “જિનપૂજા પહેલાં ચટ્કાયના વધથી થયેલી છે” ઇત્યાદિ ભાષા અસત્ય છે. (૧૨૦)

જમ્હા પુવ્વં પચ્છ, સુહૃથિરજોગાણુકૂલિણી મળિયા ।

જહ સાહૂળમર્હિસા, ન જાઝ આચારગોચર ॥ ૧૨૧ ॥

યસ્માત્ પૂર્વ પશ્ચાત્ શુભસ્થિરયોગાણુકૂલિની મળિતા ।

યથા સાધૂનાર્મહિસા ન યાત્યાચારગોચરકે ॥ ૧૨૧ ॥..... ૧૨૧

ગાથાર્થ— કારણ કે પૂજા પહેલાં અને પછી શુભસ્થિરયોગને અનુકૂળ કહી છે, અર્થાત્ પૂજકના મન આદિ યોગો પહેલાં સ્નાન આદિ વખતે અને પછી પૂજા કરતી વખતે શુભ અને સ્થિર હોય છે. તેથી જેવી રીતે સાધુઓને આચારના વિષયમાં=કાયાદિથી પ્રવૃત્તિ કરવામાં અહિંસા થતી નથી=હિંસાનો અભાવ હોય છે, તેમ જિનપૂજકને પણ હિંસાનો અભાવ હોય છે.

વિશેષાર્થ— પૂજકને સ્નાન આદિ કરતી વખતે પણ શુદ્ધ ભાવ હોય છે. આથી જ પૂજા પંચાશકની ૧૧મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—“સ્નાનાદિમાં ભૂમિને જોવી, જળ ગાળવું વગેરે યતના થાય છે. આ યતનાથી વિબુધ જીવોને ત્રિશુદ્ધભાવ અનુભવસિદ્ધ છે.” આથી વિધિશુદ્ધ પૂજામાં પહેલાં પણ હિંસા નથી, અને તેથી કર્મબંધ નથી.”

પૂજા કરતી વખતે પણ પુષ્પાદિની કિલામણા થવા છતાં પણ વિધિશુદ્ધ પૂજામાં પ્રમાદયોગનો અભાવ હોવાથી માત્ર દ્રવ્યહિંસા છે, ભાવહિંસા નથી. જેમ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરનારા મુનિઓને અનિવાર્ય હિંસા થતી હોવા છતાં હિંસાનો અભાવ હોય છે, તેમ

યતનાથી પૂજકને પૂજામાં અનિવાર્ય હિંસા થવા છતાં હિંસાનો અભાવ હોય છે. (૧૨૧)

ગિહવાવારવિવજ્જણ-ગુણાઓ સવ્વત્થ મિત્તિભાવાઓ ।

સમ્મદ્દિટ્ઠિણે, એસા વિ હુ ભાવપૂયત્તિ ॥ ૧૨૨ ॥

ગૃહવ્યાપારવિવર્જનગુણાત્ સર્વત્ર મૈત્રીભાવાત્ ।

સમ્યગ્દષ્ટિસ્થાન ણ્ણાપિ હુ ભાવપૂજેતિ ॥ ૧૨૨ ॥..... ૧૨૨

ગાથાર્થ— પૂજામાં ધર વ્યાપારના ત્યાગરૂપ લાભ થતો હોવાથી અને સર્વ જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણસ્થાનમાં આ દ્રવ્યપૂજા પણ (પરમાર્થથી) ભાવપૂજા છે. (૧૨૨)

તમ્હા ન હિંસભાવો, કયાવિ હુજ્જા જિર્ણિદપૂયમ્મિ ।

અજ્ઞપ્પજોગજુત્તા, પૂયા સવ્વત્થ જયકરણી ॥ ૧૨૩ ॥

તસ્માન્ન હિંસાભાવો કદાપિ ભવેત્ જિનેન્દ્રપૂજાયામ્ ।

અધ્યાત્મયોગયુક્તા પૂજા સર્વત્ર જયકરણી ॥ ૧૨૩ ॥..... ૧૨૩

ગાથાર્થ— તેથી જિનેશ્વરની પૂજામાં ક્યારે પણ હિંસા નથી, પૂજા સર્વત્ર (પહેલાં અને પછી પણ) આત્માસંબંધી યોગથી યુક્ત છે, અને જય (=રાગાદિ શત્રુઓનો પરાજય) કરનારી છે. (૧૨૩)

અવિરયસમ્મદ્દિટ્ઠિણ પઢમં સમ્મત્તમૂલપઢમપયા ।

પુરઓ સવ્વગુણાણ, ઠાણેસુ જહારિહા કિરિયા ॥ ૧૨૪ ॥

અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિનાં પ્રથમં સમ્યક્ત્વમૂલં પ્રથમપદા ।

પુરતો સર્વગુણાનાં સ્થાનેષુ યથાર્હા ક્રિયા ॥ ૧૨૪ ॥..... ૧૨૪

ગાથાર્થ— અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને પહેલાં સમ્યક્ત્વમૂળ પ્રથમ-પદવાળી ક્રિયા હોય છે. પછી આગળના સર્વ ગુણસ્થાનોમાં યથાયોગ્ય ક્રિયા હોય છે.

વિશેષાર્થ— જીવોમાં સર્વપ્રથમ ભાવક્રિયા અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને હોય છે. કારણ કે સમ્યક્ત્વ વિનાની ક્રિયા દ્રવ્યક્રિયા છે. અહીં પદ એટલે સ્થાન. સમ્યક્ત્વ છે મૂળ જેમાં એવું જે પ્રથમસ્થાન. અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ

જીવોમાં પહેલાં જિનપૂજા, ગુરુસેવા અને જિનવાણી શ્રવણ આ ત્રણ ક્રિયા હોય છે. આનાથી ગ્રંથકાર એ કહેવા માગે છે કે—અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ જીવો માટે જિનપૂજા એ પ્રાથમિક કર્તવ્ય છે. પછી જીવ જેમ જેમ આગળના ગુણસ્થાનમાં જાય છે તેમ તેમ યથાયોગ્ય પ્રતિક્રમણ વગેરે ક્રિયા કરવાની હોય છે. (૧૨૪)

जत्थ य जा द्वक्किरिया, अग्गगंमि हु तहा तहा दिट्ठ।

भावत्थयस्स सव्वत्थ परमपवित्ती तहा दिट्ठ ॥ १२५ ॥

यत्र च या द्रव्यक्रियाऽग्राग्रे खलु तथा तथा दृष्ट।

भावस्तवस्य सर्वत्र परमप्रवृत्तिस्तथा दृष्ट ॥ ૧૨૫ ॥ ૧૨૫

આથાર્થ— આગળ આગળના ગુણસ્થાનોમાં જે ગુણસ્થાને જે જે રીતે જે ક્રિયા અભિમત છે, તે તે સર્વગુણ સ્થાનમાં તે તે રીતે ભાવસ્તવની ઉત્કૃષ્ટ પ્રવૃત્તિ અભિમત છે.

વિશેષાર્થ— જીવ જેમ જેમ ભાવપૂર્વકક્રિયામાં આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેનામ્નં ભાવ વધે છે. અંતરના ભાવ એ ભાવસ્તવ છે. ક્રિયા એ દ્રવ્યસ્તવ છે. આમ ક્રિયા રૂપ દ્રવ્યસ્તવની જેમ જેમ વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ આંતરિક ભાવરૂપ ભાવસ્તવ વધે છે. આનાથી ગ્રંથકાર એ સિદ્ધ કરવા માગે છે કે દ્રવ્યસ્તવ ભાવસ્તવનું કારણ છે. એથી ભાવસ્તવની પ્રાપ્તિ માટે દ્રવ્યસ્તવ અનિવાર્ય છે. (૧૨૫)

सालंबणझाणाओ, झाणमणालंबणं हविज्ज सया।

किं बहुणा भणिएणं, सासयसुहकारिणी पूया ॥ १२६ ॥

सालम्बनंध्यानाद् ध्यानमनालम्बनं भवेत् सदा।

किं बहुना भणितेन शाश्वतसुखकारिणी पूजा ॥ ૧૨૬ ॥ ૧૨૬

આથાર્થ— હંમેશા સાલંબનધ્યાનથી જ નિરાલંબનધ્યાન થાય, અર્થાત્ સાલંબનધ્યાનનો અભ્યાસ કર્યા પછી જ નિરાલંબનધ્યાનનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. (જિનપૂજા સાલંબનધ્યાન છે. આથી નિરાલંબનધ્યાનનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવા જિનપૂજા અનિવાર્ય છે.) વધારે કહેવાથી શું ? જિનપૂજા શાશ્વત સુખને કરનારી છે. (૧૨૬)

તિત્થયરો તિત્થયસ્તણેણ જો સદ્દહિજ્જ સદ્દાપ્પ ।

નિવ્વલ્લેવા યલ્લુ ચરો, એગ્ગત્તેણેવ વિણ્ણેયા ॥ ૧૨૭ ॥

તીર્થંકરસ્તીર્થંકરત્વેન યઃ શ્રદ્ધીયતે શ્રદ્ધયા ।

નિક્ષેપાઃ યલ્લુ ચત્ત્વાર એકત્વેનૈવ વિજ્ઞેયા ॥ ૧૨૭ ॥..... ૧૨૭

ગાથાર્થ— જે તીર્થંકરની તીર્થંકરપણાથી શ્રદ્ધા કરાય છે તે તીર્થંકરના ચાર નિક્ષેપા એકપણાથી જ જાણવા, અર્થાત્ ચારે નિક્ષેપા તીર્થંકર સ્વરૂપ જ જાણવા. (૧૨૭)

આસાયણપરિહારો, આણારાહણમમૂઢભત્તીપ્પ ।

જિણદલ્લપરિચ્છાઓ, જેણ કઓ સો પરમભવ્વો ॥ ૧૨૮ ॥

આશાતનાપરિહાર આજ્ઞારાધનમમૂઢભક્ત્યા ।

જિનદ્રવ્યપરિત્યાગો યેન કૃતઃ સ પરમભવ્યઃ ॥ ૧૨૮ ॥ ૧૨૮

ગાથાર્થ— જેણે જિનની આશાતનાનો ત્યાગ કર્યો છે, અમૂઢ ભક્તિથી (=સમજપૂર્વકની ભક્તિથી) જિનાજ્ઞાની આરાધના કરી છે, અને દેવદ્રવ્યનો ત્યાગ કર્યો છે, તે ઉત્કૃષ્ટ ભવ્ય છે, અર્થાત્ નજીકના કાળમાં મોક્ષે જનાર ભવ્ય જીવ છે. (૧૨૮)

ઙ્ઘાણસ્સ ય મ્હેયકપ્પ, નિવ્વલ્લેવા જત્થ જત્થ નિહિદ્ધા ।

તે તે પસાહિયલ્લવા, વિસુદ્ધસમ્મત્તજુત્તેહિ ॥ ૧૨૯ ॥

ધ્યાનસ્ય ચ મ્હેદકૃતે નિક્ષેપા યત્ર યત્ર નિર્દિષ્ટાઃ ।

તે તે પ્રસાધયિતવ્યા વિશુદ્ધસમ્યક્ત્વયુક્તૈઃ ॥ ૧૨૯ ॥ ૧૨૯

ગાથાર્થ— વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વથી યુક્ત જીવોએ ધ્યાનના ભેદ માટે (=તીર્થંકરોનું વિવિધ રૂપે ધ્યાન કરવા માટે) જ્યાં જ્યાં જે જે નિક્ષેપા જણાવ્યા છે ત્યાં ત્યાં તે તે નિક્ષેપા સિદ્ધ કરવા=તે તે નિક્ષેપાની સાધના-આરાધના કરવી. (૧૨૯)

પૂયાપ્પ સત્તવિહા, સોહી બોહિજ્જણાણ કાયલ્લવા ।

ધણવત્થલ્લેક્કમણવય-કાયાપૂઓવગરણાણં ॥ ૧૩૦ ॥

પૂજાયાં સસવિધા શુદ્ધિર્બોધિજનાનાં કર્તવ્યા ।

ધન-વસ્ત્ર-ક્ષેત્ર-મનઃ-વચઃ-કાયા-પૂજોપકરણાનામ્ ॥ ૧૩૦ ॥..... ૧૩૦

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોએ જિનપૂજામાં ધનની, વસ્ત્રની, ક્ષેત્રની, મનની, વચનની, કાયાની અને પૂજાના ઉપકરણોની એમ સાત પ્રકારની શુદ્ધિ કરવી=પાળવી જોઈએ. (૧૩૦)

ધનશુદ્ધિ

અળ્લાયદુગંછોછમૂલહરાણજ્જવિત્તિહરમલિનં ।

દલ્લાઈ વિવજ્જણેહિં સુદ્ધં સત્તીઈ ધણમિદ્દં ॥ ૧૩૧ ॥

અજ્ઞાત-જુગુપ્સોઞ્છ-મૂલહરણનાર્ય-વૃત્તિહર-મલિનમ્ ।

દ્રવ્યાદિવિવર્જનૈઃ શુદ્ધં શક્ત્યા ધનમિદ્દમ્ ॥ ૧૩૧ ॥ ૧૩૧

ગાથાર્થ— અજ્ઞાત=આ ધન કોનું છે એવી ખબર ન હોય તેવું માર્ગ વગેરેમાંથી લીધેલું. જુગુપ્સોઞ્છ=પરલોકને પ્રધાન માનનારા સજ્જનોને જે ધંધો કરવા યોગ્ય ન હોવાથી નિંદનીય હોય, જેમ કે દારૂનો વેપાર કરવો વગેરે. આમ નિંદનીય ધંધાથી એકદું કરેલું. મૂલહર=કોઈની થાપણ ઓળવવી. અન્યાય્ય=માપ-તોલા બરાબર ન કરવા, વ્યાજ અધિક લેવું, વગેરે રીતે અન્યાયથી મેળવેલું. વૃત્તિહર=કોઈની આજીવિકા ઝૂંટવીને લીધેલું, આ રીતે અજ્ઞાન આદિ દ્વારા મેળવેલું ધન મલિન ગણાય. આવા મલિન ધનાદિનો ત્યાગ કરીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂજામાં વાપરેલું ધન શુદ્ધધન તરીકે અભિપ્રેત છે. (૧૩૧)

વસ્ત્રશુદ્ધિ

વત્થં ચઙ્ગા તયફલ-વિગલર્પણિંદિલોમસંભૂયં ।

અહ તદ્દયં ચ ચઙ્ગથં, જિણભત્તીઈ ન (નુ) કાયવ્વં ॥ ૧૩૨ ॥

વસ્ત્રં ચતુર્ધા ત્વંકફલવિકલપજ્ઞેન્દ્રિયલોમસંભૂતમ્ ।

અથ તૃતીયં ચ ચતુર્થં જિનભક્તૌ ન(નુ)કર્તવ્યમ્ ॥ ૧૩૨ ॥ ૧૩૨

ગાથાર્થ— વસ્ત્ર છાલમાંથી થયેલું, ફળમાંથી (=કપાસના ડોડામાંથી) થયેલું, વિકલેન્દ્રિયમાંથી થયેલું (=કોશેટા વગેરેનું), પંચેન્દ્રિયલોમથી

થયેલું (=ઉનનું) એમ ચાર પ્રકારનું છે. તેમાં ત્રીજા પ્રકારનું અને ચોથા પ્રકારનું વસ્ત્ર જિનભક્તિમાં કરવું=વાપરવું.

વિશેષાર્થ— લેખકદોષથી નુ ના સ્થાને ન લખાઈ ગયો છે. એવી સંભાવના કરીને કાઉંસમાં નુ મૂકેલ છે. કારણ કે આગળ ૧૩૫મી ગાથામાં વિકલેન્દ્રિય-પર્યેન્દ્રિય પ્રાણીનું અનેલું વસ્ત્ર પૂજામાં વાપરવાનું કહ્યું છે. (૧૩૨)

મુહપુત્તિયપડપુત્તિય, કજ્જે કઢયાવિ તં ન કાયવ્વં ।

ભીયં સેયં મસિણં, દુસ્સં ચોમાઙ્ઘિં બહુભેયં ॥ ૧૩૩ ॥

મુખપોતિકા-પટપોતિકા કાર્યે કદાપિ તત્ર કર્તવ્યમ્ ।

દ્વિતીયં શ્વેતં મસૂણં દૂષ્યં ક્ષોમાદિ બહુભેદમ્ ॥ ૧૩૩ ॥ ૧૩૩

ગાથાર્થ— ત્રીજા-ચોથા પ્રકારનું વસ્ત્ર મુહપત્તિ અને પૂજા માટે મુખે બાંધવાના રૂમાલ માટે ક્યારેય ન વાપરવું. બીજું (કપાસ વગેરેનું) શ્વેત અને કોમળવસ્ત્ર જિનભક્તિમાં વાપરવું. બીજું વસ્ત્ર ક્ષોમ(=કપાસ વગેરેમાંથી અનેલું) વગેરે અનેક પ્રકારનું છે. (૧૩૩)

નળણં કિયભાવાઙ્ઘિસુદ્ધં મુદ્ધં સહાવઓ ધવલં ।

જિણભત્તીઙ્ઘિ નિમિત્તં, કાયવ્વં સવ્વહા નૂળં ॥ ૧૩૪ ॥

નાત્રં ક્રીતભાવાદિશુદ્ધં મુદ્ધં સ્વભાવતો ધવલમ્ ।

જિનભક્ત્યા નિમિત્તં કર્તવ્યં સર્વથા નૂનમ્ ॥ ૧૩૪ ॥ ૧૩૪

ગાથાર્થ— ફાટેલું વગેરે પ્રકારનું દૂષિત વસ્ત્ર ન વાપરવું. કીતભાવ આદિથી શુદ્ધ હોય, અર્થાત્ વેપારીને છેતરીને ઓછા ભાવ વગેરેથી ખરીદેલું ન હોય વગેરે રીતે શુદ્ધ હોય, મનોહર હોય અને સ્વરૂપથી સફેદ હોય તેવું વસ્ત્ર જિનભક્તિ માટે વાપરવું. (૧૩૪)

અહીં જિનભક્તિમાં કેવું વસ્ત્ર વપરાય એ વિષે નીચે મુજબ પાઠાંતર છે—

વિગલર્પણિદિયદવ્વાણ સંભવં કપ્પણ નુ ભત્તીણ ।

પઢમં ભીયં વત્થં, નો કપ્પઙ્ઘિ ભત્તિ (માઙ્ઘિ) કજ્જેસુત્તિ ॥ ૧૩૫ ॥

(પાઠાન્તરમ્)

૧. અત્ર શબ્દ દેશ્ય છે. પ્રાકૃત શબ્દ કોષમાં તેનો આરોપિત, ખંડિત એવો શબ્દ જણાવ્યો છે.

વિકલપચ્છેન્દ્રિયદ્રવ્યાણાં સંભવં કલ્પતે નુ ભક્ત્યામ્ ।

પદ્મં દ્વિતીયં વસ્ત્રં નો કલ્પતે ભક્તિ(માદિ)કાર્યેષુ ॥ ૧૩૫ ॥ ૧૩૫

ગાથાર્થ—જિનભક્તિમાં વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પ્રાણીનાં દ્રવ્યોમાંથી થયેલું વસ્ત્ર કલ્પે છે. જિનભક્તિના કાર્યોમાં પહેલું અને બીજું વસ્ત્ર ન કલ્પે. (૧૩૫)

(હવે પછીની ત્રણ ગાથાઓ વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પ્રાણીના દ્રવ્યોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું વસ્ત્ર વાપરી શકાય એવા પાઠાંતરની પુષ્ટી માટે છે.)

સુયભાવે જં સિદ્ધં, તં સર્વં કિજ્જણ સુભત્તીણ ।

કચ્છુરિકાઙ્ગાંધ-દર્વ્યં નેયં ન (નુ) મિગજાયં ॥ ૧૩૬ ॥

શ્રુતભાવે યત્ શિષ્ટં તત્ સર્વં ક્રિયતે સુભક્ત્યા ।

કસ્તૂરિકાદિગન્ધદ્રવ્યં નૈકં ન (? નુ) મૃગજાતમ્ ॥ ૧૩૬ ॥ ૧૩૬

ગાથાર્થ—શાસ્ત્રમાં સુંદર જિનભક્તિ માટે જે દ્રવ્ય વાપરવાનું કહ્યું હોય તે બધું વપરાય છે. (એથી જ) મૃગનાભિમાંથી ઉત્પન્ન કસ્તૂરી વગેરે અનેક પ્રકારનું સુગંધી દ્રવ્ય વપરાય છે. (૧૩૬)

જં લોમહસ્થયાઙ્, વુત્તં તં દેવ્વનિમ્મિયં તત્થ ।

ઇત્થ વિ તયભાવાઓ, જં કીરુ ભત્તિસબ્ભાવા ॥ ૧૩૭ ॥

યદ્ લોમહસ્તકાદિ ઉક્તં તદ્ દ્રવ્યનિર્મિતં તત્ર ।

અત્રાપિ તદ્ભાવાત્ યદ્ ક્રિયતે ભક્તિસદ્ભાવાત્ ॥ ૧૩૭ ॥ ૧૩૭

ગાથાર્થ—શાસ્ત્રમાં જે મોરપીંછ વગેરે કહ્યું છે તે દેવલોકમાં દેવનિર્મિત (અત્યંત સુંદર) હોય છે. અહીં પણ દેવનિર્મિત મોરપીંછનો અભાવ હોવાથી ભક્તિના સદ્ભાવથી તે (મોરના પીંછામાંથી) કરાય છે. (૧૩૭)

જં વાલવીજણાઙ્, સર્વં રયયપ્પયારમાસજ્જ ।

સંપઙ્ તયભાવાઓ લોમમયં કિજ્જઙ્ વિસિદ્ધં ॥ ૧૩૮ ॥

યદ્ વાલવીજનાદિ સર્વં રજતપ્રકારમાસાઙ્ ।

સંપ્રતિ તદ્ભાવાદ્ લોમમયં ક્રિયતે વિશિષ્ટમ્ ॥ ૧૩૮ ॥ ૧૩૮

૧. અહીં મુદ્રિત પ્રતોમાં અને મારી પાસે રહેલી હસ્તલિખિત ત્રણે પ્રતોમાં ન એવો પ્રયોગ છે. પણ નુ હોવું જોઈએ. નુ એવા પ્રયોગના આધારે અનુવાદ કર્યો છે. મારી પાસે રહેલી ત્રણે હસ્તલિખિત પ્રતોમાં અનેક સ્થળે અશુદ્ધિ જોવા મળે છે.—આચાર્ય રાજશેખરસૂરિ.

ગાથાર્થ— ચામર વગેરે જે ભક્તિનાં સાધનો શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે તે બધાં દેવો ચાંદી-સુવર્ણ વગેરેના મેળવીને (=વિકુર્વાને) ભક્તિ કરે છે. હમણાં તેનો અભાવ હોવાથી વાળમાંથી બનાવેલાં ચામર (વગેરે) વાપરવામાં આવે છે. (૧૩૮)

णो श्रीपुरिसविवज्जासवत्थं कुज्जा न थिबुगपरिमाणं ।
दंसणायारविसोहिण् कायव्वो मुहुपुडोद्वुपुडो ॥ १३९ ॥

ન સ્ત્રીપુરુષવિપર્યાસવસ્ત્રં કુર્યાન્ન સ્તિબુકપરિમાણમ્ ।

दर्शनाचारविशुद्ध्या कर्तव्यो मुखपटोऽष्टपुटः ॥ १३९ ॥..... १३९

ગાથાર્થ— પૂજામાં સ્ત્રીનું વસ્ત્ર પુરુષે અને પુરુષનું વસ્ત્ર સ્ત્રીએ ન પહેરવું, ટૂંકું વસ્ત્ર ન પહેરવું, દર્શનાચારની વિશુદ્ધિ માટે આઠ પડવાળો મુખકોશ બાંધવો. (૧૩૯)

ક્ષેત્રશુદ્ધિ

निस्सल्लं विहिनिम्मिय-भूपीठमणज्जसंगमावज्जं ।

निस्संकियाइदोसेहिं रहियं खेत्तं पवित्तं च ॥ १४० ॥

નિઃશલ્યં વિધિનિર્મિત ભૂપીઠમનાર્યસઙ્ગમાવર્જમ્ ।

निश्राङ्कितादिदोषै रहितं क्षेत्रं पवित्रं च ॥ १४० ॥..... १४०

ગાથાર્થ— ક્ષેત્ર શલ્યથી રહિત, વિધિથી નિર્મિત પૃથ્વીતળવાળું, અનાર્ય માણસોના સંગથી રહિત, નિશ્રાથી અંકિત આદિ દોષોથી રહિત અને પવિત્ર હોવું જોઈએ.

વિશેષાર્થ— શલ્યથી રહિત— જ્યાં જિનમંદિર બંધાવવાનું હોય તે ભૂમિ હાડકાં વગેરે શલ્યોથી રહિત હોવી જોઈએ. નિશ્રાથી અંકિત— મૂળ શ્લોકમાં ણિસંકિયાઇ પદનો પ્રસિદ્ધ અર્થ શંકાનો અભાવ એવો છે. પણ તે અર્થ અહીં ઘટી શકે નહિ. કેમ કે શંકાનો અભાવ ગુણ છે, દોષ નથી. આથી અહીં નિશ્રા+અઙ્કિત એમ સંસ્કૃત છાયા કરી છે. અંકિત એટલે છાપવાળું. બીજાની નિશ્રાના છાપવાળું, અર્થાત્ બીજાની માલિકીનું. બીજાની માલિકીવાળા ક્ષેત્રમાં જિનમંદિર બંધાવવું એ દોષ છે. (૧૪૦)

મનશુદ્ધિ

અકુસલમણ્યવિત્તી-વાવારવિવજ્જણં ચ્ચ મણસુદ્ધી ।

દૂરીકયમિચ્છત્ત-લવાઇદોસેહિં સા હોઇ ॥ ૧૪૧ ॥

અકુસલમનઃપ્રવૃત્તિવ્યાપારવિવર્જનં ચ્ચલુ મનઃશુદ્ધિઃ ।

દૂરીકૃતમિધ્યાત્વલવાદિદોષૈઃ સા ભવતિ ॥ ૧૪૧ ॥..... ૧૪૧

ગ્રાથાર્થ—અશુભ મનની પ્રવૃત્તિરૂપ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો, અર્થાત્ અશુભ ચિંતનનો ત્યાગ કરવો એ મનશુદ્ધિ છે. મનશુદ્ધિ મિધ્યાત્વનો અંશ આદિ દોષોને દૂર કરવાથી થાય છે. (૧૪૧)

પયડિયગુણદુગેણો-ચિયવિત્તિપસત્થચિત્તસદ્ભાવા ।

ખેયાઇદોસરહિયા, તદજ્ઞવસિયા ચ મણસુદ્ધી ॥ ૧૪૨ ॥

પ્રકટિયગુણાષ્ટકેજોચિતવૃત્તિપ્રશસ્તચિત્તસદ્ભાવા ।

ખેદાદિદોષરહિતા તદધ્યવસિતા ચ મનઃશુદ્ધિઃ ॥ ૧૪૨ ॥ ૧૪૨

ગ્રાથાર્થ—પ્રગટ કરેલા આઠ ગુણોથી ઉચિત પ્રવૃત્તિના કારણે જેમાં પ્રશસ્તચિત્તની વિદ્યમાનતા છે તેવી, ખેદ વગેરે દોષોથી રહિત અને તેના જ અધ્યવસાયવાળી મનશુદ્ધિ છે.

વિશેષાર્થ—શુશ્રૂષા વગેરે આઠ ગુણો પ્રગટ થાય એટલે ઉચિત-અનુચિત પ્રવૃત્તિનો નિર્ણય થાય. એવો નિર્ણય થતાં જીવ ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરે. ઉચિત પ્રવૃત્તિના કારણે ચિત્ત પ્રશસ્ત બને. પ્રસ્તુતમાં જિનપૂજા કરવી એ ઉચિત પ્રવૃત્તિ છે. તેથી ચિત્ત પ્રશસ્ત બને છે. આથી મનશુદ્ધિ હોય ત્યારે ચિત્ત પ્રશસ્ત હોય છે. ચિત્ત પ્રશસ્ત બને તેથી ખેદ વગેરે દોષો દૂર થાય. તેના જ અધ્યવસાયવાળી એટલે જિનના જ કે જિનપૂજાના જ અધ્યવસાયવાળી. આનો અર્થ એ થયો કે પૂજા કરતી વખતે મન જિનપૂજા સિવાય બીજા વિચારવાળું બને તો મનઃશુદ્ધિ નથી. માટે જ ત્રણ નીસિદ્ધિનું પાલન કરવાનું વિધાન છે. (૧૪૨)

વચનશુદ્ધિ

ગિહવાવારવિવજ્જણ સન્નાઈહિ વિ પસત્થવચનગુણા ।

જિણગુણકીત્તણરૂવા પૂયાવસરે હુ વચસુદ્ધી ॥ ૧૪૩ ॥

ગૃહવ્યાપારવિવર્જનં સંજ્ઞાદિભિરપિ પ્રશસ્તવચનગુણા ।

જિનગુણકીર્તનરૂપા પૂજાવસરે ક્ષલુ વચઃશુદ્ધિઃ ॥ ૧૪૩ ॥ ૧૪૩

ગાથાર્થ— પૂજના સમયે સંજ્ઞા(=ઈશારો) વગેરેથી પણ ગૃહ વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો એ વચનશુદ્ધિ છે. વચનશુદ્ધિ પ્રશસ્ત વચનરૂપ ગુણવાળી અને જિનગુણોના કીર્તનરૂપ છે, અર્થાત્ પૂજના અવસરે પ્રશસ્ત વચન બોલવા કે જિનગુણોનું કીર્તન કરવું એ વચનશુદ્ધિ છે.

વિશેષાર્થ—સંજ્ઞા વગેરેથી પણ ગૃહવ્યાપારનો ત્યાગ કરવામાં વચનની નિવૃત્તિ (=મૌન) રૂપ વચનશુદ્ધિ છે. પ્રશસ્ત વચન બોલવામાં અને જિનગુણોના કીર્તનમાં શુભવચનની પ્રવૃત્તિરૂપ વચનશુદ્ધિ છે. (૧૪૩)

કાયશુદ્ધિ

આસાયણપરિહાર-ખ્યાસપયડિયપસત્થભક્તિભરા ।

હાસાદમલિણવજ્જણ-લોયવિરુદ્ધાદિસવ્વં જં ॥ ૧૪૪ ॥

આશાતનપરિહારપ્રયાસપ્રકટિતપ્રશસ્તભક્તિભરા ।

હાસ્યાદિમલિનવર્જન-લોકવિરુદ્ધાદિસર્વં યદ્ ॥ ૧૪૪ ॥ ૧૪૪

ગાથાર્થ— કાયશુદ્ધિમાં આશાતનાનો ત્યાગ કરવાના પ્રયત્નપૂર્વક પ્રશસ્તભક્તિનો સમૂહ પ્રગટ કરેલો હોય છે, અર્થાત્ કાયશુદ્ધિમાં કાયાથી જિનની આશાતના ન થાય તેવો પ્રયત્ન હોય છે, અને અંતરમાં રહેલો પ્રશસ્ત ભક્તિનો સમૂહ કાયા દ્વારા (=મુખ ઉપર પ્રગટ થતા હર્ષ આદિથી) પ્રગટ કરાતો હોય છે તથા હાસ્યાદિ દોષોનો અને લોકવિરુદ્ધ આચરણ આદિ સર્વ દોષોનો ત્યાગ કરવો તે પણ કાયશુદ્ધિ છે. (૧૪૪)

પૂજાનો વિધિ

વિહિકચન્દ્રાણુવ્વટ્ટણ-ગત્તો લિત્તો સુગંધમાઈહિં ।

કચતિલઓ વેગચ્છિં, 'આણાવવહારપણરૂવં ॥ ૧૪૫ ॥

૧. વ્યવહારના આજ્ઞાવ્યવહાર વગેરે પાંચ પ્રકાર છે. પ્રસ્તુતમાં આજ્ઞાવ્યવહારનો ભાવાર્થ આજ્ઞાપાલન એવો છે. પળ એટલે પ્રતિજ્ઞા. વર્તમાનમાં જિનાજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવાના હેતુથી સ્વલલાટે તિલક કરવામાં આવે છે.

વિધિકૃતસ્નાનોદ્વર્તનગાત્રો સ્નિતો સુગન્ધાદિધિઃ ।

કૃતતિલકો વૈકક્ષમાજ્ઞાવ્યવહારપણરૂપમ્ ॥ ૧૪૫ ॥ ૧૪૫

કંઠહિયઝરદેસંમિ કયતિલઓ અપ્પણા અસંકપ્પો ।

જિણગુણથુણાં સદ્દહણ-મણુવમસુહતિત્તિસંકરણં ॥ ૧૪૬ ॥

કણ્ઠહદયોદરદેશે કૃતતિલક આત્મનાઽસંકલ્પઃ ।

જિનગુણસ્તવનં શ્રદ્ધાનમનુપમસુખતૃપ્તિસંકરણમ્ ॥ ૧૪૬ ॥ ૧૪૬

પુવ્વાસાભિમુહમુહો, વિહિકયન્નાણો અર્ણિદિયવિસયગણો ।

ઝવસામિયઅપ્પસત્થ-જોયરયભાવસન્નાણો ॥ ૧૪૭ ॥

પૂર્વાશાભિમુખમુખો વિધિકૃતસ્નાનોઽનિન્દ્રિયવિષયગણઃ ।

ઉપશામિતાપ્રશસ્તયોગરજોભાવશલ્કણઃ ॥ ૧૪૭ ॥ ૧૪૭

સિટ્ઠિએ સમગપયંગુદ્ધગયં જાણુહત્થઅંસાણં ।

સિરભાલકંઠવચ્છ-ત્થલઝયરંમિ જિર્ણિદાણં ॥ ૧૪૮ ॥

સૃષ્ટ્યા સમકપદાઙ્ગુષ્ઠાતં જાનુહસ્તાંસાનામ્ ।

શિરોભાલકણ્ઠવત્સસ્થલોદરે જિનેન્દ્રાણામ્ ॥ ૧૪૮ ॥ ૧૪૮

કયચિત્તો દઢચિત્તો, અણુત્તરજ્ઞાણભત્તિસંજુત્તો ।

પચ્છ વિવિહપયારા, પૂયા નિમ્માઙ્ગ નિમ્મમઓ ॥ ૧૪૯ ॥

કૃતચિત્તો દઢચિત્તોઽનુત્તરધ્યાનભક્તિયુક્તઃ ।

પશ્ચાદ વિવિધપ્રકારઃ પૂજા નિર્માતિ નિર્મમકઃ ॥ ૧૪૯ ॥ ૧૪૯

ગાથાર્થ—પૂજા માટે વિધિપૂર્વક સ્નાન કરે, શરીરે ઉદ્વર્તન કરે=શરીરને

શુદ્ધ કરનારા પદાર્થોને શરીરે ચોળીને શરીરને શુદ્ધ કરે, સુગંધી પદાર્થોથી

શરીરે વિલેપન કરે, તિલક કરે, આજ્ઞાપાલનની પ્રતિજ્ઞારૂપ વૈકક્ષ

કરે=શરીરે જનોઈના જેવો આકાર કરે. (૧૪૫) 'કંઠ, હૃદય અને ઉદર

પ્રદેશમાં તિલક કરે, સ્વયં સંકલ્પ-વિકલ્પ ન કરે. જિનગુણોની સ્તુતિ કરે.

જિનગુણોની શ્રદ્ધા કરે. અનુપમ સુખની તૃપ્તિને કરે=અનુભવે. (૧૪૬)

૧. આ કંઠથી આપના જ ગુણો ગાઈશ એ હેતુથી કંઠે તિલક કરે. આ હૃદયસિદ્ધાસનમાં આપને

જ બિરાજમાન કરીશ એવા ભાવથી હૃદયે તિલક કરે. હે પ્રભુ ! આ ઉદરમાં અભક્ષ્ય વસ્તુ

નાહે નાખું એવા ભાવથી ઉદરે તિલક કરે.

હવે પૂજક કેવો હોય તે કહે છે—જેનું મુખ પૂર્વ દિશા તરફ છે, જેણે વિધિથી સ્નાન કર્યું છે, જે ઈંદ્રિયોના વિષય સમૂહને વશ બન્યો નથી, જેણે અપ્રશસ્ત યોગને અને રજને (=બંધાતા કર્મને) ઉપશાંત કરી દીધા છે અને (એથી) જે ભાવસ્નાનવાળો છે. (૧૪૭) આવો પૂજક કમશઃ જિનેશ્વરોના ચરણના બે અંગુઠા, જાનુ=ઢીચણ, હાથ, ખભા, મસ્તક, લલાટ, કંઠ, છાતી અને ઉદર એ નવ અંગોએ પૂજા કરે. (૧૪૮) જેણે પૂજામાં જ ચિત્ત કર્યું છે, જે પૂજામાં જ દૃઢ ચિત્તવાળો છે, જે સર્વશ્રેષ્ઠ ધ્યાન અને ભક્તિથી સંયુક્ત છે અને મમતાથી રહિત છે એવો પૂજક પાણી (અંગરચના વગેરે) વિવિધ પ્રકારની પૂજા કરે. (૧૪૯)

નિર્માલ્ય

પુષ્પાદિ પહવણાઈ, નિમ્મલ્લં જં હવે જિર્ણિદાણં ।

તં ઠાવઈ વિહિપુલ્લં, જત્યાસાયણપરં ન હવે ॥ ૧૫૦ ॥

પુષ્પાદિ સ્ત્રપનાદિ નિર્માલ્યં યદ્ ભવેદ્ જિનેન્દ્રાણામ્ ।

તદ્ સ્થાપયતિ વિધિપૂર્વં યત્રાશાતનં પરં ન ભવેત્ ॥ ૧૫૦ ॥ ૧૫૦

ગાથાર્થ—પુષ્પ વગેરે અને પ્રક્ષાલનું પાણી વગેરે જિનેશ્વરોનું નિર્માલ્ય જ્યાં આશાતના ન થાય ત્યાં દૂર વિધિપૂર્વક નાખે. (૧૫૦)

જડિવિ હુ જિણંગસંગં, નિમ્મલ્લં નેવ હુજ્જ કડયાવિ ।

નિસ્સીકં લોયગુણા વવહારગુણેહિ નિમ્મલ્લં ॥ ૧૫૧ ॥

યદ્યપિ ખલુ જિનાઙ્ગસઙ્ગં નિર્માલ્યં નૈવ ભવેત્ કદાપિ ।

નિઃશ્રીકં લોકગુણાદ વ્યવહારગુણૈર્નિર્માલ્યમ્ ॥ ૧૫૧ ॥ ૧૫૧

ગાથાર્થ—જો કે જિનનાં અંગોના સંગવાળી કોઈ વસ્તુ ક્યારે પણ નિર્માલ્ય ન થાય. તો પણ જે વસ્તુ (નિસ્સીકં=) શોભારહિત થયેલી

૧. સ્નાનથી સહિત તે સસ્નાન. ભાવથી સસ્નાન તે ભાવ સસ્નાન. અર્થાત્ ભાવસ્નાનવાળો.

૨. સુદ્ધિ શબ્દનો કમશઃ અર્થ પણ છે.

૩. સમક એટલે સાથે અર્થ થાય. તે અહીં ન થટે. એથી સમ શબ્દ લેવો અને ક સ્વાર્થમાં સમજવો. સમ એટલે સમાન રીતે. બે અંગુઠાની સમાન રીતે પૂજા કરે એવો અર્થ થાય. વાક્યરચના ક્ષિવજ થાય=વાંચનારને બરોબર ન સમજ પડે એ દૃષ્ટિએ અનુવાદમાં સમગનો અર્થ કર્યો નથી.

૪. પર નો દૂર અર્થ પણ થાય છે.

હોય તે વસ્તુ લોકમાં (ગુણાદ્=) ગૌણ થઈ જવાના કારણે વ્યવહાર-ધર્મથી (=દેવના અંગે ચઢેલી જે વસ્તુ શોભા રહિત બની ગઈ હોય કે બીજી વાર ચઢાવી શકાય તેવી ન રહી હોય તે વસ્તુ નિર્માલ્ય ગણાય એવો લોકવ્યવહાર હોવાથી) નિર્માલ્ય ગણાય છે. (૧૫૧)

મક્ષણપાઞ્ઞઘણ-નિયંત્રપરિભોગભૂઙ્કમ્પરં ।

અવિહિદ્વાવણમેવં, નિમ્મલ્લં પંચહા વજ્જં ॥ ૧૫૨ ॥

મક્ષણ-પાદોલ્લઙ્ઘન-નિજાઙ્ગપરિભોગ-ભૂતિકર્મપરમ્ ।

અવિધિસ્થાપનમેવં નિર્માલ્યં પચ્છધા વર્જ્યમ્ ॥ ૧૫૨ ॥ ૧૫૨

ગાથાર્થ— ભક્ષણ કરવું, ચરણોથી ઉલ્લંઘન કરવું, પોતાના શરીરે ભોગ કરવો, ભૂતિકર્મ કરવું=શરીરની રક્ષા વગેરે માટે શરીરે ભસ્મનો (=વાસચૂર્ણનો) લેપ કરવો વગેરે ક્રિયા કરવી, અવિધિથી નાખવું. આ પાંચ રીતે નિર્માલ્યનો ત્યાગ કરવો.

વિશેષાર્થ— (૧) નિર્માલ્ય જળ વગેરેનું ભક્ષણ ન કરવું. (૨) નિર્માલ્ય વસ્તુને પગથી ઓળંગવી નહિ, અર્થાત્ એના ઉપર થઈને ન જવું. (૩) પોતાના શરીર માટે તેનો ઉપયોગ ન કરવો. (૪) દેવના અંગે ચઢેલા વાસકેપ વગેરેને પોતાના શરીરે (=મસ્તક વગેરે સ્થળે) લગાડવું તે ભૂતિકર્મ છે. આવું ભૂતિકર્મ ન કરવું. (૫) પુખ્તો કે પ્રક્ષાલ જળ લોકોના પગમાં આવે, જીવોત્પત્તિ થાય કે કીડીઓ વગેરેની વિરાધના થાય તેવા સ્થાને ન નાખવાં. (૧૫૨)

તિરિયમ્બવહેત્તમ્બક્ષણ-મણજ્જજાઇસુ હવિજ્જ ડ્ઞંધો ।

દોહગ્ગં પરિભોગે, ભૂઙ્કમ્મે આસુરી જાઈ ॥ ૧૫૩ ॥

તિરિયમ્બવહેતુર્મક્ષણ-મનાર્યજાતિષુ ભવેદુલ્લઙ્ઘઃ ।

દૌર્ભાગ્યં પરિભોગે ભૂતિકર્મણિ આસુરી જાતિઃ ॥ ૧૫૩ ॥ ૧૫૩

ગાથાર્થ— નિર્માલ્યનું ભક્ષણ તિર્યચના ભવમાં ઉત્પત્તિનું કારણ છે. નિર્માલ્યનું ઉલ્લંઘન કરવાથી અનાર્ય મનુષ્યોની જાતિમાં ઉત્પત્તિ થાય. નિર્માલ્યનો પોતાના શરીરે પરિભોગ કરવાથી દૌર્ભાગ્યની

પ્રાપ્તિ થાય. નિર્માલ્યનો ભૂતિકર્મમાં ઉપયોગ કરવાથી અસુર દેવોમાં ઉત્પત્તિ થાય. (૧૫૩)

અવિહિદ્વવળમબોહિ-લાહો હુજ્જા ણિદંસણાણિત્થ ।

દેવપુરંદરકુમાર, સામાર્થી અમરસમરનિવા ॥ ૧૫૪ ॥

અવિધિસ્થાપનમબોધિલાભો ભવેત્ નિર્દર્શનાન્યત્ર ।

દેવ-પુરંદરકુમારૈ સામાર્થી અમરસમરનૃપૌ ॥ ૧૫૪ ॥ ૧૫૪

ગાથાર્થ— નિર્માલ્યને અવિધિથી નાખવાથી બોધિલાભ ન થાય. ઉક્ત પાંચ રીતે નિર્માલ્યનો ત્યાગ ન કરવામાં અનુક્રમે દેવકુમાર, પુરંદર-કુમાર, સામાર્થી, અમરરાજા અને સમરરાજા એ પાંચ દૃષ્ટાંતો છે. (૧૫૪)

તમ્હા અવિહિચ્ચાઓ, કાયવ્વો સવ્વહા સુનિઝોહિં ।

જમ્હાઽણાસાયણા ખલુ મુક્કલંગં મુક્કલમગ્ગસ ॥ ૧૫૫ ॥

તસ્માદવિધિત્યાગઃ કર્તવ્યઃ સર્વથા સુનિપુણૈઃ ।

યસ્માદનાશાતનાં ખલુ મુક્કલંગં મોક્ષમાર્ગસ્ય ॥ ૧૫૫ ॥ ૧૫૫

ગાથાર્થ— તેથી અતિકુશળ મનુષ્યે અવિધિનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે આશાતનાનો ત્યાગ મોક્ષમાર્ગનો મુખ્ય હેતુ છે. (૧૫૫)

વિહિકરણમવિહિચ્ચાઓ, ગુરુગુણવુદ્ધાણ સેવણં સવળં ।

બાલજણાણ વિવજ્જણ-મગુણુજ્ઞાણમજ્જગુણપક્કલો ॥ ૧૫૬ ॥

વિધિકરણમવિધિત્યાગો ગુરુગુણવૃદ્ધાનાં સેવનં શ્રવણમ્ ।

બાલજનાનાં વિવર્જનમગુણોજ્ઞનમાર્યગુણપક્ષઃ ॥ ૧૫૬ ॥ ૧૫૬

અરિહપમુહાણ તેરસ-પયાણ બહુમાણવળ્ણસંજલણા ।

કુસલાણુદ્ધાણકરણ-મિચ્ચાઇગુણેહિં મુક્કલંગં ॥ ૧૫૭ ॥

અર્હત્પ્રમુખત્રયોદશપદાનાં બહુમાનવર્ણસંજ્વલને ।

કુસલાણુદ્ધાણકરણમિત્યાદિગુણૈર્મોક્ષાદ્ગમ્ ॥ ૧૫૭ ॥ ૧૫૭

ગાથાર્થ— વિધિ કરવી, અવિધિનો ત્યાગ કરવો, મહાન ગુણોથી વૃદ્ધોની સેવા કરવી, ધર્મનું શ્રવણ કરવું, અજ્ઞાન લોકોનો ત્યાગ કરવો, દોષોનો (કે ગુણરહિત લોકોનો) ત્યાગ કરવો, આર્યપુરુષોના ગુણોનો પક્ષપાત

કરવો, અરિહંત વગેરે તેર પદોનું બહુમાન કરવું અને તેમના ગુણોની પ્રશંસા કરવી, શુભ અનુષ્ઠાનો કરવા ઇત્યાદિ ગુણો મોક્ષના હેતુ છે.

વિશેષાર્થ— તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય અને ગણી એમ તેર પદો છે. કુલ એટલે અનેક ગણોનો (ગચ્છોનો) સમુદાય. ગણ એટલે એક આચાર્યનો ગચ્છ (સમુદાય). સ્થવિર એટલે સીદ્ધાતા સાધુઓને સ્થિર કરનાર. ગણી એટલે સાધુ સમુદાયનો અધિપતિ=આગેવાન. બાકીના પદોનો અર્થ સુગમ છે. (૧૫૬-૧૫૭) (પ્ર.સા. ગાથા-૫૫૦-૫૫૧)

તત્તો નિસીહિયા, પવિસિત્તા મંડવંમિ જિણપુરઓ ।

મહિનિહિયજાણુપાણિ-સિરેહિં વિહિણા પણામતિયં ॥ ૧૫૮ ॥

તતો નૈષેધિક્યા પ્રવિશ્ય મળ્ડપે જિનપુસ્તઃ ।

મહિનિહિતજાણુપાણિશિરોર્ભિર્વિધિના પ્રણામત્રિકમ્ ॥ ૧૫૮ ॥..... ૧૫૮

ગાથાર્થ— ત્યાર બાદ 'નિસીહિ' કહેવાપૂર્વક મંડપમાં પ્રવેશ કરીને જિનની આગળ પૃથ્વી ઉપર બે જાનુ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચે અંગો સ્થાપીને વિધિથી ત્રણ વાર પ્રણામ કરે. (૧૫૮)

તયણુ હરિસુલ્લસંતો, કયમુહકોસો જિર્ણિદપડિમાણં ।

અવળેઝ સ્યણિવસિયં, નિમ્મલ્લં લોમહથેણ ॥ ૧૫૯ ॥

તદનુહર્ષોલ્લસન્ કૃતમુલ્કકોશો જિનેન્દ્રપ્રતિમાનામ્ ।

અપનયતિ રજન્યુષિતં નિર્માલ્યં લોમહસ્તેન ॥ ૧૫૯ ॥..... ૧૫૯

ગાથાર્થ— ત્યાર બાદ હર્ષથી ઉલ્લાસ પામતો પૂજક મુખકોશ બાંધીને જિનેશ્વરની પ્રતિમાઓના રાતે રહેલા નિર્માલ્યને પીછીથી દૂર કરે. (૧૫૯)

જિણગિહપમજ્જણં તો, કરેઝ કરેઝ વા વિ અત્રેણં ।

જિણંબિંબાણ પૂયં તો વિહિણા કુણઝ જહાજોગં ॥ ૧૬૦ ॥

જિનગૃહપ્રમાર્જનં તતઃ કરોતિ કારયતિ વાઽપ્યન્યેન ।

જિનંબિંબાણાં પૂજાં તત્તો વિધિના કરોતિ યથાયોગમ્ ॥ ૧૬૦ ॥..... ૧૬૦

ગાથાર્થ—ત્યારબાદ જિનમંદિરનું પ્રમાર્જન પોતે જાતે કરે, અથવા બીજા પાસે કરાવે, ત્યાર બાદ યથાયોગ્ય જિનબિંબોની પૂજા કરે. (૧૬૦)
(ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૧૮૫)

અહ પુવ્વં ચિય કેણઙ, હવિજ્જ પૂયા કયા સુવિહવેણ ।

તંપિ સવિસેસસોહં, જહ હોઙ તહા તહા કુજ્જા ॥ ૧૬૧ ॥

અથ પૂર્વમેવ કેનાપિ ભવેત્ પૂજા કૃતા સુવિભવેન ।

તામપિ સવિશેષશોભાં યથા ભવતિ તથા તથા કુર્યાત્ ॥ ૧૬૧ ॥ ૧૬૧

ગાથાર્થ— હવે જો પૂર્વે કોઈએ પણ સારા વૈભવથી પૂજા કરી હોય તો તે બિંબ પણ જેમ વિશેષ શોભાવાળું બને તેમ કરે. (૧૬૧)
(ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૧૮૬)

નિમ્મલ્લંપિ ન એવં, ભણ્ણઙ નિમ્મલ્લલક્ષણાભાવા ।

ભોગવિણદ્વં દવ્વં, નિમ્મલ્લં નન્નહા વુત્તં ॥ ૧૬૨ ॥

નિર્માલ્યમપિ નૈવ ભણ્યતે નિર્માલ્યલક્ષણાભાવાત્ ।

ભોગવિનષ્ટં દ્રવ્યં નિર્માલ્યં નાન્યથોક્તમ્ ॥ ૧૬૨ ॥ ૧૬૨

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે (=વિશેષ શોભા કરવા માટે પુષ્પો વગેરેને પ્રતિમા ઉપરથી ઉતારવા વગેરેથી) નિર્માલ્ય પણ નથી કહેવાતું. કારણ કે નિર્માલ્યનું લક્ષણ તેમાં ઘટતું નથી. જે દ્રવ્ય ભોગથી વિનષ્ટ (=ફરી ઉપયોગમાં ન આવે તેવું) હોય તેવું દ્રવ્ય નિર્માલ્ય થાય છે. બીજી રીતે નિર્માલ્ય કહ્યું નથી. (૧૬૨)

દવ્વંતરસંપત્તં, નિમ્મલ્લસાવિ ધાઁમુહસસ્સં ।

તં પુણ જિણસ્સ જુગ્ગં, જાયઙ બાલાણમણુચિદ્દં ॥ ૧૬૩ ॥

દ્રવ્યાન્તરસંપ્રાપ્તં નિર્માલ્યસ્યાપિ ધાતુમુખશસ્યમ્ ।

તત્ પુનઃ જિનસ્ય યોગ્યં યાતિ બાલાનામનુચેષ્ટમ્ ॥ ૧૬૩ ॥ ૧૬૩

ગાથાર્થ— નિર્માલ્ય પણ દ્રવ્યમાંથી અન્ય અવસ્થાને પામેલું સુવર્ણધાતુ વગેરે શ્રેષ્ઠ દ્રવ્ય થાય તો તે દ્રવ્ય જિનને યોગ્ય=જિનપ્રતિમાના ભોગને યોગ્ય થાય છે. મુગ્ધજીવોએ તેમ આચરેલું છે. (૧૬૮મી ગાથામાં પણ આ જણાવ્યું છે.) (૧૬૩)

इत्तो चेव जिणाणं, पुणसवि आरोवणं कुणंति तहा ।

वत्थाहरणाईणं, जुगलियकुंडलियमाईणं ॥ १६४ ॥

અતઃૈવ જિનાનાં પુનરપિ આરોપણં કુર્વન્તિ તથા ।

વસ્ત્રાધરણાદીનાં યુગલિતકુણ્ડલાદીનામ્ ॥ ૧૬૪ ॥..... ૧૬૪

ગાથાર્થ— આથી જ જિનપ્રતિમાઓને વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે અને કુંડલજોડી વગેરે ફરી પણ ચઢાવે છે. (૧૬૪)

एत्तो चिय एगाए, कासाईए जिणिंदपडिमाणं ।

अदुसयं लूहंता, विजयाई वन्निआ समए ॥ १६५ ॥

इतः खलु एकया काषाय्या जिनेन्द्रप्रतिमानाम् ।

અદુશતં મૃજન્તો વિજયાદયો વર્ણિતાઃ સમયે ॥ ૧૬૫ ॥..... ૧૬૫

ગાથાર્થ— આથી જ વિજયદેવ વગેરે દેવો એક જ અંગલૂછણાથી એકસો આઠ પ્રતિમાઓને લુંછે છે એમ શાસ્ત્રમાં વર્ણન આવે છે.

વિશેષાર્થ— શબ્દકોષમાં કાસાય શબ્દનો લાલ રંગથી રંગેલ વસ્ત્ર વગેરે અર્થ છે. પણ અહીં દેવો જે વસ્ત્રથી પ્રતિમાઓને લુંછે છે તે વસ્ત્રની કાસાઈ એવી સંજ્ઞા છે, અને તેનો પ્રયોગ સ્ત્રીલિંગમાં થાય છે. આથી પ્રસ્તુત કાસાઈ શબ્દનો ભાવાર્થ અંગલુંછણું થાય. (૧૬૫) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૦)

चेइयदव्वं तिविहं, पूयानिम्मल्लकणियं तत्थ ।

आयाणमाईपूयादव्वं जिणदेहपरिभोगं ॥ १६६ ॥

चैत्यद्रव्यं त्रिविधं पूजा-निर्माल्य-कल्पितं तत्र ।

આદાનમાદિ પૂજાદ્રવ્યં જિનદેહપરિભોગમ્ ॥ ૧૬૬ ॥..... ૧૬૬

ગાથાર્થ— ચૈત્યદ્રવ્ય, પૂજા, નિર્માલ્ય અને કલ્પિત એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. તેમાં આદાન વગેરે પૂજાદ્રવ્ય જિનેશ્વરના દેહના પરિભોગમાં આવી શકે તેવું છે.

વિશેષાર્થ— પૂજા માટે રાખેલ મકાન આદિની આવકથી કે એકઠા કરેલા દ્રવ્યના વ્યાજથી પ્રાપ્ત થતું, અથવા કોઈ શ્રાવકે પૂજા માટે અર્પણ કર્યું હોય ઇત્યાદિ દ્રવ્ય આદાનદ્રવ્ય છે. આ દ્રવ્યથી અંગ પૂજા માટે ચંદન-કેસર આદિ લાવી શકાય, તથા અગ્રપૂજાનાં દ્રવ્યો પણ લાવી શકાય. (૧૬૬)

અઘ્ચયફલબલિવત્થાઈ સંતિયં જં પુણો દવિણજાયં ।

તં નિમ્મલ્લં વુચ્છઈ, જિણગિહકમ્મંમિ ઉવઓગં ॥ ૧૬૭ ॥

અક્ષત-ફલ-બલિ-વસ્ત્રાદિસત્કં યદ્ પુનઃ દ્રવિણજાતમ્ ।

તદ્ નિર્માલ્યમુચ્યતે જિનગૃહકર્મણિ ઉપયોગમ્ ॥ ૧૬૭ ॥ ૧૬૭

ગાથાર્થ— અક્ષત, ફળ, બલિ અને વસ્ત્ર વગેરે સંબંધી જે દ્રવ્યસંમૂહ હોય તે નિર્માલ્ય કહેવાય છે. તે જિનમંદિરના કાર્યમાં ઉપયોગી છે. જિનદેહમાં ઉપયોગી નથી. (૧૬૭)

દઘ્વંતરનિમ્મવિયં, નિમ્મલ્લં પિ હુ વિભૂસણાઈર્હિં ।

તં પુણ જિણંગસંગિ, હવિજ્જં ણણાત્થ તં ભયણા ॥ ૧૬૮ ॥

દ્રવ્યાન્તરનિર્માપિતં નિર્માલ્યમપિ ખલુ વિભૂષણાદિભિઃ ।

તત્ પુનર્જિનાઙ્ગસંજ્ઞિ ભવેત્ નાન્યત્ર તદ્ ભજના ॥ ૧૬૮ ॥ ૧૬૮

ગાથાર્થ— નિર્માલ્ય પણ જે આભૂષણો આદિ દ્વારા દ્રવ્યાંતરમાં નિર્મિત કરાવ્યું હોય (=નિર્માલ્યમાંથી અન્ય મુકુટ વગેરે આભૂષણ રૂપે નવી વસ્તુ કરાવી હોય) તે જિનપ્રતિમા માટે વાપરી શકાય છે. પણ અન્ય નિર્માલ્ય જિનપ્રતિમા માટે ન વાપરી શકાય. માટે નિર્માલ્યમાં ભજના છે. એટલે કે અમુક પ્રકારનું નિર્માલ્ય (=નિર્માલ્ય વેચીને બનાવેલ મુકુટ વગેરે) જિનપ્રતિમા માટે ઉપયોગી છે, અને અમુક પ્રકારનું નિર્માલ્ય (=નિર્માલ્ય વેચીને ખરીદેલ કેસર વગેરે) જિનપ્રતિમા માટે ઉપયોગી નથી.

વિશેષાર્થ— આભૂષણ વગેરે જે દ્રવ્ય ઘસારો લાગવો વગેરે કારણથી નિર્માલ્ય થયું હોય=વાપરવા માટે અયોગ્ય થયું હોય, તેને ભાંગીને બીજું આભૂષણ વગેરે બનાવે તો તે આભૂષણ વગેરે દ્રવ્ય ફરી જિનપ્રતિમા માટે ઉપયોગી બને. ૧૬૮મી ગાથામાં પણ આ વિષય જણાવ્યો છે. (૧૬૮)

રિદ્ધિજુયસંમર્ણિં, સઙ્ઘેર્હિં અહવ અપ્પણા ચેવ ।

જિણભત્તિઈ નિમિત્તં, જં ચરિયં સઘ્વમુવઓગિ ॥ ૧૬૯ ॥

ઋદ્ધિયુક્તસંમતૈઃ શ્રાવકૈરથવાઽઽત્મના ચૈવ ।

જિનમક્ત્યા નિમિત્તં યત્ ચરિતં સર્વોપયોગિ ॥ ૧૬૯ ॥ ૧૬૯

ગાથાર્થ—ઋદ્ધિયુક્ત એવા સંમત (=સંઘ માન્ય) શ્રાવકોએ અથવા સ્વયં પોતે (=એક શ્રાવકે) જિનભક્તિ માટે જે દ્રવ્ય આચરેલ (=આપ્યું) હોય તે દ્રવ્ય કલ્પિત કહેવાય છે અને જિનભક્તિના સર્વકાર્યમાં ઉપયોગી છે.

વિશેષાર્થ— પંન્યાસશ્રી કલ્યાણવિજય મહારાજે “ચાલુ ચર્યામાં સત્યાંશ કેટલો” એ પોતાના નિબંધમાં આ ગાથાનો નીચે મુજબ અર્થ જણાવ્યો છે—“શ્રીમંત અને માન્ય (રાજા, મંત્રી વગેરે) શ્રાવકોએ અથવા પોતે (ચૈત્ય કરાવનારે) જિનભક્તિને માટે કલ્પીને જે દ્રવ્ય સંચિત કર્યું હોય તે (કલ્પિત કહેવાય છે અને તે) ચૈત્યસંબંધી સર્વ કાર્યોમાં ઉપયોગી થઈ શકે છે. (૧૬૮)

પવરોહિં સાહણેહિં, પાયં ભાવો વિ જાયએ પવરો ।

ન ય અન્નો ઊવઓગો, એર્સિં સઘાણ લટ્ટયરો ॥ ૧૭૦ ॥

પ્રવરૈઃ સાધનૈઃ પ્રાયો ભાવોઽપિ જાયતે પ્રવર ।

ન ચાઽન્ય ઉપયોગ એતેષાં સતાં લટ્ટતર ॥ ૧૭૦ ॥..... ૧૭૦

ગાથાર્થ— ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાથી પ્રાયઃ ભાવ પણ ઉત્તમ જાગે છે. તે ભાવથી અશુભ કર્મનો ક્ષય થાય છે. વિદ્યમાન ઉત્તમ વસ્તુઓના ઉપયોગનું જિનપૂજા સિવાય બીજું કોઈ ઉત્તમ સ્થાન નથી.

વિશેષાર્થ— આ વિષે વ્યવહાર ભાષ્ય ઉદ્દેશો-૬, ગાથા-૧૮૮માં કહ્યું છે કે—

ગુણમૂઢુદ્ધે દલ્લમ્મિ જેણમત્તાઽહિયત્તણં ભાવે ।

ઇય વત્થૂઓ ઇચ્છતિ, વવહારો નિજ્જરં વિઝ્ઞં ॥

“દ્રવ્યો ઉત્તમ હોય તો ભાવ અધિક થાય છે. આથી વ્યવહાર નય ઉત્તમ દ્રવ્યથી ઘણી નિર્જરા થાય એમ માને છે.”

કોઈ ક્લિષ્ટ કર્મવાળા જીવને ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પણ ઉત્તમ ભાવ ન આવે એવું બને. તથા કોઈ ભાગ્યશાળી જીવને ઉત્તમ દ્રવ્યો વિના જ ઉત્તમ ભાવ આવે એવું પણ બને. આથી અહીં પ્રાયઃ કહ્યું છે.

તથા પુણ્યોદયથી મળેલ ઉત્તમ વસ્તુઓના ઉપયોગનું જિનપૂજા સિવાય બીજું કોઈ સુંદર સ્થાન નથી. કહ્યું છે કે—

દેહઃ પુત્રઃ કલત્રં વા સંસારાયૈવ સત્કૃતઃ ।

વીતરાગસ્તુ મધ્યાનાં, સંસારોચ્છિન્તયે મધેત્ ॥ (પૂજા પંચાં ૧૬)

“શરીર, પુત્ર કે સ્ત્રીનો કરેલો સત્કાર સંસાર માટે થાય, જ્યારે વીતરાગનો કરેલો સત્કાર સંસારનાશ માટે થાય.” (૧૭૦) (પૂજા પંચાશક ગાથા-૧૬)

ગંધિય ૧ વેદિમ ૨ પૂરિમ ૩ સંઘાદિમ ૪ પુષ્પભેયઓ ચઢ્યા ।

માલા ૧ મડંડ ૨ સેહર ૩, પુષ્પગેહાડ ૪ રચનાઓ ॥ ૧૭૧ ॥

ગ્રન્થિમ-વેદિમ-પૂરિમ-સંઘાતિમપુષ્પભેદતશ્ચતુર્થા ।

માલા-મુકુટ-શેઝર-પુષ્પગૃહાદિરચનાઃ ॥ ૧૭૧ ॥..... ૧૭૧

ગાથાર્થ— પુષ્પોના ગ્રંથિમ, વેદિમ, પૂરિમ અને સંઘાતિમ એ ચાર ભેદોથી અનુક્રમે માળા, મુગુટ, શેખર અને પુષ્પગૃહ વગેરેની રચના (=આકાર) થાય.

વિશેષાર્થ— ગ્રંથિમ પુષ્પોથી માળા, વેદિમ પુષ્પોથી મુગુટ, પૂરિમ પુષ્પોથી શેખર અને સંઘાતિમ પુષ્પોથી પુષ્પગૃહ થાય. ગ્રંથિમ=પુષ્પોને ગુંથીને બનાવેલ. વેદિમ=પુષ્પોને વીંટવાથી થયેલ. પૂરિમ=પુષ્પોને પૂરવાથી-ભરવાથી થયેલ. સંઘાતિમ=પુષ્પોને એકઠાં કરવાથી થયેલ. શેખર=શિખા. ગ્રંથકારના સમયે આ રીતે પુષ્પોથી અંગરચના થતી હતી. (૧૭૧)

નૃવળવિલેવળઆહરણવત્થફલગંધધૂવપુષ્પેર્હિ ।

કીરુદ્ધ જિગંગપૂયા, તત્થ વિહી એસ નાયવ્વો ॥ ૧૭૨ ॥

સ્ત્રપનવિલેપનાભરણવસ્ત્રફલગન્ધધૂપપુષ્પૈઃ ।

ક્રિયતે જિનાક્ષપૂજા તત્ર વિધિરેષ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૭૨ ॥..... ૧૭૨

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમાની અંગપૂજા સ્નાન, વિલેપન, આભૂષણ, વસ્ત્ર, ફળ, ગંધ (=વાસચૂર્ણ વગેરે), ધૂપ અને પુષ્પોથી કરાય છે. તેમાં વિધિ આ જાણવો.

વિશેષાર્થ— ગાથામાં ફલગન્ધ ના સ્થાને સુહગન્ધ એવો પાઠ હોવો જોઈએ. કારણ કે ફળ અંગપૂજા નથી. અહીં ચૈ.વં.મ.માં આ ગાથાનો પૂર્વાર્ધ આ પ્રમાણે છે—

વત્થાઽઽહરણ-વિલેવળ-સુગંધિગંધેર્હિ ધુવ-પુષ્પેર્હિ ।

આમાં ફલ શબ્દ નથી. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ૫૭મી ગાથા અક્ષરશઃ આ પ્રમાણે જ છે. (૧૭૨)

વત્થેણ બંધિકુળં, આસં અહવા જહા સમાહીણે ।

વજ્જેયવ્વં તુ તયા, દેહંમિ વિ કંડુયણમાઈ ॥ ૧૭૩ ॥

વસ્ત્રેણ બન્ધયિત્વા ડડસ્યમથવા યથા સમાધિના ।

વર્જયિતવ્યં તુ તદા દેહેઽપિ કણ્ડૂયનાદિ ॥ ૧૭૩ ॥ ૧૭૩

ગાથાર્થ— મુખકોશથી મુખને(=નાસિકાને) બાંધીને પૂજા કરવી જોઈએ. (જેથી દુર્ગંધી આસોઆસ, થૂંક આદિ પ્રભુને ન લાગે)જો મુખ બાંધવાથી અસમાધિ થતી હોય તો મુખ બાંધ્યા વિના પણ પૂજા થઈ શકે. પૂજા આદિ કરતી વખતે શરીરને ખંજવાળવું, નાકમાંથી શ્લેષ્મ કાઢવું, વિકથા કરવી વગેરે ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ— બિમાર કે સુકુમાર શરીરવાળા માટે આ એક અપવાદ છે. અપવાદ એટલે સંકટની સાંકળ. તેનો ન છૂટકે જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આથી મુખકોશ બાંધવાથી થોડી તકલીફ થતી હોય તો પણ તે તકલીફ સહન કરીને મુખ બાંધીને જ પૂજા કરવી જોઈએ. તકલીફના કારણે અસમાધિ થતી હોય તો જ છૂટ લેવી જોઈએ. “મુખકોશ બાંધ્યા વિના પણ પૂજા થઈ શકે” એવું જાણીને વગર કારણે મુખકોશ બાંધ્યા વિના પૂજા કરનાર વિરાધનાનો ભાગી બને છે. (૧૭૩)

કાયે કંડૂયણં વજ્જે તહા ર્થલવિર્ગિચ્છણં ।

થુદ્ધુત્તભળનં ચૈવ, પૂઅંતો જગબંધુણો ॥ ૧૭૪ ॥

કાયે કણ્ડૂયનં વર્જયેત્ તથા શ્લેશ્મવિવેચનમ્ ।

સ્તુતિસ્તોત્રભળનં ચૈવ પૂજયન્ જગદ્બન્ધૂન્ ॥ ૧૭૪ ॥ ૧૭૪

ગાથાર્થ— જગદ્બંધુની પૂજા કરતો જીવ કાયાને ખંજવાળવાનો અને શ્લેષ્મ કાઢવાનો અને સ્તુતિ-સ્તોત્રો બોલવાનો ત્યાગ કરે. (૧૭૪)

અચિયપવિત્તી એવં, તહા કુળંતસ્સ હોઇ નાવજ્ઞા ।

તહ મૂલભિંબપૂયા, વિસેસકરણે વિ તં નત્થિ ॥ ૧૭૫ ॥

અચિતપ્રવૃત્તિમેવં તથા કુર્વતો ભવતિ નાવજ્ઞા ।

તથા મૂલભિંમ્બપૂજાવિશેષકરણેઽપિ તન્નાસ્તિ ॥ ૧૭૫ ॥ ૧૭૫

૧. ક્રમાઢ્ક ૧૭૨-૧૭૩-૧૭૪ ગાથાત્રિકં ૫૭-૫૮-૫૯ ક્રમાઢ્કેષ્વપિ વિદ્યતે ।

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે ઉચિત પ્રવૃત્તિ કરનારને જેમ અવજ્ઞાદોષ લાગતો નથી, તેમ મૂળનાયકજીના બિંબની વિશિષ્ટ પૂજા કરવામાં પણ અવજ્ઞાદોષ નથી. (૧૭૫)

જિણભવળિંબપૂયા, કીરંતિ જિણાણ નો કરે કિંતુ ।

સુહભાવળાનિમિત્તં, બુહાણ અબુહાણ બોહત્થં ॥ ૧૭૬ ॥

જિનભવનલિંબપૂજા ક્રિયતે જિનાનાં નો કૃતે કિંતુ ।

શુભભાવનાનિમિત્તં બુધાનામબુધાનાં બોધાર્થમ્ ॥ ૧૭૬ ॥..... ૧૭૬

ગાથાર્થ— જિનમંદિર કે જિનલિંબપૂજા જિનો માટે કરાતી નથી, પણ (પોતાના) શુભભાવ માટે અને બીજા બુદ્ધિમાન (ભવ્ય) જીવોને બોધ પમાડવા માટે કરાય છે. (૧૭૬)

ચેદ્દહરેણ ચ કેદ્દં, પસંતરૂવેણ કેદ્દં લિંબેણ ।

પૂયાઇસયા અળ્લે, અળ્લે બુજ્જંતિ ઉવેસા ॥ ૧૭૭ ॥

ચૈત્યગૃહેણ ચ કેચિત્ પ્રશાન્તરૂપેણ કેચિત્ લિંબેણ ।

પૂજાતિશયાદન્યેડન્યે બુધ્યન્ત ઉપદેશાત્ ॥ ૧૭૭ ॥..... ૧૭૭

ગાથાર્થ— કોઈ ભવ્ય જીવો મંદિરના દર્શનથી, કોઈ પ્રશાંત મુદ્રાવાળા જિનલિંબના દર્શનથી, કોઈ (પૂજા-આંગી વગેરે) વિશિષ્ટ પૂજાને જોઈને અને ઉપદેશથી બોધ પામે છે. (૧૭૭)

ભિંગારલોમહત્થય-લૂહણયા ધૂવદહણમાઇયં ।

પડિમાણં સવહાણ ચ, પૂયાએ ઇક્કયં ભણિયં ॥ ૧૭૮ ॥

ભૃંગારલોમહસ્તકરૂક્ષણકા ધૂપદહનમાદિકમ્ ।

પ્રતિમાનાં સવજ્ઞાં ચ પૂજાયૈ એકકં ભણિતમ્ ॥ ૧૭૮ ॥..... ૧૭૮

ગાથાર્થ— (દેવલોકમાં) સુવર્ણ જળપાત્ર, પીંછી (મોરપીંછ) અંગલુંછણાં, ધૂપધાણાં વગેરે પ્રતિમાઓની અને જિનેશ્વરોની દાઢાઓની પૂજા માટે (આગમમાં) એક જ કહ્યું છે. (૧૭૮)

નિવ્વુયર્જિર્ણિદસકહા, સગ્ગસમુગ્ગેસુ તિસુ વિ લોએસુ ।

અન્નોન્નં સંલગ્ગા, ન્હવણજલાઇર્હિ સંપુદ્ધા ॥ ૧૭૯ ॥

નિર્વૃત્તજિનેન્દ્રસચ્ચિન્ન સ્વર્ગસમુદ્રોષુ ત્રિષ્વપિ લોકેષુ ।

અન્યોઽન્યં સંલગ્નानि स्नपनजलादिभिः संस्पृष्टानि ॥ ૧૭૯ ॥ ૧૭૯

ગાથાર્થ— નિર્વાણ પામેલા જિનેશ્વરોની દાદાઓ ત્રણેય લોકમાં વજ્રના દાબડાઓમાં પરસ્પર લાગેલી હોય છે=ભેગી જ રાખેલી હોય છે અને સ્નાત્રજળ વગેરેથી સ્પર્શાયેલી હોય છે, અર્થાત્ ત્યાં સ્નાત્રજળ વગેરે એકનું બીજાને સ્પર્શે છે. (૧૭૯)

पूर्वधरकालविहिया, पडिमा दीसन्ति केसु वि पुरेसु ।

वक्तव्या खित्तव्या, महक्खया गंथदिद्वा य ॥ ૧૮૦ ॥

पूर्वधरकालविहिताः प्रतिमा दृश्यन्ते केष्वापि पुरेषु ।

व्यक्त्याख्या क्षेत्राख्या महाख्या ग्रन्थदृष्टाश्च ॥ ૧૮૦ ॥ ૧૮૦

ગાથાર્થ— પૂર્વધરોના કાળમાં કરાયેલી વ્યક્તિપ્રતિમા, ક્ષેત્રપ્રતિમા અને મહાપ્રતિમા એમ ત્રણ પ્રકારની પ્રતિમાઓ કેટલાય શહેરોમાં જોવામાં આવે છે, તથા ગ્રંથમાં જોવાયેલી છે, અર્થાત્ પૂર્વપુરુષરચિત ગ્રંથોમાં પણ ત્રણ પ્રકારની પ્રતિમાઓનું વર્ણન જોવામાં આવે છે.

વિશેષાર્થ— જે કાળે જે તીર્થંકર હોય તે કાળે તેઓની પ્રતિમાને શ્વતધરો વ્યક્તિપ્રતિમા કહે છે. ભરત વગેરે કોઈ એક ક્ષેત્રના ઋષભદેવ વગેરે ચોવીસ ભગવંતોની એક પટમાં ભેગી ભરાવેલી હોય તેને ક્ષેત્રપ્રતિમા જાણવી. સર્વ ક્ષેત્રોના એકસો સીતેર તીર્થંકરોનો એક જ પટ બનાવેલો હોય તે મહાપ્રતિમા જાણવી. (૧૮૦)

मालाधराइयाण वि, धुवणजलाई फुसेइ जिणबिंबं ।

पुत्थयपत्ताइण वि उवरुवरिं फरिसणाइयं ॥ ૧૮૧ ॥

मालाधरादिकानामपि धावनजलादि स्पर्शति जिनिबिम्बम् ।

पुस्तकपत्रादीनामपि उपर्युपरि स्पर्शनादिकम् ॥ ૧૮૧ ॥ ૧૮૧

ગાથાર્થ— પરિકરમાં રહેલા ‘માલાધર’ આદિ દેવોનું પ્રક્ષાલપાણી વગેરે શ્રીજિનપ્રતિમાને પરસ્પર સ્પર્શ કરે છે તથા પુસ્તકના પાના વગેરેનો પણ ઉપર ઉપર સ્પર્શ વગેરે થાય છે. (૧૮૧)

તા નજ્જહ નો દોસો, કરણે ચઝવીસવટ્ટયાઈણં ।

આચરણાજુત્તીઓ, ગંથેસુ અ દિસ્સમાણત્તા ॥ ૧૮૨ ॥

તસ્માદ્ જ્ઞાયતે ન દોષઃ કરણે ચતુર્વિંશતિપટ્ટકાદીનામ્ ।

આચરણાયુક્તયો ગ્રન્થેષુ ચ દૃશ્યમાનતા ॥ ૧૮૨ ॥ ૧૮૨

ગાથાર્થ— તેથી ચોવીસીપટ્ટક વગેરે કરવામાં દોષ જણાતો નથી. કારણ કે ચોવીસીપટ્ટક વગેરે ભરાવવાની પ્રાચીન આચરણાનો યોગ છે, અર્થાત્ પ્રાચીન આચરણા છે, તથા શાસ્ત્રગ્રંથોમાં તે પ્રમાણે જોવામાં આવે છે. (૧૮૨)

જિણરિદ્ધિદંસણત્થં, એગં કારેહ કોહ ભત્તિજુઓ ।

પાયડિયપાડિહેરં, દેવાગમસોહિયં ચેવ ॥ ૧૮૩ ॥

જિનરિદ્ધિદર્શનાર્થમેકં કારયતિ કોઽપિ ભક્તિયુક્તઃ ।

પ્રકટિતપ્રાતિહાર્યં દેવાગમશોભિતં ચૈવ ॥ ૧૮૩ ॥ ૧૮૩

ગાથાર્થ— ભક્તિથી યુક્ત કોઈ જીવ જિનની ઋદ્ધિના દર્શન માટે પ્રાતિહાર્યવાળું અને દેવોના આગમનથી શોભિત એવું એક જિનબિંબ કરાવે છે.

વિશેષાર્થ— જિનની ઋદ્ધિના દર્શન માટે એટલે પ્રતિમાને જોતાં પ્રભુની અષ્ટપ્રાતિહાર્યાદિ બાહ્યઋદ્ધિનાં દર્શન થાય એ માટે. દેવાગમનથી શોભિત એટલે દેવો ભગવાનની ભક્તિ કરી રહ્યા છે તેવો દેખાવ જેમાં હોય તેવું જિનબિંબ. (૧૮૩)

દંસણનાણચરિત્તા-રાહણકજ્જે જિણત્તિયં કોહ ।

પરમેટ્ઠિનમુક્કારં, ઉજ્જમિતં કેહ પંચજિણા ॥ ૧૮૪ ॥

દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રઽઽરાધનકાર્યે જિનત્રિકં કોઽપિ ।

પરમેષ્ઠિનમસ્કારમુદ્યમિતું કેઽપિ પચ્ચ જિનાન્ ॥ ૧૮૪ ॥ ૧૮૪

ગાથાર્થ— કોઈ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની આરાધના નિમિત્તે ત્રણ બિંબ કરાવે છે. પરમેષ્ઠિ નમસ્કારની (નમસ્કાર મહામંત્રની) આરાધના પૂર્ણ કરી હોય એ નિમિત્તે ઉજમણું કરવા કોઈ પાંચ જિનબિંબ કરાવે છે. (૧૮૪)

કલ્પાણગતવમહવા, ઉજ્જમિતં ભરહવાસભાવિત્તિ ।

બહુમાણવિસેસાઓ, કેડ કારિતિ ચઢવીસં ॥ ૧૮૫ ॥

કલ્યાણકતપોઽથવોદ્યમિતું ભરતવર્ષભાવિન ઇતિ ।

બહુમાનવિશેષાત્ કેઽપિ કારયન્તિ ચતુર્વિંશતિમ્ ॥ ૧૮૫ ॥ ૧૮૫

ગાથાર્થ— અથવા કલ્યાણક તપની આરાધના પૂર્ણ કરી હોય એ નિમિત્તે ઉજમણું કરવા ભરતક્ષેત્રમાં ચોવીસ તીર્થકરો થાય છે, એમ બહુમાન વિશેષથી કોઈ ચોવીસ જિનબિંબોને કરાવે છે. (૧૮૫)

ઉક્કોસં સત્તરિસયં નરલોએ વિહરહિત્તિ ભત્તીએ ।

સત્તરિસયંપિ કોવિ બિંબાણં કારહ ધણહો ॥ ૧૮૬ ॥

ઉત્કૃષ્ટં સત્તરિશતં નરલોકે વિહરતીતિ ભક્ત્યા ।

સત્તરિશતમપિ કોઽપિ બિંબાણં કારયતિ ધનાઢ્યઃ ॥ ૧૮૬ ॥ ૧૮૬

ગાથાર્થ— મનુષ્યલોકમાં એક કાળે ઉત્કૃષ્ટથી એકસો સિત્તેર તીર્થકરો વિચરે છે એવી ભક્તિથી કોઈ શ્રીમંત એકસો સિત્તેર પણ જિનબિંબો કરાવે છે. (૧૮૬)

ગંધલ્લનડ્વાદય-લવણજલારત્તિયાઇ દીવાઈ ।

જં કિચ્ચં તં સલ્લં, ઓચરહ અગ્ગપૂયાએ ॥ ૧૮૭ ॥

ગાન્ધર્વ-નાટ્ય-વાદિત્ર-લવણજલાઽઽશત્રિકાદિ દીપાદિ ।

યત્ કૃત્યં તત્ સર્વમવતરત્યપ્રપૂજાયામ્ ॥ ૧૮૭ ॥ ૧૮૭

ગાથાર્થ— ગીતો ગાવાં, નૃત્ય કરવું, વાજિંત્રો વગાડવા, લુણ ઉતારવું, જલ (=જલપાત્ર) ધરવું, આરતી ઉતારવી, દીપક કરવો વગેરે જે કર્તવ્ય છે તે બધાનો અગ્રપૂજામાં સમાવેશ થાય છે. (૧૮૭)

આરત્તિયમવચારણ, મંગલદીવં ચ નિમ્મિયં પચ્છ ।

ચઢવોરેહિં વિનિમ્મં, છળં ચ વિહિણા ડ કાયલ્લં ॥ ૧૮૮ ॥

આશત્રિકાવતારણં મજ્જલદીપશ્ચ નિર્મિતઃ પશ્ચાત્ ।

ચતુર્વારિઃ વિનિર્મ ક્ષણં ચ વિધિના તુ કર્તવ્યમ્ ॥ ૧૮૮ ॥ ૧૮૮

ગાથાર્થ— આરતી ઉતાર્યા પછી મંગલદીવો કરે. આરતી અને મંગલદીવો ચાર વાર ઉપરથી નીચે ઉતારે. આરતી-મંગલદીવો ઉતારતી વખતે વિધિથી ઉત્સવ કરે.

વિશેષાર્થ— ધર્મસંગ્રહમાં જણાવ્યું છે કે—આરતી ઉતારતાં બીજા શ્રાવકોએ બંને બાજુ ધૂપ ઉખેવવો, અખંડ જલધારા દેવી અને પુષ્પો ઉછાળવા વગેરે મહોત્સવપૂર્વક આરતી ઉતારવી. ધૂપ ઉખેવવો, અખંડ જલધારા દેવી અને પુષ્પો ઉછાળવાં વગેરે મહોત્સવપૂર્વક મંગલદીવો પણ ઉતારવો. માટે અહીં આરતી-મંગલદીવો ઉતારતી વખતે વિધિથી ઉત્સવ કરે એમ કહ્યું છે. (૧૮૮)

પંચોવયારજુતા, પૂયા અદ્વોવયારકલિયા ચ ।

રિદ્ધિવિસેસેણ પુણો, ધેયા સવ્વોવયારા વિ ॥ ૧૮૯ ॥

પઞ્ચોપચારયુક્તા પૂજાઽષ્ટોપચારકલિતા ચ ।

ઋદ્ધિવિશેષેણ પુનર્મળિતા સર્વોપચારાઽપિ ॥ ૧૮૯ ॥..... ૧૮૯

ગાથાર્થ— પંચોપચારા, અષ્ટોપચારા અને સર્વોપચારા એમ ત્રણ પ્રકારની પૂજા કહી છે. તેમાં સર્વોપચારા પૂજા વિશિષ્ટ ઋદ્ધિને આશ્રયીને છે=વિશિષ્ટ ઋદ્ધિવાળા શ્રાવકો કરી શકે તેવી છે.

વિશેષાર્થ— ઉપચાર એટલે પૂજાની સામગ્રી. જેમાં પૂજાની સામગ્રી પાંચ હોય તે પંચોપચારા. જેમાં પૂજાની સામગ્રી આઠ હોય તે અષ્ટોપચારા. જેમાં પૂજાની સામગ્રી સઘળી(=ઘણી) હોય તે સર્વોપચારા. (૧૮૯) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૨૦૯)

તહિયં પંચવયારા, કુસુમક્ષયગંધધૂવદીવેહિં ।

નેવિજ્જજલફલેહિં, જુતા અદ્વોવયારા વિ ॥ ૧૯૦ ॥

તથેયં પઞ્ચોપચારા કુસુમાક્ષત-ગન્ધ-ધૂપ-દીપૈઃ ।

નૈવેદ્ય-જલ-ફલૈ-ર્યુક્તાઽષ્ટોપચારાઽપિ ॥ ૧૯૦ ॥..... ૧૯૦

ગાથાર્થ— પુષ્પ, અક્ષત, ગંધ (=ચંદન), ધૂપ અને દીપથી પંચોપચારા પૂજા થાય છે. ફળ, જલ અને નૈવેદ્યની સાથે પુષ્પાદિ પાંચથી અષ્ટોપચારા પૂજા થાય છે. (૧૯૦) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૨૧૦)

૧. પ્રાકૃત શબ્દકોષમાં **વિનિમ્મ** શબ્દ જોવામાં આવ્યો નથી. સંબંધના આધારે ઉપરથી નીચે ઉતારે એવો અર્થ કર્યો છે.

સવ્વોવચારપૂયા, ન્હવળાચ્ચવળવત્થભૂસળાઈહિં ।

ફલબલિદીવાઇનટ્ટ-ગીયઆરત્તિયાઈહિં ॥ ૧૧૧ ॥

સર્વોપચારપૂજા સ્તવના-ડર્ચન-વસ્ત્ર-ભૂષણાદિભિઃ ।

ફલ-બલિ-દોષાદિ-નાટ્ય-ગીતા-ડડશત્રિકાદિભિઃ ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૧

ગાથાર્થ—સ્નાન, પૂજન, વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરેથી તથા ફળ-નૈવેદ્ય-દીપક વગેરેથી તથા નાટક-ગીત-આરતી વગેરેથી સર્વપ્રકારી પૂજા થાય છે. (૧૮૧)

સયમાળયણે પઢમા, બીયા આળાવણેણ અન્નેહિં ।

તઈયા મળસા સંપાડણેણ વરપુષ્પમાઈહિં ॥ ૧૧૨ ॥

સ્વયમાનયને પ્રથમા દ્વિતીયાડડનાયનેનાડડ્યૈઃ ।

તૃતીયા મનસા સમ્પાદનેન વરપુષ્પાદીનામ્ ॥ ૧૧૨ ॥ ૧૧૨

ગાથાર્થ—ઉત્તમ પુષ્પો વગેરે પૂજાની સામગ્રી સ્વયં લાવવાથી પહેલી, બીજાઓ દ્વારા મંગાવવાથી બીજી, મનથી પ્રાપ્ત કરવાથી ત્રીજી એમ ત્રણ પ્રકારની પૂજા છે.

વિશેષાર્થ—ભગવાનની ભક્તિ માટે જે સામગ્રી એકઠી કરવામાં આવે છે, તે સામગ્રી એકઠી કરવામાં કાયશુદ્ધિની પ્રધાનતા જ્યાં હોય છે ત્યાં પહેલી પૂજા છે. પ્રથમ પૂજાવાળો પુરુષ સ્વયં પોતાની કાયા વડે સ્વશક્તિને અનુરૂપ અને વિધિપૂર્વક ભગવાનની શ્રેષ્ઠ સામગ્રી એકઠી કરે છે. તેથી જ પહેલી પૂજાને ‘કાયયોગસારા પૂજા’ કહેલ છે.

બીજી પૂજાવાળો જીવ કાયાથી પોતાના ક્ષેત્રમાં પૂજાની શ્રેષ્ઠ સામગ્રીથી પૂજા તો કરે જ છે, તો પણ તેનાથી વિશિષ્ટ સામગ્રીથી પૂજા કરવાનો તેને મનોરથ થાય છે. તેથી તે અન્ય ક્ષેત્રમાંથી, ભક્તિના પ્રકર્ષમાં અનુપયોગી આરંભાદિના વર્જનપૂર્વક, શ્રેષ્ઠ ભાવોલ્લાસનું કારણ બને તે રીતે વિવેકપૂર્વક વચનદ્વારા બીજા પાસે ઉત્તમ સામગ્રી મંગાવીને પૂજા કરે છે. તેથી જ બીજી પૂજાને ‘વચનયોગસારા પૂજા’ કહેલ છે.

ત્રીજી પૂજા કરવાવાળી વ્યક્તિ લોકોત્તમ પુરુષની પૂજા માટે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સામગ્રી પોતે તો કાયયોગથી એકઠી કરે જ છે, વચનયોગથી બીજા

પાસે મંગાવે પણ છે, તો પણ તેને સંતોષ થતો નથી. કેમ કે લોકોત્તમ-પુરુષની પૂજા માટે લોકોત્તમ એવા નંદનવનના સહસ્રકમળ આદિ તેને આવશ્યક દેખાય છે અને તે સહસ્રકમળ આદિની પ્રાપ્તિ કાપાથી કે વચનથી તો થઈ શકે તેમ નથી, તેથી ભક્તિના પ્રકર્ષપૂર્વક તે મન દ્વારા યતનાપૂર્વક નંદનવનમાંથી પુષ્પો લાવીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. આ ભક્તિમાં મનની વિશુદ્ધિ પ્રધાન છે, તેથી જ તેને મનોયોગસાર પૂજા કહેલ છે. (પંડિતશ્રી પ્રવિણચંદ્ર ખીમજી મોતા કૃત પૂજાવિશિક્ષાના વિવેચનમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત) (૧૮૨)

પુષ્કામિસથુપડિવત્તિભેર્હિ ભાસિયા ચઢ્ઠા ।

જહસત્તીએ કુજ્જા પૂયાં પૂયપ્પસબ્ભાવા ॥ ૧૧૩ ॥

પુષ્પા-ડડમિષ-સ્તુતિ-પ્રતિપત્તિભેદૈર્ભાષિતા ચતુર્ધા ।

યથાશક્ત્યા કુર્યાત્ પૂજાં પૂજાડડત્મસદ્ભાવાત્ ॥ ૧૧૩ ॥ ૧૧૩

ગાથાર્થ— પુષ્પ, આમિષ, સ્તુતિ અને પ્રતિપત્તિ એ ચાર ભેદોથી ચાર પ્રકારની પૂજા કહી છે. પૂજા કરવાના પોતાના શુભભાવથી યથાશક્તિ પૂજા કરે.

વિશેષાર્થ— આમિષ=આહાર વગેરે ભોગ્ય વસ્તુઓ. પ્રતિપત્તિ=શ્રી જિનેશ્વરોની આજ્ઞાનું પાલન. પુષ્પથી અંગપૂજા સમજવી. આમિષથી અન્નપૂજા સમજવી. સ્તુતિથી ભાવપૂજા સમજવી. આ ચારેય પૂજાઓ ઉત્તરોત્તર પ્રધાન છે. પહેલીથી બીજી, બીજીથી ત્રીજી, ત્રીજીથી ચોથી પૂજા પ્રધાન છે. (૧૮૩)

દુવિહા જિર્ણિદપૂયા, દલ્લે ભાવે ય તત્થ દલ્લંમી ।

દલ્લેર્હિ જિણપૂયા, જિણઆણાપાલનં ભાવે ॥ ૧૧૪ ॥

દ્વિવિધા જિનેન્દ્રપૂજા દ્રવ્યે ભાવે ચ તત્ર દ્રવ્યે ।

દ્રવ્યૈર્જિણપૂજા જિનાજ્ઞાપાલનં ભાવે ॥ ૧૧૪ ॥ ૧૧૪

ગાથાર્થ— દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારની જિણપૂજા છે. તેમાં પુષ્પાદિ દ્રવ્યોથી થતી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. શ્રી જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ ભાવપૂજા છે. (૧૮૪)

વિહિસારં ચિય સેવઙ્, સદ્દાલૂ સત્તિમં અણુદ્વણં ।

દવ્વાઙ્દોસનિહઓ, વિ પક્ષવાયં વહઙ્ તમ્મી ॥ ૧૧૫ ॥

વિધિસારમેવ સેવતે શ્રદ્ધાલુઃ શક્તિમાનનુષ્ઠાનમ્ ।

દ્રવ્યાદિદોષનિહતોઽપિ પક્ષપાતં વહતિ તસ્મિન્ ॥ ૧૧૫ ॥..... ૧૧૫

ગાથાર્થ— શક્તિસંપન્નશ્રદ્ધાળું શ્રાવક અનુષ્ઠાનને વિધિપ્રધાન (=વિધિપૂર્વક જ) કરે છે. દ્રવ્ય આદિની પ્રતિકૂળતામાં પણ વિધિપૂર્વક કરવાના પક્ષપાતને ધારણ કરે છે. (૧૮૫)

આસન્નસિદ્ધિયાણં, વિહિપરિણામો હુ હોઙ્ સઘા કાલં ।

વિહિચ્ચાઓ અવિહિભત્તી અભવ્વજિયદૂરભવ્વાણં ॥ ૧૧૬ ॥

આસન્નસિદ્ધિકાનાં વિધિપરિણામસ્તુ ભવતિ સદા કાલમ્ ।

વિધિત્યાગોઽવિધિભક્તિરભવ્યજીવદૂરભવ્યાનામ્ ॥ ૧૧૬ ॥..... ૧૧૬

ગાથાર્થ— અત્યંત અલ્પકાળમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ હોવાના કારણે જેમની મુક્તિ નજીકમાં છે એવા આસન્નસિદ્ધિક જીવોને જ સર્વકાળે સર્વ-ક્રિયાઓમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિની રુચિ હોય. અભવ્ય અને દૂરભવ્ય જીવો વિધિનો ત્યાગ અને અવિધિનું સેવન કરવાની રુચિવાળા હોય છે. (૧૮૬)

વિઘોવસામિગેગા, અબ્બુદયપસાહિણી ભવે બીયા ।

નિવ્વુઙ્કરણી તઙ્કયા, ફલયાઓ જહત્થનામેહિં ॥ ૧૧૭ ॥

વિઘ્નોપશમિકૈકાઽભ્યુદયપ્રસાધિની ભવેત્ દ્વિતીયા ।

નિર્વૃત્તિકરણી તૃતીયા ફલદા યથાર્થનામભિઃ ॥ ૧૧૭ ॥ ૧૧૭

ગાથાર્થ— પહેલી વિઘ્નોપશમની, બીજી અભ્યુદયપ્રસાધની અને ત્રીજી નિર્વાણસાધની એમ ત્રણ પ્રકારની પૂજા છે. આ ત્રણ પૂજા યથાર્થ-નામવાળી છે, તેથી નામ પ્રમાણે ફળ આપનારી છે. વિઘ્નોપશમની પૂજા વિઘ્નોને શાંત કરે છે. અભ્યુદયપ્રસાધની પૂજા આ લોક-પરલોકનાં સુખો સાધી આપે છે. નિર્વાણસાધની પૂજા મોક્ષને સાધી આપે છે.

પહેલી પૂજામાં કાયયોગની પ્રધાનતા છે. કારણ કે પૂજક જાતે કાયાથી પૂજા કરે છે. બીજી પૂજામાં વચનયોગની પ્રધાનતા છે, કારણ કે બીજાઓને કહીને પૂજાની સામગ્રી મંગાવે છે. ત્રીજી પૂજામાં મનોયોગની પ્રધાનતા

છે. કારણ કે મનથી સામગ્રી મેળવે છે. આ ત્રણ પૂજાનાં અનુક્રમે સમંતભદ્રા, સર્વમંગલા અને સર્વસિદ્ધિક્ષણ એ ત્રણ નામો પણ છે. આ નામો પણ યથાર્થ (=નામ પ્રમાણે ફળ આપનારાં) છે. (તે આ પ્રમાણે- સર્વ પ્રકારનું કલ્યાણ કરે તે સમંતભદ્રા. સર્વ પ્રકારનું મંગલ કરે તે સર્વમંગલા. સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિરૂપ ફળ જેનાથી થાય તે સર્વસિદ્ધિક્ષણ.)

પહેલી વિઘ્નોપશમની પૂજા પહેલા યોગાવંચકથી સમ્યગ્દષ્ટિને હોય છે. બીજી અભ્યુદય પ્રસાધની પૂજા બીજા ક્રિયાવંચક યોગથી ઉત્તરગુણધારી શ્રાવકને હોય છે. ત્રીજી નિર્વાણ સાધની પૂજા ત્રીજા ફલાવંચક યોગથી પરમશ્રાવકને હોય છે.

પ્રથમકરણભેદથી (=ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણથી) ગ્રંથિદેશે આવેલા જીવને આ પૂજા ધર્મમાત્ર ફળવાળી હોય છે. અર્થાત્ આ પૂજાના પ્રભાવથી ભવિષ્યમાં તેને સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે તેને સદ્ધ્યોગ વગેરેનો સદ્ભાવ છે, પણ અનુબંધની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ વિશેષતા વિશતિવિંશિકા ગ્રંથની પૂજાવિંશિકામાં જણાવેલ છે. (૧૮૭) (ધોડશક-૮/૧૦)

જિણભવણર્ચિભવણ-જત્તાપૂયાઈ સુત્તઓ વિહિણા ।

દવ્વત્થઁત્તિ નેયં, ભાવત્થયકારણત્તેણ ॥ ૧૯૮ ॥

જિનભવનર્ચિભવણસ્થાપનયાત્રાપૂજાદિ સૂત્રતો વિધિના ।

દ્રવ્યસ્તવ इति ज्ञेयं भावस्तवकारणत्वेन ॥ १९८ ॥ ૧૯૮

ગાથાર્થ- શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરવામાં આવતાં જિનભવન, જિનર્ચિભ, જિનર્ચિભની પ્રતિષ્ઠા, અષ્ટાક્ષિકા મહોત્સવરૂપ યાત્રા, પુષ્પાદિપૂજા, જિનગુણગાન વગેરે અનુષ્ઠાનો સર્વવિરતિરૂપ ભાવસ્તવનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ જાણવું. અહીં દ્રવ્ય શબ્દનો કારણ અર્થ છે.

વિશેષાર્થ- પ્રશ્ન- જિનગુણગાન ભાવસ્તવ નથી ?

ઉત્તર- છે અને નથી. પુષ્પાદિ દ્રવ્યોથી થતી દ્રવ્યપૂજાની અપેક્ષાએ ભાવસ્તવ છે. કારણ કે એમાં કોઈ દ્રવ્યની જરૂર પડતી નથી. પણ સર્વવિરતિરૂપ ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ જિનગુણગાન દ્રવ્યસ્તવ છે. કારણ કે તે સર્વવિરતિનું કારણ છે. (૧૯૮)

ણિચ્ચં ચિય સંપુણ્ણા, જહિવિ હુ એસા ન તીરણ કાઠં ।

તહવિ અણુચિદ્વિયવ્વા, અવ્વચ્ચયદીવાહિદાણેણ ॥ ૧૧૧ ॥

નિત્યમેવ સંપૂર્ણા યદ્યપિ ચલ્લેષા ન તીર્યતે (શક્યતે) કર્તુમ્ ।

તથાઽપ્યનુવેષ્ટિતવ્યાઽક્ષત-દીપાદિદાનેન ॥ ૧૧૧ ॥ ૧૧૧

ગાથાર્થ— જો દરરોજ સંપૂર્ણ પૂજા કરવાનું શક્ય ન બને તો પણ અક્ષત મૂકવા, દીપક કરવો ઇત્યાદિથી પૂજા કરવી. (પણ પૂજા મૂકવી નહિ.) (૧૮૮)

एगमवि उदगबिंदू, जह पक्खित्तं महासमुद्दम्पी ।

जायइ अव्वचयमेवं पूया वि हु वीतरागेसु ॥ २०० ॥

एकमप्युदकबिन्दु यथा प्रक्षितं महासमुद्रे ।

जायतेऽक्षयमेवं पूजाऽपि खलु वीतरागेषु ॥ २०० ॥ ૨૦૦

ગાથાર્થ— જેમ મોટા સમુદ્રમાં નાખેલું પાણીનું એક પણ બિંદુ અક્ષય બને છે=ધણા પાણીમાં મળી જવાથી સુકાતું નથી, તેમ વીતરાગની પૂજા પણ જાણવી.

વિશેષાર્થ— જેમ પાણીનું બિંદુ સ્વતંત્ર પડ્યું હોય તો ક્ષણવારમાં નાશ પામી જાય છે, પણ તે જ બિંદુ જો મહાસમુદ્રમાં નાખવામાં આવે તો ક્યારેય વિનાશ નથી પામતું, તેમ ભગવાનની પૂજા કરતી વખતે ભગવાનના સ્વરૂપથી ઉપરંજિત થયેલ ચિત્તના સંસ્કારો આત્મામાં પડ્યા હોય, તો તે સંસ્કારો આત્માના મૂળ સ્વરૂપના જ પરિણામરૂપ હોવાથી મહાસમુદ્ર જેવા આત્માના ગુણોમાં પડેલા કહેવાય છે, અને તેથી જ પરમાત્મા પ્રત્યેના આકર્ષણના ભાવો સંસ્કારરૂપે ક્યારેય વિનાશ પામતા નથી, પરંતુ આ જ સંસ્કારો વિશેષ સામગ્રીને પામીને પૂર્ણ વીતરાગભાવની પ્રાપ્તિનું કારણ બને છે. આથી જ કહે છે કે અક્ષયભાવમાં મળેલો જીવના અધ્યવસાયરૂપ ભાવ નક્કી અક્ષયભાવરૂપ વીતરાગભાવનો સાધક થાય છે. આનાથી વિપરીત, જો પૂજા કરતી વખતે જીવનો પરિણામ વીતરાગતાથી રંજિત થયો ન હોય તો તે પરિણામ પોતાના અક્ષય સ્વરૂપ સાથે જોડાયેલો નહીં કહેવાય, અને જે પરિણામ અક્ષય સ્વરૂપ સાથે

જોડાયેલ ન હોય, તે પરિણામ સ્વતંત્ર પડેલા પાણીના બિંદુની જેમ ક્ષણવારમાં નાશ પામી જાય. તેથી આવો પરિણામ અક્ષય સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનું કારણ બનતો નથી. (પૂજાવિશિકાના પંડિત પ્રવિણભાઈ ખીમજી મોતા કૃત વિવેચનમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત.) (૨૦૦)

एएणं बीएणं, दुक्खाइं अपाविरुण भवगहणे ।

अच्चंतुदारभोए, भोत्तुं सिज्झंति स्म (भ)व्वजिया ॥ २०१ ॥

एतेन बीजेन दुःखान्यप्राप्य भवगहने ।

अत्यन्तोदारभोगान् भुक्त्वा सिध्यन्ति भव्यजीवाः ॥ २०१ ॥ २०१

ગાથાર્થ— આ પૂજા પ્રશિધાનરૂપ બીજથી ભવ્ય જીવો સંસારરૂપ ગાઢ વનમાં દરિદ્રતા વગેરે દુઃખોને પામ્યા વિના અત્યંત શ્રેષ્ઠ ભોગોને ભોગવીને સિદ્ધ થાય છે. (૨૦૧)

पूयाए मणसंती, मणसंतीए हि उत्तमज्झाणं ।

सुहझाणेण य मोक्खो, मुक्खे सुक्खं अणाबाहं ॥ २०२ ॥

पूजया मनःशान्तिः मनःशान्त्या ह्युत्तमध्यानम् ।

शुभध्यानेन च मोक्षो मोक्षे सुखमनाबाधम् ॥ २०२ ॥ २०२

ગાથાર્થ— પૂજાથી મનની શાંતિ થાય છે. મનની શાંતિથી ઉત્તમ ધ્યાન થાય છે. શુભધ્યાનથી મોક્ષ થાય છે. મોક્ષમાં દુઃખરહિત (શાશ્વત) સુખ છે.

વિશેષાર્થ— અહીં તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકાની આઠમી કારિકા પણ ઉપયોગી છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અરિહંતોની પૂજાથી મન પ્રસન્ન બને છે. મનની પ્રસન્નતાથી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. સમાધિથી= સમતાથી મોક્ષ મળે છે. આથી અરિહંતની પૂજા યોગ્ય છે. (૨૦૨)

पूयम्मि (पूयाइ) वीयरायंभावो विष्फुड विसयविच्चाया ।

आया अहिंसभावे, वट्टइ इह तेण नो हिंसा ॥ २०३ ॥

पूजायां वीतरगभावो विस्फुरति विषयवित्यागात् ।

आत्माऽहिंसाभावे वर्तत इह तेन नो हिंसा ॥ २०३ ॥ २०३

૧. વીયરયં એ સ્થળે અનુસ્વાર અલાક્ષણિક છે.

ગાથાર્થ—જિનપૂજામાં વિષયોનો ત્યાગ થવાથી અંતરમાં વીતરાગભાવ સ્ફુરે છે, તેથી આત્મા અહિંસાના ભાવમાં રહે છે, તેથી જિનપૂજામાં હિંસા નથી. (૨૦૩)

જત્ય ય અર્હિસભાવો, તત્ય ય સુહજોયકારણં ભણિયં ।

અણુબંધહેઝહિઓ, વટ્ટુઙ્ગ ઇહ તેણ નો હિંસા ॥ ૨૦૪ ॥

યત્ર ચાર્હિસાભાવસ્તત્ર ચ શુભયોગકારણં ભણિતમ્ ।

અનુબન્ધહેતુરહિતો વર્તત ઇહ તેન નો હિંસા ॥ ૨૦૪ ॥ ૨૦૪

ગાથાર્થ—જ્યાં અહિંસાનો ભાવ હોય ત્યાં શુભ યોગનું કારણ હોય, અર્થાત્ જેનામાં અહિંસાનો ભાવ હોય તેના મન-વચન-કાયા એ ત્રણ યોગો શુભ હોય છે એમ જિનોએ કહ્યું છે. પૂજક અનુબંધહિંસા અને હેતુહિંસાથી રહિત હોય છે. તેથી પૂજામાં હિંસા નથી.

વિશેષાર્થ—હિંસાના અનુબંધહિંસા વગેરે ત્રણ ભેદોનું વર્ણન ૧૧૫મી ગાથાના વિશેષાર્થમાં કરવામાં આવ્યું છે. (૨૦૪)

આભોગાણાંભોગ-ભેઓ દવ્વત્થઓ દુહા હોઙ્ગ ।

ણિવ્વિત્તિપવિત્તીર્હિ, દુહા વિ ચઝહા મુણેયવ્વો ॥ ૨૦૫ ॥

અનાભોગાભોગભેદો દ્રવ્યસ્તવો દ્વિધા ભવતિ ।

નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિભ્યાં દ્વિધાપિ ચતુર્ધા જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૨૦૫ ॥ ૨૦૫

ગાથાર્થ—અનાભોગ અને આભોગ એ બે ભેદથી દ્રવ્યસ્તવ બે પ્રકારે છે. તથા નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એ બે ભેદથી પણ બે પ્રકારે છે. આમ દ્રવ્યસ્તવ ચાર પ્રકારનો જાણવો.

વિશેષાર્થ—અનાભોગ અને આભોગ એ બે પ્રકારના દ્રવ્યસ્તવનું વર્ણન ગ્રંથકાર હવે પછી તરત જણાવશે. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ એ બે દ્રવ્યસ્તવનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ધર્મ નિવૃત્તિરૂપ અને પ્રવૃત્તિરૂપ એમ બે પ્રકારે છે. પચ્ચક્ખાણપૂર્વક હિંસા આદિ પાપથી નિવૃત્તિ એ નિવૃત્તિધર્મ છે. જેમ કે શ્રાવક માટે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્પ વગેરે નિવૃત્તિધર્મ છે. જેમાં પાપથી નિવૃત્તિ ન હોય અને ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય એ પ્રવૃત્તિધર્મ છે. જેમ કે શ્રાવક માટે જિનપૂજા, ગુરુવંદન વગેરે

પ્રવૃત્તિધર્મ છે. આમાં પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા નથી. જેટલા અંશે નિવૃત્તિધર્મ થાય તેટલા અંશે નિવૃત્તિરૂપ સ્તવ છે. જિનપૂજા વગેરે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થાય એ પ્રવૃત્તિરૂપ સ્તવ છે. (૨૦૫)

દેવગુણપરિજ્ઞાના, તત્ત્વાવાણુગયમુત્તમં વિહિણા ।

આયરસારં જિનપૂયણેણ આભોગદ્રવ્યથઓ ॥ ૨૦૬ ॥

દેવગુણપરિજ્ઞાનાત્ તદ્ધાવાણુગયમુત્તમં વિહિના ।

આદરસારં જિનપૂજનેનાભોગદ્રવ્યસ્તવઃ ॥ ૨૦૬ ॥ ૨૦૬

ગાથાર્થ— દેવના ગુણોનું જ્ઞાન થવાથી દેવભાવને અનુસરનારું, વિધિથી ઉત્તમ, આદરવાળું જિનપૂજન આભોગ દ્રવ્યસ્તવ છે.

વિશેષાર્થ— દેવભાવને અનુસરનારું એટલે દેવના પૂજનથી પોતે દેવભાવને પામે=દેવ બને એવી ભાવનાવાળું, અનાભોગ દ્રવ્યસ્તવમાં જેટલી શ્રદ્ધા હોય તેના કરતા આભોગ દ્રવ્યમાં અનંતગણી હોય છે.

કોઈ વસ્તુનું જ્યારે અજ્ઞાન હોય છે-તેના ગુણોનું વિશેષ જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે તેના ઉપર સામાન્ય શ્રદ્ધા હોય છે. તે જ વસ્તુ જ્ઞાત બને છે=તેના ગુણોનું વિશેષ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના વિષે જે શ્રદ્ધા હતી તેના કરતા અનંતગણી શ્રદ્ધા વધી જાય છે.

આ હકીકતને આપણે દૃષ્ટાંતથી વિચારીએ. રોગીને રોગ દૂર કરનારા ઔષધનું નામ સાંભળતાં એ ઔષધ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગે છે, પણ જ્યારે એ ઔષધનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવે છે, તેમાં રહેલી અદ્ભૂત શક્તિનું ચોક્કસ જ્ઞાન થાય છે, આના સેવન વિના મારો રોગ નહિ જાય એવી ચોક્કસ ખાત્રી થાય છે, ત્યારે તેની શ્રદ્ધા કંઈ ગણી વધી જાય છે. હીરાના હાર પ્રત્યે બાળકને જે શ્રદ્ધા હોય છે તેનાથી અનંતગણી શ્રદ્ધા મોટા માણસને હોય છે. એકાએક રત્નની પ્રાપ્તિ થતાં તે રત્ન પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગે છે પણ તેની પરીક્ષા કરતાં તેના ગુણોનું જ્ઞાન થતાં આ તો જીવનપર્યંત દરિદ્રતાને ફેડનાર ચિંતામણિ રત્ન છે એવી ખબર પડતાં તેના પ્રત્યે અનંતગણી શ્રદ્ધા પ્રગટે છે. બાળપોથીમાં ભણતા વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ પ્રત્યે જે શ્રદ્ધા હોય છે, તેનાથી કંઈ ગણી શ્રદ્ધા કોલેજના વિદ્યાર્થીને હોય છે.

એ પ્રમાણે જિનેશ્વરના ગુણોના જ્ઞાન વિના જિનેશ્વર પ્રત્યે જેટલી શ્રદ્ધા થાય તેના કરતાં જિનેશ્વરોના ગુણોનું જ્ઞાન થાય ત્યારે અનંતગણી શ્રદ્ધા વધી જાય છે. માટે જ પૂ. દેવચંદ્રજીએ વીરજિન સ્તવનમાં કહ્યું છે કે—

સ્વામીગુણ ઓળખી સ્વામીને જે ભજે, દરિશણ શુદ્ધતા તેહ પામે.

જેમ જેમ શ્રદ્ધા વધે છે તેમ તેમ પૂજનની વિધિમાં આદર વધતો જાય છે. માટે અહીં “વિધિથી ઉત્તમ” અને “આદરવાળું” એમ કહ્યું છે. દેવના ગુણોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થતાં પોતાનો આત્મા દેવ બને એવા ભાવથી જ પૂજન થાય છે, નહિ કે ભોગસુખોની પ્રાપ્તિ વગેરે ભૌતિક ભાવથી. માટે અહીં “દેવભાવને અનુસરનારું” એમ કહ્યું છે. (૨૦૬)

एतो चरित्तलाभो, होइ लहुं सयलकम्मनिदलणो ।

ता एत्थ सम्ममेव हि, पयट्ठियव्वं सुदिट्ठीहिं ॥ २०७ ॥

एतस्मात् चारित्रलाभो भवति लघु सकलकर्मनिर्दलनः ।

तस्मादत्र सम्यगेव हि प्रवर्तितव्यं सुदृष्टिभिः ॥ २०७ ॥ ૨૦૭

ગાથાર્થ— આભોગદ્રવ્યસ્તવથી જલદી સઘળાં કર્મોનો નાશ કરનાર ચારિત્રલાભ થાય છે. તેથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોએ આભોગ દ્રવ્યસ્તવમાં જ સારી રીતે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૨૦૭)

पूयाविहिविरहाओ, अपरिस्त्राणाओ जिणगयगुणाणं ।

सुहपरिणामकयत्ता, एसो णाभोगदव्वथओ ॥ २०८ ॥

पूजाविधिविरहादपरिज्ञानात् जिनगतगुणानाम् ।

शुभपरिणामकृतत्वादेशोऽनाभोगद्रव्यस्तवः ॥ २०८ ॥ ૨૦૮

ગાથાર્થ— પૂજાવિધિના અભાવથી જિનમાં રહેલા ગુણોનું જ્ઞાન ન હોવાથી અને સ્તવ શુભ પરિણામથી કરાયેલ હોવાથી અનાભોગ દ્રવ્યસ્તવ જાણવો.

વિશેષાર્થ— આ વિષયમાં દુર્ગતા નારીનું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. તેનામાં વિધિનું જ્ઞાન ન હોવાથી વિધિનો અભાવ હતો. જિનના ગુણોનું વિશેષ જ્ઞાન પણ ન હતું. આમ છતાં તેને પૂજા કરવાનો શુભ પરિણામ હતો. (૨૦૮)

ગુણઠગણગઠગત્તા, એસો એવંપિ ગુણકરો ચેવ ।

સુહસુહયરભાવવિસુદ્ધિહેતુઓ બોધિલાભાઓ ॥ ૨૦૧ ॥

ગુણસ્થાનકસ્થાનત્વાદેષ એવમપિ ગુણકસ્થૈવ ।

શુભશુભતરભાવવિસુદ્ધિહેતુઓ બોધિલાભાત્ ॥ ૨૦૧ ॥ ૨૦૧

ગાથાર્થ— અનાભોગદ્રવ્યસ્તવ આ રીતે પણ (=અવિધિ વગેરે હોવા છતાં પણ) લાભને કરનારો છે. કારણ કે ગુણસ્થાનકનું સ્થાન છે, અર્થાત્ એનાથી પૂજકને ચોથા વગેરે ગુણસ્થાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનાભોગ દ્રવ્યસ્તવ શુભ અને અધિકશુભ વિશુદ્ધભાવનું કારણ છે, અર્થાત્ એનાથી પૂજામાં શુભ અને અધિક શુભ વિશુદ્ધભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અનાભોગ દ્રવ્યસ્તવ બોધિલાભનું કારણ છે, અર્થાત્ એનાથી પૂજકને બોધિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિશેષાર્થ— એક ભાઈ જૈનકુળમાં જન્મવા છતાં જિનદર્શન પણ કરતા ન હતા. બીજાની પ્રેરણાથી જિનદર્શન કરતા થયા. આ જિનદર્શનથી તેના આત્મામાં શુભભાવ થવાથી સમય જતાં તે જિનપૂજા કરવા લાગ્યા. જિનપૂજાથી શુભભાવ વધતાં પર્યુષણ પર્વમાં તપ કરવાની ભાવના થઈ. તપનું પર્યુષણ ગુરુની પાસે કરવા જતાં ગુરુનો પરિચય થયો. પછી જિનવાણી શ્રવણ કરવા લાગ્યા. આથી દેવ-ગુરુ-ધર્મનું યથાર્થ જ્ઞાન થતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ. પછી શ્રાવકનાં બાર વ્રતો સ્વીકાર્યા. સમય જતાં દીક્ષા લેવાની ભાવનાવાળા બન્યા. આ દૃષ્ટાંતમાં અહીં કહેલ ગુણસ્થાનનું સ્થાન, શુભ-અધિકશુભ વિશુદ્ધભાવનું કારણ અને બોધિલાભ એ ત્રણે હેતુઓ ઘટી શકે છે. આમ અનાભોગદ્રવ્યસ્તવ પણ લાભને કરનારો છે. (૨૦૮)

અકિરિયભાવગુણેર્હિ, વઢ્ઢુઝ જહ જહ હવિજ્જ તા તત્થ ।

ભાવત્થવો વિ જા જોગિગુણંમિ સકિરિયંમિ દવ્વથઓ ॥ ૨૧૦ ॥

અક્રિયભાવગુણૈર્વર્ધતે યથા યથા ભવેત્ તાવત્ તત્ર ।

ભાવસ્તવોઽપિ યાવદ્ યોગિગુણે સક્રિયે દ્રવ્યસ્તવઃ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૦

ગાથાર્થ— જીવ જેમ જેમ અશુભક્રિયા ન કરવાના ભાવથી અને ગુણોથી

વધે છે તેમ તેમ તેમાં ભાવસ્તવ પણ હોય છે, સયોગિગુણસ્થાન સુધી ભાવસ્તવ હોય છે. અશુભક્રિયાથી યુક્ત જીવને દ્રવ્યસ્તવ હોય છે. (૨૧૦)

અસુહક્ષણ ધણિયં, ધન્નાણં આગમેસિમ્હાણં ।

અમુણિયગુણે વિ નૂણં, વિસાં યોઈં સમુચ્છલિ ॥ ૨૧૧ ॥

અશુભક્ષયેણ ધનિકં ધન્યાનામાગમિષ્યદ્ભદ્રાણામ્ ।

અજ્ઞાતગુણેઽપિ નૂનં વિષયે પ્રીતિઃ સમુચ્છલતિ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૧

ગાથાર્થ— જેમનું ભવિષ્યમાં અવશ્ય કલ્યાણ થવાનું છે તેવા ધન્ય જીવોમાં અશુભ કર્મોનો ક્ષય થવાથી જિનના ગુણોનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં જિન પ્રત્યે અત્યંત પ્રીતિ ઉછળે છે. (૨૧૧)

હોઙ પઞ્સો વિસાં, ગુરુકમ્માણં ભવાભિનંદીણં ।

પચ્છંમિ આઝાણ ય, ઉવઙ્ગિં નિચ્છિં મરણે ॥ ૨૧૨ ॥

ભવતિ પ્રદ્વેષો વિષયે ગુરુકર્મણાં ભવાભિનન્દિનામ્ ।

પથ્યે આતુરણાં ચોપસ્થિતે નિશ્ચિતે મરણે ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૨

ગાથાર્થ— જેવી રીતે રોગીઓને નિશ્ચિતરૂપે મરણ ઉપસ્થિત થયે છે તે પથ્ય ઉપર દ્વેષ થાય છે, તેમ ભારેકર્મી એવા ભવાભિનંદી જીવોને જિન ઉપર દ્વેષ થાય છે. (૨૧૨)

એત્તો ચિય તત્તન્નૂ, જિણંબિંબે જિણવરિંદધમ્મે વા ।

અસુહક્ષ્મંસમ્ભયાઓ, પઓસલેસંપિ વજ્જંતિ ॥ ૨૧૩ ॥

ઇત એવ તત્ત્વજ્ઞા જિનબિંબે જિનવરેન્દ્રધર્મે વા ।

અશુભઘ્નંશમ્ભયાત્ પ્રદ્વેષલેશમપિ વર્જયન્તિ ॥ ૨૧૩ ॥ ૨૧૩

ગાથાર્થ— આથી જ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો જિનબિંબ ઉપર કે જિનેશ્વરોએ કહેલા ધર્મ ઉપર શુભનો નાશ થવાનો ભય ન રહે એ માટે લેશ પણ દ્વેષ કરતા નથી.

વિશેષાર્થ— અહીં અશુભઘ્નંશમ્ભયાત્ પદમાં સમાસવિગ્રહ અશુભ-ઘ્નંશસ્ય ભયઃ એવો નથી, કિંતુ આ પ્રમાણે છે—શુભસ્ય ઘ્નંશઃ, શુભઘ્નંશઃ, શુભઘ્નંશસ્ય ભયઃ, શુભઘ્નંશભયઃ, ન શુભઘ્નંશભયઃ, અશુભઘ્નંશભયઃ,

અશુભશ્રંશભયઃ એટલે શુભ ભ્રંશના ભયનો અભાવ. શુભ ભ્રંશના ભયનો અભાવ એટલે શુભનો ભ્રંશ થવાનો ભય ન રહેવો. (૨૧૩)

દુવિહા જિર્ણિદઆણા, આયરણપરિહારણ બોધવ્વા ।

સુકડાણં આયરણં, નિસેહગાણં ચ પરિહારો ॥ ૨૧૪ ॥

દ્વિવિધા જિનેન્દ્રાણાઽઽચરણપરિહારકેણ બોધવ્વા ।

સુકૃતાનામાચરણં નિષેધકાનાં ચ પરિહારઃ ॥ ૨૧૪ ॥ ૨૧૪

ગાથાર્થ— આયરણ અને પરિહાર એમ બે પ્રકારની જિનાજા છે. સુકૃતોને આયરવા તે આયરણ રૂપ જિનાજા છે. જે કાર્યોનો નિષેધ કર્યો હોય તે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો તે પરિહારરૂપ જિનાજા છે.

વિશેષાર્થ— જિનપૂજા, સુપાત્રદાન, ગુરુવંદન વગેરે કરવું તે આયરણરૂપ જિનાજાનું પાલન છે. અભક્ષ્યભક્ષણ, રાત્રિભોજન વગેરેનો ત્યાગ કરવો તે પરિહારરૂપ જિનાજાનું પાલન છે. (૨૦૫મી ગાથામાં પણ આ ભાવ જણાવ્યો છે.) (૨૧૪)

જમ્હા નિસેહકરણે, અબોહિ બોહી વિ તં તયાકરણે ।

एवं जिणभत्तीए, अविहिच्चाओ विसेसफलो ॥ २१५ ॥

यस्मात्त्रिषेधकरणेऽबोधिर्बोधिरपि तत् तकाकरणे ।

एवं जिनभक्त्यामविधित्यागो विशेषफलः ॥ २१५ ॥ ૨૧૫

ગાથાર્થ—જેનો નિષેધ કર્યો હોય તે કરવાથી બોધિનો (=સમ્યગ્દર્શનનો) નાશ થાય છે. તેથી જેનો નિષેધ કર્યો હોય તે ન કરવાથી બોધિની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે જિનભક્તિમાં અવિધિનો ત્યાગ વિશેષ ફળવાળો છે. (૨૧૫)

आरंभपसत्ताणं, गिहीण छज्जीववहअविरयाणं ।

भवअडविनिवडियाणं, दव्वथओ चेव आलंबो ॥ २१६ ॥

आरम्भप्रसक्तानां गृहिणां षड्जीववधाविरतानाम् ।

भवाटवीनिपतितानां द्रव्यस्तव एवालम्बः ॥ २१६ ॥ ૨૧૬

ગાથાર્થ— આરંભમાં જ લાગેલા, છ જીવનિકાયના વધથી વિરામ નહિ પામેલા અને સંસારરૂપ અટવીમાં પડેલા ગૃહસ્થોને દ્રવ્યસ્તવ જ આલંબન છે. (૨૧૬)

જિણપૂયણં તિસંઙ્ગં, કુણમાણો સોહણ્ણ સમ્મત્તં ।

તિત્થયરનામગુત્તં, પાવઙ્ગ સેણિયનરિંદુવ્વ ॥ ૨૧૭ ॥

જિનપૂજનં ત્રિસન્ધ્યં કુર્વાણઃ શોધયતિ સમ્યક્ત્વમ્ ।

તીર્થંકરનામગોત્રં પ્રાપ્નોતિ શ્રેણિકનેન્દ્રવત્ ॥ ૨૧૭ ॥ ૨૧૭

ગાથાર્થ— ત્રણ સંધ્યાએ જિનપૂજા કરનાર સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ કરે છે, અને શ્રેણિક રાજાની જેમ તીર્થંકર નામકર્મને પામે છે. (૨૧૭)

જો પૂણ્ણ તિસંઙ્ગં, જિણિંદસયં સયા વિગયદોસં ।

સો તઙ્ગયથવે સિજ્ઙ્ગઙ્ગ, અહવા સત્તઙ્ગમે જમ્મે ॥ ૨૧૮ ॥

યઃ પૂજયતિ ત્રિસન્ધ્યં જિનેન્દ્રરાજં સદા વિગતદોષમ્ ।

સઃ તૃતીયથવે સિધ્ધિત્યથવા સસાષ્ટમે જન્મનિ ॥ ૨૧૮ ॥ ૨૧૮

ગાથાર્થ— જે સર્વદોષોથી રહિત એવા જિનેન્દ્રરાજની ત્રણ સંધ્યાએ પૂજા કરે છે તે ત્રીજા ભવે સિદ્ધ થાય છે, અથવા સાતમા કે આઠમા ભવે સિદ્ધ થાય છે. (૨૧૮)

સઘ્વાયરેણ એવં, પૂઙ્ગજ્જંતો વિ દેવનાહેરિં ।

નો હોઙ્ગ પૂઙ્ગઓ ખલુ, જમ્હાણંતગુણો ભયવં ॥ ૨૧૯ ॥

૧ સર્વાદરેણેવં પૂજ્યમાનોઽપિ દેવનાથૈઃ ।

ન ભવતિ પૂજિતઃ ખલુ યસ્માદનન્તગુણો ભગવાન્ ॥ ૨૧૯ ॥ ૨૧૯

ગાથાર્થ— ઈંદ્રો વડે સર્વ પ્રકારના આદરથી આ પ્રમાણે પૂજાતા પણ ભગવાન (પૂર્ણરૂપે) પૂજાયેલા થતા નથી. કારણ કે ભગવાન અનંતગુણ સંપન્ન છે. (૨૧૯)

વેઽવ્વિકરણસત્તી, રૂપાણં વજ્જિણો હિ જાવઙ્ગયા ।

સંકપ્પાવકહા જાવ, ભત્તીએ તહ વિ નો સક્કો ॥ ૨૨૦ ॥

વૈક્રિયકરણશક્તિઃ રૂપાણાં વજ્રિણો હિ યાવતિકા ।

સંકલ્પ્ય યાવત્કથા યાવત્ ભક્ત્યા તથાપિ ન શક્યઃ ॥ ૨૨૦ ॥ ૨૨૦

ગાથાર્થ— ઈંદ્રની વૈક્રિય શરીર કરવાની જેટલી શક્તિ છે તેટલા રૂપો કરીને ઈંદ્ર જીવનપર્યંત પૂજા કરે તો પણ પૂર્ણપણે ભક્તિ કરવા સમર્થ બનતો નથી. (૨૨૦)

ગુણઘણગગુણજણી, અત્તસહાવેણ નિમ્મિયા પૂયા ।

જં જં સહાવધમ્મે, પવિસઙ્ગ સા અવિતહા જાણ ॥ ૨૨૧ ॥

ગુણસ્થાનકગુણજનન્યાત્મસ્વભાવેન નિર્મિતા પૂજા ।

યદ્ યદ્ સ્વભાવધર્મે પ્રવિશતિ સાઽવિતથા જાનોહિ ॥ ૨૨૧ ॥ ૨૨૧

ગાથાર્થ— પોતાના હાર્દિક ભાવથી કરેલી પૂજા ગુણસ્થાનના ગુણોને ઉત્પન્ન કરનારી છે=યોથા વગેરે ગુણસ્થાનોની ઉપર ચઢવા માટે જે ગુણો જોઈએ તે ગુણોને ઉત્પન્ન કરનારી છે. જે જે સ્વાભાવિક ધર્મમાં પ્રવેશે છે તે સાચી પૂજા છે એમ તું જાણ, અર્થાત્ દંભ વિના પોતાના અંતરના ભાવથી જે જે ધર્મ થાય છે તે તે ધર્મ સાચી જિનપૂજા છે એમ તું જાણ. (૨૨૧)

સુહજોગાણં સરણી, નિસ્સેણી સ્વઔવસામગગુણાણં ।

અણુચિયપવિત્તિહરણી, ડચિયપવિત્તીણ સા ધરણી ॥ ૨૨૨ ॥

શુભયોગાનાં સરણી નિઃશ્રેણિઃ ક્ષયોપશમકગુણાનામ્ ।

અનુચિતપ્રવૃત્તિહરણ્યુચિતપ્રવૃત્તીનાં સા ધરણી ॥ ૨૨૨ ॥ ૨૨૨

ગાથાર્થ— જિનપૂજા શુભયોગોનો માર્ગ છે, ક્ષાયોપશમિક ગુણોની નિસરણી છે. અનુચિત પ્રવૃત્તિઓને દૂર કરનારી છે, અને ઉચિત પ્રવૃત્તિઓને ધારણ કરનારી છે. (૨૨૨)

જો વીયરાયભાવો, અત્તસ્સવલોયણઢ્ઢમુક્કિઢ્ઢો ।

પઢિમાણં પઢિંબિંબો, ણેઓ આયંસસારિચ્છે ॥ ૨૨૩ ॥

યો વીતરાગભાવ આત્મનોઽવલોકનાર્થમુત્કૃષ્ટઃ ।

પ્રતિમાનાં પ્રતિબિંબો જ્ઞેયઃ આદર્શસદૃશઃ ॥ ૨૨૩ ॥ ૨૨૩

ગાથાર્થ— પ્રતિમાઓમાં જે ઉત્કૃષ્ટ વીતરાગભાવ છે, તે આત્માનું નિરીક્ષણ કરવા માટે આરિસા સમાર્ન પ્રતિબિંબ જાણવું, અર્થાત્ જેમ આરિસામાં પોતાનું મુખ જેવું હોય તેવું દેખાય છે, તેમ પ્રતિબિંબમાં (=પ્રતિમાઓમાં રહેલા વીતરાગભાવમાં) પોતાનો આત્મા દેખાય છે.

વિશેષાર્થ— ભવ્ય જીવોને જિનપ્રતિમા જોઈને જેમ આ પ્રતિમામાં વીતરાગભાવ છે તેમ મારા આત્મામાં પણ વીતરાગભાવ રહેલો છે,

એમ પોતાના આત્મામાં રહેલો વીતરાગભાવ દેખાય છે. આથી આત્મામાં રહેલા વીતરાગભાવને પ્રગટ કરવા પુરુષાર્થ કરે. (૨૨૩)

મુદ્રાવસ્થાભેદેણ, કીરડ સુહકમ્મકારિણી જમ્હા ।

અત્તગવેસિજણાણં, કાયઘ્વા દવ્વઓ નિયમા ॥ ૨૨૪ ॥

મુદ્રાવસ્થાભેદેન ક્રિયતે શુભકર્મકારિણી યસ્માત્ ।

આત્મગવેષિજનાનાં કર્તવ્યા દ્રવ્યતો નિયમાત્ ॥ ૨૨૪ ॥ ૨૨૪

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમા મુદ્રાભેદથી અને અવસ્થાભેદથી શુભ કાર્યોને કરાવનારી કરાય છે. માટે આત્માની શોધ કરનારા(=આત્મશુદ્ધિ કરવાની ભાવનાવાળા) લોકોએ દ્રવ્યપૂજા અવશ્ય કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— અન્ય દેવોની પ્રતિમામાં અને જિનની પ્રતિમામાં મુદ્રાનો અને અવસ્થાનો ભેદ છે. અન્ય દેવોની પ્રતિમા રાગ-દ્વેષ અને અજ્ઞાનતાને સૂચવનારી મુદ્રાવાળી કરવામાં આવે છે. જિનપ્રતિમા વીતરાગભાવને સૂચવનારી મુદ્રાવાળી કરવામાં આવે છે. એથી જિનપ્રતિમા શુભ કાર્યોને કરાવનારી છે, અર્થાત્ શુભકાર્યો કરવાની પ્રેરણા આપનારી છે. રાગાદિનું સૂચન કરનારી અન્ય દેવોની પ્રતિમા આવી પ્રેરણા આપતી નથી. માટે આત્મશુદ્ધિ કરવાની ભાવનાવાળા લોકોએ જિનપ્રતિમાની દ્રવ્યપૂજા અવશ્ય કરવી જોઈએ. અહીં પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ અવસ્થા જાણવી. (૨૨૪)

ભક્તિબહુમાણપુલ્લં, અવિહિવિહિચ્ચાયપક્કવાર્ણહિં ।

ચઝમંગીર્હિં વિસુદ્ધા, વિસુદ્ધસમ્મત્તથિરકરણી ॥ ૨૨૫ ॥

ભક્તિબહુમાનપૂર્વમવિધિવિધિત્યાગપક્ષપાતાખ્યામ્ ।

ચતુર્મઙ્ગીર્ભિર્વિશુદ્ધા વિશુદ્ધસમ્યક્ત્વસ્થિરકરણી ॥ ૨૨૫ ॥ ૨૨૫

ગાથાર્થ— ભક્તિ-અહુમાનપૂર્વક અવિધિના ત્યાગથી અને વિધિના પક્ષપાતથી થતા ચાર ભાંગાઓથી વિશુદ્ધ પૂજા વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર કરે છે. (૨૨૫)

પુણ્ણે વિહિબહુમાણે, પઢમો બીઓ ય હોઝ બહુમાણે ।

પુણ્ણવિહીર્હિં તઝઓ, ઝમયસુણ્ણે ચઝથો ય ॥ ૨૨૬ ॥

પૂર્ણે વિધિબહુમાને પ્રથમો દ્વિતીયો ચ ભવતિ બહુમાને ।

પૂર્ણવિધિભિસ્તૃતીયો ઉભયશૂન્યે ચતુર્થશ્ચ ॥ ૨૨૬ ॥ ૨૨૬

ગાથાર્થ— વિધિ અને બહુમાન એ બંને પૂર્ણ હોય ત્યારે પહેલો ભાંગો થાય. વિધિ ન હોય અને બહુમાન હોય ત્યારે બીજો ભાંગો થાય. બહુમાન ન હોય અને વિધિ પૂર્ણ હોય ત્યારે ત્રીજો ભાંગો થાય. વિધિ અને બહુમાન બંને ન હોય ત્યારે ચોથો ભાંગો થાય. (૨૨૬)

ઇત્યં પુણ પૂયા, રૂપ્યસમો હોઝ ચિત્તબહુમાણો ।

મુદ્દાસમવિણ્ણેયા, સંપુણ્ણા બાહિરા કિરિયા ॥ ૨૨૭ ॥

અત્ર પુનઃ પૂજાર્યાં રૂપ્યસમો ભવતિ ચિત્તબહુમાનઃ ।

મુદ્દાસમા વિજ્ઞેયા સંપૂર્ણા બાહ્યા ક્રિયા ॥ ૨૨૭ ॥ ૨૨૭

ગાથાર્થ— અહીં પૂજામાં ચિત્તમાં રહેલ બહુમાન રૂપિયા સમાન છે. સંપૂર્ણ બાહ્યક્રિયા મુદ્દા(=છાપ) સમાન જાણવી. (૨૨૭)

દોણ્ણપિ સમાઓગે, સુપૂયણા છેયરૂવગસારિચ્છ ।

બીયગરૂવયતુલ્લ, પમાઇણો ભત્તિજુત્તસ્સ ॥ ૨૨૮ ॥

દ્વયોરપિ સમાયોગે સુપૂજના છેકરૂપકસદશા ।

દ્વિતીયકરૂપકતુલ્યા પ્રમાદિનો ભક્તિયુક્તસ્ય ॥ ૨૨૮ ॥ ૨૨૮

લાભાઇનિમિત્તાઓ, અખંડકિરિયંપિ કુવ્વઓ તઇયા ।

ઉભયવિહૂણા નેયા, અપૂયણા ચેવ તત્તેણ ॥ ૨૨૯ ॥

લાભાદિનિમિત્તાદખંડક્રિયામપિ કુર્વતસ્તૃતીયા ।

ઉભયવિહીના જેયાપૂજનૈવ તત્ત્વેન ॥ ૨૨૯ ॥ ૨૨૯

ગાથાર્થ— વિધિ અને બહુમાન એ બંનેના યોગમાં શુદ્ધ રૂપિયા સમાન શુદ્ધપૂજા થાય. ભક્તિયુક્ત પ્રમાદી પૂજકની પૂજા બીજા રૂપિયા સમાન છે. ભૌતિક સુખનો લાભ આદિ નિમિત્તથી અખંડ પણ ક્રિયા કરનારને ત્રીજી પૂજા હોય. બહુમાન અને વિધિ એ બંનેથી રહિત પૂજા પરમાર્થથી અપૂજા જ જાણવી.

વિશેષાર્થ— શુદ્ધ ચાંદી અને મુદ્દા(=છાપ) એ બંને જેમાં હોય તે રૂપિયો શુદ્ધ છે. અહીં શુદ્ધ ચાંદીના સ્થાને બહુમાનપૂર્વકની ભક્તિ છે.

મુદ્રાના સ્થાને શુદ્ધ વિધિ છે. જેમાં શુદ્ધ ચાંદી અને શુદ્ધ મુદ્રા એ બંને છે તે પહેલો રૂપિયો છે. જેમાં ચાંદી હોય પણ મુદ્રા શુદ્ધ ન હોય તે બીજો રૂપિયો છે. જેમાં ચાંદી શુદ્ધ ન હોય પણ મુદ્રા શુદ્ધ હોય તે ત્રીજો રૂપિયો છે. જેમાં ચાંદી શુદ્ધ નથી, મુદ્રા પણ શુદ્ધ નથી તે ચોથો રૂપિયો છે. (૨૨૮-૨૨૯)

एसो इह भावत्थो, कायच्चा देसकालमासज्ज ।

अप्या वा बहुगा वा, विहिणा बहुमाणजुत्तेण ॥ २३० ॥

एष इह भावार्थः कर्तव्या देशकालमासाद्य ।

अल्पा वा बहुका वा विधिना बहुमानयुक्तेन ॥ २३० ॥..... ૨૩૦

ગાથાર્થ— અહીં ભાવાર્થ આ છે— દેશ-કાલને પામીને અલ્પપૂજા કે બહુપૂજા બહુમાનયુક્ત વિધિથી કરવી જોઈએ.

વિશેષાર્થ— પૂજામાં થોડી-ઘણીનું એટલું મહત્ત્વ નથી, કે જેટલું મહત્ત્વ બહુમાનયુક્ત વિધિનું છે. પૂજામાં બહુમાન અને વિધિ એ બંનેનું મહત્ત્વ છે. આનો ભાવ એ છે કે બહુમાન અને વિધિરહિત ઘણી પૂજા કરતાં બહુમાન-વિધિયુક્ત થોડી પણ પૂજાનું ફળ અધિક છે. (૨૩૦)

सम्भूयजिणपडिमाणं, भणंति बाला य अंतरं गुरुयं ।

तं वयणं नो तच्चं, अलक्खतत्ता पमत्तदसा ॥ २३१ ॥

सद्भूतप्रतिमानां भणन्ति बालाश्चान्तरं गुरुकम् ।

તદ્ વચનં ન તથ્યમલક્ષતત્ત્વાઃ પ્રમત્તદશાઃ ॥ ૨૩૧ ॥ ૨૩૧

ગાથાર્થ— તાત્ત્વિકબોધથી રહિત અને પ્રમત્ત અવસ્થાવાળા અજ્ઞાનીઓ ભાવજિન અને જિનપ્રતિમા એ બેનું અંતર ઘણું છે એમ કહે છે. એ વચન સત્ય નથી. (૨૩૧)

सव्वण्णू सव्वभासा-संगयभासार्हि भासमाणो वि ।

जम्हाणुवसामगाणं, गुणभावंमि उ न भव्वाणं ॥ २३२ ॥

सर्वज्ञः सर्वभाषासंगतभाषाभिर्भाषमाणोऽपि ।

यस्मादनुपशमकानां गुणभावे तु न भव्यानाम् ॥ २३२ ॥ ૨૩૨

ગાથાર્થ— કારણ કે સર્વને પોતપોતાની ભાષામાં પરિણમે તેવી ભાષાથી કહેનારા પણ સર્વજ્ઞ મિથ્યાત્વ વગેરેને ઉપશાંત નહિ કરનારા ભવ્ય જીવોના લાભ માટે થતા નથી. (૨૩૨)

उज्जुभूया ण दुवे, जह ववसायंमि लिविगुणं पत्तं ।

तहं सक्खपरोक्खाणं, हेउमहेऊण जुगवसा ॥ २३३ ॥

ઋજુભૂતા ન દ્વે યથા વ્યવસાયે લિપિગુણં પ્રાપ્તમ્ ।

તથા સાક્ષાત્પરોક્ષાનાં હેતુકાહેતૂનાં યોગ્યવશાત્ ॥ ૨૩૩ ॥ ૨૩૩

ગાથાર્થ— વિશેષાર્થ— બે પુરુષો વેપાર કરે છે, પણ એક વક્ષ છે. એથી જો લખાણ ન હોય તો વક્ષ માણસ ફરી જાય. એથી વેપારમાં લખાણ કરવું એ ગુણને પામેલું થાય છે. અર્થાત્ લાભકારી થાય છે. એક માણસ પ્રત્યક્ષ=પાસે જ છે. બીજો પરોક્ષ છે. તેને કંઈ પણ કહેવા માટે લખવું પડે છે. એક માણસ તર્કવાદી છે, અને એક અતર્કવાદી છે. તર્કવાદીને હેતુ લખીને જણાવવા પડે છે. અહીં જેમ યુગલ માણસોમાં તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે એક માટે લખાણની જરૂર પડે છે અને એક માટે લખાણની જરૂર પડતી નથી. તેમ પ્રસ્તુતમાં ગૃહસ્થો અને સંયમી એમ બે પ્રકારના જીવોમાં ગૃહસ્થો માટે દ્રવ્યસ્તવ ગુણને કરનારો થાય છે.

માણસો ભાષાથી વ્યવહાર કરે છે. પણ જ્યાં ભાષાથી=બોલવાથી કામ ન થઈ શકે ત્યાં લિપીથી=લખાણથી કામ થાય છે. લિપી એ ભાષાની સ્થાપના છે. આમ વ્યવહારમાં જ્યારે ભાવ(=સાક્ષાત્) ભાષાથી કામ ન થઈ શકે ત્યારે સ્થાપના ભાષાથી વ્યવહાર થાય છે. તે રીતે પ્રસ્તુતમાં સાક્ષાત્ ભાવજિનના વિરહમાં સ્થાપનાજિનની ભક્તિથી આત્મહિત સાધી શકાય છે. (૨૩૩)

अइसयइड्डिजुयाणं, विसेसमासंकिऊण जं भणइ ।

ता नामस्सवि तम्मिव, निरस्थयं जाणणुद्वाणं ॥ २३४ ॥

અતિશયઈડ્ડિજુયાણં વિશેષમાશંક્ય યદ્ ભણતિ ।

તર્હિ નામ્નોઽપિ તસ્મિન્નિવ નિરર્થકં જાનીહ્યનુદ્વાનમ્ ॥ ૨૩૪ ॥ ૨૩૪

ગાથાર્થ— ભાવજિન ૩૪ અતિશયરૂપ ઋદ્ધિથી યુક્ત હોય છે. પ્રતિમા તેવી ઋદ્ધિથી રહિત હોય એવા વિશેષની=ભેદની આશંકા કરીને જો તું

પૂજનીય નથી એમ કહે છે તો બિંબની જેમ જિનના નામસંબંધી
(=નામનો જાપ કરવો, નામનું કીર્તન કરવું વગેરે) અનુજાનને પણ
નિરર્થક જાણ. (૨૩૪)

અન્નં ચ જિણમયંમિ, ચઙ્ગિહં વણિયં અણુદ્ધાણં ।

પીઙ્ગુયં ૧ ભત્તિજુયં ૨, વયણપહાણં ૩ અસંગં ૪ ચ ॥ ૨૩૫ ॥

અન્યચ્ચ જિનમતે ચતુર્વિધં વર્ણિતમનુજ્ઞાનમ્ ।

પ્રીતિયુતં, ભક્તિયુતં, વચનપ્રધાનમસદ્ગં ચ ॥ ૨૩૫ ॥ ૨૩૫

ગાથાર્થ— વળી બીજું— જિનાગમમાં પ્રીતિયુક્ત, ભક્તિયુક્ત, વચન-
પ્રધાન અને અસંગ એમ ચાર પ્રકારના અનુજાનનું વર્ણન કર્યું છે. (૨૩૫)
(શૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૮૭)

જં કુણઓ પીઙ્ગસો, વઙ્ગિહં જીવસ્સ ઝજુસહાવસ્સ ।

બાલાઈણ વ રયણે, પીઙ્ગઅણુદ્ધાણમાહંસુ ॥ ૨૩૬ ॥

યત્ કુર્વતઃ પ્રીતિરસો વર્ધતે જીવસ્ય ઋજુસ્વભાવસ્ય ।

બાલાદીનામિવ રણે પ્રીત્યનુજ્ઞાનમાહુઃ ॥ ૨૩૬ ॥ ૨૩૬

ગાથાર્થ— બાળક વગેરેને રત્નમાં જેવી રીતે પ્રીતિ હોય તેવી રીતે
સરળ સ્વભાવવાળા જીવનો જે અનુજાન કરતાં (અનુજાનમાં) પ્રીતિરસ
વધે એ પ્રીતિ અનુજાન છે.

વિશેષાર્થ— બાળક વગેરેને રત્નમાં જેવી રીતે પ્રીતિ હોય એ કથનનો
ભાવાર્થ આ છે—બાળકને રત્નના મહત્ત્વનું જ્ઞાન હોતું નથી, કેવળ તેનો
બહારનો ચળકાટ જોઈને તેને રત્ન ગમે છે. તેવી રીતે પ્રારંભમાં ધર્મમાં
જોડાતા બાલ જીવોને ધર્મક્રિયાના મહત્ત્વનું વિશેષજ્ઞાન હોતું નથી. આમ
છતાં કુદરતી રીતે જ તેને ધર્મક્રિયા પ્રત્યે પ્રેમ થાય છે, તેથી ધર્મક્રિયા
કરે છે. ધર્મક્રિયા કરતાં કરતાં તેનો પ્રેમરસ વધતો જાય છે. (૨૩૬)
(શૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૮૮)

બહુમાણવિસેસાઓ, મંદવિવેગસ્સ ભવ્વજીવસ્સ ।

પુવ્વિહસમં કરણં, ભત્તિઅણુદ્ધાણમાહંસુ ॥ ૨૩૭ ॥

બહુમાનવિશેષાદ મન્દવિવેકસ્ય ભવ્યજીવસ્ય ।

પૂર્વીયસમં કરણં ભક્ત્યનુજ્ઞાનમાહુઃ ॥ ૨૩૭ ॥ ૨૩૭

ગાથાર્થ— અલ્પ વિવેકવાળા જીવનું વિશેષ બહુમાનથી કરાતું પ્રીતિ અનુજ્ઞાન તુલ્ય જે અનુજ્ઞાન તેને ભક્તિ અનુજ્ઞાન કહે છે. (૨૩૭) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૮૯)

તુલ્યં પિ પાલયાઈ, જાયાજળણીણ પીઢભક્તિગયં ।

પીઢભક્તિજુયાણં, મેઓ નેઓ તહેહંપિ ॥ ૨૩૮ ॥

તુલ્યમપિ પાલનાદિ જાયા-જનન્યોઃ પ્રીતિ-ભક્તિગતમ્ ।

પ્રીતિ-ભક્તિયુતયોઃ મેદો જ્ઞેયસ્તથેહાઽપિ ॥ ૨૩૮ ॥ ૨૩૮

ગાથાર્થ— જેવી રીતે પત્ની અને માતા એ બંનેની ભોજનાદિ દ્વારા પાલનાદિની ક્રિયા સમાન હોવા છતાં પત્નીની પાલનાદિ ક્રિયા પ્રીતિવાળી છે, અને માતાની પાલનાદિની ક્રિયા ભક્તિવાળી છે, તેમ અહીં પણ પ્રીતિ-ભક્તિયુક્ત જીવોનો ભેદ જાણવો.

વિશેષાર્થ— કોઈ યુવાન પુરુષ પત્ની અને માતા એ બંનેનું પાલન વગેરે કરે છે. એથી એ બંનેના પાલન આદિ માટે થતી યુવાનની બાહ્ય ક્રિયા એક સરખી હોય છે, આમ છતાં બંને પ્રત્યે ભાવમાં અંતર હોય છે. પત્ની પ્રત્યે પ્રીતિનો અને માતા પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ હોય છે. માતા પ્રત્યે ભક્તિનો ભાવ હોવાથી પત્નીના પાલનની ક્રિયાની અપેક્ષાએ માતાના પાલનની ક્રિયામાં ચોક્કસાઈ, કાળજી વગેરે દ્વારા વિશેષ વિશુદ્ધિ હોય છે.

તેવી જ રીતે ધર્મક્રિયામાં બાહ્ય ક્રિયા સમાન હોવા છતાં જે ધર્મક્રિયામાં વિશેષ બહુમાનભાવ ન હોય પણ પ્રીતિ હોય તે પ્રીતિ અનુજ્ઞાન છે, અને વિશેષ બહુમાનથી કરાતું તે જ અનુજ્ઞાન ભક્તિ અનુજ્ઞાન છે. અહીં અનુજ્ઞાનમાં ભેદ બાહ્યક્રિયાના કારણે નથી, કિંતુ અંતરના ભાવના કારણે છે. જે અનુજ્ઞાનમાં પ્રીતિની પ્રધાનતા હોય તે પ્રીતિ અનુજ્ઞાન અને જે અનુજ્ઞાનમાં બહુમાનની પ્રધાનતા હોય તે ભક્તિ અનુજ્ઞાન છે. એથી જ પ્રીતિથી કરાતા અનુજ્ઞાનમાં જો વિશેષ બહુમાનભાવ થઈ જાય તો તે જ અનુજ્ઞાન ભક્તિ અનુજ્ઞાન બની જાય. આથી જ અહીં ૨૩૭મી ગાથામાં કહ્યું કે—“વિશેષ બહુમાનથી કરાતું પ્રીતિ અનુજ્ઞાન તુલ્ય જે અનુજ્ઞાન તેને ભક્તિ અનુજ્ઞાન કહે છે.” (૨૩૮) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૦)

**જો પુણજિણગુણ(?ગણ)ચેડસુ, સુત્તવિહાણેણ વંદણં કુણંડ ।
વયણાણુદ્ધણમિણં, ચરિત્તિણો હોડ નિયમેણ ॥ ૨૩૯ ॥**

ય: પુનર્જિનગુણ(?ગણ)ચૈત્યેષુ સૂત્રવિધાનેન વન્દનાં કરોતિ ।

વચનાનુદ્ધાનમિદં ચારિત્રિણો ભવતિ નિયમેન ॥ ૨૩૯ ॥ ૨૩૯

ગાથાર્થ— જિનસમૂહવાળા જિનમંદિરોમાં જે સૂત્રવિધિથી ચૈત્યવંદન કરે છે તેનું ચૈત્યવંદન વચન અનુદાન છે. આ વચન અનુદાન નિયમા ચારિત્રીને=સાધુને હોય છે.

વિશેષાર્થ— ગાથામાં ગુણ શબ્દના સ્થાને ગણ શબ્દ હોવો જોઈએ એમ મને જણાય છે. એથી અનુવાદમાં ગણ શબ્દના આધારે અર્થ કર્યો છે. (૨૩૯) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૧)

**જં પુણ અભ્યાસસા, સુયં વિણા કુણંડ ફલનિરાસંસો ।
તમસંગાણુદ્ધણં, વિણ્ણેયં ણિઠ્ઠણદંસીર્હિ ॥ ૨૪૦ ॥**

યત્ પુનરભ્યાસસ્સાત્ શ્રુતં વિના કરોતિ ફલનિરાસંસઃ ।

તદસંગ્જાનુદ્ધાનં વિજ્ઞેયં નિપુણદર્શિભિઃ ॥ ૨૪૦ ॥ ૨૪૦

ગાથાર્થ— ફળની આશંસાથી રહિત જીવ અનુદાનનો અતિશય અભ્યાસ થવાના કારણે શ્રુત વિના (=શાસ્ત્રનું સ્મરણ કર્યા વિના) સહજ ભાવથી જે અનુદાન કરે તેને સૂક્ષ્મદર્શીઓએ અસંગ અનુદાન જાણવું.

વિશેષાર્થ— રસ શબ્દનો પ્રાકૃત શબ્દકોષમાં સ્વભાવ એવો અર્થ બતાવ્યો છે. સ્વભાવ એટલે સહજભાવ. (૨૪૦) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૨)

**કુંભારચક્કમમણં, પઢમં દંઢાઓ તઓ વિ તયભાવે ।
વયણાસંગાણુદ્ધણં, ભેયકહણે ડમં ણાયં ॥ ૨૪૧ ॥**

કુમ્ભકારચક્રમ્રમણં પ્રથમં દણ્ડાત્ તતોઽપિ તદભાવે ।

વચના-ડસંગ્જાનુદ્ધાનભેદકથને ઇદં જ્ઞાતમ્ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૧

ગાથાર્થ— કુંભારના ચક્રનું ભ્રમણ પહેલા દંડથી થાય છે. પછી દંડ વિના જ ચક્રભ્રમણ થાય છે. વચન અનુદાન અને અસંગ અનુદાનનો ભેદ કહેવામાં આ (=ચક્રભ્રમણ) દર્શાવેલ છે.

વિશેષાર્થ— કુંભાર ઘડો બનાવવા માટે પહેલાં દંડથી ચક્રને ફેરવે છે. એથી ચક્ર જોરથી ભ્રમવા લાગે છે. પછી દંડ વિના જ સ્વયં ચક્ર ભ્રમ્યા કરે છે. તેવી રીતે પ્રસ્તુતમાં વચન અનુષ્ઠાનમાં દરેક અનુષ્ઠાન “આ અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કરવાનું કહ્યું છે” એમ શાસ્ત્રને યાદ કરીને થાય છે. અસંગ અનુષ્ઠાનમાં દરેક અનુષ્ઠાન શાસ્ત્રને યાદ કર્યા વિના જ સહજ ભાવે થાય છે. અસંગ અનુષ્ઠાનમાં સંસ્કાર એટલા બધા દઢ થઈ ગયા હોય છે કે અનુષ્ઠાન કરતી વખતે શાસ્ત્રસ્મરણની જરૂર જ રહેતી નથી. જેમ પ્રારંભમાં ચક્રને ફેરવવા દંડની પ્રેરણાની જરૂર રહે છે. ભ્રમણનો વેગ વધી ગયા પછી દંડની પ્રેરણા વિના પણ સંસ્કારથી જ તે ફેરે છે, તેમ પ્રસ્તુતમાં પ્રારંભમાં ઉચિત અનુષ્ઠાન માટે શાસ્ત્રપ્રેરણાની આવશ્યકતા રહે છે. શાસ્ત્રપ્રેરણાથી અનુષ્ઠાનના સંસ્કાર અતિશય દઢ થઈ ગયા પછી આત્મામાં એ અનુષ્ઠાનના સંસ્કાર અતિશય દઢ થઈ જવાથી, જેમ ચંદનમાં સુગંધ સ્વાભાવિક હોય છે તેમ, સહજપણે અનુષ્ઠાન થયા કરે છે. જિનકલ્પી આદિ વિશિષ્ટ સાધુને અસંગ અનુષ્ઠાન હોય છે. (૨૪૧) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૩)

પઢમં ભાવલવાઓ, પાયં બાલાફયાણ સંભવડ ।

તત્તો વિ ઉત્તરુત્તરસંપત્તી નિયમઓ હોડ ॥ ૨૪૨ ॥

પ્રથમં ભાવલવાત્ પ્રાયઃ બાલાદિકાનાં સંભવતિ ।

તતોઽપિ ઉત્તરોત્તરસંપ્રાપ્તિનિયમતો ભવતિ ॥ ૨૪૨ ॥ ૨૪૨

ગાથાર્થ— બાળ વગેરે જીવોને પહેલાં થોડો ભાવ થવાથી પ્રાયઃ પ્રીતિ અનુષ્ઠાન સંભવે છે. ત્યારબાદ પછી પછીના અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ નિયમા થાય છે. (૨૪૨) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૪)

તમ્હા ચઙ્ગિહંપિ હુ, નેયમિણં પઢમરૂવગસમાણં ।

જમ્હા મુળીર્હિ સઙ્ગં, પરમપયનિબંધણં ધણિયં ॥ ૨૪૩ ॥

તસ્માત્ ચતુર્વિધમપિ ચલુ જ્ઞેયમિદં પ્રથમરૂપકસમાનમ્ ।

યસ્માદ્ મુનિભિઃ સર્વં પરમપદનિબંધનં ધણિતમ્ ॥ ૨૪૩ ॥ ૨૪૩

ગાથાર્થ— તેથી ચારે પ્રકારનું અનુષ્ઠાન પહેલા રૂપિયા સમાન જાણવું. કારણ કે મુનિઓએ સર્વ (=ચારેય) અનુષ્ઠાનને મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે. (૨૪૩) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૫)

બીયગરૂવસમં પુણ, સમ્માણદ્વાગકારણત્તેણ ।

एगंतेण न दुट्ठं, पुव्वायरिया जओ वित्ति ॥ ૨૪૪ ॥

દ્વિતીયકરૂપસમં પુનઃ સમ્યગ્નુશ્ચનકારણત્વેન ।

एकान्तेन न दुष्टं पूर्वाचार्या यतो ब्रुवते ॥ ૨૪૪ ॥ ૨૪૪

ગાથાર્થ— બીજા રૂપિયા સમાન અનુષ્ઠાન પણ શુદ્ધ અનુષ્ઠાનનું કારણ હોવાથી એકાંતે દુષ્ટ નથી. કારણ કે પૂર્વાચાર્યો (નીચે પ્રમાણે) કહે છે. (૨૪૪) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૮૬)

असदस्स अपरिसुद्धा, किरिया सुद्धाइ कारणं होइ ।

अंतोविमलं रघणं, सुहेण बज्झं मलं चयइ ॥ ૨૪૫ ॥

અશઠસ્યાપરિશુદ્ધા ક્રિયા શુદ્ધાયાઃ કારણં ભવતિ ।

अन्तर्विमलं रत्नं सुखेन बाह्यं मलं त्यजति ॥ ૨૪૫ ॥ ૨૪૫

ગાથાર્થ— સરળ જીવની અશુદ્ધ ક્રિયા શુદ્ધ ક્રિયાનું કારણ થાય છે. કારણ કે નિર્મલરત્ન સુખપૂર્વક બાહ્યમલનો ત્યાગ કરે છે. (૨૪૫) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૮૭)

तइयगरूवगतुल्ल, मायामोसाइदोससंपत्ता ।

कारिमरूवयववहारिणोव्व कुज्जा महाणत्थं ॥ ૨૪૬ ॥

તૃતીયકરૂપકતુલ્યા માયામૃષયા દોષસંસક્તા ।

कृत्रिमरूपकव्यवहारिण इव कुर्याद् महानर्थम् ॥ ૨૪૬ ॥ ૨૪૬

ગાથાર્થ— ત્રીજા રૂપિયા સમાન ક્રિયા માયા-મૃષાવાદના કારણે દોષસંસક્ત છે, અને ખોટા રૂપિયાનો વ્યવહાર કરનારની જેમ મહાન અનર્થને કરે છે.

વિશેષાર્થ— બજારમાં ખોટો રૂપિયા ચલાવનારને જેવી રીતે અપકીર્તિ અને દંડ વગેરે અનર્થ થાય છે તેવી રીતે ત્રીજા રૂપિયા જેવી ધર્મક્રિયા મહાન અનર્થને કરે છે. પૂર્વે ૨૨૯મી ગાથામાં કહ્યું છે કે—ભૌતિક-સુખના લાભ માટે ધર્મક્રિયા કરનારને ત્રીજા રૂપિયા સમાન ક્રિયા હોય છે. ભૌતિક સુખના લાભ માટે ધર્મક્રિયા કરનારને ધર્મક્રિયાના પ્રભાવથી પુણ્યનો (=સાતાવેદનીય વગેરેનો) બંધ થાય છે, અને સાથે અશુદ્ધભાવના

કારણે મોહનીયકર્મ પણ બંધાય છે. પછી જ્યારે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે મોહનીયકર્મનો પણ ઉદય થાય છે. મોહનીય કર્મના ઉદયથી ભૌતિક સુખ ભોગવવામાં રાગ વગેરે અને જીવહિંસા વગેરે પાપો કરે છે. એથી તે મૃત્યુ પામીને દુર્ગતિમાં જાય છે. આમ ત્રીજા રૂપિયા સમાન ક્રિયા મહાન અનર્થ કરે છે. (૨૪૬) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૮)

હોઐ ય પાણેસા, અન્નાણાઓ અસદ્દહણયાઓ ।

કમ્મસ્સ ગરુત્તાઓ, ભવાભિણંદીણ જીવાણં ॥ ૨૪૭ ॥

भवति च प्रायेणैषा अज्ञानादश्रद्धानात् ।

कर्मणो गुरुत्वाद् भवाभिनन्दिनां जीवानाम् ॥ २४७ ॥ ૨૪૭

ગાથાર્થ— ત્રીજા રૂપિયા સમાન ધર્મક્રિયા અજ્ઞાનતાથી, અશ્રદ્ધાથી અને ભારે કર્મોનાં કારણે પ્રાયઃ ભવાભિનંદી જીવોને હોય છે. (૨૪૭) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૮૯૮)

उभयविहीणाओ पुणो, नियमाराहणविराहणा रहिया ।

विसयब्भासगुणाओ, कयाइ हुज्जा सुहनिमित्तं ॥ २४८ ॥

उभयविहीना तु पुनर्नियमाराधनविराधनारहिता ।

विषयाभ्यासगुणात् कदाचिद् भवेत् शुभनिमित्तम् ॥ २४८ ॥ ૨૪૮

ગાથાર્થ— શુદ્ધભાવ અને શુદ્ધવિધિ એ ઉભયથી રહિત ક્રિયા નિયમા આરાધનાથી અને વિરાધનાથી રહિત છે. વિષયાભ્યાસગુણના કારણે ક્યારેક શુભનું (=શુદ્ધભાવ-શુદ્ધક્રિયાનું) કારણ બને છે.

વિશેષાર્થ— સતતાભ્યાસ, વિષયાભ્યાસ અને ભાવાભ્યાસ એમ ત્રણ પ્રકારે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો છે. તેમાં પહેલા કરતા બીજું અને બીજાથી ત્રીજું શ્રેષ્ઠ છે. માતા-પિતાદિ પ્રત્યે વિનય વગેરેનો સતત અભ્યાસ=પ્રવૃત્તિ તે સતતાભ્યાસ. શ્રી અરિહંતરૂપ વિષયમાં અભ્યાસ તે વિષયાભ્યાસ. અર્થાત્ અરિહંતની પૂજા વગેરે પ્રવૃત્તિ વિષયાભ્યાસ છે. ભાવનો અભ્યાસ=પરિશીલન તે ભાવાભ્યાસ. અર્થાત્ સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્યપૂર્વક સમ્યગ્દર્શનાદિભાવોનું પરિશીલન કરવું તે ભાવાભ્યાસ. વ્યવહાર નયથી સતતાભ્યાસ વગેરે ત્રણે અનુષ્ઠાનો ધર્મરૂપ છે. નિશ્ચયનયથી ભાવાભ્યાસ જ ધર્મરૂપ છે. (૨૪૮) (ઉ.પ. ગાથા-૯૪૯ વગેરે)

જહ સાવગસસ પુત્તો, બહુસો જિણિબિબદંસણગુણેણં ।

અકયસુકઓ વિ મરિં, મચ્છભવે પાવિઓ સમ્મં ॥ ૨૪૧ ॥

યથા શ્રાવકસ્ય પુત્રો બહુશો જિનવિમ્બદર્શનગુણેન ।

અકૃતસુકૃતોઽપિ મૃત્વા મત્સ્યભવે પ્રાપ્તઃ સમ્યક્ત્વમ્ ॥ ૨૪૧ ॥ ૨૪૧

ગાથાર્થ— જેમ કે—શ્રાવકનો પુત્ર જિનબિંબના વારંવાર દર્શનગુણથી સુકૃત ન કર્યું હોવા છતાં મરીને માછલાના ભવમાં સમ્યક્ત્વને પામ્યો.

વિશેષાર્થ— શ્રાવક પુત્રનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

એક શેઠ જિનધર્મમાં અતિશય શ્રદ્ધાળુ હતા. પણ તેમનો પુત્ર તેમનાથી વિપરીત હતો. તેને ધર્મ પ્રત્યે જરાય શ્રદ્ધા ન હતી. એટલું જ નહિ, વધારામાં તે સાતેય વ્યસનમાં પૂરો હતો. શેઠ તેને ધર્મ કરવા માટે ઘણું સમજાવતા હતા, પણ તેની કોઈ અસર થતી ન હતી. ધર્મ પામવાની આવી સુંદર સામગ્રી પામ્યા પછી પણ આ જીવ ધર્મ નહિ પામે તો મરીને દુર્ગતિમાં જશે એ વિચારથી શેઠનું હૃદય બળતું હતું. શેઠે કોઈ પણ રીતે તેને ધર્મ પમાડવાનો નિર્ણય કર્યો. શેઠે તેને કહ્યું તું બીજું કંઈ ન કરે તો પણ રોજ મંદિરમાં જઈને ભગવાનના દર્શન તો કર. છોકરાએ તે પણ ન માન્યું. આથી શેઠે ઘરમાં પેસવાના દરવાજાની સામે જ સારા સ્થાને જિનપ્રતિમા સ્થાપન કરી. શેઠને એમ હતું કે—ઘરમાં ભગવાન હશે અને તે પણ દરવાજાની તદ્દન સામે હશે તો છોકરો દર્શન-વંદન કરશે. પણ શેઠની આ ધારણા ખોટી પડી. છોકરો રોજ જિનમૂર્તિને જુએ છે, પણ બે હાથ જોડીને નમતો નથી, સ્તુતિ-વંદન કરતો નથી. આથી શેઠે ઇચ્છા વિના પણ છોકરો જિનપ્રતિમાને નમે એ આશયથી ઘરમાં પેશવાનું બારણું નીચું કરાવ્યું. આથી છોકરો નીચે નમીને પેશે છે. સામે જ જિનમૂર્તિ છે. આમ શેઠ દરરોજ ભાવ વિના પણ છોકરાને જિનમૂર્તિ સામે નમાવે છે. છોકરો આ રીતે જીવનપર્યંત ભાવ વિના જ જિનમૂર્તિને નમ્યો. મરીને તે અંતિમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં માછલારૂપે ઉત્પન્ન થયો.

નળિયા અને બંગડી એ બે સિવાય દરેક વસ્તુના આકારવાળા માછલાં સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં હોય છે. એકવાર જિનમૂર્તિના આકારવાળા

માછલાને જોઈને તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પૂર્વભવનો વૃત્તાંત જાણીને તેને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો. અહો ! મારા પિતાએ મને ધર્મ પમાડવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ હું ધર્મ ન પામ્યો. આથી અત્યારે આ સ્થિતિ પામ્યો છું. જો મેં ભાવથી જિનપૂજા-ભક્તિ કરી હોત તો મારી આ સ્થિતિ ન થાત. હવે માછલાના ભવમાં શો ધર્મ થાય ? કંઈ નહિ, જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. હવે આ ભવમાં પણ જેટલો ધર્મ થાય તેટલો ધર્મ કરી લઉં. પછી તેણે જલમાંથી બહાર નીકળીને અનશન કર્યું, ત્રણ દિવસ અનશન પાળી સમાધિથી મરીને તે જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો.

અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વભવની વિગત જાણીને દેવલોકમાં રહેલી શાશ્વતી જિનપ્રતિમાઓની વિશેષ રૂપે ભક્તિ કરવા લાગ્યો. એકવાર તેણે સમવસરણમાં બિરાજમાન જિનની પાસે આવીને બાર પર્યદા સમક્ષ જિનને કહ્યું: હે પ્રભુ ! આપની મૂર્તિ પણ સાક્ષાત્ પ્રભુની જેમ ભવ્ય જીવોનું કલ્યાણ કરે છે, એમ હું માનું છું. કારણ કે આનો મને જાત અનુભવ થયો છે. પછી તે જિનસમક્ષ નૃત્ય કરીને સ્વર્ગમાં ગયો. સભાએ ભગવાનને એ દેવની વિગત પૂછી, એટલે ભગવાને તેનો સઘળો વૃત્તાંત કહ્યો. (૨૪૯) (ચૈ.વં.મ.ભા. ગા-૯૦૧)

ભવ્યાણં પુણ હોઈ, ચરિમાવત્તંમિ ચરિમકરણંમિ ।

પાયમનાસાયાણં, સમ્મત્તગુણોવઓગાણં ॥ ૨૫૦ ॥

ભવ્યાનાં પુનર્ભવતિ ચરમાવર્તે ચરમકરણે ।

પ્રાયોડનાશાતનાનાં સમ્યક્ત્વગુણોપયોગાનામ્ ॥ ૨૫૦ ॥..... ૨૫૦

ગાથાર્થ—પ્રાય: ચરમપુદ્ગલપરાવર્તમાં ચરમયથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલા ભવ્યોને પ્રીતિ-ભક્તિ અનુજ્ઞાન હોય. આશાતનાથી રહિત અને સમ્યક્ત્વ ગુણના ઉપયોગવાળા ભવ્ય જીવોને વચનાનુજ્ઞાન હોય. (૨૫૦)

તમ્હા જિણભત્તીસુ, વયણાણદ્ધાણમેવ ગુણહેઝુ ।

તમણાસાયણપહવં, કરિજ્જમાણં ફલોવેયં ॥ ૨૫૧ ॥

તસ્માત્ જિનભક્તિષુ વચનાનુજ્ઞાનમેવ ગુણહેતુઃ ।

તદનાશાતનપ્રભવં ક્રિયમાણં ફલોપેતમ્ ॥ ૨૫૧ ॥..... ૨૫૧

मुत्त १ पुरीसं २ पाणं ३, पाणा ४ सण ५ सयण ६ इत्थि ७ तंबोलं ८ ।
निद्वीवणं ९ च जूयं १०, जूयाइपलोयणं ११ विगहा १२ ॥ २५२ ॥

निष्ठीवनं च द्युतं युकादिप्रलोकनं विकथा ॥ २५२ ॥ २५२

पलहृत्थीकरणं १३ पि हु, पायपसारण १४ परोप्परविवाओ १५ ।
परिहासो १६ मच्छरिया १७, सिंहासणमाडपरिभोगो १८ ॥ २५३ ॥

परिहासो मत्सरिता सिंहासनादिपरिभोगः ॥ २५३ ॥ २५३

केससरीरविभूषण १९, छत्ता २० सि २१ किरीड २२ चमरधरणं २३ च ।
धरणं २४ जुवडहिं सविद्यारहास, २५ खिडुप्पसंगा य २६ ॥ २५४ ॥

धरणं युवतिभिः सविकारहास्यखेलप्रसङ्गाश्च ॥ २५४ ॥ २५४

अकयमुहकोस २७ मलिणं-गवत्थ २७ जिणपूयणापवित्तीए ।

मणसो अणेगयत्तं २९, सच्चित्तदवियाण अविमूयणं ३० ॥ २५५ ॥

अकृतमुखकोशो मलिनाङ्गवस्त्रो जिनपूजाप्रवृत्तौ ।

मनसोऽनेकत्वं सचितद्रव्याणामविमोचनम् ॥ २५५ ॥ २५५

अच्चित्तदविअविओसग्गो ३१ तहणेगसाडियत्त ३२ मवि ।

जिणदंसणे अणंजलि ३३, जिणंमि दिद्धंमि य अपूया ३४ ॥ २५६ ॥

अचित्तद्रव्यव्युत्सर्गस्तथानेकशाटिकत्वमपि ।

जिनदर्शनेऽनञ्जलिर्जिने दृष्टे चापूजा ॥ २५६ ॥ २५६

अहवा अणिट्कसुमेहिं पूयणं ३५ तह अणायरपवित्ती ३६ ।

जिणपडिणीय अणिवारण ३७, चेइयदव्वस्सवेहणामो ३८ ॥ २५७॥

અથવાઽનિષ્કુસુમૈઃ પૂજનં તથાઽનાદપ્રવૃત્તિઃ ।

જિનપ્રત્યનીકાનિવારણં ચૈત્યદ્રવ્યસ્યોપેક્ષણમ્ ॥ ૨૫૭ ॥ ૨૫૭

સડસામત્થિ ઉવાણહ ૩૧, પુવ્વંચિય વંદણાઇપઠ્ઠણં ચ ૪૦ ।

જિણભવણંમિ ઠિયાણં, ચાલીસાસાયણા એઆ ॥ ૨૫૮ ॥

સતિ સામર્થ્યે ઉપાનદ્ પૂર્વમેવ વન્દનાદિપઠ્ઠનં ચ ।

જિનભવને સ્થિતાનાં ચત્વારિંશદાશાતના એતાઃ ॥ ૨૫૮ ॥ ૨૫૮

ગાથાર્થ— ૧. પેશાબ કરવો, ૨. ઝાડો કરવો, ૩. સુરાપાન વગેરે પીણાં પીવા, પાણી પીવું, ૪. જોડા પહેરવા, ૫. ભોજન કરવું, ૬. શયન કરવું, ૭. સ્ત્રીસેવન કરવું, ૮. તંબોલ ખાવું, ૯. થૂંક-શ્લેષ્મ ફેંકવું, ૧૦. જુગાર ખેલવો, ૧૧. શરીર-કપડાં વગેરેમાંથી જૂઓ-માંકડ વગેરે વીણવા, ૧૨. રાજકથાદિ વિકથાઓ (પાપ વાતો) કરવી, ૧૩. પગ સાથે કહેડ બાંધીને કે પલાંઠી વાળીને બેસવું, ૧૪. લાંબા-પહોળા પગ કરીને બેસવું, ૧૫. પરસ્પર વિવાદ (કલહ) કરવો, ૧૬. મશ્કરી કરવી, ૧૭. મત્સર કરવો, ૧૮. મંદિરનાં સિંહાસન-પાટ-પાટલા આદિ પોતાને નામે (અંગત કાર્યમાં) વાપરવાં, ૧૯. મસ્તકના વાળ ઓળવા, ૨૦. શરીરની શોભા કરવી, ૨૧. છત્ર (છત્રી) ધારણ કરવું, ૨૨. હાથમાં ખડ્ગ (શસ્ત્ર) રાખવું, ૨૩. માથે મુકુટ પહેરી રાખવો, ૨૪. પોતાને ચામર વિંઝાવવા, ૨૫. દેવાદારને મંદિરમાંથી પેકડવો કે ત્યાં લાંઘવા બેસવું, ૨૬. યુવતી (સ્ત્રી)ઓ સાથે વિકારપૂર્વક હસવું-બોલવું, ૨૭. ભાંડ જેવા હલકા મનુષ્યના જેવું ખરાબ વર્તન કરવું, ૨૮. મુખકોશ બાંધ્યા વિના પૂજન કરવું, ૨૯. મલિન શરીર-વસ્ત્ર વગેરેથી પૂજન કરવું, ૩૦. મનને પૂજામાં એકાગ્ર નહિ કરતાં ચંચળ કરવું, ૩૧. પુષ્પો વગેરે સચિત્ત વસ્તુઓ શરીરે પહેરી રાખવી, ૩૨. પહેરેલાં અચિત્ત આભૂષણો વગેરે મંદિરે જતાં પહેલાં કે ત્યાં ગયા પછી કાઢી નાખવા, ૩૩. અધિક વસ્ત્રો પહેરવાં, ૩૪. શ્રી જિનપ્રતિમાનાં દર્શન થતાં બે હાથ જોડીને પ્રણામ કરવો નહિ, ૩૫. શ્રી જિનેશ્વરનાં દર્શન કરવા છતાં પૂજા કરવી નહિ, અથવા તો પૂજા કરવાની સંપત્તિ-સામગ્રીની અનુકૂળતા છતાં પૂજા કરવી નહિ, ૩૬. હલકાં પુષ્પ-ચંદન-

કેસર વગેરેથી પૂજન કરવું, ૩૭. પૂજાદિ કાર્યો અનાદરપૂર્વક કરવાં, ૩૮. શ્રી જિનેશ્વરદેવના વિરોધીઓને (સામર્થ્ય છતાં) નિંદાદિ કરતાં અટકાવવા નહિ, ૩૯. ચૈત્યદ્રવ્ય-દેવદ્રવ્યનો નાશ થતો હોય તેમાં પોતાનું સામર્થ્ય અને અધિકાર છતાં ઉપેક્ષા કરવી, ૪૦. પગરખાં પહેરીને ચૈત્યવંદનાદિ કરવું કે સ્તુતિ બોલવી. શ્રી જિનમંદિરમાં રહેલાઓને ઉક્ત કાર્યો કરવાથી ચાલીસ મધ્યમ આશાતનાઓ થાય છે. (૨૫૨-૨૫૩-૨૫૪-૨૫૫-૨૫૬-૨૫૭-૨૫૮)(પ્રવચન સારોદ્ધારાદિ)

તમ્હા સઘ્વપયારેનાસાયણાવજ્જણં જિર્ણિદાણં ।

एसो परमो णेओ, विहिपक्खो सम्मदिट्ठिणं ॥ २५९ ॥

तस्मात् सर्वप्रकारेणाशातनावर्जनं जिनेन्द्राणाम् ।

एष परमो ज्ञेयो विधिपक्षः सम्यग्दृष्टिनाम् ॥ २५९ ॥ ૨૫૯

ગાથાર્થ— તેથી બધી રીતે જિનેશ્વરોની આશાતનાનો ત્યાગ કરવો. સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો માટે આ મુખ્ય વિધિપક્ષ જાણવો. (૨૫૯)

भक्ती १ बहुमाणो २ वण्ण-संजलण ३ आसायणाइ परिहारो ४ ।

पडिणीयसंगवज्जण ५, सइ सामत्थे तयुज्झणणं ६ ॥ २६० ॥

भक्तिबहुमानो वर्णसंज्वलनमाशातनायाः परिहारः ।

प्रत्यनीकसङ्गवर्जनं सति सामर्थ्ये तदुज्जननम् ॥ २६० ॥ ૨૬૦

विहिजुंजण ७, संઠવણ-મવિહિચ્ચાઓ વિહીણ પડિસેવા ૮ ।

સદ્ધાણ્ણ ઇય અઙ્ગુણ-જુત્તો સંપુણ્ણવિહિજુત્તો ॥ ૨૬૧ ॥

વિધિયોજનસંસ્થાપનમવિધિત્યાગો વિધીનાં પ્રતિસેવા ।

શ્રદ્ધયેત્યઘ્ગુણયુક્તઃ સંપૂર્ણવિધિયુક્તઃ ॥ ૨૬૧ ॥ ૨૬૧

ગાથાર્થ— (૧) ભક્તિ, (૨) બહુમાન, (૩) ગુણપ્રશંસા, (૪) આશાતનાનો ત્યાગ, (૫) પ્રતિકૂળ લોકના સંગનો ત્યાગ, (૬) શક્તિ હોય તો પ્રતિકૂળ લોકનો નિગ્રહ કરવો, (૭) આજ્ઞાયોગનું સમ્યક્ધારણ કરવું, અર્થાત્ આજ્ઞાનું સારી રીતે પાલન કરવું, (૮) અવિધિનો ત્યાગ કરવો અને વિધિનું પાલન કરવું. શ્રદ્ધાપૂર્વક આ આઠ ગુણોથી યુક્ત પૂજક સંપૂર્ણ વિધિથી યુક્ત જાણવો. (૨૬૦-૨૬૧)

થોવં કયં સુપત્થં, નીરોગં કુણઙ્ગ જહ સુવિસુદ્ધં ।

તહ વિહિનાણુદ્ધાણં, વિહિયં ભાવિજ્જ અમિયફલં ॥ ૨૬૨ ॥

સ્તોકં કૃતં સુપત્થં નિરોગં કરોતિ તથા સુવિશુદ્ધમ્ ।

તથા વિધિનાઽનુષ્ઠાનં વિહિતં ભવેદમિતફલમ્ ॥ ૨૬૨ ॥ ૨૬૨

ગાથાર્થ— જેમ રોગીને હિતકર એવું ઔષધ વગેરે અત્યંત વિશુદ્ધ હોય તો થોડું પણ લેવાથી રોગીને રોગરહિત કરે છે, તેવી રીતે વિધિપૂર્વક કરેલું અનુષ્ઠાન અમાપ ફળવાળું થાય છે. (૨૬૨)

જમ્હાણુબંધર્હિસા, સમ્મદ્દિટ્ઠિણ તો હવિજ્જતથ્થ ।

તહ તહ હેઝવઓગા, અવિહીએ હુજ્જ ફલચિત્તા ॥ ૨૬૩ ॥

યસ્માદનુબન્ધર્હિસા સમ્યગ્દિટ્ઠિનાં ન ભવેત્ યત્ર ।

તથા તથા હેતુપયોગાદવિધિના ભવેત્ ફલચિત્રા ॥ ૨૬૩ ॥ ૨૬૩

ગાથાર્થ— કારણ કે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને જિનપૂજામાં અનુબંધ હિસા ન હોય. (અવિધિથી પૂજા કરે તો) અવિધિના કારણે તે તે રીતે હેતુ હિસાનું કારણ વિદ્યમાન હોવાથી વિચિત્ર ફળવાળી હેતુ હિસા હોય.

વિશેષાર્થ— અનુબંધ, હેતુ અને સ્વરૂપ એ ત્રણ પ્રકારની હિસામાં અનુબંધહિસા જ મુખ્ય હિસા છે. કેમ કે અનુબંધહિસા સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે. અવિધિથી પૂજા કરનારને પૂજામાં હેતુહિસાના કારણે કર્મબંધ થવા છતાં જિનપૂજામાં થતા શુભાધ્યવસાયથી એનો નાશ થઈ જાય છે. આ વિષે પૂર્વે કૂપનું દષ્ટાંત જણાવ્યું છે. (૨૬૩)

દુદ્ધાણુઓગહરણી, કરણી સમ્મત્તતત્ત્વફલજણણી ।

જા જા સરૂવર્હિસા, ગુણસેણિદલાણનિદ્ધવણી ॥ ૨૬૪ ॥

દુષ્ટાનુયોગહરણી કરણી સમ્યક્તત્ત્વફલજનની ।

યા યા સ્વરૂપર્હિસા ગુણશ્રેણીદલાનાં નિષ્ઠાપની ॥ ૨૬૪ ॥ ૨૬૪

ગાથાર્થ— જિનપૂજામાં જે જે સ્વરૂપ હિસા છે તે તે સ્વરૂપ હિસા અંશુભ કાર્યોના સંબંધને દૂર કરનારી છે, સમ્યક્ત્વ રૂપ તાત્ત્વિક ફળને ઉત્પન્ન કરનારી છે, તથા ગુણશ્રેણિના સમૂહને પૂર્ણ કરનારી છે, અર્થાત્ તેનાથી અનેક ગુણો પ્રગટે છે.

વિશેષાર્થ— ભક્તિથી પૂર્ણ હૃદયવાળા અને પૂજામાં યતનાવાળા શ્રાવકોથી જિનપૂજામાં થતી સ્વરૂપહિંસાથી અહિંસાનું ફળ મળે છે. આ વિષે અધ્યાત્મસાર અધિકાર-૧૨માં કહ્યું છે કે—

સતામસ્યાશ્ચ કસ્યાચિદ્, યતનાભક્તિશાલિનામ્ ।

અનુબન્ધો હ્યહિંસાયા, જિનપૂજાદિકર્મણિ ॥ ૪૮ ॥

“યતના અને ભક્તિથી યુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ શ્રાવકોની જિનપૂજા આદિમાં થઈ જતી કોઈક પ્રકારની હિંસામાં અનુબંધ અહિંસાનો થાય છે.” (૨૬૪)

ણિચ્છયવવહારગયા, ભવ્વજનાણં ચરિત્તજુત્તાણં ।

મણપલ્હાયણજણણી, હિંસાઽહિંસા વિણિદ્દિઢ્ઠા ॥ ૨૬૫ ॥

નિશ્ચયવ્યવહારગતા ભવ્યજનાનાં ચારિત્રયુક્તાનામ્ ।

મનઃપ્રહ્લાદનજનની હિંસાઽહિંસા વિનિર્દિષ્ટા ॥ ૨૬૫ ॥ ૨૬૫

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રમાં જણાવેલી નિશ્ચયહિંસા-અહિંસા અને વ્યવહારહિંસા-અહિંસા ચારિત્રસંપન્ન ભવ્યલોકોના (=સાધુઓના) માનસિક આનંદને ઉત્પન્ન કરે છે.

વિશેષાર્થ— હિંસાની વ્યાખ્યા—

પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા ॥ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર-૭-૮ ॥

પ્રમાદના^૧ યોગે પ્રાણનો વિયોગ એ હિંસા છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયો, મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ એ ત્રણ બળો, શ્વાસોશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રકારના દ્રવ્ય પ્રાણ છે. એ પ્રાણનો પ્રમાદથી વિયોગ કરવો તે હિંસા.

દ્રવ્ય-ભાવહિંસા—

પ્રશ્ન— આ પ્રાણો આત્માથી જુદા છે. પ્રાણોના વિયોગથી આત્માની દિનરાત્ર શતો નથી. તો પછી પ્રાણોના વિયોગમાં અધર્મ=પાપ કેમ લાગે છે ?

૧. પ્રમાદનો અર્થ વિશાળ છે. પણ અહીં મુખ્યત્વે જીવદયા પરિણામના અભાવરૂપ પ્રમાદ વિવક્ષિત છે. પ્રમાદના વિસ્તૃત અર્થ માટે જુઓ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર, અ.૮, સૂ.૧.

ઉત્તર— પ્રાણના વિયોગથી આત્માનો નાશ થતો નથી, પણ આત્માને દુઃખ અવશ્ય થાય છે. પ્રાણના વિયોગથી આત્માને દુઃખ થાય છે માટે જ પ્રાણ વિયોગથી અધર્મ=પાપ લાગે છે. આથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રાણવિયોગ એ જ અધર્મ=પાપ કે હિંસા છે એમ નથી, કિન્તુ અન્યને દુઃખ આપવું એ પણ અધર્મ=હિંસા છે. મુખ્ય હિંસા પણ આ જ છે. પ્રાણ વિયોગ એ ગૌણ હિંસા છે. શાસ્ત્રના શબ્દોમાં કહીએ તો બીજાને દુઃખ આપવું એ નિશ્ચય હિંસા છે અને પ્રાણવિયોગ એ વ્યવહાર હિંસા છે. વ્યવહાર હિંસા નિશ્ચય હિંસાનું કારણ છે માટે તેનાથી પાપ લાગે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દુઃખ આપવું એ ભાવહિંસા છે અને પ્રાણવિયોગ દ્રવ્યહિંસા છે.

બીજી અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-ભાવ હિંસા—

આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો ભાવપ્રાણ છે. વિષય-કષાય આદિ પ્રમાદથી આત્માના ગુણોનો ઘાત પણ હિંસા છે. આત્માના ગુણોનો ઘાત એ ભાવહિંસા છે. આત્માના ગુણોનો ઘાત રૂપ ભાવહિંસાની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય-પ્રાણોનો ઘાત એ દ્રવ્યહિંસા છે. અહીં પણ ભાવહિંસા મુખ્ય છે. આ બંને પ્રકારની હિંસાના સ્વ અને પર એમ બે ભેદ છે. પોતાના આત્માના ગુણોનો ઘાત એ સ્વ ભાવહિંસા અને પરના આત્માના ગુણોના ઘાતમાં નિમિત્ત બનવું એ પર ભાવહિંસા છે, અર્થાત્ પોતે રાગ-દ્વેષ કરવા એ સ્વ ભાવહિંસા છે. બીજાને રાગ-દ્વેષ થવામાં નિમિત્ત બનવું એ પર ભાવહિંસા છે. ઐર આદિથી પોતાના દ્રવ્યપ્રાણોનો ઘાત એ સ્વદ્રવ્યહિંસા અને પરના દ્રવ્ય પ્રાણોનો ઘાત કરવો એ પર દ્રવ્યહિંસા છે.

પર દ્રવ્યહિંસાના ત્રણ ભેદો—

અન્યના દ્રવ્ય પ્રાણના ઘાત રૂપ હિંસાને બીજી રીતે વિચારતાં હિંસાના દ્રવ્ય, ભાવ અને દ્રવ્ય-ભાવ એમ ત્રણ ભેદો છે. આ સૂત્રમાં કરેલી હિંસાની વ્યાખ્યા દ્રવ્ય-ભાવ હિંસાની છે. કેવળ પ્રાણ વ્યપરોપણ=પ્રાણવધ એ દ્રવ્ય હિંસા છે, કેવળ પ્રમત્તયોગ=અસાવધાની એ ભાવ હિંસા છે. પ્રમાદ અને પ્રાણવિયોગ એ બંનેનો સમયોગ એ દ્રવ્ય-ભાવ હિંસા છે. જ્યાં પ્રમાદના યોગે પ્રાણવિયોગ થાય છે ત્યાં દ્રવ્ય અને ભાવ એ ઉભય હિંસા છે. જ્યાં પ્રમાદ નથી છતાં પ્રાણવિયોગ થઈ જાય, ત્યાં કેવળ

દ્રવ્યહિંસા છે. જ્યાં પ્રાણવિયોગ નથી, પણ પ્રમાદ છે, ત્યાં કેવળ ભાવહિંસા છે. અહીં ભાવહિંસાની મુખ્યતા છે. પ્રમાદ=અસાવધાની એ ભાવહિંસા છે. આથી અહિંસાના પાલન માટે સાધકે સદા અપ્રમત્ત=સાવધાન રહેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન— ઉપરોક્ત ત્રણ પ્રકારની હિંસામાં કયા કયા જીવોને કઈ કઈ હિંસા સંભવે છે ?

ઉત્તર— (૧) જ્યારે કોઈ જીવ પ્રાણવધ કરવા પ્રયત્ન કરે પણ તેમાં નિષ્ફળ નીવડે ત્યારે માત્ર ભાવહિંસા હોય છે. દા.ત. શિકારી હરણને તાકીને બાણ મારે, પણ હરણને બાણ ન વાગવાથી હરણ બચી જાય. અહીં દ્રવ્યપ્રાણનો વિયોગ ન હોવાથી દ્રવ્યહિંસા નથી. પણ પ્રમાદ=જીવ રક્ષાના પરિણામનો અભાવ હોવાથી ભાવહિંસા છે. એ પ્રમાણે અંધારામાં દોરડાને સર્પ માની મારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં માત્ર ભાવ હિંસા થાય છે. આ બે દૃષ્ટાંતોમાં હિંસા માટે કાયાથી પ્રયત્ન કર્યો, પણ નિષ્ફળતા મળવાથી માત્ર ભાવહિંસા થઈ એ વિચાર્યું. જ્યારે કોઈ ક્રોધાવેશમાં આવીને અન્યને ગમે તેવાં હિંસાત્મક વચનો બોલે છે, મૃત્યુ માટે શ્રાપ આપે છે, ત્યારે પણ ભાવહિંસા થાય છે. હજી આગળ વધી વિચારીએ તો જણાશે કે હિંસા માટે કાચિક પ્રયત્ન અને વચન પ્રયોગ વિના માત્ર મનમાં હિંસાના વિચારથી ભાવહિંસા થાય છે. જેમ કે તંદુલ મત્સ્ય. આ મત્સ્ય તંદુલના (=ચોખાના) દાણા જેવડો હોય છે. માટે તેને તંદુલ મત્સ્ય કહેવામાં આવે છે. તે મહામત્સ્યની આંખની પાંપણમાં ઉત્ત્ર ન થાય છે. મહામત્સ્ય કેટલાંક માછલાં ગળી જાય છે ત્યારે તેની સાથે થોડુંક પાણી પણ તેના મુખમાં દાખલ થઈ જાય છે. આ પાણીને તે બહાર કાઢે છે ત્યારે પાણીની સાથે દાંતોની પોલાણમાંથી કેટલાંક નાનાં નાનાં માછલાં પણ બહાર નીકળી જાય છે. આ જોઈને તંદુલ મત્સ્ય વિચારે છે કે હું મહામત્સ્ય હોઉં તો એક પણ માછલાને આવી રીતે નીકળવા ન દઉં, સઘળાં માછલાઓનું ભક્ષણ કરી જાઉં. આવા દારુણ હિંસાના અધ્યવસાયથી તે સતત ભાવહિંસા કર્યા કરે છે, અને માત્ર અંતર્મુહૂર્ત જેટલા આયુષ્યમાં સાતમી નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે. હજી

સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી ભાવહિંસાને વિચારીએ. હિંસા માટે કાયાથી પ્રયત્ન ન કરે, વચનથી બોલે નહિ અને મનમાં વિચારણા ન કરે તો પણ જો આત્મામાં જીવરક્ષાના પરિણામ ન હોય તો ભાવહિંસા થાય છે. આથી જીવરક્ષાના પરિણામ રહિત સર્વ જીવો સદા ભાવહિંસાનું પાપ બાંધે છે.

(૨) રક્ષાના પરિણામથી રહિત જીવ જ્યારે પ્રાણવધ કરે છે ત્યારે દ્રવ્ય-ભાવ હિંસા કરે છે.

(૩) ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ જે સાધક હિંસાની સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યા સમજે છે અને હિંસાથી સર્વથા નિવૃત્ત થઈ જવાની તીવ્ર ઈચ્છા રાખે છે, છતાં સંયોગોની વિપરીતતાથી સર્વથા હિંસાથી નિવૃત્ત થઈ શકતો નથી, તે સાધકથી દુભાતા દિલે થતી જીવન નિર્વાહ માટે અનિવાર્ય હિંસા દ્રવ્યહિંસા છે. આમ સંસારમાં રહેલા મનુષ્યોમાં ત્રણે પ્રકારની હિંસા સંભવે છે.

(૪) સંસારત્યાગી અપ્રમત્ત મુનિથી સંયોગવશાત્ થઈ જતી હિંસા દ્રવ્યહિંસા છે. જેમ કે—અપ્રમત્તભાવે યુગપ્રમાણ દૃષ્ટિ રાખીને જઈ રહેલ મુનિના પગ નીચે અકસ્માત્ કોઈ જીવ આવી જાય અને મૃત્યુ પામે તો એ દ્રવ્યહિંસા છે. કારણ કે મુનિ અપ્રમત્ત છે. તેમનું મન જીવોને બચાવવાના જ ધ્યાનમાં છે. છતાં સંયોગ એવો છે કે જીવ બચાવી શકાતો નથી. તેવા પ્રકારના રોગ આદિ પ્રબળ કારણો ઉપસ્થિત થતાં દુભાતા હૃદયે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ ઔષધસેવન આદિમાં થતી હિંસા પણ દ્રવ્યહિંસા છે. સંસાર ત્યાગી મુનિ જો પ્રમાદ કરે=જીવ રક્ષા તરફ લક્ષ્ય ન રાખે તો પ્રાણવિયોગ રૂપ દ્રવ્યહિંસા ન થવા છતાં ભાવહિંસા અવશ્ય થાય છે, અને જ્યારે પ્રમાદની સાથે પ્રાણવિયોગ પણ થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય-ભાવ હિંસા થાય છે. આમ અપેક્ષાએ ગૃહસ્થાવાસના ત્યાગી મુનિઓમાં પણ ત્રણે પ્રકારની હિંસા સંભવિત છે.

અહીં સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચારવામાં આવે તો જણાશે કે જેમ મોટા ભાગના ગૃહસ્થોમાં સદા ભાવહિંસા હોય છે તેમ સાધુઓમાં સદા દ્રવ્ય હિંસા હોય છે. કારણ કે શ્વાસોચ્છવાસ, હાથ-પગ પ્રસારણ આદિથી સૂક્ષ્મ વાયુકાયના જીવોની હિંસા થયા કરે છે. પોતે અપ્રમત્ત હોવા છતાં આ હિંસાનો પરિહાર અશક્ય છે. આવી દ્રવ્યહિંસા ૧૩મા ગુણસ્થાનક સુધી હોય છે. ૧૪મા

ગુણસ્થાને રહેલા તથા સિદ્ધ જીવો દ્રવ્ય અને ભાવ બંને પ્રકારની હિંસાથી રહિત છે. (તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર અ.૭ સૂત્ર-૮ના વિવેચનમાંથી ઉદ્ઘૃત)

ઋજુસૂત્રનય બાહ્યહિંસાની ક્રિયાના કાળમાં પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા માનતો નથી, પરંતુ હિંસાની પરિણતિના કાળમાં જ પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા માને છે. આથી જ એકેન્દ્રિય જીવોમાં હિંસાની પરિણતિ હોવાને કારણે પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા ઋજુસૂત્રનય સ્વીકારે છે, અને અપ્રમત્ત મુનિથી કોઈના પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ ત્યાં પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા ઋજુસૂત્રનય માનતો નથી અને તેમાં યુક્તિ આપે છે કે પુણ્ય અને પાપકર્મના ઉપાદાન અને અનુપાદાનનું અધ્યવસાયનું અનુરોધીપણું છે, પણ ક્રિયાનું અનુરોધીપણું નથી. અર્થાત્, તમારો અધ્યવસાય હોય તેને અનુરૂપ જ પુણ્ય અને પાપકર્મનું ઉપાદાન અને અનુપાદાન થાય છે, પરંતુ જેવી બાહ્ય આચરણા હોય તેને અનુરૂપ પુણ્ય-પાપકર્મ બંધાતું નથી. અને તેની જ પુષ્ટિ કરતાં કહે છે કે, અન્યથાપરિણતિમાં નહિ; અર્થાત્ બાહ્ય રીતે કદાચ તેવા પ્રકારની ક્રિયા દેખાતી હોય, પરંતુ પરિણતિ અન્યથા વર્તતી હોય, તો તે બાહ્ય ક્રિયાને અનુસારે પુણ્ય-પાપ બંધાતું નથી. આથી જ અપ્રમત્ત મુનિને કદાચ બાહ્ય ક્રિયાથી હિંસાની પ્રાપ્તિ હોય તો પણ અન્યથાપરિણતિ હોવાને કારણે, હિંસાને અનુકૂળ પાપકર્મનું ઉપાદાન થતું નથી. તેથી ઋજુસૂત્રનય હિંસાની પરિણતિના કાળમાં જ પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા કહે છે.

અહીં વિશેષ એ છે કે, વ્યવહારનય ક્રિયાને અનુસારે પુણ્ય અને પાપકર્મનો બંધ સ્વીકારે છે. તેથી વ્યવહારનયના નિરાકરણ માટે ઋજુસૂત્રનય કહે છે કે, અધ્યવસાયને અનુરૂપ પુણ્ય કે પાપકર્મનો બંધ થાય છે; તેથી વ્યવહારનયને માન્ય પુણ્ય કે પાપકર્મની ક્રિયા હોવા છતાં અન્યથા પરિણતિ હોય, અર્થાત્ પુણ્ય કે પાપની ક્રિયાથી વિપરીત પ્રકારનો અધ્યવસાય હોય, તો પુણ્ય કે પાપને અનુરૂપ ક્રિયા હોવા છતાં પણ કર્મબંધ થતો નથી.

નિશ્ચયનયને અવલંબન કરનારા ઋષિઓને બાહ્ય આચરણા પ્રમાણભૂત નથી, પરંતુ પારિણામિકભાવ અર્થાત્ શુદ્ધ-અશુદ્ધ ચિત્તના પરિણામરૂપ

પારિણામિકભાવ, પ્રમાણભૂત છે. કેમ કે પારિણામિકભાવને અનુરૂપ કર્મના બંધનો અને કર્મના અબંધનો સંભવ છે અને પ્રાણાતિપાતના અધ્યવસાયને આશ્રયીને જ પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા થાય છે. આજ વચનને આશ્રયીને આવશ્યકમાં “આત્મા જ અહિંસા છે અને આત્મા જ હિંસા છે એ પ્રમાણે આ નિશ્ચયનય છે” એવું સૂત્ર પ્રવર્તેલ છે.

(પંડિત પ્રવિણભાઈ ખીમજી મોતા કૃત પ્રતિમાશતકના વિવેચનમાંથી સાભાર ઉદ્ધત). (૨૬૫)

જોયકિરિયાફલાણં, વંચગયા ઇત્ય હોઙ કિરિયાણ .

ચઙગઙમગ્ગપવટ્ટણ-કિરિયાઙહિંસા વિ સા હિંસા ॥ ૨૬૬ ॥

યોગક્રિયાફલયોર્વજ્ઞનતાઽત્ર ભવતિ ક્રિયાયાઃ ।

ચતુર્ગતિગમનપ્રવર્તનક્રિયાઙહિંસાઽપિ સા હિંસા ॥ ૨૬૬ ॥ ૨૬૬

ગાથાર્થ— મન-વચન-કાયારૂપ યોગની ક્રિયા અને તેનું ફળ એ બેમાં ક્રિયાની છેતરામણી છે, અર્થાત્ બાહ્યક્રિયા પ્રમાણે ફળ મળતું નથી. (તેથી જ) ચાર ગતિઓમાં જવાનું=ભટકવાનું થાય તેવી ક્રિયામાં બાહ્યથી અહિંસા હોવા છતાં=હિંસા ન દેખાતી હોવા છતાં તે હિંસા જ છે.

વિશેષાર્થ— શિકારી પક્ષીઓ માટે જુવારના દાણા વગેરે ચણ નાંખવાની ક્રિયા કરે છે, ત્યારે બાહ્યથી દયા=અહિંસા દેખાતી હોવા છતાં પરમાર્થથી હિંસા જ છે. કારણ કે અંતરમાં એ રીતે પક્ષીઓને ફસાવી મારી નાખવાનો જ પરિણામ રહેલો હોય છે. અહીં ક્રિયા અહિંસાની હોવા છતાં ફળ હિંસાનું મળે છે. મુનિઓ નદી ઉતરે છે ત્યારે બાહ્યક્રિયા હિંસાવાળી હોવા છતાં ફળ અહિંસાનું મળે છે. આમ બાહ્યક્રિયા પ્રમાણે ફળ મળતું નથી.

સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વગેરે જીવો જીવને મારવાની ક્રિયા ન કરતા હોવા છતાં હિંસાનો પરિણામ રહેલો હોવાથી તેમને હિંસાજન્ય કર્મબંધ થાય જ છે. ભક્તિથી યતનાપૂર્વક પૂજા કરનાર માણસ પૂજામાં બાહ્યથી હિંસા કરતો દેખાતો હોવા છતાં હિંસાના પરિણામ ન હોવાથી તેને હિંસાજન્ય કર્મબંધ ન થાય. (૨૬૬)

एवं सव्वद्वाणे, सदणुद्वाणे तद्वा विसेसेण ।

दव्वत्थयभावत्थय-करणं चरणाइयाणं च ॥ २६७ ॥

एवं सर्वस्थाने सदनुष्ठाने तथा विशेषेण ।

द्रव्यસ્તવभावસ્તવकरणं चरणादिकानां च ॥ २६७ ॥ २६७

ગાથાર્થ— સર્વ સ્થળે આ પ્રમાણે સમજવું અને સદનુષ્ઠાનમાં વિશેષથી આ પ્રમાણે સમજવું. દ્રવ્યસ્તવ-ભાવસ્તવની અને ચારિત્ર આદિની ક્રિયા પણ આ પ્રમાણે જાણવી, અર્થાત્ આ બધામાં પરિણામ પ્રમાણે ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ સમજવું. (૨૬૭)

जीयं धम्मो कण्णो, भत्ती सव्वत्थ उचियपडिवत्ती ।

जिणपडिमाणं पूया, विण्णेया परित्तभवजणणी ॥ २६८ ॥

जीतं धर्मः कल्पो भक्तिः सर्वत्रोचितप्रतिपत्तिः ।

जिनप्रतिमानां पूजा विज्ञेया परित्तभवजननी ॥ २६८ ॥ २६८

ગાથાર્થ— જિનપૂજા આચાર છે, ધર્મ છે, શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાન છે અને સર્વસ્થળે ઉચિતનો સ્વીકાર છે, અર્થાત્ જિનપૂજા કરવાથી ઉચિતનો સ્વીકાર થાય છે. જિનપ્રતિમાઓની પૂજા ભવને પરિમિત કરનારી જાણવી. (૨૬૮)

चेइय पडिमा बिबं, आणा संसारपयणुकाऽऽरुग्गा ।

तह बोहिलाहजणणी, अमियफला अमयकिरियाभा ॥ २६९ ॥

चैत्यं प्रतिमा बिम्बमाज्ञा संसारप्रतनुकाऽऽरोग्याः ।

तथा बोधिलाभजननी अमितफलाऽमृतक्रियाऽऽभा ॥ २६९ ॥ २६९

ગાથાર્થ— ચૈત્ય, પ્રતિમા અને બિંબ એ ત્રણે શબ્દો એકાર્થવાળા છે. જિનાશ્ના સંસારને પરિમિત કરે છે, ભાવ આરોગ્યને કરે છે, બોધિલાભને કરે છે, અમાપ ફળવાળી છે અને અમૃતક્રિયા તુલ્ય છે, અર્થાત્ જેમ અમૃતને પીવાથી માણસ અમર (=દીર્ઘાયુ) બની જાય છે. તેમ જિનપૂજા કરવાથી પૂજક અમર (=મરણ રહિત) બની જાય. (૨૬૯)

दव्वत्थयभावत्थय-इच्चाईभेयओ मुणेयव्वा ।

पूयापयपज्जाया, सुहजोयफलाण संपुत्रा ॥ २७० ॥

દ્રવ્યસ્તવભાવસ્તવેત્યાદિભેદતો જ્ઞાતવ્યાઃ ।

પૂજાપદપર્યાયાઃ શુભયોગફલાનાં સંપૂર્ણા ॥ ૨૭૦ ॥ ૨૭૦

ગાથાર્થ— દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ વગેરે પ્રકારોથી પૂજાપદના (=પૂજા શબ્દના) પર્યાયો જાણવા, અર્થાત્ દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ વગેરે શબ્દો પૂજા શબ્દના એકાર્થ વાચક છે. પૂજા શુભયોગ અને શુભફળોથી સંપૂર્ણ છે, અર્થાત્ પૂજાથી યોગો શુભ થાય છે, અને શુભ ફળોની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૨૭૦)

ચરિમાવત્તપવત્તે જીવે, મર્ગાણુસારિણી કિરિયા ।

હુજ્જા જત્થ ફલઢ્ઢા, તત્થેમા પવરપુણ્ણફલા ॥ ૨૭૧ ॥

ચરમાવર્તપ્રવૃત્તે જીવે માર્ગાણુસારિણી ક્રિયા ।

ખવેદ્ યત્ર ફલાઢ્ઢયા તત્રેયં પ્રવરપૂર્ણફલા ॥ ૨૭૧ ॥ ૨૭૧

ગાથાર્થ— ચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત પ્રવૃત્ત થયે છતે જીવમાં મોક્ષમાર્ગને અનુસરનારી ક્રિયા હોય. જે કાળે ક્રિયા ફળથી યુક્ત બને તે કાળે પૂજા શ્રેષ્ઠ ફળવાળી બને. (૨૭૧)

સંપત્તે સમ્મત્તે, તત્થેમા બોહિસાહિણી પરમા ।

મળપલ્હાયણજળણી, અગણ્ણકારુણ્ણણિહિતુલ્લ ॥ ૨૭૨ ॥

સંપ્રાપ્તે સમ્યક્ત્વે તત્રેયં બોધિસાધિની પરમા ।

મનઃપ્રહ્લાદનજનની અગણ્યકારુણ્યનિધિતુલ્યા ॥ ૨૭૨ ॥ ૨૭૨

ગાથાર્થ— બોધિને સાધનારી પૂજા ચરમાવર્તમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે ઉત્કૃષ્ટ હોય એથી માનસિક આનંદ ઉત્પન્ન કરે અને અગણિત કરુણાના નિધાન તુલ્ય હોય, અર્થાત્ પૂજકમાં કરુણા ઘણી હોય.

વિશેષાર્થ— સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતાં જીવ વિવેક સંપન્ન બને છે. તેથી એને લોકોત્તમ આ ભગવાનની પૂજાથી હું આ સંસાર સાગરને તરું એવી સ્વકરુણા હોય છે. તથા હું એ રીતે પ્રભુ પૂજા કરું કે જેથી જગતના જીવોને પણ ભગવાન પ્રત્યે બહુમાન ભાવ પેદા થાય એવો ભાવ હોય છે. આ ભાવ જગતના જીવોના હિતની ચિંતારૂપ હોવાથી મૈત્રીભાવરૂપ છે. જ્યાં મૈત્રીભાવ હોય ત્યાં કરુણા પણ અવશ્ય હોય. આમ પૂજાથી

પૈત્રી આદિ ભાવ પ્રગટે છે. માટે અહીં પૂજાને અગણિત કરુણાના નિધાન તુલ્ય કહી છે. (૨૭૨)

કલ્યાણફલોવેયા, ચરિત્તભાવંમિ અત્તભાવપરા ।

પવચણસારા પરમા, ભાવત્થયનામનિમ્માણા ॥ ૨૭૩ ॥

કલ્યાણફલોપેતા ચરિત્રભાવે આત્મભાવપરા ।

પ્રવચનસારા પરમા ભાવસ્તવનામનિર્માણા ॥ ૨૭૩ ॥ ૨૭૩

ગાથાર્થ— ચારિત્રભાવમાં થતી પૂજા આત્મકલ્યાણરૂપ ફળથી યુક્ત, આત્મભાવમાં તત્પર, પ્રવચનના સારવાળી અને ઉત્કૃષ્ટ છે. આ પૂજાનું ભાવસ્તવ એવું નામ છે.

વિશેષાર્થ— ચારિત્રભાવમાં થતી પૂજાથી આત્મકલ્યાણ વિશેષરૂપે થાય છે. માટે અહીં આત્મકલ્યાણરૂપ ફળથી યુક્ત એમ કહ્યું છે. ચારિત્રી સાધુ પોતાના સ્વભાવમાં રમનારો હોય, આથી અહીં આત્મભાવમાં તત્પર એમ કહ્યું છે. પરમાર્થથી ચારિત્ર સારભૂત છે. દર્શન-જ્ઞાન તો ચારિત્રના અંગ છે. મોક્ષાર્થીએ સારને મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (પંચવસ્તુ-૪૮૭) આમ ચારિત્ર સારભૂત છે. માટે અહીં “પ્રવચનના સારવાળી” એમ કહ્યું છે.

અહીં ક્રમશઃ ત્રણ પૂજા કહી છે. ૨૭૧મી ગાથામાં માર્ગાનુસારી એવા અપુનર્બંધક વગેરે જીવોની પૂજા કહી છે. ૨૭૨મી ગાથામાં સમ્યગ્દષ્ટિની પૂજા કહી છે. ૨૭૩મી ગાથામાં ચારિત્રીની પૂજા કહી છે. માર્ગાનુસારીની પૂજાથી સમ્યગ્દષ્ટિની પૂજા ઉત્તમ છે. સમ્યગ્દષ્ટિની પૂજાથી ચારિત્રીની પૂજા ઉત્તમ છે. (૨૭૩)

જત્થ ગુણે જાવડયા, જોયા જંજિજ્જાણ ગુણઢેહિં ।

અભ્મત્થજોગજુત્તા, ગુરુગુરુગુણગણભૂયા ॥ ૨૭૪ ॥

યત્ર ગુણે યાવતિકા યોગા યોજ્યન્તે ગુણાદ્યૈઃ ।

અધ્યસ્તયોગયુક્તા ગુરુગુરુગુણગણભૂતાઃ ॥ ૨૭૪ ॥ ૨૭૪

ગાથાર્થ— ગુણસંપન્ન જીવોથી જે ગુણમાં જેટલા યોગો જોડાવાય છે, અભ્યસ્ત (=વારંવાર જોડાયેલા) યોગોથી યુક્ત તેટલા યોગો ઉત્કૃષ્ટ મહાન ગુણોના સમૂહથી પારમાર્થિક થાય છે.

વિશેષાર્થ— અહીં ભાવાર્થ આ છે—કોઈ પણ ગુણમાં વારંવાર મન-વચન-કાયાના યોગોને જોડવાથી એ યોગોનો અભ્યાસ થાય છે. યોગોના અભ્યાસથી એ ગુણોની વૃદ્ધિ થવા સાથે અન્ય ગુણો પણ પ્રગટે છે. આથી સમય જતાં અનેક ઉત્કૃષ્ટ મહાન ગુણો પ્રગટે છે. આમ ગુણમાં યોગોના અભ્યાસથી ઉત્કૃષ્ટ અન્ય ગુણો પ્રગટતા હોવાથી એ યોગો ઉત્કૃષ્ટ મહાન ગુણોના સમૂહથી પારમાર્થિક=સાચા થાય છે. જે યોગોથી ગુણો પ્રગટે તે યોગો સાચા છે. જે યોગોથી ગુણો ન પ્રગટે તે યોગો સાચા નથી. માટે યોગોને સાચા બનાવવા હોય તો ગુણસંપન્ન જીવોએ કોઈ પણ ગુણમાં યોગોને જોડવા જોઈએ. એમ અહીં સૂચન કર્યું છે. પૂજા એ ગુણ છે. તેથી એ ગુણમાં યોગોને જોડવાથી અનેક ઉત્કૃષ્ટ મહાન ગુણો પ્રગટે છે, એવો અહીં ભાવાર્થ છે. (૨૭૪)

ભાવત્યઓ મુનીણં, જહુત્તઆણાપરાણ ભાવળયા ।

દ્રવ્યત્યઓવિ પઢમં, ગિહીણ ભાવત્યઓ દેસા ॥ ૨૭૫ ॥

ભાવસ્તવો મુનીનાં યથોક્તાજ્ઞાપરાણાં ભાવળયા ।

દ્રવ્યસ્તવોઽપિ પ્રથમં ગૃહિણાં ભાવસ્તવો દેશાત્ ॥ ૨૭૫ ॥ ૨૭૫

ગાથાર્થ— શાસ્ત્રોક્ત આજ્ઞાના પાલનમાં તત્પર મુનિઓને મુખ્યપણે ભાવસ્તવ હોય, ભાવનાથી દ્રવ્યસ્તવ પણ હોય, ગૃહસ્થોને મુખ્યતયા દ્રવ્યસ્તવ હોય. દેશથી ભાવસ્તવ પણ હોય.

વિશેષાર્થ— ચારિત્રનો સ્વીકાર ભાવસ્તવ છે. પુષ્પપૂજા વગેરે ભાવસ્તવનું કારણ હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ છે. સાધુઓને મુખ્યપણે ભાવસ્તવ હોય છે. આમ છતાં ભાવનાથી દ્રવ્યસ્તવ હોય છે. “અરિહંત ચેઈઆણં” સૂત્રમાં સાધુને પણ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કહ્યો છે. પૂજન અને સત્કાર દ્રવ્યસ્તવ છે. પુષ્પમાળા આદિથી થતી પૂજા પૂજન છે. શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર આદિથી થતી પૂજા સત્કાર છે. શાસ્ત્રમાં સાધુને દ્રવ્યસ્તવરૂપ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું કહ્યું હોવાથી સાધુઓને ભાવના દ્વારા=અનુમોદના દ્વારા દ્રવ્યસ્તવ પણ હોય. ગૃહસ્થોને મુખ્યપણે દ્રવ્યસ્તવ હોય. આમ છતાં દેશવિરતિના પાલનથી અલ્પ ભાવસ્તવ પણ હોય. તથા ચારિત્રની ભાવના અને અનુમોદના

આદિથી પણ ગૃહસ્થોને ભાવસ્તવ હોય. આમ ભાવસ્તવ અને દ્રવ્યસ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા છે. (૨૭૫)

ભાવચ્ચળમુગ્ધાવિહારયા ય દવ્વચ્ચળં તુ જિણપૂયા ।

ભાવચ્ચળાઠ મદ્દો, હવિજ્જ દવ્વચ્ચળુજ્જુત્તો ॥ ૨૭૬ ॥

ભાવાર્ચનમુગ્ધાવિહારતા ચ દ્રવ્યાર્ચનં તુ જિણપૂજા ।

ભાવાર્ચનાદ્ ભ્રષ્ટો ભવેદ્ દ્રવ્યાર્ચનોદ્યુક્તઃ ॥ ૨૭૬ ॥ ૨૭૬

ગાથાર્થ— ઉગ્રવિહાર ભાવપૂજા=ભાવસ્તવ છે. જિનપૂજા=દ્રવ્યસ્તવ છે. જે ભાવસ્તવથી ભ્રષ્ટ હોય તે દ્રવ્યસ્તવમાં ઉદ્યમી બને.

વિશેષાર્થ— વિહાર એટલે સાધુઓના આચારો. પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે સાધુઓના આચારોનું પાલન કરવું તે ઉગ્રવિહાર છે. (સંયમમાં હાનિ થાય તેવા લાંબા લાંબા વિહાર ઉગ્રવિહાર નથી.) ભાવસ્તવથી ભ્રષ્ટ=ભાવસ્તવ કરવા માટે અસમર્થ. ગૃહસ્થ ભાવસ્તવ કરવા માટે અસમર્થ હોવાથી દ્રવ્યસ્તવમાં ઉદ્યમી બને. (૨૭૬)

સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ

જો પુણ મુણિવેસધરો, કેવલર્લિંગેણ વિક્કિકલ્પપરો ।

દવ્વત્થઓ ન તત્સ ય, ડચ્ચિઓ ચિંસા પવયણસ્સ ॥ ૨૭૭ ॥

યઃ પુનઃ મુનિવેષધરઃ કેવલર્લિંગેણ વૃત્તિકલ્પપરઃ ।

દ્રવ્યસ્તવો ન તસ્ય ચોચિતઃ ચિંસા પ્રવચનસ્ય ॥ ૨૭૭ ॥ ૨૭૭

ગાથાર્થ— પણ જે કેવળ સાધુવેષથી આજીવિકા મેળવવા આચારો પાળે છે, સાધુવેષધારી તેને દ્રવ્યસ્તવ યોગ્ય નથી. તે દ્રવ્યસ્તવ કરે તો શાસનની નિંદા થાય. (૨૭૭)

સામાચારિં કલ્પં, મગ્ગં પવયણપભાવણાદયં ।

તેહિં સવ્વં ધણિયં, લૂસિયં બોહિવસયણં ॥ ૨૭૮ ॥

સામાચારીં કલ્પં માર્ગં પ્રવચનપ્રભાવનાદિકમ્ ।

તૈઃ સર્વં ધણિયં લૂષિતં બોધિવસયણમ્ ॥ ૨૭૮ ॥ ૨૭૮

ગાથાર્થ— તેમણે (=દ્રવ્યસ્તવ કરનારા સાધુવેષધારીઓએ) સાધુની સામાચારી, સાધુના આચારો, મોક્ષમાર્ગ, પ્રવચનની પ્રભાવના વગેરે અને શ્રેષ્ઠ બોધિરત્ન આ બધાનો અત્યંત વિનાશ કર્યો છે.

વિશેષાર્થ— ગાથામાં કર્મણિ પ્રયોગ હોવાથી સામાચારી વગેરે ત્રણ શબ્દો પ્રથમા વિભક્તિમાં હોવા જોઈએ. પણ પ્રાકૃત હોવાથી ચાલે. (૨૭૮)

જઇ ચરિતં નો સક્કો, સુદ્ધં જઈલિંગમહવ પૂયટ્ટી ।

તો ગિહિલિંગં ગિણહે, નો લિંગી પૂયણારિહો ॥ ૨૭૯ ॥

યદિ ચરિતું ન શક્ય: શુદ્ધં યતિલિંગમથવા પૂજાર્થી ।

તતો ગૃહિલિંગં ગૃહીત નો લિંગી પૂજનાર્હક: ॥ ૨૭૯ ॥ ૨૭૯

ગાથાર્થ— જો સાધુના શુદ્ધ આચારોને પાળવા સમર્થ નથી અથવા પૂજાનો અર્થી છે તો ગૃહસ્થવેષને ધારણ કરે. કેવળ સાધુવેષધારી જિનપૂજ કરવાને માટે યોગ્ય નથી. (૨૭૯)

લિંગીહિં પરિગ્રહીયં જઇ જિણચેડયમવજ્જમહ સાહુ ।

તસ્સુદ્ધરણાઙ્કણ, દાવિજ્જા ણેવ ઝવણસો ॥ ૨૮૦ ॥

લિંગિભિ: પરિગ્રહીતં યદિ જિનચૈત્યમનવદ્યમથ સાધુ: ।

તસ્યોદ્ધરણાદિકૃતે દાપયેદ નૈવોપદેશ: ॥ ૨૮૦ ॥ ૨૮૦

ગાથાર્થ— જો નિર્દોષ જિનમંદિરને સાધુવેષધારીઓએ ગ્રહણ કર્યું હોય=પોતાના કબજામાં રાખ્યું હોય તો સાધુ તેના ઉદ્ધાર આદિ માટે ઉપદેશ ન અપાવે.

વિશેષાર્થ— સાધુ પોતે તો ઉપદેશ ન આપે, કિંતુ બીજા દ્વારા પણ ઉપદેશ ન અપાવે. (૨૮૦)

ચેડયવાસિવિસિદ્ધં,^૧ જિણાઝ્લં જઇવિ તહવિ સાવજ્જં ।

કમલપ્પહેણ તમ્હા, આયરિયેણિત્થ દિદ્ધંતં ॥ ૨૮૧ ॥

ચૈત્યવાસિવિશિષ્ટં જિનકુલં યદ્યપિ તથાપિ સાવદ્યમ્ ।

કમલપ્રભેણ તસ્માદાચાર્યેણ ડત્ત દૃષ્ટાન્તમ્ ॥ ૨૮૧ ॥ ૨૮૧

ગાથાર્થ— ચૈત્યવાસીઓથી યુક્ત (=ચૈત્યવાસીઓએ પોતાના કબજામાં કરેલું) જિનમંદિર જો કે જિનમંદિર છે તો પણ પાપયુક્ત છે. આ વિષે કમલપ્રભાચાર્યનું દેષ્ટાંત છે.

૧. એ છઠ્ઠ સમાણા એ નિયમથી અહીં જ ના સ્થાને જા થયેલ છે.

વિશેષાર્થ— કમલપ્રભ આચાર્યનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કમલપ્રભાચાર્ય (સાવધાચાર્ય)નું દૃષ્ટાંત

આ ઋષભ વગેરે તીર્થંકરોની ચોવીશીથી અનંતકાળ પહેલાં થઈ ગયેલી ચોવીશીમાં મારા જેવા સાતહાથની કાયાવાળા ધર્મશ્રી નામના છેલ્લા તીર્થંકર થયા. તે તીર્થંકરના શાસનમાં સાત આશ્ચર્યો થયા. તેમાં અસંયતોની પૂજા શરૂ થતાં શ્રાવકો પાસેથી લીધેલા ધનથી અસંયતોએ પોતપોતાનાં મંદિરો બંધાવ્યાં. એ મંદિરોની સાર-સંભાળ માટે મંદિરની પાસે મકાન બનાવીને તેમાં રહેવા લાગ્યા. આથી તે અસંયતો 'ચૈત્યવાસી' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. તે વખતે કુવલયપ્રભ નામના સાધુ હતા. તેમની શરીરકાંતિ મરકતરત્ન જેવી હતી. તે મહાતપસ્વી અને ઉગ્રવિહારી હતા.

શિષ્યગણથી પરિવરેલા તે જ્યાં ચૈત્યવાસીઓ હતા ત્યાં પધાર્યા. ચૈત્યવાસીઓએ તેમને વંદન કરીને કહ્યું: તમે વર્ષાકાળમાં એક ચોમાસું અહીં રહો. જેથી તમારી આજ્ઞાથી અનેક જિનાલયો થાય. અમારા ઉપર અનુગ્રહ કરો. તેમણે કહ્યું: આ સાવધ(=પાપ) હું વચનમાત્રથી પણ નહિ કરું. (આજ્ઞા કરીને મંદિરો બનાવવા એ પાપ છે.) તેમણે આ પ્રમાણે કહીને (=શુદ્ધપ્રરૂપણા કરીને) તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું, અને સંસાર માત્ર એક જ ભવ બાકી રહે તેટલો ટૂંકો કરી નાંખ્યો. તેમણે આ સાવધ હું વચનમાત્રથી પણ નહિ કરું એમ કહ્યું તેથી બધા ચૈત્યવાસીઓએ એકમત થઈને તેમનું સાવધાચાર્ય એવું નામ પાડ્યું અને (બધે) પ્રસિદ્ધ કર્યું. આમ છતાં તેમને ચૈત્યવાસીઓ ઉપર જરાય ગુસ્સો ન આવ્યો.

એકવાર માત્ર વેશથી સાધુ બનેલા તે ચૈત્યવાસીઓમાં પરસ્પર આગમની વિચારણા થઈ. તે આ પ્રમાણે—શ્રાવકોના અભાવમાં સાધુઓ જ ઉપાશ્રય અને મંદિરોનું રક્ષણ કરે અને પડી ગયેલા ઉપાશ્રય-મંદિરનું સમારકામ કરાવે. ત્યાં બીજું પણ જે કંઈ કરવા યોગ્ય તે પણ કરવામાં દોષ નથી. કોઈક ચૈત્યવાસીઓએ કહ્યું: સંયમ મોક્ષમાં લઈ જાય. કોઈક ચૈત્યવાસીઓએ કહ્યું: જિનમંદિરમાં (પ્રાસાદાવતંસકે=મંદિરરૂપી આભૂષણમાં) પૂજા, સત્કાર અને બલિવિધાન આદિ કરવાથી શાસનની પ્રભાવના થાય. શાસનપ્રભાવનાથી જ મોક્ષમાં જવાય. આ પ્રમાણે વિવાદમાં યથેચ્છ

પ્રલાપ કરતા એવા તેમના વિવાદનો અંત લાવે તેવો બીજો કોઈ આગમકુશળ ન હતો. આથી બધાએ સાવધાચાર્યને જ પ્રમાણ કરીને દૂર દેશથી બોલાવ્યા. વિહાર કરતાં કરતાં સાત મહિને સાવધાચાર્ય ત્યાં પધાર્યા. એક સાધ્વીજીએ શ્રદ્ધાથી સાવધાચાર્યને પ્રદક્ષિણા આપીને જલદીથી મસ્તક વડે ચરણોને સ્પર્શીને વંદન કર્યું. ચૈત્યવાસીઓએ આ જોયું.

એકવાર સાવધાચાર્ય ચૈત્યવાસીઓની સમક્ષ શાસ્ત્રના અર્થો કહી રહ્યા હતા ત્યારે આ જ મહાનિશીથના પાંચમા અધ્યયનના વ્યાખ્યાનમાં આ (=નીચે પ્રમાણે) ગાથા આવી.

જઠ્ઠિત્થીકરફરિસં, અંતરિયં કારણે વિ ઉપ્પન્ને ।

અરિહા વિ કરિજ્જ સયં, તં ગચ્છં મૂલગુણમુક્કં ॥ ૧ ॥

હે ગૌતમ ! જે ગચ્છમાં કારણ ઉત્પન્ન થયું હોય તો પણ સ્ત્રીના હાથનો સ્પર્શ પદવી આદિની પ્રાપ્તિ થવાના કારણે પૂજાને યોગ્ય એવા આચાર્ય વગેરે સ્વયં વ્યવધાનથી (=પરંપરાએ) પણ કરે તો પણ તે ગચ્છને મૂલગુણથી રહિત જાણવો.

સ્વયં શંકિત બનેલા સાવધાચાર્યે વિચાર્યું કે સાધ્વીએ મારા ચરણોને સ્પર્શીને વંદન કર્યું તે આમણે જોયું છે. તેમણે પહેલાં પણ મારું સાવધાચાર્ય એવું નામ પાડ્યું છે. હમણાં આ ગાથાનો સત્ય અર્થ કહેવામાં બીજું પણ કંઈક કરશે. અસત્ય પ્રરૂપણામાં તો મોટી આશાતના અને અનંત સંસાર થાય. તેથી શું કરું ? અથવા જે થવાનું હોય તે થાઓ, સાચો જ અર્થ કહું. આ પ્રમાણે વિચારીને ગાથાનો સાચો અર્થ કહ્યો. પાપી એવા તેમણે કહ્યું: જો એમ છે તો તમે પણ મૂલગુણ રહિત છો. કારણ કે વંદન કરતી સાધ્વીએ તમારો સ્પર્શ કર્યો છે. તેથી અપજશના ભયવાળા તેમણે વિચાર્યું કે શું ઉત્તર આપું ? આચાર્ય આદિએ કોઈ પણ પાપસ્થાન ત્રિવિધ ત્રિવિધથી ન સેવવું જોઈએ, જે સેવે છે તે અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભમે છે. સાવધાચાર્યને વિલખા પડેલા જોઈને તેમણે કહ્યું: ઉત્તર કેમ આપતા નથી ? તેમણે વિચાર્યું: શું કહું ? પછી તેમણે અનંત સંસારનો સ્વીકાર કરીને કહ્યું: અયોગ્યને શાસ્ત્રનો અર્થ ન કહેવો જોઈએ. જેમ માટીના કાચા ઘડામાં નાખેલું પાણી કાચા ઘડાનો નાશ કરે છે, તેમ

અયોગ્યને આપેલું સિદ્ધાંતનું રહસ્ય તેના આત્માનો નાશ કરે છે, ઇત્યાદિ કહ્યું. ચૈત્યવાસીઓએ કહ્યું: સંબંધ વગરનું શું બોલો છો ? અમારા દષ્ટિમાર્ગમાંથી દૂર ખસી જાઓ. અહો ! તમે પણ સંધ વડે પ્રમાણભૂત કરાયા છો ! પછી તો સાવધાચાર્યે દીર્ઘસંસારને સ્વીકારીને કહ્યું: તમે કંઈ જાણતા નથી. આગમમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એ બંને રહેલા છે. એકાંત મિથ્યાત્વ છે. જિનોની આજ્ઞા અનેકાંત છે. પિકા એવા તેમણે આ માની લીધું. આથી તેમણે સાવધાચાર્યની પ્રશંસા કરી.

સાવધાચાર્ય એક વચનદોષથી અનંતસંસારનું ઉપાર્જન કરીને એ દોષનું પ્રતિક્રમણ કર્યા વિના મરીને વ્યંતર થયા. (૧) તે જીવ ત્યાંથી અવીને જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી પ્રતિવાસુદેવના પુરોહિતની પુત્રીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. કુલકલંકથી ભય પામેલા માતા-પિતાએ તેને દેશબહાર કરી. ક્યાંય સ્થાનને નહિ પામતી તે દુકાળમાં કલાલના (=દારૂ વેચનારના) ઘરે દાસી તરીકે રહી. ત્યાં તેને મધપાન અને માંસભક્ષણનો દોહલો થયો, અને મધપાન કરનારા ઘણા માણસોના પાત્રોમાં એકાં મર્ધ-માંસ ખાય છે. ખ્યાલા, વસ્ત્રો અને ધન ચોરીને બીજે વેચીને મધ-માંસ ખાય છે. ઘરના માલિકે રાજાને આ જણાવ્યું. રાજાએ પ્રસૂતિ ન થાય ત્યાં સુધી રક્ષણ કરીને પછી મારી નાખવા માટે તેને ચાંડાલોને સોંપી. કારણ કે ગર્ભવતી સ્ત્રી સંતાનને જન્મ ન આપે ત્યાં સુધી તેને ન હણવી એવો તેમનો કુલધર્મ છે. બાળકનો જન્મ થતાં બાળકને મૂકીને તે ભાગી ગઈ. રાજાએ પાંચ હજાર રૂપિયા આપીને બાળકનું પાલન કરાવ્યું. કમે કરીને કતલખાનાના અધિપતિનું મૃત્યુ થતાં રાજાએ તેને જ તેના ઘરનો માલિક બનાવ્યો. તે પાંચસો (ચાંડાલો)નો અગ્રણી થયો. (૨) ત્યાંથી મરીને સાતમી પૃથ્વીમાં ડેડ સાગરોપમ જેટલા આયુષ્યવાળો નારક થયો. (૩) ત્યાંથી નીકળીને અંતરદ્વીપમાં એકોરુકજાતિમાં ઉત્પન્ન થયો. (૪) ત્યાંથી મરીને ૨૬ વર્ષના આયુષ્યવાળો પાડો થયો. (૫) પછી મનુષ્ય થયો. (૬) પછી વાસુદેવ થયો. (૭) પછી સાતમી નરકમાં ગયો. (૮) પછી ગજકર્ણજાતિમાં માંસાહારી મનુષ્ય થયો. (૯) ત્યાંથી મરીને સાતમી પૃથ્વીમાં અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં ગયો. (૧૦) પછી પાડો થયો. (૧૧) પછી

બાલવિધવા અને વ્યભિચારિણી એવી બ્રાહ્મણપુત્રીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભને મારવા-પાડવા ક્ષાર-ચૂર્ણના ઉપાયો કર્યા. એ ઉપાયોના કારણે અનેક વ્યાધિઓથી ઘેરાયેલો, ગળતા કોઢવાળો અને કૃમિઓથી ભક્ષણ કરાતો તે ગર્ભમાંથી બહાર નીકળ્યો. લોકોથી નિંદાતો, ક્ષુધા આદિથી પીડા પામેલો અને દુઃખી તે સાતસો વર્ષ, બે માસ અને ચાર દિવસ જીવ્યો. (૧૨) પછી મરીને વ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થયો. (૧૩) પછી કતલખાનાનો અધિપતિ મનુષ્ય થયો. (૧૪) પછી સાતમી નરકમાં ગયો. (૧૫) પછી ઘાંચીના ઘરે બળદ થયો. ઘાંચીમાં ફેરવાતા એવા તેની ખાંધ પાકી. આથી ઘરના માલિકે તેનો ત્યાગ કર્યો. કાગડા, કૃમિ, કૂતરા વગેરેથી ખવાતો તે ૨૯ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીને મૃત્યુ પામ્યો. (૧૬) પછી બહુરોગી શ્રેષ્ઠિપુત્ર થયો. વમન-વિરેચન આદિ દુઃખોથી જ એનો મનુષ્યભવ પસાર થયો. (૧૭) આ પ્રમાણે ચૌદરાજલોક પ્રમાણવાળા લોકને જન્મ-મરણોથી પૂર્ણ કરીને અનંતકાળે પશ્ચિમ-મહાવિદેહમાં મનુષ્ય થયો. ત્યાં લોકોના અનુસરણથી તીર્થંકરને વંદન કરવા માટે ગયો અને પ્રતિબોધ પામ્યો. અંતે આ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણીમાં તેવીસમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ જિનના કાળે સિદ્ધ થયો.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું: હે ભગવંત ! શાના કારણે આણે આવું દુઃખ અનુભવ્યું ? ભગવાને કહ્યું: હે ગૌતમ ! અગમ્યમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદ બને છે ઈત્યાદિ જે કહ્યું તેના કારણે તે આવું દુઃખ પામ્યો. જો કે પ્રવચનમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ તથા અનેકાંતની પ્રરૂપણા કરાય છે, તો પણ અધ્યાયપરિભોગ, તેજસ્કાય પરિભોગ અને મૈથુનસેવન આ ત્રણનો એકાંતે નિષેધ છે. આ પ્રમાણે સૂત્રના ઉલ્લંઘનથી ઉન્માર્ગ પ્રગટ કર્યો, તેનાથી આજ્ઞાભંગ કર્યો, અને તેથી અનંતસંસારી થયો.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું: હે ભગવંત ! તે સાવધાર્યર્થે મૈથુનસેવન કર્યું હતું ? ભગવાને જવાબ આપ્યો: હે ગૌતમ ! તેણે મૈથુનસેવન કર્યું ન હતું, અને કર્યું પણ હતું. કારણ કે વંદન કરતી સાધ્વીએ સ્પર્શ કર્યો ત્યારે તેણે ચરણોને સંકોચી લીધા નહિ.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું: હે ભગવંત ! તેણે તીર્થંકરનામ કર્મ ઉપાર્જિત કર્યું હતું અને સંસાર માત્ર એક જ ભવ બાકી રહે તેટલો ટૂંકો કરી નાખ્યો

હતો, તો એ શા કારણે અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભ્રમ્યો ? ભગવાને ઉત્તર આપ્યો: હે ગૌતમ ! પોતાના પ્રમાદ દોષથી તે અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભ્રમ્યો. કારણ કે સિદ્ધાંતમાં પણ કહ્યું છે કે—“ચૌદપૂર્વી, આહારકશરીરી, ઋજુમતિ મન:પર્યવજ્ઞાની અને (ઉપશમશ્રેણિમાં) વીતરાગ પ્રમાદને આધીન બનીને તે ભવ પછી તરત જ ચારે ય ગતિમાં જનારા થાય છે.” ઈત્યાદિ. તેથી ગચ્છાધિપતિએ સર્વ કાર્યોમાં અપ્રમત્ત થવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યો વડે સંસ્કારિત કરાયેલ સાવધાચાર્યનો સંબંધ છે. (૨૮૧) (યતિલક્ષણ સમુચ્ચય)

જા જિણમત્તી કિજ્જઇ, અણજ્જલિંગીણ સાવડ્જ્જેહિં ।

પડિમા પાસાઈયા, બોહિમલયહુમગ્ગિસમા ॥ ૨૮૨ ॥

યા જિનમત્તિ: ક્રિયતેડનાર્યલિક્કિનાં સ્વાપતેયૈ: ।

પ્રતિમા પ્રાસાદીયા બોધિમલયદુમાગ્નિસમા ॥ ૨૮૨ ॥ ૨૮૨

ગાથાર્થ— અનાર્ય વેષધારીઓના ધનથી જે જિનભક્તિ કરાય છે તે પ્રતિભાભક્તિ અને જિનમંદિરભક્તિ સમ્યગ્દર્શનરૂપ ચંદનવૃક્ષ માટે અગ્નિ સમાન છે.

વિશેષાર્થ— જે જિનમંદિરમાં વેષધારી અસંયતોના ધનથી જિનભક્તિ કરવામાં આવતી હોય તે જિનમંદિરમાં જિનપૂજા આદિ કરવામાં સમ્યગ્દર્શન નષ્ટ થાય એવું અહીં તાત્પર્ય છે. તેવા જિનમંદિરમાં જિનપૂજા કરવાથી વેષધારી અસંયતોની ખોટી પ્રવૃત્તિને સમર્થન મળે. ખોટી પ્રવૃત્તિને સમર્થન આપવાથી સમ્યગ્દર્શનનો નાશ થાય. (૨૮૨)

૧. પૂર્વે વેષધારી સાધુઓ દ્રવ્યપૂજા કરતા હતા. આ વિષે મહાનિશીથના પાઠનો ભાવ આ પ્રમાણે છે— શાસ્ત્રના પરમાર્થને નહિ જાણનારા, શિથિલાચારી, સ્થિરવાસી, પરલોકમાં ધનારા અનર્થને નહિ જોનારા, સ્વમતિ પ્રમાણે ચાલનારા, રસ-ઋદ્ધિ-શાતા ગારવમાં પડેલા, રાગ-દ્વેષ-મોહ-અહંકાર-મમતામાં પ્રતિબદ્ધ, સર્વવિરતિરૂપ સંપત્તિ વિમુખ બનેલા, નિર્દય, પાપાચરણમાં જ બુદ્ધિવાળા, મિથ્યાદષ્ટિ, કેવળ દ્રવ્યથી સર્વસાવધ યોગનું ત્રિવિધ-ત્રિવિધે પચ્ચક્રબ્રાહ્મ કરીને સામાયિકનો સ્વીકાર કરનારા અને કેવળ દ્રવ્યથી સર્વ સંગ-આરંભ-પરિગ્રહનો ત્યાગ કરનારા, નામમાત્રથી મહાવ્રતધારી સાધુ ધર્મને કેટલાકો પ્રશાસન-લેપ-ગંધ-પુષ્પમાળા-પ્રદીપ-વસ્ત્ર-બલિ-પૂષ્પ-આદિ સત્કારોથી દરરોજ પૂજા કરનારા, અમે તીર્થનો અભ્યુદય(=પ્રભાવના) કરીએ છીએ એમ કહે છે. હે ગૌતમ ! એમની આ પૂજાને વચનથી પણ સાચી ન માનવી. (અધ્યયન-૩)

વિસલવધાઇવ્વ સયં ગુણાણ નાસેઙ્ગે બોહિમુવહણઙ્ગે ।

તમ્હા લિંગિહિં ન કયા કાયવ્વા દવ્વઓ પૂયા ॥ ૨૮૩ ॥

વિસલવધાતો ઇવ સ્વયં ગુણાનાં નાશયતિ બોધિમુપહન્તિ ।

તસ્માદ્ લિંગિભિર્ન કદા કર્તવ્યા દ્રવ્યતઃ પૂજા ॥ ૨૮૩ ॥ ૨૮૩

ગાથાર્થ— જોવી રીતે અલ્પ પણ વિષ ધાત કરે છે તે રીતે દ્રવ્યપૂજા કરનાર વેષધારી સ્વયં ગુણોનો નાશ કરે છે, અને સમ્યગ્દર્શનને હણે છે. તેથી વેષધારીઓએ ક્યારેય પણ દ્રવ્યપૂજા ન કરવી જોઈએ. (૨૮૩)

જઙ્ગ દવ્વથયરસિઓ, હવિજ્જ લિંગી ચયેઙ્ગે ગિહિલિંગં ।

જમ્હા ભણિયં સમણ, પૂયપરો દેવભોઙ્ગિત્તિ ॥ ૨૮૪ ॥

યદિ દ્રવ્યસ્તવરસિકો ભવેત્ લિંગી ત્યજતિ ગૃહિલિંગમ્ ।

યસ્માદ્ ભણિતં સમયે પૂજાપરો દેવભોગીતિ ॥ ૨૮૪ ॥ ૨૮૪

ગાથાર્થ— જો લિંગી દ્રવ્યસ્તવનો રસિક થાય તો ગૃહસ્થલિંગનો ત્યાગ કરે છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થલિંગને ધારણ કરતો નથી. (તેણે ગૃહસ્થલિંગને ધારણ કરવું જોઈએ, પણ કરતો નથી.) શાસ્ત્રમાં પૂજામાં તત્પર લિંગીને દેવદ્રવ્યનો ભોગ કરનારો કહ્યો છે. (૨૮૪)

તમ્હા પવયણ સ્થિસા-નિદ્દલણત્થં જઈહિં કાયવ્વા ।

જિણઆણાપરિપાલણ-રૂવા ભાવચ્ચણા સુદ્ધા ॥ ૨૮૫ ॥

તસ્માત્ પ્રવચનસ્થિસાનિર્દલનાર્થં યતિભિઃ કર્તવ્યા ।

જિનાજ્ઞાપરિપાલનરૂપા ભાવાર્ચના શુદ્ધા ॥ ૨૮૫ ॥ ૨૮૫

ગાથાર્થ— પૂજામાં તત્પર લિંગીને શાસ્ત્રમાં દેવદ્રવ્યનો ભોગ કરનારો કહ્યો છે. તેથી પ્રવચનનિદાનો નાશ કરવા માટે સાધુઓએ જિનાજ્ઞાના પાલનરૂપ શુદ્ધ ભાવપૂજા કરવી જોઈએ. (૨૮૫)

આસાયણાપવિત્તી, જિણઆણાભંજણંમિ પડિવત્તી ।

સા ભત્તીવિ અભત્તી, સંસારપવઙ્ગુણા જાણ ॥ ૨૮૬ ॥

આશાતનાપ્રવૃત્તિર્જિનાજ્ઞાભંજને પ્રતિપત્તિઃ ।

સા ભક્તિરપ્યભક્તિઃ સંસારપ્રવર્ધના જાનીહિ ॥ ૨૮૬ ॥ ૨૮૬

ગાથાર્થ— જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરીને ભક્તિ કરવી એ આશાતનામાં પ્રવૃત્તિરૂપ છે, તે ભક્તિને પણ તું અભક્તિ જાણ, અને સંસાર વધારનારી જાણ. (૨૮૬)

વિહિકયસવ્વુયયારા, પૂયા કયમંગલા ય બોહિફલા ।

અન્નાણતમોહરણી ધરણી ગુણસયસહસ્સાણં ॥ ૨૮૭ ॥

વિધિકૃતસર્વોપચાર પૂજા કયમઙ્ગલા ચ બોધિફલા ।

અજ્ઞાનતમોહરણી ધરણી ગુણશતસહસ્ત્રાણામ્ ॥ ૨૮૭ ॥ ૨૮૭

ગાથાર્થ— વિધિથી કરાયેલી અને સર્વ પ્રકારની ભક્તિવાળી પૂજા મંગલને કરનારી, બોધિરૂપ ફળવાળી, અજ્ઞાનરૂપ અંધકારને હણનારી અને લાખો ગુણોને ધારણ કરનારી છે. (૨૮૭)

તણુરૂવનાણવિન્નાણજોગાઈયાણ અઙ્ગસયગુણાણં ।

તિહુયણજણેહિં અહિયા વણિજ્જઈ પરક્કમબલેહિં ॥ ૨૮૮ ॥

તનુ-રૂપ-જ્ઞાન-વિજ્ઞાન-યોગાતીતાનામતિશયગુણાનામ્ ।

ત્રિભુવનજનૈરધિકા વર્ણયંતે પરક્રમબલૈઃ ॥ ૨૮૮ ॥ ૨૮૮

ગાથાર્થ— શરીર, રૂપ, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને યોગોથી રહિત તથા વિશિષ્ટ ગુણવાળા (જિનો)ની પૂજાને પરાક્રમી અને બલવાન એવા ત્રણ ભુવનના જીવો વડે અધિક વર્ણવાય છે, અર્થાત્ જિનપૂજા સર્વ કર્તવ્યોમાં શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે, એમ કહે છે.

વિશેષાર્થ— અહીં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન છબસ્થ જીવોના જાણવાં. જિનેશ્વરો છબસ્થ જીવોના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી રહિત છે. (૨૮૮)

તેસિં ઠવણા ભવ્વાણ-મમિયગુણકારિણી વિણિદ્દિહ્વા ।

સવ્વત્થ સયલતિયસાઙ્ગેહિં ખલુ અચ્ચણિજ્જગુણા ॥ ૨૮૯ ॥

તેષાં સ્થાપના ભવ્યાનામમિતગુણકારિણી વિનિર્દિષ્ટા ।

સર્વત્ર સકલત્રિદશાદિકૈઃ સર્વલ્લર્ચનીયગુણા ॥ ૨૮૯ ॥ ૨૮૯

ગાથાર્થ— જિનેશ્વરોની પૂજનીય ગુણોવાળી મૂર્તિને સર્વસ્થળે સર્વ દેવો વગેરેએ ભવ્યજીવોના અમાપ ગુણોને કરનારી કહી છે. (૨૮૯)

જડ નામ ગુણસમિદ્ધં, કહેડ લોયાણ ભવભયુચ્છેયં ।

તા કિં પડિમા નો કીરડ સવ્વત્થજ્ઞપ્પમાહણં ॥ ૨૧૦ ॥

યદિ નામ ગુણસમૃદ્ધં કરોતિ લોકાનાં ભવભયોચ્છેદમ્ ।

તતઃ કિં પ્રતિમા નો કરોતિ સર્વત્રાધ્યાત્મમાહાત્મ્યમ્ ॥ ૨૧૦ ॥ ૨૧૦

ગાથાર્થ— જો જિનેશ્વરોનું નામ જીવોને ગુણસમૃદ્ધ કરે છે તથા લોકોના ભવભયના ઉચ્છેદને કરે છે તો શું પ્રતિમા સર્વસ્થળે આધ્યાત્મિક માહાત્મ્યને ન કરે ? અર્થાત્ કરે જ. (૨૮૦)

નામગ્રહણે વિ તહા, રૂવારૂવાવમાણયા પડિમા ।

તદ્વ્યવજ્જવેહિં સરડ જિણિંદાણ તમ્મુત્તી ॥ ૨૧૧ ॥

નામગ્રહણેઽપિ તથારૂપારૂપાવમાનતા પ્રતિમા ।

તદ્વ્યવપર્યાયૈઃ સ્મરતિ જિનેન્દ્રાણાં તન્મૂર્તિઃ ॥ ૨૧૧ ॥ ૨૧૧

ગાથાર્થ— તથા જિનેશ્વરોનું નામ લેવામાં પણ જિનેન્દ્રોના વ્યવપર્યાયોથી જિનેન્દ્રોની જેમાં રૂપ-અરૂપ ગૌણ છે એવી જિનસ્વરૂપ પ્રતિમા યાદ આવે છે.

વિશેષાર્થ— અહીં રૂપ શબ્દથી શ્વેત, કૃષ્ણ વગેરે રંગ સમજવો. અરૂપ શબ્દથી શ્વેત, કૃષ્ણ વગેરે ઝાંખો કલર સમજવો. જેમ અલ્પ પેટવાળી કન્યા અનુદા કન્યા કહેવાય છે. તેમ અલ્પ=ઝાંખા રૂપને અરૂપ કહેવાય. પ્રતિમામાં શ્વેત વગેરે બાહ્ય રંગ ગૌણ છે. વીતરાગતાનો આકાર મુખ્ય છે. મૂર્તિમાં રંગ ગમે તે હોય કે ગમે તેવો હોય પણ આકાર વીતરાગતાનો સૂચક હોવો જોઈએ. ભદ્રિક જીવો મૂર્તિમાં શ્વેત વગેરે રંગ જોઈને ઉલ્લાસ પામતા હોય છે. પણ જ્ઞાનીઓ માટે શ્વેત વગેરે રંગ ગૌણ છે, વીતરાગતાનો આકાર મુખ્ય છે. જ્ઞાનીઓ મૂર્તિમાં વીતરાગતાનો આકાર જોઈને આનંદ પામતા હોય છે. માટે અહીં “રૂપ-અરૂપ જેમાં ગૌણ છે એવી પ્રતિમા” એમ કહ્યું છે. વીતરાગતાના સૂચક આકારવાળી પ્રતિમા જિનસ્વરૂપ છે. માટે અહીં પ્રતિમાનું “જિનસ્વરૂપ ” એવું વિશેષણ છે. (૨૮૧)

ગિહિહમ્મુણિજિણાણં, ડયરાણમસેસઙ્કિગુણકલિઓ ।

અરિહજિણ નામજુત્તો જિણવરો જત્થ તપ્પડિમા ॥ ૨૧૨ ॥

ગૃહિ-છદ્મુનિ-જિનાનામિતરેષામશેષદ્ધિ (ઋદ્ધિ) ગુણકલિતઃ ।

અર્હજ્જિનનામયુક્તો જિનવરો યત્ર તત્ પ્રતિમા ॥ ૨૧૨ ॥ ૨૧૨

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમાનાં દર્શન કરનારા ભવ્ય જીવોને પ્રતિમાનાં દર્શનથી મનમાં એમ થાય છે કે જિનેશ્વરોથી બીજાઓ જે ગૃહસ્થો, છદ્મસ્થમુનિઓ અને જિનો(=સામાન્ય કેવળીઓ) તેઓની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ ઋદ્ધિ (=અતિશયો) અને ગુણોથી યુક્ત અને નામયુક્ત એવા અરિહંત જિનેશ્વર જેમાં છે તે આ પ્રતિમા છે.

વિશેષાર્થ— (સમ્યગ્દષ્ટિ) ગૃહસ્થો, છદ્મસ્થ મુનિઓ અને કેવળીઓ ગુણી હોવા છતાં અપૂર્ણ ગુણવાળા છે, કારણ કે તીર્થંકરમાં રહેલ અમોઘ દેશના વગેરે ગુણો સામાન્ય કેવળીઓમાં ન હોય. જ્યારે જિનેશ્વરો સંપૂર્ણ ગુણવાળા છે. જિનેશ્વરોથી અધિકગુણી આ વિશ્વમાં કોઈ નથી. આવા સર્વ ગુણસંપન્ન જિનેશ્વરોની આ પ્રતિમા છે. આ પ્રમાણે ભવ્ય જીવોને પ્રતિમામાં સર્વગુણસંપન્ન જિનેશ્વરનાં દર્શન થાય છે. આથી તેમનામાં ગુણાનુરાગ વગેરે ગુણો પ્રગટે છે. (૨૮૨)

भवसंसरमाणो वि हु, न फासए बियतईयगुणठणं ।

खुड्भवसुहुमसाहरणाइसंदुड्भावं नो ॥ २१३ ॥

भवसंसरमाणोऽपि हु न स्पर्शति द्वितीय-तृतीयगुणस्थानम् ।

क्षુલ્લકभव-सूक्ष्म-साधारणादिसंदुष्टभावं नो ॥ २१३ ॥ ૨૧૩

ગાથાર્થ— ભવમાં ભ્રમણ કરનારા પણ જિનેશ્વર બીજા-ત્રીજા ગુણ-સ્થાનને ક્ષુલ્લકભવને, સૂક્ષ્મભાવને અને સાધારણભાવને સ્પર્શતા નથી.

વિશેષાર્થ— જિનેશ્વરનો જીવ અવ્યવહાર રાશિમાંથી નીકળીને વ્યવહારરાશિમાં આવ્યા પછી પણ અનંતકાળ સુધી જુદી-જુદી ગતિઓમાં ભમે છે. આમ છતાં તે જીવ ક્યારેય ક્ષુલ્લકભવને પામતો નથી. ક્ષુલ્લકભવ એટલે જેમાં ઓછામાં ઓછું આયુષ્ય હોય તેવા સાધારણ વનસ્પતિકાયનો(=નિગોદનો) ભવ. ક્ષુલ્લકભવને પામેલો જીવ એક શ્વાસોશ્વાસમાં સાડા સત્તરવાર જન્મે છે અને મરે છે. સત્તરવાર જન્મે અને મરે. અઢારમીવાર જન્મ થાય ત્યારે શ્વાસોશ્વાસ પૂર્ણ થાય. આમ અઢારવાર જન્મે અને સત્તરવાર મરણ પામે એ દષ્ટિએ એક શ્વાસોશ્વાસમાં સાડા સત્તરભવ ગણાય. જિનેશ્વરનો જીવ સૂક્ષ્મ એકંદ્રિયમાં

અને નિગોદમાં ઉત્પન્ન ન થાય. જિનેશ્વરનો જીવ જ્યારે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધે છે ત્યારે બીજા-ત્રીજા ગુણસ્થાનને સ્પર્શતો નથી. (૨૮૩)

અભવ્યજીવ

જહ અભવિયજીવેહિં, ન ફાસિયા એવમાઝ્યા ભાવા ।

ઈંદત્તમનુત્તરસુર-સિલાયપુરિસનરનારયત્તં ચ ॥ ૨૧૪ ॥

યથાઽભવ્યજીવૈર્ન સ્પર્શિતા એવમાદિકા ભાવાઃ ।

ઇન્દ્રત્વમનુત્તરસુરશલાકાપુરુષનરનારદત્તં ચ ॥ ૨૧૪ ॥..... ૨૧૪

કેવલિગણહરહત્થે, પવ્વજ્જા તિત્થવચ્છં દાણં ।

પવયણસુરીસુરત્તં, લોગંતિયદેવસામિત્તં ॥ ૨૧૫ ॥

કેવલિગણધરહસ્તે પ્રવ્રજ્યા તીર્થવત્સરં દાનમ્ ।

પ્રવચનસુરીસુરત્તં લોકાન્તિકદેવસ્વામિત્વમ્ ॥ ૨૧૫ ॥..... ૨૧૫

તાયત્તીસસુરત્તં, પરમાહમ્મિયજુયલમણુયત્તં ।

સંભિન્નસોયતહપુવ્વ-ધરાહારયપુલાયત્તં ॥ ૨૧૬ ॥

ત્રાયસ્ત્રિશત્સુરત્તં પરમાધાર્મિક-યુગલમનુજત્વમ્ ।

સંભિન્નશ્રોતાસ્થા પૂર્વધરહારપુલાકત્વમ્ ॥ ૨૧૬ ॥..... ૨૧૬

મઙ્ગાણાઙ્ગસુલબ્ધી, સુપત્તદાણં સમાહિમરણત્તં ।

ચારણદુયમહુસપ્પિય-ચ્છીરાસવાચ્છીણઠાણં વા ॥ ૨૧૭ ॥

મત્તિજ્ઞાનાદિસુલબ્ધિઃ સુપાત્રદાનં સમાધિમરણત્વમ્ ।

ચારણદ્વિક-મધુ-સર્પિષ્ક-ક્ષીરાશ્રવઽક્ષીણસ્થાનં વા ॥ ૨૧૭ ॥..... ૨૧૭

તિત્થયરતિત્થપડિમા-તણુપરિભોગાઙ્કારણે વિ પુણો ।

પુઢવાઙ્કાયભાવમપિ, અભવ્વજીવેહિં નો પત્તં ॥ ૨૧૮ ॥

તીર્થકર-તીર્થપ્રતિમા-તનુભોગાદિકારણેઽપિ પુનઃ ।

પૃથ્વ્યાદિકભાવમપિ અભવ્યજીવૈર્નો પ્રાપ્તમ્ ॥ ૨૧૮ ॥..... ૨૧૮

ચઠ્ઠદસરયણત્તેણવિ, પત્તં ન પુણો વિમાણસામિત્તં ।

સમ્પત્તનાણસંજમ-તવાઙ્ક ભાવા ન ભાવદુગે ॥ ૨૧૯ ॥

ચતુર્દશરત્નત્વેનાપિ પ્રાપ્તં ન પુનઃ વિમાનસ્વામિત્વમ્ ।

સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-સંયમ-તપસાદિભાવા ન ભાવદ્વિકે ॥ ૨૯૯ ॥ ૨૯૯

અણુભવજુતા ભક્તી, જિણાણ સાહમ્પિયાણ વચ્છલ્લં ।

ન ય સાહેદ્ અભવ્વો, સંવિગ્ગત્તં ચ તપ્પક્કલ્લં ॥ ૩૦૦ ॥

અણુભવયુક્તા ભક્તિર્જિનાનાં સાધર્મિકાનાં વાત્સલ્યમ્ ।

ન ચ સાધ્નોતિ અભવ્યઃ સંવિગ્નત્વં ચ તત્પક્ષમ્ ॥ ૩૦૦ ॥ ૩૦૦

જિણજણયજણની જાયા, જિણભિક્ષાદાયગા જુગપહાણા ।

આયરિયપયાદ્દસગં, પરમત્થગુણદ્ધમપ્પત્તં ॥ ૩૦૧ ॥

જિનજનક-જનની-જાયા જિનભિક્ષાદાયકા યુગપ્રધાના ।

આચાર્યપદાદિદશકં પરમાર્થગુણાદ્યમપ્રાપ્તમ્ ॥ ૩૦૧ ॥ ૩૦૧

અણુબંધ ૧ હેડ ૨ સરૂવા ૩, તત્થ અર્હિસા તિહા જિણુદ્ધિદ્ધા ।

દલ્લેણ ય ભાવેણ ય, દુહાવિ તેસિં ન સંપત્તા ॥ ૩૦૨ ॥

અણુબન્ધ-હેતુ-સ્વરૂપાસ્ત્રાર્હિસા ત્રિધા જિનોદ્ધિષ્ઠા ।

દલ્લેણ ભાવેન ચ દ્વિધાઽપિ તેષાં ન સંપ્રાપ્તા ॥ ૩૦૨ ॥ ૩૦૨

ગાથાર્થ- નીચે મુજબના ભાવોને અભવ્યો સ્પર્શતા નથી. (૧)

ઉદ્ગપણું, (૨) અણુત્તરદેવપણું, (૩) શલાકાપુરુષપણું, (૪) નારદપણું (૨૮૪), (૫) કેવળી ભગવંત અને ગણધરના હાથે દીક્ષા, (૬) તીર્થંકરનું વાર્ષિક દાન, (૭) શાસનદેવ-દેવીપણું, (૮) લોકાંતિક દેવનું સ્વામીપણું (૨૮૫), (૯) ત્રાયશ્ચિંશદેવપણું, (૧૦) પરમાધાર્મિકદેવપણું, (૧૧) યુગલિક મનુષ્યપણું, (૧૨) સંભિત્રશ્રોતલબ્ધિ, (૧૩) પૂર્વધરલબ્ધિ, (૧૪) આહારકલબ્ધિ, (૧૫) પુલાકલબ્ધિ (૨૮૬), (૧૬) મતિજ્ઞાનાદિસુલબ્ધિ, (૧૭) સુપાત્રદાન, (૧૮) સમાધિમરણ, (૧૯) જંઘાચારણલબ્ધિ, (૨૦) વિઘાચારણલબ્ધિ, (૨૧) મધુઆશ્રવલબ્ધિ, (૨૨) ધૃતાશ્રવલબ્ધિ, (૨૩) ક્ષીરાશ્રવલબ્ધિ, (૨૪) અક્ષીણમહાનસલબ્ધિ (૨૮૭), (૨૫) તીર્થંકર શરીરના તથા તીર્થંકરની પ્રતિમાના પરિભોગમાં આવે તેવું પૃથ્વીકાયાદિપણું (૨૮૮), (૨૬) ચૌદ રત્ન, (૨૭) વિમાનસ્વામિપણું, (૨૮) સમ્યક્ત્વ-જ્ઞાન-ચારિત્ર-

તપ વગેરે, (૨૯) ઔપશમિક અને ક્ષાયિકભાવ (૨૯૯), (૩૦) અનુભવયુક્ત જિનેશ્વરભક્તિ, (૩૧) સાધર્મિક વાત્સલ્ય, (૩૨) સંવિગ્નપણું, (૩૩) સંવિગ્નપાક્ષિકપણું (૩૦૦), (૩૪) તીર્થકરનું પિતૃત્વ-માતૃત્વ-પત્નીત્વ, (૩૫) તીર્થકરને ભિક્ષાનું દાન, (૩૬) યુગપ્રધાનપણું, (૩૭) પારમાર્થિકગુણોથી યુક્ત આચાર્યાદિ દશ પદ, આ ભાવોને અભવ્યો સ્પર્શતા નથી. (૩૦૧) જિનેશ્વરોએ અનુબંધ અહિંસા, હેતુ અહિંસા અને સ્વરૂપ અહિંસા એમ ત્રણ પ્રકારની અહિંસા કહી છે તથા દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે પણ અહિંસા કહી છે. આ અહિંસા અભવ્ય જીવોએ પ્રાપ્ત કરી નથી. (૩૦૨)

વિશેષાર્થ— ૧. જંઘાચારણલબ્ધિ— ચારિત્રમાં તપના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થતી ગમનાગમનની લબ્ધિ તે જંઘાચારણ લબ્ધિ. જંઘાચારણ મુનિઓ રુચકવરદ્વીપ સુધી જઈ શકે છે. જંઘાચારણ મુનિઓ એક જ ઉત્પાતથી રુચકવરદ્વીપમાં જાય છે. ત્યાં ચૈત્યોને વંદન કરે છે. પાછા ફરતા એક ઉત્પાતથી નંદીશ્વરદ્વીપમાં આવે. બીજા ઉત્પાતથી સ્વસ્થાને આવે. મેરુ પર્વત ઉપર જવું હોય ત્યારે એક ઉત્પાતથી પાંડુકવનમાં જાય. ત્યાં ચૈત્યોને વંદન કરે. પાછા ફરતા એક ઉત્પાતથી નંદનવન આવે, બીજા ઉત્પાતથી સ્વસ્થાને આવે. લબ્ધિનો ઉપયોગ કરવામાં ઉત્સુકતા થવાથી પ્રમાદ થાય છે. તેથી લબ્ધિમાં હાનિ થવાથી પાછા ફરતાં બે ઉત્પાતથી સ્વસ્થાનમાં આવે છે.

૨. વિદ્યાચારણલબ્ધિ— વિદ્યાની સાધનાથી ઉત્પન્ન થતી ગમનાગમનની લબ્ધિ તે વિદ્યાચારણલબ્ધિ. વિદ્યાચારણ લબ્ધિવાળા મુનિ નંદીશ્વરદ્વીપ સુધી જઈ શકે છે. પ્રથમ ઉત્પાતથી માનુષોત્તર પર્વત પર જાય. બીજા ઉત્પાતથી નંદીશ્વરદ્વીપમાં જાય. ત્યાં ચૈત્યોને વંદન કરે. પાછા ફરતા એક જ ઉત્પાતથી સ્વસ્થાને આવે. મેરુપર્વત ઉપર જવું હોય તો પ્રથમ ઉત્પાતથી નંદનવનમાં જાય, બીજા ઉત્પાતથી પંડકવનમાં જાય. ત્યાં ચૈત્યોને વાંદે. પાછા ફરતાં એક જ ઉત્પાતથી સ્વસ્થાને આવે. અભ્યાસ કરાતી વિદ્યા અધિક અધિક સ્ફુરે છે. તેથી પાછા ફરતાં એક જ ઉત્પાતથી સ્વસ્થાને આવે છે.

૩. મધુ આશ્રવ-૪. ધૃતાશ્રવ-૫. ક્ષીરાશ્રવ— પાત્રમાં પડેલું ખરાબ અન્ન પણ મધ, ઘી અને દૂધ સમાન થઈ શક્તિવર્ધક બને તેવી લબ્ધિ તે અનુક્રમે મધુઆશ્રવ, ધૃતાશ્રવ અને ક્ષીરાશ્રવલબ્ધિ છે.

૬. અક્ષીણમહાનસ— પાત્રમાં વહોરાવેલ અલ્પ પણ અન્ન ઘણાને આપવા છતાં ન ખૂટે તેવી લબ્ધિ.

૭. અનુભવયુક્ત જિનેશ્વરભક્તિ— અભવ્ય જીવ જિનભક્તિ કરે પણ ભાવ વિના કરે. તેથી હૈયામાં ભક્તિની અનુભૂતિ ન થાય.

સમ્મહિટ્ટીણ જઈણ-મકસાઈણં ભવે અર્હિસતિયં ।

ઉજ્જુત્તાણુજ્જુત્તાણ, ય દલ્લભાવેર્હિ હોઈ દુહા ॥ ૩૦૩ ॥

સમ્યગ્દષ્ટીનાં યતીનામકષાયિણાં ભવેદર્હિસાત્રિકમ્ ।

ઉચ્ચુક્તાનુચ્ચુક્તાનાં ચ દ્રવ્ય-ભાવામ્યાં ભવતિ દ્વિધા ॥ ૩૦૩ ॥ ૩૦૩

ગાથાર્થ— સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોમાં, સાધુઓમાં અને વીતરાગ ભગવંતોમાં ત્રણ પ્રકારની અહિંસા સંભવે છે. યતનામાં ઉદમવાળા અને યતનામાં ઉદમથી રહિત જીવોને આશ્રયીને દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે પ્રકારે અહિંસા હોય છે.

વિશેષાર્થ—પ્રશ્ન—સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો વગેરે ત્રણમાં શ્વાસોશ્વાસ આદિથી સ્વરૂપહિંસા અવશ્ય હોય છે. તેથી ત્રણે પ્રકારની અહિંસા કેમ સંભવે ?

ઉત્તર—યતનાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરેને સ્વરૂપહિંસા માત્ર દ્રવ્યથી હોય, ભાવથી નહિ. ભાવથી સ્વરૂપહિંસા પણ ન હોય એ દષ્ટિએ અહીં સમ્યગ્દષ્ટિ આદિ ત્રણને ત્રણ પ્રકારની અહિંસા સંભવે એમ કહ્યું. યતનામાં ઉદમવાળા જીવોને ભાવથી અહિંસા હોય. યતનામાં ઉદમવાળા જીવો પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેવા પ્રકારના સંયોગમાં જીવ મરી જાય તો દ્રવ્યથી અહિંસા ન હોય, પણ ભાવથી અહિંસા હોય. અયતનામાં ઉદમવાળા જીવો પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે જીવ ન મરે તો દ્રવ્યથી અહિંસા હોય, પણ ભાવથી અહિંસા ન હોય, ભાવથી હિંસા જ હોય. (૩૦૩)

પૂયાએ કાયવહો, પસંગજણિઓ તહાવિ અળવજ્જો ।

જમ્હા મિત્તી પયડા, નિસીહિકરણંમિ સલ્લત્થ ॥ ૩૦૪ ॥

પૂજાર્યાં કાયવધઃ પ્રસજ્જનિતસ્તથાપ્યનવદ્યઃ ।

યસ્માન્મૈત્રી પ્રકટ્ય નૈવેધિકરણે સર્વત્ર ॥ ૩૦૪ ॥ ૩૦૪

ગાથાર્થ— જો કે પૂજામાં પ્રસંગથી ઉત્પન્ન કરાયેલી જીવહિંસા હોય છે તો પણ તે જીવહિંસા (કર્મબંધરૂપ) દોષથી રહિત છે. કારણ કે નિસીહિ કરવામાં સર્વત્ર મૈત્રી પ્રગટ થાય છે.

વિશેષાર્થ— પૂજક જ્યારે જિનમંદિરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે ‘નિસીહિ’ કહીને પ્રવેશે છે. તે નિસીહિ બોલીને સાંસારિક સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિના ત્યાગનો સંકલ્પ કરે છે. મન-વચન-ક્રિયાથી સાંસારિક સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિના ત્યાગથી પૂજકના મનમાં મૈત્રીભાવ પ્રગટે છે. સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી જીવહિંસા થાય છે. આ જીવહિંસા ન થાય એ માટે સાંસારિક પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે છે. મૈત્રીભાવ વિના ભાવથી જીવહિંસાનો ત્યાગ ન થાય. આથી જ પંચાશક ગ્રંથમાં પૂજા પંચાશકમાં કહ્યું છે કે—

દેહાદિનિમિત્તંપિ હુ જે કાયવહંમિ તહ પયદંતિ ।

જિણપૂયાકાયવહંમિ તેસિમપવત્તણં મોહો ॥ ૪૫ ॥

જે શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, સંપત્તિ આદિ માટે ખેતી, વેપાર વગેરે દ્વારા જીવહિંસામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેની જિનપૂજા માટે જીવહિંસામાં અપ્રવૃત્તિ એ મૂઢતા છે. નહિ તો જેનાથી અનેક લાભ થાય છે તેવી જિનપૂજામાં પ્રવૃત્તિ કેમ ન કરે ?

જિનપૂજાથી ગૃહસ્થને થતા લાભો—(૧) ભાવવિશુદ્ધિ, (૨) સમ્યગ્દર્શનાદિ=ગુણોની પ્રાપ્તિ, (૩) પરિણામે ચારિત્રની પ્રાપ્તિથી સંપૂર્ણ જીવહિંસા બંધ, (૪) બીજા જીવોને ધર્મપ્રાપ્તિ, (૫) પરિણામે સ્વ-પરની મુક્તિ. આમ જિનપૂજા જીવહિંસારૂપ નહિ, પણ જીવદયારૂપ-અહિંસારૂપ જ છે. (૩૦૪)

સમણોવાસગમ્હેયા, ચઙ્ઘા વિરયા ય સવ્વઓ વિરયા ।

વિરયાવિરયા સવ્વઓ, વિરયાવિરયા ઇમે ચઙ્ઘા ॥ ૩૦૫ ॥

શ્રમણોપાસકભેદાશ્ચતુર્ધા વિરતાશ્ચ સર્વતો વિરતાઃ ।

વિરતાવિરતાઃ સર્વતો વિરતાવિરતા ઇમે ચતુર્ધા ॥ ૩૦૫ ॥ ૩૦૫

ગાથાર્થ— સાધુ અને શ્રાવકને આશ્રયીને વિરત, સર્વથી વિરત, વિરતાવિરત અને સર્વથી વિરતાવિરત એમ ચાર પ્રકાર છે. (૩૦૫)

મિચ્છ કેવલસમ્મા, સમ્માઽવિરયા ય સંજમાવિરયા ।

અકસિણસંજમવિરયા, વિરયાવિરયા તહા કસિણા ॥ ૩૦૬ ॥

મિથ્યા(દૃષ્ટિઃ) કેવલસમ્યગ્(દૃષ્ટિઃ) સમ્યગ્(દર્શન)અવિરતાશ્ચ સંયમાવિરતાઃ ।
અકુત્સ્રસંયમવિરતા વિરતાવિરતાસ્તથા કુત્સ્રાઃ ॥ ૩૦૬ ॥..... ૩૦૬

ગાથાર્થ— (મિચ્છ=) મિથ્યાદૃષ્ટિ શ્રાવકો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ સાધુઓ વિરત છે. (કેવલસમ્યગ્=) સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકો સર્વથી વિરત છે. (અકસિણસંયમવિરયા=) અપૂર્ણસંયમથી અટકેલા દેશવિરતિ શ્રાવકો વિરતાવિરત છે. (કસિણા=) સર્વવિરતિધર સર્વથી વિરતાવિરત છે.

વિશેષાર્થ— મિથ્યાદૃષ્ટિ શ્રાવક બાહ્યથી જિનભક્તિ કરતો હોવાથી દ્રવ્યમિથ્યાત્વથી વિરત છે=અટકેલો છે માટે વિરત છે. સંયમથી અવિરત કેવળ સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવક દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બંને મિથ્યાત્વથી અટકેલો છે માટે સર્વથી વિરત છે. દેશવિરતિ શ્રાવક આંશિક પાપથી અટકેલો છે અને સંપૂર્ણ પાપથી અટકેલો નથી માટે વિરતાવિરત છે. સર્વવિરતિધર સંપૂર્ણ પાપથી અટકેલો છે, પણ કષાયોથી અટકેલો નથી માટે સર્વથી વિરતાવિરત છે. (૩૦૬)

પુલ્વાણં જા કિરિયા, હિંસા અણુબંધભાવસંજનિયા ।

ઇયરાણજ્ઞવસાયવિસેસઓ અગિમા દુવિહા ॥ ૩૦૭ ॥

પૂર્વાણાં યા ક્રિયા હિંસાઽનુબન્ધભાવસંજનિતા ।

ઇતરેષામધ્યવસાયવિશેષતોઽગ્રિમા દુવિહા ॥ ૩૦૭ ॥..... ૩૦૭

ગાથાર્થ— પૂર્વ (=મિથ્યાદૃષ્ટિ) શ્રાવકોની ધર્મક્રિયા હિંસાના અનુબંધભાવથી કરાયેલી છે, અર્થાત્ મિથ્યાદૃષ્ટિ શ્રાવકોની ધર્મમાં પાલન કરાતી અહિંસા હિંસાના અનુબંધવાળી છે. બીજા ત્રણની અહિંસા અધ્યવસાય વિશેષથી અનુબંધ અહિંસા કે હેતુઅહિંસા હોય.

વિશેષાર્થ— મિથ્યાદૃષ્ટિની અહિંસા પણ હિંસાના અનુબંધવાળી હોય એ વિષે અધ્યાત્મસારમાં કહ્યું છે કે—

હિંસાનુબન્ધિની હિંસા મિથ્યાદૃષ્ટેતુ દુર્મતેઃ ।

અજ્ઞાનશક્તિયોગેન તસ્યાહિંસાપિ તાદૃશી ॥ ૧ ॥

“દુષ્ટમતિવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિની હિંસા હિંસાના અનુબંધવાળી હોય. તેનામાં અજ્ઞાનતાની શક્તિ રહેલી હોવાથી તેની અહિંસા પણ હિંસાના અનુબંધવાળી હોય.”

સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકોની અને સાધુઓની જિનાજ્ઞા મુજબ કરાતી ધર્મક્રિયામાં થઈ જતી હિંસામાં અનુબંધ અહિંસાનો હોય એ વિષે અધ્યાત્મસાર અધિકાર-૧૨માં કહ્યું છે કે—

સતામસ્યાશ્ચ કસ્યાશ્ચિદ્, યતનાભક્તિશાલિનામ્ ।

અનુબન્ધો હ્યહિંસાયા, જિનપૂજાદિકર્મણિ ॥ ૪૮ ॥

“યતના અને ભક્તિથી યુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકોની જિનપૂજા આદિમાં થઈ જતી કોઈક પ્રકારની હિંસામાં અનુબંધ અહિંસાનો થાય છે.”

સાધૂનામપ્રમત્તાનાં સા ચાહિંસાનુબન્ધિની ।

હિંસાનુબન્ધવિચ્છેદાદ્ ગુણોત્કર્ષો યતસ્તતઃ ॥ ૫૧ ॥

“અપ્રમત્ત સાધુઓની હિંસા અહિંસાના અનુબંધવાળી હોય. કારણ કે અનુબંધહિંસાનો વિચ્છેદ થવાથી તે હિંસાથી પણ ગુણવૃદ્ધિ થાય છે.” (૩૦૭)

અભિગમણવંદનમંસણાણિ પચ્ચક્કં સાહુણો વિ કિચ્ચાણિ ।

અણિસિદ્ધમણુમયાણિ-ત્તિ નિરવજ્જરૂવાણિ ॥ ૩૦૮ ॥

અભિગમન-વંદન-નમસ્યાણિ પ્રત્યક્ષં સાધોરપિ કૃત્યાણિ ।

અનિષિદ્ધમનુમતાનીતિ નિરવઘરૂપાણિ ॥ ૩૦૮ ॥..... ૩૦૮

ગાથાર્થ— શ્રાવકો પ્રત્યક્ષ સાધુને પણ અભિગમન-વંદન-નમસ્કાર વગેરે કરે છે. (તેમાં હિંસા થતી હોવા છતાં) ભગવાને એ કર્તવ્યોનો નિષેધ કર્યો નથી. આથી “જેનો નિષેધ ન કરાયો હોય તે સંમત હોય” એ ન્યાયથી એ કર્તવ્યો ભગવાનને સંમત છે. આથી આ કર્તવ્યો નિર્દોષ છે.

વિશેષાર્થ— સાધુઓને કરાતા અભિગમન વગેરે કથંચિત્ હિંસાયુક્ત હોવા છતાં જેમ નિર્દોષ છે, તેમ જિનપૂજા પણ કથંચિત્ હિંસાયુક્ત હોવા

છતાં નિર્દોષ છે. અભિગમન એટલે સાધુઓ આવતા હોય ત્યારે સામે જવું. વંદન એટલે ખમાસમજા આપીને વંદન કરવું. નમસ્કાર એટલે બે હાથ જોડીને નમસ્કાર કરવા. (૩૦૮)

અરિહંતસિદ્ધચેદય-ગુરુસુયધમ્મે ય સાહુવર્ગે ય ।

આયરિયઽવજ્ઞાણ, સુપવચણે દર્શને ચાપિ ॥ ૩૦૯ ॥

અર્હત્સિદ્ધચૈત્યગુરુશ્રુતધર્મે ચ સાધુવર્ગે ચ ।

આચાર્યોપાધ્યાયયોઃ સુપ્રવચને દર્શને ચાપિ ॥ ૩૦૯ ॥ ૩૦૯

એસુ ભક્તિજુક્તા, પૂયંતા અહારિયં મણા અમણા ।

સામણ્ણમણુસરંતા, પરિત્તસંસારિયા ભણિયા ॥ ૩૧૦ ॥

એતેષુ ભક્તિયુક્તાઃ પૂજયન્તો યથાહં મનાગમનાન્ ।

શ્રામણ્યમનુસ્મરન્તઃ પરીતસંસારિકા ભણિતાઃ ॥ ૩૧૦ ॥ ૩૧૦

એયં પવચણવચણં, ધારંતા નિયમણે મહાસત્તા ।

અરિહપયદ્દે અદ્ડસુ, નિવ્વલ્લેવાઈસુ ભક્તિપરા ॥ ૩૧૧ ॥

એતત્ પ્રવચનવચનં ધારયન્તો નિજમનસિ મહાસત્ત્વાઃ ।

અર્હત્પદસ્થે અદ્દસુ નિક્ષેપાદિષુ ભક્તિપરાઃ ॥ ૩૧૧ ॥ ૩૧૧

ગાથાર્થ—અરિહંત, સિદ્ધ, જિનપ્રતિમા, ગુરુ, આચારાંગાદિ આગમરૂપ શ્રુતધર્મ, સાધુસમૂહ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવચન (=સંઘ) અને સમ્યગ્દર્શન આ દશ પદોમાં ભક્તિથી યુક્ત, યથાયોગ્ય ઘણી કે અલ્પ પૂજાને કરતા, સાધુપણાને યાદ કરતા, આ શાસ્ત્રવચનને પોતાના મનમાં ધારણ કરતા, મહાસત્ત્વવંત, અરિહંતપદમાં રહેલા નિક્ષેપા વગેરે આઠની ભક્તિમાં તત્પર જીવોને પરિમિતસંસારી કહ્યા છે. (૩૦૮-૩૧૦-૩૧૧)

નાણાવરણિજ્જસસ ડ, દંસણમોહસસ તહ ચ્ચઓવસમે ।

જીવે અદ્ડસુ ભંગેસુ, હોઢ લાહો ય સવ્વત્થ ॥ ૩૧૨ ॥

જ્ઞાનાવરણીયસ્ય તુ દર્શનમોહસ્ય તથા ક્ષયોપશમે ।

જીવો અદ્દસુ ભદ્ધેષુ ભવતિ લાભો ચ સર્વત્ર ॥ ૩૧૨ ॥ ૩૧૨

ગાથાર્થ— જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થયે છતે જીવને નામનિક્ષેપ વગેરે આઠ ભાંગાઓમાં સર્વત્ર લાભ થાય છે.

વિશેષાર્થ— દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ થતાં સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પણ અવશ્ય થાય છે. આથી જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થયે છતે એટલે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયે છતે એવો અર્થ થાય. અરિહંતના કોઈપણ પ્રકારની ભક્તિ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ યથાર્થ ફળ આપનારી બને છે. (૩૧૨)

તિત્થયસુગુણા પડિમાસુ, નત્થિ નિસ્સંસયં વિયાણંતો ।

તિત્થયરોત્તિ ણમંતો, સો પાવઙ્ગ નિજ્જરા વિટ્થલા ॥ ૩૧૩ ॥

તીર્થકરુણાઃ પ્રતિમાસુ નાસ્તિ નિઃસંશયં વિજાનન્ ।

તીર્થકર ઇતિ નમન્ સ પ્રાપ્નોતિ નિર્જરં વિપુલાન્ ॥ ૩૧૩ ॥ ૩૧૩

ગાથાર્થ— પ્રતિમામાં તીર્થકરના “જ્ઞાનાદિ” ગુણો નથી” એમ નિઃસંદેહ (નિશ્ચિત) જાણવા છતાં “આ તીર્થકર છે” એમ માનીને શુદ્ધભાવથી વંદન કરનાર ઘણી નિર્જરાને પામે છે. (૩૧૩)

જહ સિદ્ધા સંપુણ્ણા, ગુણેહિં સત્તાઙ્ગ નો વિયત્તીએ ।

તહ દવ્વસિદ્ધરૂવા, પડિમા અઙ્ગપ્પજોગેણ ॥ ૩૧૪ ॥

યથા સિદ્ધા સંપૂર્ણા ગુણૈઃ સત્તયા નો વ્યક્ત્યા ।

તથા દ્રવ્યસિદ્ધરૂપા પ્રતિમાઽધ્યાત્મયોગેન ॥ ૩૧૪ ॥ ૩૧૪

ગાથાર્થ— જેવી રીતે સિદ્ધો સત્તાથી ગુણોથી સંપૂર્ણ છે, પણ સ્પષ્ટપણે ગુણો નથી, અર્થાત્ એ ગુણો છદ્મસ્થ જીવોને સ્પષ્ટ દેખાતા નથી. (છતાં તેમની આરાધના ફળ આપે છે.) તેમ જિનપ્રતિમા ચિત્તવિશુદ્ધિના યોગથી દ્રવ્યસિદ્ધરૂપ છે. (તેથી જિનપ્રતિમાની આરાધના ફળ આપે છે.)

વિશેષાર્થ— જે ભાવનું કારણ બને તે દ્રવ્ય કહેવાય. એવો દ્રવ્ય શબ્દનો અર્થ છે. જિનપ્રતિમાની આરાધનાથી જીવો સિદ્ધ થાય છે માટે જિનપ્રતિમા દ્રવ્યસિદ્ધસ્વરૂપ છે. માટે આરાધ્ય છે. (૩૧૪)

જડ નો તા ખલુ એવં, તબ્ભાવણભાવમાણભવ્વાણં ।

કહમેયારૂઠં ચિય, પયડ્ડ તા સિદ્ધરૂઠત્તં ॥ ૩૧૫ ॥

યદિ નો તર્હિં ખલ્લેવં તદ્ભાવનભાવમાણભવ્વાણામ્ ।

કથમેતદ્ધરૂપમેવ પ્રકટતિ તસ્માત્ સિદ્ધરૂપત્વમ્ ॥ ૩૧૫ ॥ ૩૧૫

ગાથાર્થ— જો પ્રતિમા દ્રવ્યસિદ્ધરૂપ ન હોય તો (પ્રતિમામાં) સિદ્ધપણાની ભાવના ભાવતા ભવ્ય જીવોનું તેવું જ સિદ્ધસ્વરૂપ કેમ પ્રગટ થાય ? તેથી પ્રતિમા દ્રવ્યસિદ્ધસ્વરૂપ છે. (૩૧૫)

પૂર્વપક્ષ—

જડ અપ્પભાવપગુણં, વિસુદ્ધહેઠુ જણેઢ ડ્ઞાણાણં ।

તા અણ્ણસલ્લપડિમા, ત્થીપમુહ્હા ગુણકરી કિં તો ॥ ૩૧૬ ॥

યદિ આત્મભાવપ્રગુણં વિશુદ્ધહેતુર્જનયતિ ધ્યાનાનામ્ ।

તર્હિં અન્યસર્વપ્રતિમા સ્ત્રીપ્રમુખા ગુણકરી કિં તતઃ ॥ ૩૧૬ ॥ ૩૧૬

ગાથાર્થ— જો જીવનો વિશુદ્ધ હેતુ ધ્યાન કરનારાઓના વિશુદ્ધ ભાવોને ઉત્પન્ન કરે છે તો અન્ય સ્ત્રી વગેરે સર્વની પ્રતિમા લાભ કરનારી થાય. તેથી શું થયું ?

વિશેષાર્થ— ઉપર કહ્યું કે પ્રતિમામાં ગુણો ન હોવા છતાં આ તીર્થંકર છે એમ માનીને શુદ્ધભાવથી વંદન કરનાર ઘણી નિર્જરા પામે છે. આનો અર્થ એ થયો કે આલંબન ગુણી છે કે નિર્ગુણી છે એની મુખ્યતા નથી, કિંતુ જીવના શુદ્ધભાવની મુખ્યતા છે. હવે જો જીવના ભાવની મુખ્યતા છે તો કોઈ જીવ બધા જીવો નિશ્ચયનયથી સિદ્ધસ્વરૂપ છે એમ વિચારીને સ્ત્રી વગેરેની પ્રતિમાને પણ આ સિદ્ધની પ્રતિમા છે એમ માનીને વંદનાદિ કરે તો તેને સ્ત્રી વગેરેની પ્રતિમા ગુણ કરનારી થાય. હવે જો સ્ત્રી વગેરેની પ્રતિમા પણ ગુણ કરનારી થાય તો તેથી શું થયું તે હવે પછીની ગાથામાં કહે છે. (૩૧૬)

લિંગં જિણપત્તં, એવ નમંતસ્સ નિજ્જરા વિઝ્જા ।

જડ્ઢિવિ ગુણવિપ્પહીણં, વંદ્ઢિ અજ્ઞત્થસોહીએ ॥ ૩૧૭ ॥

લિङ્ગં જિનપ્રજ્ઞસમેવં નમતો નિર્જય વિપુલા ।

યદપિ ગુણવિપ્રહીનં વન્દતેઽધ્યાત્મશુદ્ધ્યા ॥ ૩૧૭ ॥..... ૩૧૭

ગાથાર્થ— જેનાથી ‘આ સાધુ છે’ એમ ઓળખાય તે લિંગ છે. ‘રજોહરણાદિ’ ધારણ કરવા રૂપ આ લિંગ શ્રીજિનેશ્વરોએ કહેલું છે’ એવા ભાવથી (અર્થાત્ પ્રતિમા જેમ જિનની છે, તેમ લિંગ પણ જિનકથિત હોવાથી વંદનીય છે એવા ભાવથી) સાધુવેષને વંદન કરનારને ઘણી નિર્જરા થાય છે. જો કે તે પાસત્યાદિ મૂળગુણ-ઉત્તરગુણોથી અનેક રીતે હીન છે, તો પણ તેને પોતાની ચિત્તશુદ્ધિથી વંદન કરે છે તેથી ઘણી નિર્જરાને પામે છે. (૩૧૭) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૬૨)

ઉત્તરપક્ષ—

સંતા તિત્થયરગુણા, તિત્થયરે તેસિમં તુ અન્નત્થ ।

ન ચ સાવજ્જા કિરિયા, ઇયરેસુ ધુવા સમણુમન્ના ॥ ૩૧૮ ॥

સન્તસ્તીર્થકરગુણાસ્તીર્થકરે તેષામિદં ત્વન્યત્ર ।

ન ચ સાવદ્ધા ક્રિયા ઇતરેષુ ધુવા સમનુમન્યા ॥ ૩૧૮ ॥..... ૩૧૮

ગાથાર્થ— તીર્થકરમાં જ્ઞાનાદિ ગુણો વિદ્યમાન છે, અને ‘આ પ્રતિમા ભગવાનની છે’ આવી બુદ્ધિ પ્રતિમાને વંદન કરનારમાં હોય છે, ત્યાં તે પ્રતિમામાં કોઈ સાવધ પાપ ક્રિયા નથી માટે દોષ થતો નથી. પાસત્યાદિમાં તો સાવધક્રિયા હોય છે જ. આથી સાવધક્રિયા યુક્ત પાર્શ્વસ્થાદિને વંદન કરવાથી તેઓની સાવધક્રિયાની પણ અનુમોદના થાય જ. અથવા આ ગાથાનો બીજી રીતે આ પ્રમાણે પણ ભાવાર્થ છે— પ્રતિમાને વંદન કરનારાઓની બુદ્ધિ ‘અમે તીર્થકરમાં વિદ્યમાન ગુણોને વંદન કરીએ છીએ’ એવી હોય છે. એમ અરિહંતના ગુણોના આરોપણથી ઈષ્ટ પ્રતિમાને વંદન-પ્રણામ કરતાં તે વંદન-પ્રણામાદિ કરનારથી થતી હલન-ચલન રૂપ ક્રિયા સાવધ બનતી નથી. પણ પાર્શ્વસ્થાદિની પૂજા કરવામાં તો તેઓ સાવધક્રિયાથી યુક્ત હોવાથી વંદન કરનારને પણ તે અશુભક્રિયાની અનુમોદનાનો દોષ અવશ્ય લાગે છે. (૩૧૮) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૬૮)

પૂર્વપક્ષ—

જહ સાવજ્ઞા કિરિયા, નત્થિ પ્પડિમાસુ એવમિયસવિ ।

તયભાવે ણત્થિ ફલં, અહ હોઇ અહેઝં હોઇ ॥ ૩૧૯ ॥

યથા સાવજ્ઞા કિયા નાસ્તિ ચ પ્રતિમાસુ એવમિતરઽપિ ।

તદભાવે નાસ્તિ ફલમથ ભવત્યહેતુકં ભવતિ ॥ ૩૧૯ ॥ ૩૧૯

ગાથાર્થ— જેમ પ્રતિમામાં સાવધક્રિયા નથી તેમ નિરવધ ક્રિયા પણ નથી જ. તો નિરવધ ક્રિયાના અભાવે પુણ્યરૂપ ફળ પણ નથી જ. છતાં ‘પુણ્ય થાય છે’ એમ માનીએ તો કારણ વિના કાર્ય થયું, એમ સિદ્ધ થાય. ફળ વંદનીયમાં રહેલ ક્રિયારૂપ હેતુથી મળે છે, અને પ્રતિમામાં ક્રિયારૂપ હેતુ નથી. છતાં ‘પુણ્ય મળે છે’ એમ માનવાથી તો પુણ્યકર્મરૂપ કાર્ય કારણ વિના આકસ્મિક થયું એમ માનવું પડશે, અને એમ માનીએ તો મોક્ષ વગેરેનો અભાવ થાય. (૩૧૯) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૭૨)

ઉત્તરપક્ષ—

કામં ઉભયાભાવો, તહ વિ ફલં અત્થિ મણવિસુદ્ધીએ ।

તીએ પુણ મણસુદ્ધીઈ, કારણં હંતિ પડિમાઓ ॥ ૩૨૦ ॥

કામમુખયાભાવો તથાપિ ફલમસ્તિ મનોવિશુદ્ધયા ।

તસ્યા: પુનઃ મનઃશુદ્ધ્યાઃ કારણં ભવન્તિ પ્રતિમાઃ ॥ ૩૨૦ ॥ ૩૨૦

ગાથાર્થ— પ્રતિમામાં સાવધ કે નિરવધ કોઈ ક્રિયા નથી, તો પણ તેને વંદન કરનારને મનની શુદ્ધિ અને તેનાથી પુણ્યની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ મળે છે. તે આ પ્રમાણે—વંદન કરનારને પુણ્યનું કારણ તેની પોતાની માનસિક શુદ્ધિ જ છે, વંદનીયમાં રહેલી ક્રિયા નથી. કારણ કે કોઈ અન્યની ક્રિયાથી અન્યને ફળ મળે એવું બને જ નહિ.

પ્રશ્ન— (વાદી પૂછે છે કે—) તો પછી પ્રતિમાનું પ્રયોજન શું ?

ઉત્તર— (પ્રતિવાદી કહે છે કે—) પ્રતિમા માનસિક શુદ્ધિમાં કારણ છે. કારણ કે માનસિક વિશુદ્ધિ પ્રતિમા દ્વારા થાય છે એ દેખાય છે, એવો અનુભવ થાય છે. (૩૨૦) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૭૪)

જઇ વિય પડિમાસુ જહા, મુણિગુણસંકલ્પકારણં લિંગં ।

ઉભયમવિ અત્થિ લિંગે, ન ય પડિમાસૂભયં અત્થિ ॥ ૩૨૧ ॥

યદ્યપિ ચ પ્રતિમાસુ યથા મુનિગુણસંકલ્પકારણં લિઙ્ગમ્ ।

ઉભયમપ્યસ્તિ લિઙ્ગે ન ચ પ્રતિમાસૂભયમસ્તિ ॥ ૩૨૧ ॥ ૩૨૧

ગાથાર્થ— જો કે જેમ પ્રતિમા શુભસંકલ્પનું કારણ છે, તેમ લિંગ પણ મુનિગુણ સંબંધી સંકલ્પનું (અધ્યવસાયનું) કારણ છે. તો પણ આ દૃષ્ટાંતની પ્રતિમા સાથે વિષમતા છે. કારણ કે લિંગમાં સાવધ અને નિરવધ બંને ક્રિયા છે. તેમાં નિરવધક્રિયાવાળા જ લિંગમાં મુનિગુણનો સંકલ્પ થાય તે શુભ છે, અને તેનાથી પુણ્ય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ સાવધ-ક્રિયાવાળા લિંગમાં જે મુનિગુણનો સંકલ્પ થાય તે ભ્રમરૂપ છે, અને તેથી જ તે કલેશ ફળવાળો છે. પ્રતિમા પ્રવૃત્તિ રહિત હોવાથી સાવધ-નિરવધ બંને ક્રિયાથી રહિત છે. તેથી તેમાં જિનગુણનો સંકલ્પ કલેશફલક ભ્રમરૂપ નથી.

પ્રશ્ન— આ પ્રમાણે તો પ્રતિમા નિરવધ ક્રિયાથી રહિત હોવાથી તેમાં પુણ્યફલક શુભ સંકલ્પનો પણ અભાવ જ સિદ્ધ થયો.

ઉત્તર— પ્રતિમામાં તીર્થંકરના ગુણોના આરોપણથી શુભ સંકલ્પ થતો હોવાથી શુભસંકલ્પનો અભાવ નથી. (૩૨૧) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૭૯)

નિયમા જિણેસુ ડ ગુણો પડિમા ડહિસ્સ જે મણે કુણઙ્ગ ।

અગુણે ડ વિચાણંતા, કં નમડ મણે ગુણં કાડં ॥ ૩૨૨ ॥

નિયમા જિણેસુ તુ ગુણઃ પ્રતિમા ડહિશ્ય યાન્ મનસિ કરોતિ ।

અગુણાન્ તુ વિજાનન્ કં નમતુ મનસિ ગુણં કૃત્વા ॥ ૩૨૨ ॥ ૩૨૨

ગાથાર્થ— એ જ વાતને પુષ્ટ કરે છે—

પ્રતિમાને જોઈને પૂજક તેમાં આરોપિત રૂપે જે જે ગુણોને મનમાં ધારે છે અને વારંવાર નમસ્કાર કરે છે તે તે ગુણો અવશ્ય તીર્થંકરમાં જ છે. આથી જ પ્રતિમામાં આ જિનગુણ સંકલ્પ શુભ અને પુણ્ય ફળવાળો છે. કારણ કે પ્રતિમા સાવધ ક્રિયાથી રહિત છે.

પ્રતિમામાં નિરવધ ક્રિયાનો અભાવ છે, એટલા માત્રથી વિપરીત (ભ્રમરૂપ) સંકલ્પ નથી. કારણ કે વિપરીત સંકલ્પ સાવધક્રિયા યુક્ત વસ્તુથી થાય છે. આથી બંનેય ક્રિયાથી રહિત, માત્ર આકાર સ્વરૂપ વસ્તુમાં, કે કેટલાક ગુણોથી યુક્ત વસ્તુમાં પણ આરોપણયુક્ત છે.

પાર્શ્વસ્થાદિને ગુણોથી રહિત જ જાણનાર માણસ કયા ગુણને મનમાં ધારીને તેમને વંદન કરે ? (૩૨૨) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૮૦)

જહ વેડંબર્ગલિંગં, જાણંતસ્સ નમઓ ધ્રુવં દોસો ।

નિર્દ્વંધસન્તિ નાઠુણં, વંદમાણે ધ્રુવં દોસો ॥ ૩૨૩ ॥

યથા વિડમ્બકલિઙ્ગં જાનતો નમતો ધ્રુવં દોષઃ ।

નિર્ધ્વંધસમિતિ જ્ઞાત્વા વન્દમાને ધ્રુવં દોષઃ ॥ ૩૨૩ ॥ ૩૨૩

ગાથાર્થ— જેમ ભાંડ આદિએ પહેરેલા નકલી (સાધુના) વેષને જાણવા છતાં નમસ્કાર કરનારને અવશ્ય પ્રવચનનિંદા આદિ દોષ લાગે છે, તેમ પ્રવચનની અપભ્રાજનાથી નિરપેક્ષ એવા પાર્શ્વસ્થાદિકને જાણવા છતાં વંદન કરનારને અવશ્ય આજ્ઞાવિરાધના આદિ દોષો લાગે. (૩૨૩) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૧૮૫)

જિણપટ્ટિમા વિ તયંગં, સકહાઇ અત્થિ જત્થ તદ્ધુણે ।

અચ્છસાહિં સમં ચિય, કુણંતિ કીઠું ન સુરનિવહા ॥ ૩૨૪ ॥

જિનપ્રતિમાઽપિ તદઙ્ગં સકથ્યાદિ અસ્તિ યત્ર તત્સ્થાને ।

અપ્સરેભિઃ સમમેવ કુર્વન્તિ ક્રીડાં ન સુરનિવહાઃ ॥ ૩૨૪ ॥ ૩૨૪

ગાથાર્થ— જિનપ્રતિમા પણ જિનનું અંગ છે. (તેથી આરાધવા યોગ્ય છે. કેમ કે જિનનું અંગ પણ આરાધવા યોગ્ય છે. આથી જ) જે સ્થાનમાં જિનના અસ્થિ(=દાઢાઓ) વગેરે છે તે સ્થાનમાં દેવો અપ્સરાઓની સાથે અવશ્ય ક્રીડા કરતા નથી. (૩૨૪)

આસાયણપરિહારો, જિણપ્પઈકસ્સ કિં પુણ જિણાણં ।

તસ્સાસાયણરૂવં, પાવં પાવા કુણંતિ નરા ॥ ૩૨૫ ॥

આશાતનાપરિહારો જિનપ્રતિકસ્ય કિં પુનઃ જિનાનામ્ ।

તસ્યાશાતનારૂપં પાપં પાપાઃ કુર્વન્તિ નરાઃ ॥ ૩૨૫ ॥ ૩૨૫

ગાથાર્થ— જિનોના અંગની પણ આશાતનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તો પછી સાક્ષાત્ જિનોની આશાતના માટે તો શું કહેવું ? પાપી મનુષ્યો જ જિનાશાતનારૂપ પાપને કરે છે. (૩૨૫)

લક્ષણયુક્તા પડિમા, પાસાડયા સમત્તલંકારા ।

પલ્હાયડ જહ વ મળં, તહ ણિજ્જર મો વિયાણાહિ ॥ ૩૨૬ ॥

લક્ષણયુક્તા પ્રતિમા પ્રાસાદીયા સમસ્તાલંકારા ।

પ્રહ્લાદતે યથા ચ મનસ્તથા નિર્જરામેવ વિજાનીહિ ॥ ૩૨૬ ॥ ૩૨૬

ગાથાર્થ— પ્રતિમા લક્ષણયુક્ત, પ્રસન્ન મુદ્રાવાળી અને સર્વ અલંકારોથી યુક્ત હોય (તેવી પ્રતિમાને જોઈને) મન જેમ જેમ આનંદિત બને છે તેમ તેમ તું નિર્જરાને જાણ. (૩૨૬)

અજિણે જિણરૂવત્તં, મિચ્છત્તં પલવિકુળ અવસાણં ।

કુવ્વંતિ તે (? યે) વિ પવયણ-વયણમસારં કયં તેહિ ॥ ૩૨૭ ॥

અજિને જિનરૂપત્વં મિથ્યાત્વં પ્રલપ્યાઽવસાનમ્ ।

કુવ્વંતિ તેઽપિ (?યેઽપિ) પ્રવચનવચનમસારં કૃતં તૈઃ ॥ ૩૨૭ ॥ ૩૨૭

ગાથાર્થ— જેઓ જે જિન નથી તેમાં જિનસ્વરૂપ મિથ્યાત્વનો પ્રલાપ કરીને મૃત્યુ પામે છે તેમના વડે શાસ્ત્રવચન અસાર કરાયું છે.

વિશેષાર્થ— અહીં ભાવ આ પ્રમાણે છે— જે લોકો જે જિન નથી તેને જિન કહે છે તે લોકો અસત્ય બોલે છે. આવું અસત્ય કહીને જે લોકો મૃત્યુ પામે છે તે લોકોએ જિનવચનને અસાર કર્યું છે. આ કથન ગોશાળાની અપેક્ષાએ હોય એમ સંભવે છે. કારણ કે ગોશાળો જિન ન હતો છતાં અજ્ઞાન લોકો તેને જિન કહેતા હતા. (૩૨૭)

જમ્હા ગણહરવયણં, જિણાણ પડિમા જિણે જિણિંદિત્તિ ।

સવ્વં અરિહંતિ તપ્પુરોરાહણા વુત્તા ॥ ૩૨૮ ॥

યસ્માદ્ ગણધરવચનં જિનાનાં પ્રતિમા જિનો જિનેન્દ્ર ઇતિ ।

સાક્ષાદર્હીત્રિતિ તત્પુસ્ત આરધનોક્તા ॥ ૩૨૮ ॥ ૩૨૮

ગાથાર્થ— કારણ કે ગણધરોનું વચન છે કે જિનોની પ્રતિમા સાક્ષાત્ જિન છે, જિનેંદ્ર છે, અરિહંત છે. આથી જિનપ્રતિમાની સમક્ષ આરાધના કહી છે=આરાધના કરવાનું કહ્યું છે. (૩૨૮)

સાવજ્ઞા નિરવજ્ઞા, કિરિયા અજ્ઞાપ્તજોગઓ હુંતિ ।

મિચ્છત્તપરાણ પઠ્ઠમા ઇયરાણં હોઙ્ગ ઇયરા ય ॥ ૩૨૯ ॥

સાવદ્યા નિરવદ્યાઃ ક્રિયા અધ્યાત્મયોગતો ભવન્તિ ।

મિથ્યાત્વપરાણાં પ્રથમા ઇતરેષાં ભવતીતર ચ ॥ ૩૨૯ ॥ ૩૨૯

ગાથાર્થ— ચિત્તના યોગથી ધર્મક્રિયાઓ સાવધ (=પાપસહિત) કે નિરવધ (=પાપરહિત) થાય છે. મિથ્યાત્વમાં રહેલાઓની ધર્મક્રિયા સાવધ છે અને સમ્યક્ત્વમાં રહેલાઓની ધર્મક્રિયા નિરવધ છે. (૩૨૯)

જલગલણદાણવિણઓવયારભેઈહિં ધમ્મજુત્તાણં ।

આહારવિહારનઈ-સંતરણાઙ્ગ પવત્તાણં ॥ ૩૩૦ ॥

જલગલનદાનવિનયોપચારભેદૈર્ધર્મયુક્તાનામ્ ।

આહાર-વિહાર-નદીસંતરણાદિપ્રવૃત્તાનામ્ ॥ ૩૩૦ ॥ ૩૩૦

ગાથાર્થ— પાણી ગળવું, દાન કરવું, વિનય કરવો, ભક્તિ કરવી ઇત્યાદિ ધર્મ પ્રકારોથી ધર્મયુક્ત અને આહાર, વિહાર અને નદી ઉતરવી વગેરેમાં પ્રવૃત્ત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોની ધર્મક્રિયા નિરવધ છે. (૩૩૦)

આણાવિણઓ પરમં, મુવહંસં પવયણે જઓ ભણિઓ ।

સઘ્વત્થ વિહિયપરમત્થ-સારેહિં પરમગુરુઈહિં ॥ ૩૩૧ ॥

આજ્ઞાવિનયઃ પરમં મોક્ષાઙ્ગં પ્રવચને યતો ભણિતઃ ।

સર્વત્ર વિહિતપરમાર્થસારૈઃ પરમગુરુકૈઃ ॥ ૩૩૧ ॥ ૩૩૧

ગાથાર્થ— કારણ કે પરમાર્થના સારનું વિધાન કરનારા પરમગુરુ તીર્થંકરોએ શાસ્ત્રમાં આજ્ઞાપાલનરૂપ વિનયને મોક્ષનો મુખ્ય હેતુ કહ્યો છે. (૩૩૧)

ચેઙ્ગસહો રૂઢો, જિર્ણિદપડિમત્તિ અત્થઓ વિદ્ધો ।

નો કત્થવિ નાણિત્તિ, નિરુત્તિયં ચેઙ્ગસહસ ॥ ૩૩૨ ॥

ચૈત્યશબ્દો રૂઢો જિનેન્દ્રપ્રતિમા ઇતિ અર્થતઃ દૃષ્ટઃ ।

નો કુત્રાપિ જ્ઞાનમિતિ નૈરુક્તિકં ચૈત્યશબ્દસ્ય ॥ ૩૩૨ ॥ ૩૩૨

ગાથાર્થ— ચૈત્ય શબ્દ જિનપ્રતિમાના અર્થમાં રૂઢ થયેલો જોવામાં આવ્યો છે. ચૈત્ય શબ્દનો નિરુક્તિથી (=શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી) થતો જ્ઞાન અર્થ ક્યાંય જોવામાં આવ્યો નથી. (૩૩૨)

ચિદ્ સંનાણં સન્નિ, સમ્મં નાણં તુ ચેદયદ્વસ્સ ।

ચિણ્ણં પુટ્ઠિં ણેદ્, ચિદ્ધિત્તિ અત્થસ્સ ચિદ્ધસદ્દે ॥ ૩૩૩ ॥

ચિત્તિઃ સંજ્ઞાનં સંજ્ઞિસમ્યગ્જ્ઞાનં તુ ચૈત્યાર્થસ્ય ।

ચિનોતિ પુટ્ઠિં નયતિ ચિત્તિરિતિ અર્થસ્ય ચિત્તિશબ્દે ॥ ૩૩૩ ॥ ૩૩૩

ગાથાર્થ— ચૈત્ય અર્થવાળા ચિત્તિ શબ્દનો સમ્યગ્જ્ઞાન એવો અર્થ થાય છે. અહીં સમ્યગ્જ્ઞાન શબ્દથી સંજ્ઞી જીવનું સમ્યગ્જ્ઞાન જાણવું. ચિત્તિ શબ્દમાં અર્થની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે છે—જે પુટ્ટિને=વૃદ્ધિને કરે તે ચિત્તિ.

વિશેષાર્થ— ચૈત્ય શબ્દનો પ્રતિમા અર્થ છે, પણ જ્ઞાન અર્થ નથી. કેમ કે ચૈત્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિથી જ્ઞાન અર્થ સિદ્ધ થતો નથી. (ચિતાયાં ભવં ચૈત્યં) જે ચિતામાં (=મૃતકને બાળવા માટે બળતા અગ્નિમાં જે થાય તે ચૈત્ય. અહીં અગ્નિમાં એટલે મૃતકને બાળવા પ્રગટાવેલા અગ્નિના સ્થાનમાં એવો અર્થ સમજવો. પૂર્વે ચિતાના સ્થાને ઉત્તમ પુરુષોના સ્તૂપો કે સ્મારકો બનતા હતા. આથી ચૈત્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ચિતાના સ્થાને બનાવેલા સ્મારક કે સ્તૂપમાં ઘટે છે. પણ ચૈત્યશબ્દ પ્રતિમા વગેરે અર્થમાં રૂઢ બન્યો છે. ચિત્તિ શબ્દના જ્ઞાન અને પ્રતિમા એ બે અર્થ છે. તેમાં અહીં જ્ઞાન અર્થમાં ચિત્તિ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ બતાવી છે. જે આત્માના ગુણોની પુટ્ટિ-વૃદ્ધિ કરે તે ચિત્તિ. સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માના ગુણોની વૃદ્ધિ કરે છે માટે ચિત્તિ છે. આમ, ચિત્તિ શબ્દનો જ્ઞાન અર્થ થાય, પણ ચૈત્ય શબ્દનો જ્ઞાન અર્થ ન થાય એવો અહીં તાત્પર્યાર્થ છે. (૩૩૩)

તમ્હા ચેદયવિણયં, સમ્મં જો જુંજણ પસથમણો ।

આસાયણા તયંગસ્સ વજ્જણા પરમગુણહેઠ્ઠ ॥ ૩૩૪ ॥

તસ્માત્ ચૈત્યવિનયં સમ્યગ્ યો યોજયતિ પ્રશસ્તમનાઃ ।

આશાતના તદ્ગ્નસ્ય વર્જનાત્ પરમગુણહેતુઃ ॥ ૩૩૪ ॥ ૩૩૪

ગાથાર્થ— તેથી પ્રશસ્ત મનવાળો જે જીવ પ્રતિમાનો વિનય કરે છે તેનાથી પરમગુણનો હેતુ એવો પ્રતિમાની આશાતનાનો ત્યાગ કરાય છે. (૩૩૪)

નામાઙ્ગનિક્ષેવા, સુદ્ધા સુદ્ધેર્હિ અદ્વહા ચઙ્ગા ।

પદ્મપર્ણ દુહ ચઙ્ગા, વિણઓ તસ્મેવ કાયવ્વો ॥ ૩૩૫ ॥

નામાદિકનિક્ષેપાઃ શુદ્ધાઃ શુદ્ધૈરઙ્ગા ચતુર્થા ।

પ્રથમપદે દ્વિધા ચતુર્થા વિનયસ્તસ્યૈવ કર્તવ્યઃ ॥ ૩૩૫ ॥ ૩૩૫

ગાથાર્થ— શુદ્ધ ભાવનિક્ષેપાઓથી નામાદિ નિક્ષેપા શુદ્ધ થાય છે. (જેનો ભાવનિક્ષેપો શુદ્ધ હોય તો તેના નામાદિ નિક્ષેપ શુદ્ધ હોય. જેનો ભાવનિક્ષેપો અશુદ્ધ હોય તેના નામાદિ નિક્ષેપા અશુદ્ધ હોય. અરિહંતદેવનો ભાવનિક્ષેપો શુદ્ધ છે. તેથી તેના નામાદિ નિક્ષેપા શુદ્ધ છે. રાગાદિ દોષોથી દૂષિત દેવોનો ભાવનિક્ષેપો અશુદ્ધ હોવાથી તેમના નામાદિ નિક્ષેપા અશુદ્ધ છે.) નિક્ષેપા આઠ પ્રકારના કે ચાર પ્રકારના છે. પ્રથમપદમાં (=અરિહંત પદમાં) શુદ્ધ એવા અરિહંતનો જ બે પ્રકારે કે ચાર પ્રકારે વિનય કરવો જોઈએ.

વિશેષાર્થ— બાહ્ય અને અભ્યંતર એમ બે પ્રકારનો વિનય છે. ભક્તિ વગેરે બાહ્ય વિનય છે. બહુમાન વગેરે અભ્યંતર વિનય છે. આશાતનાનો ત્યાગ, ભક્તિ, બહુમાન, પ્રશંસા એમ ચાર પ્રકારનો વિનય છે. (૩૩૫) [દશવૈકલ્પિક નિર્યુક્તિ ગાથા-૩૨૫-૩૨૬ (અ.૯)]

તમ્હા ચેઙ્ગયદવ્વં, વુઢ્ઢિગયં જિણપયં ચ્ચુ ભત્તીણ ।

વિહિપુવ્વં ચિય વુત્તં, પભાવગં દંસણાઈગં ॥ ૩૩૬ ॥

તસ્માત્ ચૈત્યદ્રવ્યં વૃદ્ધિગતં જિનપ્રદં ચ્ચલુ ભક્ત્યા ।

વિધિપૂર્વકમેવોક્તં પ્રભાવકં દર્શનાદીનામ્ ॥ ૩૩૬ ॥ ૩૩૬

ગાથાર્થ—તેથી ભક્તિથી વિધિપૂર્વક જ વૃદ્ધિને પામેલા દેવદ્રવ્યને જિનપદ આપનારું અને સમ્યગ્દર્શન આદિની વૃદ્ધિને કરનારું કહ્યું છે. (૩૩૬)

તસ્માસાયણદોસા, વિસેસઓ પવયણે જઓ ભણિયા ।

તં નાઠુણ મહપ્પા, સંસ્કલ્પં તં જહાસત્તી ॥ ૩૩૭ ॥

તસ્યાશાતનાદોષા વિશેષતઃ પ્રવચને યતો ભણિતાઃ ।

તં જ્ઞાત્વા મહાત્મા સંસ્કલ્પતિ તદ્ યથાશક્તિઃ ॥ ૩૩૭ ॥ ૩૩૭

ગાથાર્થ— આ શાસ્ત્રમાં દેવદ્રવ્યની અવજ્ઞાના દોષો વિશેષથી કહેવામાં આવ્યા છે. તેથી ઉત્તમ પુરુષ દોષને જાણીને યથાશક્તિ દેવદ્રવ્યની રક્ષા કરે છે. (૩૩૭)

સંકાસ-વિજયતક્ત્ર-ધણસિરિ-ધણદેવનામઓ સઙ્ગા ।

ભક્ષણુવક્ષણદોહણ-વઙ્ગણપભિર્ઠિહિ સંજાયા ॥ ૩૩૮ ॥

સંકાશ-વિજયતસ્કર-ધનશ્રી-ધનદેવનામાનો શ્રાદ્ધાઃ ।

ભક્ષણોપેક્ષણ-દોહન-વર્ધનપ્રભૃતિભિઃ સંજાતાઃ ॥ ૩૩૮ ॥ ૩૩૮

ગાથાર્થ— દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણ-ઉપેક્ષા-દોહન-વૃદ્ધિ વગેરે કરવામાં સંકાશ, વિજયચોર, ધનશ્રી અને ધનદેવ નામના શ્રાવકો (દિષ્ટાંત તરીકે) થયા છે. (૩૩૮)

સવ્વં સરીરકટ્ટં, વિહલં ઉચ્છૂપલં વ જીવાણં ।

જિણપડિમાભત્તીએ, સુણ્ણં સહલં પુણો તીએ ॥ ૩૩૯ ॥

સર્વં શરીરકટ્ટં વિફલમિશ્વફલમિવ જીવાનામ્ ।

જિનપ્રતિમાભક્ત્યા શૂન્યં સફલં પુનસ્તથા ॥ ૩૩૯ ॥ ૩૩૯

ગાથાર્થ— જીવોનું સઘળું શરીરકષ્ટ શેરડીના ફળની જેમ નિષ્ફળ છે. પણ નિષ્ફળ તે સર્વ શરીરકષ્ટ જિનપ્રતિમાની ભક્તિથી સફળ થાય છે. (૩૩૯)

॥ આ પ્રમાણે દેવસ્વરૂપનો પહેલો અધિકાર પૂર્ણ થયો. ॥

(૨) ગુરુ અધિકાર

બીજા ગુરુ અધિકારમાં બે વિભાગ છે. પહેલા વિભાગમાં સાધ્વાભાસરૂપ કુગુરુનું વર્ણન છે. બીજા વિભાગમાં સુગુરુનું વર્ણન છે.

વિભાગ-૧ : કુગુરુનું સ્વરૂપ

અહ સુગુરુણુવણ્સો, નિક્ષેવાઈહિ ચઽપ્પયારોવિ ।

નામાઙ્ગિવિભેઈહિ, દવ્વાઈહિ તહા જાણ ॥ ૧ ॥

અથ સુગુરુણામુપદેશો નિક્ષેપાદિભિશ્ચતુષ્પ્રકારોઽપિ ।

નામાદિવિભેદૈર્દ્રવ્યાદિભિસ્તથા જાનીહિ ॥ ૧ ॥..... ૩૪૦

ગાથાર્થ— હવે સુગુરુનો ઉપેદશ કરવામાં આવે છે. નિક્ષેપ આદિથી ચારે પ્રકારના ગુરુઓને તું જાણ તથા નામ વગેરે વિશેષ ભેદોથી અને દ્રવ્ય આદિથી તું ગુરુઓને સમજ. (૧)

કેવલનામેણ ગુરુ, ઠવણગુરુ અવ્વપણ્ડિમરૂવેહિ ।

દવ્વેણ લિંગધારી, ભાવે સંજલકસાઈહિ ॥ ૨ ॥

કેવલનામ્ના ગુરુઃ સ્થાપનાગુરુઃ અક્ષપ્રતિમારૂપૈઃ ।

દ્રવ્યેણ લિંગધારી ભાવે સંજ્વલનકષાયૈઃ ॥ ૨ ॥..... ૩૪૧

ગાથાર્થ— જે નામથી ગુરુ હોય, અર્થાત્ જેનું ગુરુ એવું નામ છે તે અથવા ગુરુનું નામ તે નામથી ગુરુ છે. અક્ષમાં ગુરુની સ્થાપના કે ગુરુની પ્રતિમા વગેરે સ્વરૂપથી સ્થાપનાગુરુ છે. ચારિત્રના પરિણામથી રહિત કેવળ ગુરુના વેષને ધારણ કરનાર દ્રવ્યથી ગુરુ છે. સંજવલન કષાયના ઉદયવાળા સાધુ ભાવથી ગુરુ છે. (૨)

તહિયાણ ઇમે તહિયા, વિતહા વિતહાણ જોગજુત્તાણં ।

દવ્વાઙ્ગિવિભેઈહિ, વેસપમાણેહિ ભઙ્ગયવ્વા ॥ ૩ ॥

તથ્યાનામિમે તથ્યા વિતથ્યા વિતથ્યાનાં યોગયુક્તાનામ્ ।

દ્રવ્યાદિવિભેદૈર્વેષપ્રમાણૈર્ભક્તવ્યાઃ ॥ ૩ ॥..... ૩૪૨

ગાથાર્થ— સાચા ગુરુઓના આ (ઉપર કહ્યા તે) નામ વગેરે ચાર નિક્ષેપા સાચા જાણવા, ખોટા ગુરુઓના ખોટા જાણવા તથા દ્રવ્ય વગેરે

વિશેષ ભેદોથી, વેષ અને આગમ પ્રમાણથી ગુરુઓ (આ ગુરુ સાચા છે કે ખોટા છે એમ) વિભાગ કરવા યોગ્ય છે. (૩)

ગુણઓર્બિતરભાવે, અણગારનિચંઠસાહુમુણિપમુહા ।

પજ્જાયા ઉવમા પુણ, પસન્નચિત્તાદિગુણવિહાણા ॥ ૪ ॥

ગુણતોઽધ્યન્તરભાવે અનગાર-નિર્ગન્થ-સાધુ-મુનિપ્રમુખાઃ ।

પર્યાયા ઉપમા પુનઃ પ્રસન્નચિત્તાદિગુણવિધાના ॥ ૪ ॥ ૩૪૩

ગાથાર્થ— ભાવગુરુ ગુણથી પોતાના આંતરિક સ્વભાવમાં રમણ કરનારા હોય. અણગાર, નિર્ગન્થ, સાધુ, મુનિ વગેરે ભાવગુરુના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. નિર્મળચિત્ત વગેરે ગુણોથી ભાવગુરુને (આકાશ વગેરેની) ઉપમા આપવામાં આવી છે.

વિશેષાર્થ—

અણગારને વરેલી ઉપમાઓ

ઝગગિરિજલણસાંગરનહતલતરુગણસમો અ જો હોઈ ।

ભમરમિયધરણિજલરુહરવિપવણસમો અ જો સમણો ॥

- અનુયોગદ્વારસૂત્ર-૧૩૧

પરમતારક શ્રીતીર્થકરદેવના મુનિઓ સર્પ જેવા છે. પર્વત જેવા છે. અગ્નિ જેવા છે. સાગર જેવા છે. આકાશ જેવા છે. વૃક્ષ જેવા છે. ભ્રમર જેવા છે. હરણ જેવા છે. પૃથ્વી જેવા છે. કમળ જેવા છે. સૂર્ય જેવા છે અને પવન જેવા છે.

૧. સર્પની ઉપમા— (૧) સર્પ જેમ પોતાને માટે બિલ બનાવે નહીં પણ ઉંદર વગેરેએ બનાવેલ બિલમાં રહે, તેમ સાધુ પોતાને રહેવા માટે ઘર-મકાન કરે નહિ, કરાવે નહિ અને કરેલાની અનુમોદના પણ કરે નહિ, પરંતુ ગૃહસ્થે પોતાને માટે બનાવેલા નિર્દોષ મકાનમાં આજ્ઞા લઈને રહે. (૨) અગંધન કુલના સર્પો વમેલા વિષને પાછું ગ્રહણ કરતા નથી, તે રીતે મુનિ પણ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, આ પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ત્યજીને ફરી એની અભિલાષા કરતા નથી. (૩) સર્પ જેમ બિલમાં સીધી રીતે પ્રવેશે, તેમ મુનિ મોક્ષમાર્ગમાં સીધી રીતે

ચાલે. (૪) સર્પ જેમ બિલમાં પ્રવેશ કરતાં વાંકો ચૂકો જાય નહિ, જાય તો છોલાઈ જાય માટે સીધે સીધો જાય, તેમ મુનિ અનાસક્તિથી આહાર લે. એક જડબામાંથી-દાઢમાંથી બીજા જડબામાં-દાઢમાં આહાર ફેરવે નહિ. (૫) જેમ સર્પ કાયલી ઉતાર્યા પછી ફરી ગ્રહણ કરે નહિ, તેમ મુનિ પુત્ર-કલત્રાદિ કુટુંબ રૂપ કાયલી ઉતાર્યા પછી એને સરાગદષ્ટિથી ગ્રહણ કરે નહિ. (૬) સર્પ કાંટા વગેરેથી ડરે નહિ પણ એકાગ્ર દષ્ટિથી જોઈને ચાલે, તેમ મુનિ પણ પરિષદ ઉપસર્ગથી ડરે નહિ. ઇર્ષ્યાસમિતિ-પૂર્વક જયજ્ઞાથી ચાલે. (૭) સર્પ મયૂર વગેરે પક્ષીઓથી ભય પામે છે, તેમ મુનિ પોતાના ચારિત્રપ્રાણની રક્ષા માટે દર્શનભ્રષ્ટ આત્માઓ તથા સ્ત્રી આદિથી ભયભીત રહે છે.

૨. પર્વતની ઉપમા— (૧) પર્વત જેમ અનેક ઔષધિઓથી શોભે છે, તેમ મુનિ પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી પ્રાપ્ત અનેક પ્રકારની ચમત્કારિક-લબ્ધિઓથી શોભે છે. (૨) પર્વત જેમ પ્રચંડ પવનથી પણ ચલાયમાન થતો નથી, તેમ મુનિ પરીષદ-ઉપસર્ગથી કદી ચલિત થતો નથી. (૩) પર્વત પશુ પંખી વગેરે અનેક જીવોને સુખ અને શાતા આપે છે, તેમ મુનિવર પણ પોતાના આશ્રયે રહેલા શિષ્યાદિ ચતુર્વિધ સંઘને જિનવચનામૃતનું પાન કરાવી શાતા આપે છે. (૪) જેમ નદીના નિર્ભજ ઝરણાઓથી પર્વત શોભે છે, તેમ મુનિ પણ સમભંગી, સમનય વગેરના ઉપદેશરૂપી નદી-ઝરણાઓથી શોભે છે. (૫) પર્વત સૌથી ઊંચો હોય છે, તેમ મુનિની ભાવનાઓ ખૂબ ઉચ્ચ કક્ષાની હોય છે. (૬) પર્વત જેમ સ્ફટિક; રત્નો, સુવર્ણ વગેરેની ખાણોથી શોભે છે, તેમ મુનિ ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિકાદિ ભાવોથી શોભે છે. (૭) પર્વત જેમ દેવતાઓને કીડા કરવાનું સ્થાન છે, તેમ મુનિ શિષ્યાદિ ભવ્ય જીવોને જ્ઞાન કીડા કરવાનું સ્થાન છે.

૩. અગ્નિની ઉપમા— (૧) અગ્નિ જેમ ગમે તેટલા લાકડા, ઘાસ વગેરેથી પણ કદી તૃપ્ત થાય નહિ, તેમ મુનિ ગમે તેટલું શ્રુત ભણે તો પણ તૃપ્ત થાય નહિ. સદા જ્ઞાન ધ્યાનનું સેવન કર્યા કરે છે. નવું શ્રુત ઉપાર્જન કરવામાં ઉદ્યમશીલ રહે છે. (૨) અગ્નિ જેમ તેજથી તેજવંત

હોય છે, તેમ મુનિ તપશ્ચર્યાદિથી તેજસ્વી હોય છે. દ્વેષલેશ્યા, પુલાકલબ્ધિથી ઉદ્યોત કરનારા હોય છે. (૩) અગ્નિ જેમ સૂકી-લીલી સર્વ કાષ્ઠાદિક વસ્તુઓને બાળી નાખે છે, તેમ મુનિ પણ ધ્યાનરૂપી અગ્નિથી સઘળા નિકાચિત (મંદ નિકાચિત) કર્મરૂપી લાકડાને બાળીને ભસ્મ કરે છે. (૪) અગ્નિ અંધકાર દૂર કરી પ્રકાશ કરે છે, તેમ મુનિ મિથ્યાત્વરૂપી અંધકાર દૂર કરી સમ્યક્ત્વરૂપી દીપકનો પ્રકાશ કરે છે. (૫) જેમ અગ્નિ સુવર્ણને લાગેલા કાટ-કચરાને દૂર કરે છે, તેમ મુનિ મિથ્યાત્વમોહાદિ કચરાને દૂર કરે છે. (૬) અગ્નિ સુવર્ણ વગેરેને સ્વચ્છ કરે છે, તેમ મુનિ પોતાના આત્માને સ્થિરતા, સમતા તથા ઉપયોગદશાથી શુદ્ધ કરે છે. (૭) અગ્નિ જેમ ઇંટ-વાસણ વગેરે કાચી વસ્તુને પાકી બનાવે છે, તેમ મુનિ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રથી શિષ્ય આદિ ભવ્ય જીવોને મોક્ષમાર્ગમાં મજબૂત-સ્થિર કરે છે, પરિપક્વ બનાવે છે.

૪. સમુદ્રની ઉપમા—(૧) સમુદ્ર ગંભીર હોય છે તેમ મુનિ ગંભીર હોય છે, કોઈના ય દોષ પ્રગટ કરતા નથી. (૨) સમુદ્ર જેમ અનેક રત્નોની ખાણ છે, તેમ મુનિ જ્ઞાનાદિ ગુણ રત્નોના આકર (રત્નાકર) છે. (૩) સમુદ્ર કદી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ, તેમ મુનિ શ્રીતીર્થંકર ભગવંતની આજ્ઞારૂપ મર્યાદાનું કદી ઉલ્લંઘન કરે નહિ. (૪) સઘળી નદીઓ ચારે બાજુથી આવી મળવા છતાં સમુદ્ર જરાય ઉછળતો નથી, તેમ મુનિ શ્રીતીર્થંકરદેવની વાણી સાંભળે, શાસ્ત્રાધ્યયન કરે, ચારે અનુયોગનું જ્ઞાન સંપાદન કરે છતાં લેશપણ અભિમાનથી ઉછળે નહિ. (૫) સમુદ્ર ગમે તેવા મચ્છ, કચ્છાદિના તોફાનથી ક્ષુબ્ધ ન થાય, તેમ મુનિ ગમે તેવા પ્રસંગે પણ ક્રોધાદિથી ઉછળે નહિ, કદાચ ક્રોધ આવી જાય તો દબાવી દે. ક્રોધને નિષ્ફળ બનાવે. (૬) જેમ સમુદ્ર સુંદર કલ્લોલ-મોજાઓથી સહિત હોય છે, તેમ મુનિ સ્વ-પર શાસ્ત્રજ્ઞાનના કલ્લોલથી યુક્ત હોય છે. (૭) સમુદ્ર જળથી પરમ શીતળ હોય છે, તેમ મુનિ ક્ષમારૂપી જળથી શીતળ-શાંત હોય છે.

૫. આકાશની ઉપમા—(૧) આકાશ નિર્ભળ હોય છે, તેમ મુનિના પરિણામ-અધ્યવસાય નિર્ભળ-પવિત્ર હોય છે. (૨) આકાશ વિના આલંબને

અદ્ધર રહે છે, તેમ મુનિ કોઈના આધાર-અપેક્ષા વગર જીવન જીવે છે. (૩) આકાશ જીવાદિ પાંચદ્રવ્યનું ભાજન છે, તેમ મુનિ પાંચ મહાવ્રતોનું ભાજન છે. (૪) આકાશ પાણીથી ભીંજાય નહિ, તેમ મુનિને નવા આશ્રવનો લેપ લાગે નહિ. મુનિ નિંદા-સ્તુતિથી લેપાય કે મૂંઝાય નહિ. (૫) આકાશ અરૂપી છે, તેમ મુનિ પણ નિશ્ચયથી આત્માને અરૂપી માને છે. (૬) જેમ આકાશ અનંત છે, તેમ મુનિ જ્ઞાનાદિ ગુણથી અનંત છે. (૭) આકાશ શુભાશુભ આધેય પ્રતિ રાગદ્વેષ કરે નહિ, તેમ મુનિ ઉદયમાં આવેલા પોતાના શુભાશુભ કર્મો કે બાહ્ય નિમિત્તો પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ કરે નહિ.

૬. વૃક્ષની ઉપમા— (૧) વૃક્ષ શીત-તાપાદિ કષ્ટો સહે છે, તેમ મુનિ પણ શીત-તાપાદિ પરિષહો સહન કરે છે. (૨) વૃક્ષ પુષ્પ, ફળાદિ આપે છે, તેમ મુનિ શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ફળો આપે છે. (૩) વૃક્ષના આશ્રયથી પક્ષીઓ વગેરે ઘણા જીવો શાતા પામે છે, તેમ મુનિથી કષાયાદિથી સંતપ્ત જીવો શાતા પામે છે. (૪) જેમ વૃક્ષને કોઈ છોદે, ભેદે તોય તે કોઈ આગળ કહેતું-ફરિયાદ કરતું નથી, તેમ મુનિ પણ કોઈ નિંદા હીલના કરે તોય કદી કશી ફરિયાદ કરે નહિ પણ પ્રસન્ન ભાવે સહન કરે. (૫) વૃક્ષને કોઈ ચંદનાદિ સુગંધી દ્રવ્યનું વિલેપન કરે તો વૃક્ષ હર્ષ પામે નહિ, તેમ મુનિને કોઈ ચંદનાદિથી વિલેપન કરે, અર્થાત્ અનુકૂળ ભક્તિ કરે તો પણ હર્ષ પામે નહિ, શાતાગારવ ધારણ કરે નહિ. (૬) વૃક્ષને જળ સિંચવાથી તે પુષ્પ ફળાદિ આપે, તેમ મુનિનો પણ અભ્યુત્થાનાદિ વિનય કરવાથી મુનિ શ્રુતશ્રવણ, જ્ઞાન, વિરતિ યાવત્ નિર્વાણરૂપ પુષ્પ ફળાદિ આપે. (૭) જેમ વૃક્ષ વેલાઓને ઊંચે ચઢવા આલંબન આપે છે, તેમ મુનિ ચતુર્વિધસંઘને આત્માના ઊર્ધ્વાકરણ માટે આલંબન આપે છે.

૭. ભ્રમરની ઉપમા— (૧) જેમ ભ્રમર બગીચામાં પુષ્પાદિકમાંથી સુગંધરસ-પરિમલ ગ્રહણ કરવા છતાં પુષ્પને કિલામણા કરતો નથી અને પોતાના આત્માને સંતોષે છે, તેમ મુનિ પણ ગ્રામ, નગરાદિમાં વૃક્ષ સમાન જે ઘરો તેમાં પુષ્પ સમાન ગૃહસ્થ દાતારની પાસેથી સુગંધરસ સમાન અશન વગેરે ગ્રહણ કરે છે, છતાં કોઈને કિલામણા ઉપજાવતા નથી. (૨) ભ્રમર પુષ્પ ઉપર સુગંધરસ લેવા બેસે છે પણ પુષ્પ ઉપર

પ્રતિબંધ=રાગ ભાવ પામતો નથી, તેમ મુનિ પણ આહારાદિ માટે ગૃહસ્થના ઘેર જાય પણ ત્યાં રાગાદિ ભાવને પામતો નથી. રાગરૂપ સ્નેહ સંબંધને બાંધતો નથી. (૩) ભ્રમર પુષ્પ ઉપર ગુંજારવ કરે છે, તેમ મુનિ ગામેગામ વિહાર કરી ચતુર્વિધ સંઘરૂપી પુષ્પ ઉપર ધર્મદેશના રૂપી ગુંજારવ કરે છે. (૪) ભ્રમર જેમ આહારાદિકનો સંગ્રહ કરે નહિ તેમ મુનિ અશન-પાન કે વસ્ત્રાદિકનો સંગ્રહ કરે નહિ, શાસ્ત્રમર્યાદા ઉપરાંત રાખે નહિ. (૫) જેમ ભ્રમર સુગંધ લેવા પુષ્પ ઉપર વગર બોલાવ્યો જાય, તેમ મુનિ ગૃહસ્થને ત્યાં વગર બોલાવ્યે ગોચરી જાય. (૬) જેમ માળીએ બનાવેલી પુષ્પવાડીમાં ભ્રમર સુગંધ લેવા જાય, એમ મુનિ પણ ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે બનાવેલા આહારમાંથી ગોચરી મધુકરવૃત્તિથી લેવા માટે જાય. (૭) ભ્રમર કેતકી, માલતી, કેવડાદિ ઉપર વારંવાર જાય છે, તેમ મુનિ પણ શ્રદ્ધાળુ ધર્મી પુરુષો હોય ત્યાં વારંવાર જાય, તેવા ક્ષેત્રોમાં વિહાર કરે.

૮. મૃગની ઉપમા— (૧) જેમ મૃગ જંગલમાં એકલો વિચરે, તેમ મુનિ લોકમાં ભાવથી એકાકી (અપ્રતિબદ્ધપણે) વિચરે છે. (૨) જેમ મૃગ હંમેશા એક સ્થાનમાં રહેતું નથી, તેમ મુનિ પણ સદા એક સ્થાનમાં રહેતા નથી. (૩) જેમ મૃગ સિંહાદિથી ભયભીત રહે છે, તેમ મુનિ પણ સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન રહે છે. (૪) શિકારીના ભયથી જેમ મૃગ ઝાડીમાં સંતાઈ જાય છે, તેમ અસંયમના ભયથી મુનિ ગુપ્તિપૂર્વક ગુરુકુલવાસમાં રહે છે. (૫) જેમ મૃગ તૃણાદિ નિર્દોષ (માંસ વગેરેની અપેક્ષાએ નિર્દોષ) ખોરાક ઉપર જીવન ચલાવે છે, તેમ મુનિ પણ ઋર દોષથી રહિત ભિક્ષા વડે સંયમ જીવનને ટકાવે છે. (૬) જેમ મૃગ નિર્મળ સરોવરમાંથી સરોવરના કાંઠે રહી પાણીને બગાડ્યા-ડોહળ્યા વિના જ જલપાન કરે છે, તેમ મુનિ ગૃહસ્થો પાસેથી તેમને હરકત ન આવે એ રીતે આહારાદિ ગ્રહણ કરે છે. (૭) મૃગનો સ્વભાવ સરળ-ભદ્રિક હોય છે, તેમ મુનિ પણ સરળ સ્વભાવવાળા (નિષ્કપટ સ્વભાવવાળા) હોય છે.

૯. પૃથ્વીની ઉપમા— (૧) જેમ પૃથ્વી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવાદિના કૃત્ય-લડાઈ, દહન, પચન, શોષણ વગેરે

સહન કરે, તેમ મુનિ પરિષહાદિ કષ્ટોને સહન કરે છે. (૨) પૃથ્વી ધન-ધાન્યાદિ સહિત હોય છે, તેમ મુનિ જ્ઞાનાદિ ઋદ્ધિ સહિત હોય છે. (૩) જેમ પૃથ્વી શાલિ, ઘઉં વગેરે અનેક ધાન્યોની ઉત્પત્તિ કરે, તેમ મુનિ આત્મભૂમિમાં જ્ઞાનાદિ અનેક પ્રકારના ગુણોની ઉત્પત્તિ કરે છે. (૪) પૃથ્વી જેમ ઝેરનું શોષણ કરી અમૃત આપે, તેમ મુનિ અપરાધીના અપરાધોની ઉપેક્ષા કરી ઉપકાર કરે છે. (૫) પૃથ્વી છેદાય, ભેદાય તો પણ કોઈ આગળ ફરિયાદ કરે નહિ, તેમ મુનિ પણ કોઈ ઉપસર્ગ, નિંદા, અવહેલના કરે તો કોઈની આગળ દીનતાદિ કરે નહિ. (૬) પૃથ્વી કાદવ, કચરો વગેરેને સૂકવી નાંખે છે, તેમ મુનિ કામભોગની વાસનારૂપ કાદવને સૂકવી નાંખે છે. (૭) પૃથ્વી જેમ વૃક્ષાદિકને આધારરૂપ છે, તેમ મુનિ આત્માર્થી જીવોને આધારરૂપ છે.

૧૦. કમલની ઉપમા— (૧) કમલ કાદવમાં ઉગે, જલથી વધે અને કાદવ તથા જલને છોડી અલગ રહે છે. મુનિ પણ કર્મકાદવમા ઉત્પન્ન થાય છે, ભોગજલથી વધે છે, છતાં તે બંનેને છોડીને અલગ રહે છે. (૨) જેમ કમલ વેલાઓને સુગંધથી વાસિત કરે છે, તેમ મુનિ જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને વિરતિરૂપ સુગંધથી પૂર્વર્ષિઓને-શાસનને ઉજ્જવળ બનાવે છે. (૩) જેમ કમળો ચંદ્ર-સૂર્યથી વિકસ્વર થાય, તેમ મુનિ લઘુકર્મી શ્રોતાદિ ભવ્યોને જોઈ આનંદ પામે. (૪) જેમ કમલ સુગંધથી સુવાસિત હોય છે, તેમ સાધુ સ્વભાવરમણતાદિ ગુણોથી સ્વયં સુગંધિત હોય છે. (૫) કમલ પોતાની કાંતિથી દેદીપ્યમાન હોય છે, તેમ મુનિ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ-તેજની કાંતિથી દેદીપ્યમાન રહે છે. (૬) જેમ કમલ નિર્મળ-ઉજ્જવળ હોય છે, તેમ મુનિ ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન વડે નિર્મળ-ઉજ્જવળ હોય છે. (૭) જેમ કમળ સૂર્ય-ચંદ્ર સન્મુખ રહી ખીલે છે, તેમ મુનિ હંમેશા આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, બહુશ્રુતની સન્મુખ=સાપેક્ષ રહી વિકાસ સાધે છે.

૧૧. સૂર્યની ઉપમા— (૧) સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સમગ્ર પૃથ્વીમાંડલને પ્રકાશિત કરે છે, તેમ જિન અણગાર સમ્યગ્જ્ઞાનના મહાપ્રકાશ વડે અતીન્દ્રિય એવા ધર્માસ્તિકાયાદિ પદાર્થમય સમગ્ર લોકને પ્રકાશિત કરે છે. (૨) સૂર્ય જેમ પોતાના તેજથી દીપ્તિમાન છે, તેમ મુનિ તપના તેજથી

દીપે છે. (૩) જેમ સૂર્યથી સૂર્યવિકાસી ક્રમળોની સૌંદર્યસંપત્તિ ખીલી ઉઠે છે, તેમ મુનિથી ભવ્ય જીવરૂપ ક્રમળોની જ્ઞાનાદિ આત્મલક્ષ્મી વિકાસ પામે છે. (૪) જેમ સૂર્ય રાજા કે રંક સૌને સમાન રીતે પ્રકાશ આપે છે, તેમ મુનિ રાજા કે રંક સૌને ભેદભાવ વિના ધર્મદેશના આપે છે. (૫) જેમ સૂર્ય પોતાના હજારો કિરણોથી શોભે છે, તેમ મુનિ હજારે શીલાંગોથી શોભે છે. (૬) જેમ સૂર્ય પોતાના તાપથી જળ, કાદવ અને અશુચિને સૂકવી નાખે છે, તેમ મુનિ બાર પ્રકારનાં તપરૂપ તાપથી કર્મકલેશ અને વિભાવરૂપ જળ-કાદવ અને અશુચિને સૂકવી નાખે છે. (૭) સૂર્ય જેમ મેરુ પર્વતને નિત્ય પ્રદક્ષિણા આપે છે, તેમ મુનિ શ્રીવીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાને અનુકૂળ રહી જીવન જીવે છે.

૧૨. પવનની ઉપમા— (૧) પવન જેમ આરોગ્યવર્ધક હોય છે, તેમ મુનિ લોકોના ભાવ આરોગ્ય (જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય)માં વૃદ્ધિ કરે છે. (૨) જેમ પવન દુર્ગંધને દૂર કરે છે, તેમ મુનિ ભવ્ય જીવોની દોષ રૂપી દુર્ગંધને દૂર કરે છે. (૩) જેમ વેગવાન પવન વૃક્ષોને ઉખેડીને ફેંકી દે છે, તેમ મુનિ ધ્યાનાવેગ વડે કર્મવૃક્ષોનું ઉન્મૂલન કરે છે. (૪) જેમ પવન શ્રી જિનમંદિરો ઉપરની ધજાને આકાશમાં ફરકાવે છે, તેમ મુનિ જિનશાસનની જયપતાકાને જગતમાં લહેરાવે છે. (૫) જેમ પવન પ્રાણ, અપાન, સમાન, ઉદાન અને વ્યાનરૂપે થઈને દેહને ધારણ કરે છે, તેમ મુનિ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ અને વીર્યરૂપે પરિણમીને આત્મસ્થિતિને ધારણ કરે છે. (૬) જેમ પવન અપ્રતિબદ્ધપણે સર્વત્ર વાય છે, તેમ મુનિ પણ અપ્રતિબદ્ધ વિહારી હોય છે. (૭) જેમ પવન સતત વહનશીલ છે, તેમ મુનિ પણ મોક્ષમાર્ગમાં સદા વહેતા (પ્રવૃત્ત) હોય છે.

(પ.પૂ. મુનિરાજ શ્રી મિત્રાનંદ વિ.મ. (પાછળથી આચાર્યશ્રી મિત્રા-નંદસૂરિ) સંપાદિત 'મહાસાગરનાં મોતી' પુસ્તકમાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

સસરીરે વિ નિરીહા, બજ્ઝભ્યંતરપરિગ્ગહવિમુક્ત્વા ।

ધમ્મોવગરણમિત્તં, ધરંતિ ચારિત્તરક્ષદ્ધા ॥ ૫ ॥

સ્વશરીરેऽપિ નિરીહા બાહ્યાભ્યંતરપરિગ્ગહવિમુક્ત્વા: ।

ધર્મોપકરણમાત્રં ધરંતિ ચારિત્રરક્ષણાર્થમ્ ॥ ૫ ॥ ૩૪૪

પંચેન્દિયદમણપરા, જિણુત્તસિદ્ધંતગહિયપરમત્થા ।

પંચસમિયા તિગુત્તા, સરણં મહ ઇરિસા ગુરુણો ॥ ૬ ॥

પન્ચેન્દ્રિયદમનપરા જિનોક્તસિદ્ધાન્તગૃહીતપરમાર્થાઃ ।

પન્ચસમિતાત્તિગુતાઃ શરણં મમૈતાદૃશો ગુરવઃ ॥ ૬ ॥ ૩૪૫

ગાથાર્થ— પોતાના શરીરમાં પણ નિઃસ્પૃહ, બાહ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહથી મુક્ત, કેવળ ચારિત્રની રક્ષા નિમિત્તે ઉપકરણોને ધારણ કરનારા, (પ) પાંચ ઈન્દ્રિયોને દમન કરવામાં તત્પર, જિનોક્ત સિદ્ધાંતોના પરમાર્થને જાણનારા, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુમ્તિનું પાલન કરનારા એવા ગુરુઓ મારું શરણ છે.

વિશેષાર્થ— બાહ્ય પરિગ્રહ— ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર (=ખેતી કરવાની જમીન), વાસ્તુ (=રહેવા માટેના મકાનો), રુપ્ય (=ચાંદી), સુવર્ણ, ચતુષ્પદ (=ચાર પગવાળા ગાય-ભેંસ વગેરે), દ્વિપદ (=બે પગવાળા દાસ-દાસી વગેરે), કુપ્ય (=ચાંદી-સોનું સિવાયની તાંબુ વગેરે ધાતુનાં વાસણો વગેરે) એમ નવ પ્રકારે બાહ્યપરિગ્રહ છે. અભ્યંતર પરિગ્રહ— મિથ્યાત્વ, વેદત્રિક, હાસ્યાદિષટ્ક, ક્રોધાદિ ચાર કષાય એમ ચૌદ પ્રકારે અભ્યંતર પરિગ્રહ છે.

પાંચ સમિતિ— ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ અને પારિજાપનિકાસમિતિ એમ પાંચ સમિતિ છે. **ઈર્યાસમિતિ—** જે માર્ગમાં લોકોની અવર-જવર થતી હોય, તેમજ જે માર્ગ ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં હોય, તેવા માર્ગમાં જીવોની રક્ષા માટે નીચે નજર કરીને ચાલવું તે ઈર્યાસમિતિ છે. **ભાષાસમિતિ—** નિર્દોષ અને સર્વને હિતકારી એવું વચન બોલવું એ ભાષાસમિતિ છે. આવી ભાષા સાધુઓને પ્રિય હોય છે. **એષણાસમિતિ—** સંયમના નિર્વાહ માટે જરૂરી આહાર-પાણી વગેરેની શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ તપાસ કરીને દોષરહિત આહાર-પાણી આદિનું ગ્રહણ કરવું તે એષણાસમિતિ. **આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ—** આદાન એટલે ગ્રહણ કરવું. નિક્ષેપ=મૂકવું. લેવાની અને મૂકવાની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ તે આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ.

આદાન-નિક્ષેપ સમિતિનો આ શબ્દાર્થ છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે— સંયમનાં ઉપકરણોને ચક્ષુથી જોઈને અને રજોહરણ આદિથી પ્રમાર્જનને શ્રદ્ધ કરવાં તથા ભૂમિનું નિરીક્ષણ અને પ્રમાર્જન કરીને ભૂમિ ઉપર મૂકવાં તે આદાન-નિક્ષેપ સમિતિ.

પારિષાપનિકા સમિતિ— પારિષાપનિકા એટલે ત્યાગ. ત્યાગ કરવામાં સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ તે પારિષાપનિકા સમિતિ. પારિષાપનિકા શબ્દનો આ માત્ર શબ્દાર્થ છે. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—કફ, શ્લેષ્મ, મળ, મૂત્ર આદિનો ભૂમિનું બરોબર નિરીક્ષણ કરીને જીવજંતુથી રહિત અચિત્ત ભૂમિ ઉપર જયણાથી ત્યાગ કરવો તે પારિષાપનિકા સમિતિ છે.

ત્રણ ગુમિની વિચારણા

૧. મનોગુમ્મિ— આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન રૂપ અશુભ વિચારોથી નિવૃત્તિ અથવા ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન રૂપ શુભધ્યાનમાં મનની પ્રવૃત્તિ, અથવા શુભ-અશુભ બંને પ્રકારના વિચારોનો ત્યાગ, એ મનોગુમ્મિ છે. મનોગુમ્મિનું લક્ષણ યોગશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે—

વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તઙ્ગૈર્મનોગુમ્મિકુદાહ્તા ॥ (૧-૪૧)

“આર્ત-રૌદ્રધ્યાનની પરંપરાવાળી કલ્પનાઓથી મુક્ત, સમભાવમાં રહેલ અને આત્મામાં રમણતા કરતા મનને મનોગુમ્મિને જાણનારાઓએ મનોગુમ્મિ કહેલ છે.”

આનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે. મનોગુમ્મિના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) આર્ત-રૌદ્રધ્યાનથી નિવૃત્તિ એ પહેલી મનોગુમ્મિ છે. (૨) શાસ્ત્રાનુસારે ધર્મધ્યાનની પરંપરાવાળી સમતા એ બીજી મનોગુમ્મિ છે. (૩) યોગ નિરોધ અવસ્થામાં થનારી આત્મરમણતા એ ત્રીજી મનોગુમ્મિ છે. (અર્થાત્ શુભ-અશુભ બંને પ્રકારના મનના વિચારોનો ત્યાગ એ ત્રીજી મનોગુમ્મિ છે.) આ ત્રણ પ્રકારની ગુમ્મિને યોગશાસ્ત્રમાં મનના ત્રણ વિશેષણોથી જણાવી છે. વિમુક્તકલ્પનાજાલં એ વિશેષણથી પહેલી

મનોગુપ્તિ જણાવી છે. સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ એ વિશેષણથી બીજી મનોગુપ્તિ જણાવી છે. આત્મારામ એ વિશેષણથી ત્રીજી મનોગુપ્તિ જણાવી છે.

ત્રણ પ્રકારની મનોગુપ્તિમાં પહેલી મનોગુપ્તિ અશુભ વિચારોથી નિવૃત્તિ સ્વરૂપ છે. બીજી મનોગુપ્તિ મનના શુભ વિચારોમાં પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ છે. ત્રીજી મનોગુપ્તિ મનના અભાવ સ્વરૂપ છે.

ત્રણ ગુપ્તિઓમાં મનોગુપ્તિ જ દુષ્કર છે. આ વિષે કહ્યું છે કે—

અક્ષાણ રસણા કમ્પાણ મોહણી તદ્વા વચાણ બંધવયં ।

ગુપ્તીણ ચ મણગુપ્તી, ચરો દુઃખેણ જિવ્યંતિ ॥

“ઈન્દ્રિયોમાં રસના ઈન્દ્રિય, કર્મોમાં મોહનીય કર્મ, વ્રતોમાં બ્રહ્મચર્યવ્રત, ગુપ્તિઓમાં મનોગુપ્તિ, આ ચાર દુઃખે કરીને જીતાય છે.”

આમ મનોગુપ્તિ દુષ્કર હોવાથી તેના પાલનમાં વધારે કાળજી રાખવી જોઈએ.

૨. વચનગુપ્તિ— મૌન દ્વારા વચનવ્યાપારની નિવૃત્તિ અથવા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ સ્વાધ્યાય આદિમાં વચનની પ્રવૃત્તિ એ વચનગુપ્તિ છે. વચનગુપ્તિનું લક્ષણ યોગશાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

સંજ્ઞાદિપરિહારેણ, યન્મૌનસ્યાવલમ્બનમ્ ।

વાગ્વૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા યા, સા વાગ્ગુપ્તિરિહોચ્યતે ॥ ૧-૪૨ ॥

“હાથ વગેરેની ચેષ્ટા રૂપ સંજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને મૌન રહેવું અથવા વાણીનું નિયંત્રણ કરવું એ વચનગુપ્તિ છે.”

વચનગુપ્તિના બે પ્રકાર છે. મૌનદ્વારા વચનવ્યાપારની નિવૃત્તિ એ એક પ્રકાર છે. વાણી બોલવી, પણ વાણી ઉપર નિયંત્રણ કરીને વાણી બોલવી તે બીજો પ્રકાર છે. યોગશાસ્ત્રમાં “મૌનસ્યાવલમ્બનમ્” એમ કહીને પહેલો પ્રકાર જણાવ્યો છે. વાગ્વૃત્તેઃ સંવૃત્તિર્વા એમ કહીને બીજો પ્રકાર બતાવ્યો છે. પહેલો પ્રકાર વચનની નિવૃત્તિ રૂપ છે અને બીજો પ્રકાર વચનની શુભ પ્રવૃત્તિરૂપ છે.

મૌન રાખે પણ હાથ હલાવવો, ચપટી વગાડવી, વગેરે અર્થસૂચક ચેષ્ટાઓ રૂપ સંજ્ઞા કરીને બીજાને સૂચના કરે, તો મૌન નિષ્ફળ ગણાય. માટે હાથ વગેરેની ચેષ્ટા રૂપ સંજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને થતા મૌનને

વચનગુપ્તિ કહેલ છે. બીજા પ્રકારની વચનગુપ્તિમાં વાણી ઉપર નિયંત્રણ કરવાનું કહ્યું છે. વાણી ઉપર નિયંત્રણ કરવું એટલે શું ? લોક અને આગમનો વિરોધ ન આવે તે રીતે અને મુહપત્તિથી મુખને ઢાંકીને બોલવું તે વાણી ઉપર નિયંત્રણ છે. આ બે પ્રકારની વચનગુપ્તિમાં પહેલાં તો પ્રથમ પ્રકારની વચનગુપ્તિનું પાલન કરવું જોઈએ. તેમ ન બને ત્યારે બીજા પ્રકારની વચનગુપ્તિનું પાલન કરવું જોઈએ. પહેલા પ્રકારની વચનગુપ્તિનું પાલન કઠીન છે. પહેલા પ્રકારની વચનગુપ્તિનું પાલન સરળ બને એ માટે સાધુએ ઓછું બોલવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

૩. કાયગુપ્તિ— કાયોત્સર્ગ આદિ દ્વારા કાયવ્યાપારની નિવૃત્તિ, અથવા શાસ્ત્રવિહિત અનુષ્ઠાનોમાં શાસ્ત્રોક્ત વિધિમુજબ પ્રવૃત્તિ, એ કાયગુપ્તિ છે. યોગશાસ્ત્રમાં નિવૃત્તિરૂપ કાયગુપ્તિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

ઉપસર્ગપ્રસંગેઽપિ, કાયોત્સર્ગજુષો મુનેઃ ।

સ્થિરીભાવઃ શરીરસ્ય, કાયગુપ્તિર્નિગદ્યતે ॥ ૧-૪૩ ॥

“કાયોત્સર્ગવાળા મુનિ ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં પણ શરીર નિશ્ચલ રાખે એ કાયગુપ્તિ કહેવાય છે.”

પ્રવૃત્તિરૂપ કાયગુપ્તિનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—

શયનાસન-નિક્ષેપાદાન-ચઢ્ઠક્રમણેષુ ચ ।

સ્થાનેષુ ચેદ્દાનિયમઃ, કાયગુપ્તિસ્તુ સાઽપરા ॥ ૧-૪૪ ॥

“સૂવું, બેસવું, મૂકવું, લેવું, ચાલવું, ઊભા રહેવું અને ટેકો દેવો વગેરે ક્રિયાઓમાં સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે બીજી કાયગુપ્તિ છે.”

અહીં સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો એટલે શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબ પ્રવૃત્તિ કરવી. જેમ કે રાતે સૂવું હોય ત્યારે પોરિસી ભણાવીને વિધિપૂર્વક સૂવું. દિવસે કારણ વિના સૂવું નહિ. બેસવું હોય ત્યારે રજોહરણથી શરીરને અને આસનને પૂંજીને બેસવું. ભૂમિ ઉપર ન બેસવું, વસ્તુ લેવી-મૂકવી હોય તો જોઈ પ્રમાર્જન મૂકવી. ચાલવું હોય ત્યારે ઈર્યાસમિતિપૂર્વક ચાલવું.

આનાથી એ નક્કી થયું કે નિષ્કારણ દિવસે સૂવું, રાત્રે પણ વધારે ઊંઘવું, આસન વિના જમીન ઉપર બેસવું, જોયા વિના અને પ્રમાર્જન કર્યા વિના બેસવું, વસ્તુ લેવા મૂકવામાં નિરીક્ષણ-પ્રમાર્જન ન કરવું.

નીચે જોયા વિના ચાલવું, નિષ્કારણ ટેકો લેવો, નિરીક્ષણ પ્રમાર્જન કર્યા વિના ટેકો લેવો, ખમાસમણ અને વાંદણા વગેરેમાં સંડાસા પૂંજવા વગેરેની વિધિ ન સાચવવી, ઇત્યાદિમાં કાર્યગુમ્તિનો ભંગ થાય.

આ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુમ્તિને અષ્ટપ્રવચનમાતા કહેવામાં આવે છે. અહીં પ્રવચન એટલે સંયમ. જેમ માતા પુત્રને જન્મ આપે, અને તેનું પાલન પોષણ કરે, તેમ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુમ્તિ સંયમને જન્મ આપે છે, સંયમનું પાલન-પોષણ કરે છે, માટે તે પ્રવચનમાતા છે. પ્રવચનમાતાના પાલનથી સંયમની ઉત્પત્તિ-રક્ષા-વિશુદ્ધિ થાય છે. જે સાધુ સંયમનો વેષ પહેરે અને બાહ્યક્રિયાઓ પણ કરે, આમ છતાં જો અષ્ટ પ્રવચનમાતાનું પાલન ન કરે, તો તેનામાં સંયમ ન હોય.

જ્ઞાન, સંયમ, તપ એ ત્રણ મળીને મોક્ષમાર્ગ છે. આ ત્રણમાં સંયમની પ્રધાનતા છે. કારણ કે જ્ઞાન ગમે તેટલું હોય, પણ જ્યાં સુધી સંયમ ન આવે ત્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય. જ્ઞાનનું ફળ ચારિત્ર છે. જ્ઞાન સીધું મોક્ષનું કારણ નથી, કિંતુ સંયમ દ્વારા મોક્ષનું કારણ છે. આથી જ નિશ્ચય નયથી સંયમરહિત જ્ઞાન નિષ્ફળ છે. સંયમરહિત જ્ઞાન માત્ર નિષ્ફળ છે એમ નહિ, કિંતુ, કલેશ કરનારું પણ છે. ચંદનનો ભાર ગધેડા માટે કલેશનું કારણ બને છે. કારણ કે વિલેપન વગેરે ચંદનનું ફળ તેને મળતું નથી. એમ સંયમરહિત જ્ઞાનીને જ્ઞાનનું ફળ સંયમ ન મળવાથી શ્રુતનું પઠન-ગુણન-ચિંતન આદિ દ્વારા જ્ઞાન કેવળ કલેશ માટે જ થાય છે. સંયમ વિનાના તપથી પણ મોક્ષ ન થાય. જ્ઞાન ઘણું હોય અને તપ પણ ઘણો હોય, આમ છતાં વિશુદ્ધ સંયમ ન હોય તો મોક્ષ ન થાય. જ્ઞાન અને તપ અલ્પ હોય. પણ જો વિશુદ્ધ સંયમ હોય તો મોક્ષ થાય. આમ જ્ઞાન અને તપની સફળતા સંયમ દ્વારા છે. આ રીતે જ્ઞાન-સંયમ-તપ એ ત્રણમાં સંયમની પ્રધાનતા છે. માટે સાધુ-સાધ્વીએ સંયમનું પાલન સુંદર થાય, તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. અષ્ટ પ્રવચનમાતા વિના સંયમનું સુંદર પાલન ન થાય માટે અષ્ટ પ્રવચનમાતાના પાલનમાં ઉઘમવાળા બનવું જોઈએ.

લક્ષિવ્રજ્જઇ સો સુગુરુ, સદ્ધાકરણોવૅસલિંગેહિં ।

અનિગૂહંતો અપ્પં, સવ્વત્થ સુસીલસુચરિત્તો ॥ ૭ ॥

લક્ષ્યતે સ સુગુરુઃ શ્રદ્ધા-કરણોપદેશ-લિઙ્ગૈઃ ।

અનિગૂહન્ આત્માનં સર્વત્ર સુશીલસુચરિત્રઃ ॥ ૭ ॥ ૩૪૬

ગાથાર્થ— તે સુગુરુ શ્રદ્ધા, આચરણ, ઉપદેશ અને લિંગથી ઓળખી શકાય છે. તે સુગુરુ સર્વત્ર પોતાને ધૂપાવતા નથી, અર્થાત્ દંભરહિત હોય છે, તથા સારા સ્વભાવવાળા અને સુચારિત્રી હોય છે.

વિશેષાર્થ— અભવ્ય અને દુરભવ્ય જીવો ચારિત્ર લે છે, પણ તેમનામાં શ્રદ્ધા હોતી નથી. કારણ કે તે જીવોને મુક્તિની શ્રદ્ધા હોતી નથી. નવં તત્ત્વોમાં આઠ તત્ત્વો ઉપર શ્રદ્ધા હોય છે. પણ મોક્ષ તત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા હોતી નથી. તે જીવો મોક્ષ મેળવવા નહિ, પણ ભૌતિક સુખો મેળવવા ચારિત્ર લે છે. શ્રદ્ધા હોય પણ જિનાજ્ઞા મુજબ આચરણ ન હોય=મૂલગુણોથી રહિત હોય, તો પણ સુગુરુ ન કહેવાય. આચરણ હોય, પણ ઉપદેશ મોક્ષમાર્ગથી વિરુદ્ધ હોય તો પણ સુગુરુ ન કહેવાય. કદાચ હજી આચરણમાં થોડા શિથિલ હોય તો પણ જો ઉપદેશ શુદ્ધમાર્ગનો આપતા હોય તો પણ તે સુગુરુ છે. આ વિષે ગચ્છાચાર પયશ્રામાં કહ્યું છે કે—“મુનિચર્યામાં શિથિલ પણ જે ચરણ-કરણની નિષ્કપટપણે પ્રશંસા કરે છે, અને કોઈ વાંછા વિના ભવ્ય જીવની આગળ યથાર્થ પ્રરૂપણા કરે છે તે અશુભ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને શિથિલ બનાવે છે. ભવાંતરમાં સુલભબોધિ બને છે, તથા સારી દેવગતિ આદિમાં જઈને પછી સુકુલમાં જન્મ આદિ પામે છે.” (ગ.પ. ગાથા-૩૪) આથી જ સંવિગ્ન પાક્ષિકને ગુરુ તરીકે માનવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. સુગુરુને ઓળખવા માટે લિંગ પણ જરૂરી છે. સુગુરુમાં સંયમનું પાલન થાય તેવો વેષ પણ હોવો જોઈએ. આથી જ ગૃહસ્થલિંગે કેવલી બનેલા જીવો જો આયુષ્ય લાંબુ હોય તો સાધુવેષનો સ્વીકાર કરે છે. આમ સુગુરુને ઓળખવા માટે શ્રદ્ધા વગેરે ચારેય જોવા જરૂરી છે. (૭)

પાસત્યો ૧ ઓસત્રો ૨, હોઙ કુસીલો ૩ તહેવ સંસત્તો ૪ ।

અહચ્છંદો વિ ૫ ય એ, અવંદણિજ્જા જિણમયંમી ॥ ૮ ॥

પાર્શ્વસ્થોઽવસત્રો ભવતિ કુશીલો તથૈવ સંસત્તઃ ।

યથાછન્દોઽપિ ચ એતેઽવન્દનીયા જિનમતે ॥ ૮ ॥ ૩૪૭

ગાથાર્થ— પાર્શ્વસ્થ, અવસન્ન, કુશીલ, સંસક્ત અને યથાચ્છંદ એ પાંચ કુગુરુ છે. એ જિનશાસનમાં અવંદનીય છે, અર્થાત્ એ પાંચ સામાન્ય-લોકમાં અવંદનીય નથી, પણ જિનશાસનમાં અવંદનીય છે. (૮)

સો પાસત્યો દુવિહો, સવ્વે દેસે ય હોઇ નાયવ્વો ।

સવ્વમિ નાણદંસણચરણાણં જો ડ પાસમ્મી ॥ ૯ ॥

સ પાર્શ્વસ્થો દ્વિવિધઃ સર્વસ્મિન્ દેશે ચ ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ।

સર્વસ્મિન્ જ્ઞાન-દર્શન-ચરણાનાં યસ્તુ પાર્શ્વે ॥ ૯ ॥ ૩૪૮

ગાથાર્થ— “પાસે રહે તે પાર્શ્વસ્થ”. અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ ગુણોની કે સાધુના આચારોની પાસે રહે, કિંતુ એકનો પણ સ્વીકાર ન કરે તે પાર્શ્વસ્થ. તેના દેશપાર્શ્વસ્થ અને સર્વપાર્શ્વસ્થ એમ બે ભેદો છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ ત્રણેની પાસે રહે પણ એકને પણ ન લે (ન પાળે) તે સર્વપાર્શ્વસ્થ છે. આ સર્વપાર્શ્વસ્થ સર્વ ગુણોથી બાહ્ય (=બહાર) હોવાથી તેનો એક જ પ્રકાર છે. તેના દેશપાર્શ્વસ્થની જેમ અનેક પ્રકારો નથી. (૯) (ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૩. ગા-૬૫)

દેસમ્મિ ય પાસત્યો, સિજ્જાયરમ્મિહરણપિંડં ચ ।

નીયં ચ અગ્ગપિંડં, મુંજઇ નિક્કરણે ચેવ ॥ ૧૦ ॥

દેશે ચ પાર્શ્વસ્થઃ શય્યાતરખ્યાહતરજપિંડં ચ ।

નિત્યં ચાગ્રપિંડં મુનક્તિ નિષ્કરણે ચૈવ ॥ ૧૦ ॥ ૩૪૯

ગાથાર્થ— શય્યાતરપિંડ, અભ્યાહતપિંડ, રાજપિંડ, નિત્યપિંડ અને અગ્રપિંડનું નિષ્કારણ ભક્ષણ કરનાર દેશથી પાસત્યો છે.

વિશેષાર્થ— નિત્યપિંડ— દરરોજ હું તમને આટલું આપીશ. તમારે રોજ મારા ઘરે આવવું એ પ્રમાણે નિમંત્રિત કરાયેલો પિંડ. આમંત્રણ કરનારના ઘરે નિત્ય=દરરોજ ભિક્ષા લેવા જાય તે નિત્યપિંડભોજ છે. અગ્રપિંડ— જે ભાત વગેરે વસ્તુ ઉપર ઉપરની કે ઊંચી (શ્રેષ્ઠ) લે તે અગ્રપિંડભોજ છે. (૧૦)

કુલનિસ્સાણ વિહરહ, ઠવણકુલાણિ ય અકારણે વિસઇ ।

સંઘડિપલોયણાણ, ગચ્છઇ તહ સંથવં કુણઇ ॥ ૧૧ ॥

કુલનિશ્રયા વિહરતિ સ્થાપનાકુલાનિ ચાકારણે પ્રવિશતિ ।

સદ્ધર્મપ્રલોકનયા ગચ્છતિ તથા સંસ્તવં કરોતિ ॥ ૧૧ ॥..... ૩૫૦

ગાથાર્થ— જે કુલનિશ્રાથી ભિક્ષા માટે જાય, નિષ્કારણ સ્થાપના-કુળોમાં ભિક્ષા માટે જાય, સંખડીને જોઈને ભિક્ષા માટે જાય, તથા સંસ્તવ કરે તે દેશથી પાસત્યો છે.

વિશેષાર્થ— (૧) પોતે જે જીવોને સમ્યક્ત્વ પમાડ્યું હોય તે કુળોમાં સારો સ્વાદિષ્ટ આહાર મેળવવાની બુદ્ધિથી નિરંતર તે કુળોમાં ભિક્ષા માટે જાય. અથવા શ્રદ્ધાળુ અને ભક્તિવાળા કુળોમાં જ ભિક્ષા માટે જાય. (૨) ગ્લાન વગેરે માટે સ્થાપિત કરેલાં (=ત્યાં નિશ્ચિત કરેલા સાધુ સિવાય બીજાઓએ નહિ જવું એમ નિર્ણય કરેલાં) દાતાર કુળોમાં નિષ્કારણ આહારની લંપટતાથી ભિક્ષા માટે જાય. (૩) સ્વાદિષ્ટ આહાર મેળવવા માટે આજે ક્યાં જમણવાર છે ? કાલે ક્યાં છે ? અમુક દિવસે ક્યાં છે ? એમ શોધતો રહે=જોતો રહે અને જ્યારે જ્યાં જમણવાર હોય ત્યારે ત્યાં ભિક્ષા માટે જાય. આ દેશપાસત્યાનું લક્ષણ છે. આ દોષોનું સેવન કરનારને બીજા ગ્રંથોમાં અનુક્રમે કુલનિશ્ચિત, સ્થાપનાકુળભોજી અને સંખડીપ્રલોકનકારી કહ્યો છે. (૧૧)

ઓસન્નો વિ ય દુવિહો, સવ્વે દેસે ય તત્થ સવ્વંમિ ।

‘ઉચ્ચદ્વપીઠફલગો, ઠવિયગભોઈ વ નાયવ્વો ॥ ૧૨ ॥

અવસન્નોઽપિ ચ દ્વિવિધઃ સર્વસ્મિન્ દેશે ચ તત્ર સર્વસ્મિન્ ।

ઋતુબદ્ધપીઠફલકઃ સ્થાપિતભોજી ચ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૨ ॥..... ૩૫૧

ગાથાર્થ— અવસન્ન પણ સર્વથી અને દેશથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ઋતુબદ્ધપીઠફલક અને સ્થાપિતકભોજી સર્વથી અવસન્ન છે. ચોમાસા સિવાય શેષકાળમાં પણ વિના કારણે પાટ-પાટલા આદિનો ઉપયોગ કરનાર ઋતુબદ્ધપીઠફલક છે. ગૃહસ્થે વહોરાવવા માટે રાખી મૂકેલો આહાર સ્થાપિત કહેવાય. સ્થાપિત આહાર લેનાર સ્થાપિતભોજી છે. (૧૨)

આવસસયસજ્ઞાણ, પઢિલેહણઙ્ગાણભિક્ષભત્તદ્દે ।

આગમણે નિગમણે, ઠાણે અ નિસીયણ તુયદ્દે ॥ ૧૩ ॥

આવશ્યકસ્વાધ્યાયે પ્રતિલેખન-ધ્યાન-ભિક્ષા-ભક્તાર્થે ।

આગમને નિર્ગમને સ્થાને ચ નિષીદન-ત્વગ્વર્તને ॥ ૧૩ ॥ ૩૫૨

ગાથાર્થ— અવસન્નનાં પ્રમાદ સ્થાનોને કહે છે— (૧) આવશ્યક, (૨) સ્વાધ્યાય, (૩) પ્રતિલેખન, (૪) ધ્યાન, (૫) ભિક્ષા, (૬) ભક્તાર્થ, (૭) આગમન, (૮) નિર્ગમન, (૯) સ્થાન, (૧૦) નિષીદન અને (૧૧) ત્વગ્વર્તન. આ સ્થાનોમાં સીદાતો (=આળસુ બનતો) દેશથી અવસન્ન છે. આ ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો. ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) આવશ્યક— આવશ્યક અનિયમિત સમયે કરે, ક્યારેક કરે, ક્યારેક ન કરે, અથવા કાયોત્સર્ગ વગેરે ઓછું કરવાથી હીન આવશ્યક કરે, અથવા અનુપ્રેક્ષા માટે અધિક કાયોત્સર્ગ કરવાથી અધિક આવશ્યક કરે, અથવા જે દૈવસિક આવશ્યક તે રાત્રિક આવશ્યકમાં કરે અને જે રાત્રિક આવશ્યક તે દૈવસિક આવશ્યકમાં કરે. (૨) સ્વાધ્યાય— સૂત્ર પોરિસી-રૂપ કે અર્થ પોરિસી રૂપ સ્વાધ્યાય ન કરે. ગુરુ પ્રેરણા કરે ત્યારે ગુરુ સામે થઈને કંઈક અનિષ્ટ બોલીને રુચિ બતાવ્યા વિના સ્વાધ્યાય કરે, અથવા સર્વથા ન પણ કરે, અથવા વિપરીત કરે, ઉત્કાલિક શ્રુતના સમયે કાલિક શ્રુત ભણે, કાલિક શ્રુતના સમયે ઉત્કાલિક શ્રુત ભણે. (૩) પ્રતિલેખન— પ્રતિલેખન પણ આવર્તન આદિથી ન્યૂન-અધિક કરે, અથવા વિપરીત કરે, અથવા દોષોથી (=દોષો લાગે તે રીતે) કરે. (૪) ધ્યાન— ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાન યથાકાલ ન કરે. (૫) ભિક્ષા— ભિક્ષા લેવા ન જાય, ગુરુએ ભિક્ષા માટે જવાનું કહ્યું હોય તો ગુરુની સામે આવીને કંઈક અનિષ્ટ કહીને જાય, ઉપયોગપૂર્વક ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ ન કરે=દોષિત લાવે. (૬) ભક્તાર્થ— ભોજન સંબંધી કાર્ય બરોબર ન કરે, એટલે કે માંડલીમાં ભોજન ન કરે. કાકભક્ષિત, શૂગાલભક્ષિત વગેરે અવિધિથી ભોજન કરે, અથવા બંને સાથે (બંને દોષ સહિત) ભોજન કરે. નિશીથચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—મત્તદ્વ ત્તિ મંડલીએ કયાઈ મુંજઈ ઇત્યાદિ. “ભક્તાર્થ=ભોજન ક્યારેક માંડલીમાં કરે, ક્યારેક ભોજન (માંડલીમાં) ન કરે, અથવા માંડલીની સામાચારીનું પાલન ન કરે. અથવા બંને (દોષ) સાથે ભોજન કરે.” વ્યવહારચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—

ખત્તટ્ટ તિ મંડલીણ ઇત્યાદિ. “ભક્તાર્થ=માંડલીમાં ભોજન ન કરે, અથવા કાગભક્ષિત’, શૃગાલભક્ષિત વગેરે અવિધિથી ભોજન કરે.” અહીં ભક્તાર્થ શબ્દ ઉપલક્ષણથી સર્વપચ્ચક્ષાણનો સૂચક છે, તેથી પચ્ચક્ષાણ ન કરે, ગુરુએ પચ્ચક્ષાણ કરવાનું કહ્યું હોય ત્યારે ગુરુ સામે કંઈક અનિષ્ટ કહીને પચ્ચક્ષાણ કરે. (૭) આગમનમાં (=પ્રવેશ કરતાં) નિસીદિ ન કહે. (૮) નીકળવામાં આવશ્યકી=આવસ્સહી ન કહે. (૯) સ્થાન એટલે ઊભા થવું-રહેવું. (૧૦) નિષીદન એટલે બેસવું. (૧૧) ત્વગ્વર્તન એટલે શયન કરવું. આ (ત્રણ) કરતાં પ્રત્યુપેક્ષણાદિ ન કરે, અર્થાત્ ચક્ષુથી નિરીક્ષણ ન કરે, અથવા રજોહરણ આદિથી પ્રમાર્જન ન કરે, પ્રત્યુપેક્ષણ અને પ્રમાર્જન કરે પણ દોષદુષ્ટ કરે, અર્થાત્ બરોબર ન કરે. (૧૩) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગાથા-૮૫)

આવસ્સયાઈં ન કણ્ઠ, અહવા ય કણ્ઠે હીણમહિયાઈં ।

ગુરુવચનબલા ઉ તહા, ધણિઓ દેસાવસન્નોત્તિ ॥ ૧૪ ॥

આવશ્યકાદિ ન કરોત્યથવા કરોતિ હીનાધિકાનિ ।

ગુરુવચનબલાત્ તથા ધણિતો દેશાવસન્ન इति ॥ ૧૪ ॥ ૩૫૩

ગાથાર્થ— ઉપર ૧૩મી ગાથામાં કહેલા પ્રતિક્રમણ વગેરે ન કરે, અથવા હીન-અધિક કરે. ગુરુ પચ્ચક્ષાણ વગેરે કરવાનું કહે ત્યારે ગુરુની સામે કંઈક અનિષ્ટ કહીને પચ્ચક્ષાણ વગેરે કરે. આ દેશ અવસન્ન છે. (૧૪)

૧. કાગભક્ષિત, શૃગાલભક્ષિત, દ્રવિતરસ અને પરામૃષ્ટ એ ચાર રીતે કરેલું ભોજન અવિધિ ભોજન છે. (૧) કાગભક્ષિત— જેમ કાગડો વિષા આદિમાંથી વાલ વગેરે વીણી વીણીને ખાય તેમ સ્વાદ માટે પાત્રામાંથી અમુક અમુક વસ્તુ અલગ કાઢીને ભોજન કરે, અથવા કાગડાની જેમ ખાતાં ખાતાં વેરે, અથવા મુખમાં કોળીયો નાખીને કાગડાની જેમ આમતેમ જુએ તે કાગભક્ષિત. (૨) શૃગાલભક્ષિત— શિયાળની જેમ જુદા જુદા સ્થાનેથી વાપરે, અર્થાત્ આહારનો એક કોળીયો એક બાજુથી લે, બીજો કોળીયો બીજી બાજુથી લે, એમ જુદી જુદી બાજુથી કોળીયા લઈને વાપરે, તે શૃગાલભક્ષિત. (૩) દ્રવિતરસ ભક્ષિત— ભાત વગેરેમાં ઓસામણ વગેરે હોય તો ઓસામણ વગેરે સુગંધી બને એ માટે તેમાં (=ભાત સાથે ભળેલા ઓસામણ વગેરેમાં) કોઈ પ્રવાહી નાખીને જે રસ (=પ્રવાહી) થાય તે પીએ તે દ્રવિતરસભક્ષિત. (૪) પરામૃષ્ટ ભક્ષિત— પરામૃષ્ટ એટલે ફેરફાર=ઉપર નીચે. જેમકે ઉપરનો આહાર નીચે અને નીચેનો આહાર ઉપર કરીને વાપરે. (ઓ.નિ. ગાથા-૫૯૫)

કાલવિણયાદરહિઓ, નાણકુસીલો ય દંસણે ઇગમો ।

નિસ્સંકિયાદરહિઓ, ચરણકુસીલો ઇમો હોઈ ॥ ૧૫ ॥

કાલવિનયાદિરહિતો જ્ઞાનકુસીલશ્ચ દર્શનિડયમ્ ।

નિઃશઙ્કાદિરહિતશ્ચરણકુસીલોડયં ભવતિ ॥ ૧૫ ॥ ૩૫૪

ગાથાર્થ— કુસીલના જ્ઞાનકુસીલ, દર્શનકુસીલ અને ચારિત્રકુસીલ એમ ત્રણ પ્રકાર છે. તેમાં કાળ-વિનય વગેરે જ્ઞાનના આઠ આચારોથી રહિત હોય તે જ્ઞાનકુસીલ છે. દર્શનના નિઃશંકિત વગેરે આઠ આચારોથી રહિત દર્શનકુસીલ છે. ચારિત્રકુસીલ આ (=નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે) છે. (૧૫)

કોઝયભૂઙ્કમ્મે, પસિણાપસિણે નિમિત્તમાજીવી ।

કક્કકુરુયાઇલક્ષણ-મુવજીવઙ્ક વિજ્જમંતાઇં ॥ ૧૬ ॥

કૌતુકભૂતિકર્મણિ પ્રશ્નાપ્રશ્ને નિમિત્તમાજીવી ।

કલ્પકુરુકાદિલક્ષણમુપજીવતિ વિદ્યામન્ત્રાદિ ॥ ૧૬ ॥ ૩૫૫

ગાથાર્થ— કૌતુક, ભૂતિકર્મ, પ્રશ્નાપ્રશ્ન, નિમિત્ત, આજીવિકા, કલ્પકુરુકા, લક્ષણ, વિદ્યામંત્ર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર ચારિત્રકુસીલ છે.

વિશેષાર્થ— સૌભાગ્ય આદિ નિમિત્તે બીજાઓને સ્નાન કરાવવું વગેરે કૌતુક કહ્યું છે. (નિશીથ ઉ.૧૩, ગાથા-૪૩૪૫ની ચૂંચિમાં) કહ્યું છે કે— “જેને સંતાન ન થતાં હોય તેવી સ્ત્રી વગેરેને ‘ત્રિક’, ચોક વગેરે સ્થાનોમાં સ્નાન કરાવે તે કૌતુક છે.” અથવા મુખમાંથી અગ્નિ કાઢવો વગેરેથી લોકને આશ્ચર્ય પ્રગટ કરે તે કૌતુક કહેવાય. વ્યવહારસૂત્રની ટીકામાં કહ્યું છે કે— “કૌતુક એટલે આશ્ચર્ય પમાડવું. જેમ કે જાદુગરો મોઢામાં ગોળાઓને નાખીને કાનમાંથી કે નાકમાંથી કાઢે, તથા મુખમાંથી અગ્નિ કાઢે વગેરે.” (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગા-૮૮)

કોઈ તાવવાળા વગેરેને મંત્રેલી રક્ષા આપવી એને ભૂતિકર્મ કહ્યું છે. કહ્યું છે કે— “રક્ષણ માટે મંત્રેલી રક્ષા આપે (તે ચારિત્રકુસીલ છે)” તથા સ્વપ્રમાં જોયેલું કે વિદ્યાના પ્રભાવ વગેરેથી દેવતાએ કહેલા વિચારોને

૧. ત્રિક=જ્યાં ત્રણ રસ્તા ભેગા થતાં હોય તેવું સ્થાન.

ગૃહસ્થો તેને આહાર-પાણી વગેરે (સારું) ઘણું આપે. આ જ બુદ્ધિથી મલ્લગણ આદિ ગણોને ગણવિદ્યામાં કુશળપણું, કર્મકુશળોને કર્મકુશળપણું, શિલ્પકુશળોને શિલ્પકુશળપણું કહે અને આહારાદિ મેળવે. એ જ રીતે તપ ઉપજીવી આજીવિકા મેળવવા તપ કરીને “હું તપસ્વી છું” એમ લોકોને કહે. શ્રુત ઉપજીવી હું બહુશ્રુત છું એમ સ્વપ્રશંસા પ્રગટ કરે.

લોધર આદિથી કરેલા શરીરના ઉદ્ધર્તનને કલ્ક કહેવામાં આવે છે. અથવા પ્રસૂતિ આદિ સંબંધી રોગોમાં ક્ષારપાત કરવો એ કલ્ક છે. સંપૂર્ણ શરીરમાં કે અમુક અંગોમાં સ્નાન કરવું તે કુરુકા છે. કલ્કથી સહિત કુરુકા તે કલ્કકુરુકા. વ્યવહારસૂત્રની વૃત્તિમાં કહ્યું છે કે—“કલ્ક એટલે પ્રસૂતિ આદિ સંબંધી રોગોમાં ક્ષારપાત કરવો, અથવા પોતાના સંપૂર્ણ શરીરમાં કે શરીરના અમુક અવયવોમાં લોધર આદિથી ઉદ્ધર્તન કરવું. તથા કુરુકા એટલે સંપૂર્ણ શરીરમાં કે શરીરના અમુક અંગોમાં પ્રક્ષાલન કરવું.” વ્યવહારસૂત્રની યૂર્જિમાં પણ કહ્યું છે કે—“કલ્ક એટલે પ્રસૂતિ આદિમાં ક્ષારપાત કરે, અથવા લોધર આદિથી પોતાના શરીરમાં દેશથી કે સર્વથી ઉદ્ધર્તન કરે. કુરુકા એટલે શરીરના અમુક અંગોમાં કે સંપૂર્ણ શરીરમાં પ્રક્ષાલન કરે.” નિશીથયૂર્જિમાં તો કહ્યું છે કે—“લોધર આદિનું કલ્ક જંઘા આદિમાં ઘસે અને ‘શરીરશુશ્રૂષા કરવી તે કુરુકા છે. અર્થાત્ બહુશપણાને કરે.’

બીજાઓ કલ્કેન=અવદ્યોન કૃત્વા કુરુકા કલ્કકુરુકા=પાપ કરીને તેને છુપાવવા માટે કરાતી માયા તે “કલ્કકુરુકા” એવી વ્યુત્પત્તિથી માયાપૂર્વક ઠગવા માટે જે જે બોલવામાં આવે તેને કલ્કકુરુકા કહે છે. આવશ્યકસૂત્રમાં (વંદન અધ્ય. ગાથા-૧૧૦૭ પછીની પ્રક્ષેપ ગાથાની ટીકામાં) કહ્યું છે કે—“માયાપૂર્વક ઠગવા માટે જે બોલવામાં આવે છે, તેને કલ્કકુરુકા કહે છે.” હસ્તરેખા, મસો, તલ વગેરે સામુદ્રિક (શરીરનાં) લક્ષણો છે. વિદ્યા અને મંત્ર લોકપ્રસિદ્ધ છે. (હોમ, બલિ, જાપ વગેરે)

૧. શરીર સારું દેખાય, શરીરને સુખ મળે એ માટે મોઢું ધોવું વગેરે શરીર સંબંધી શુશ્રૂષા=સેવા તે શરીરશુશ્રૂષા છે.

૨. બહુશ શ્રમણ જેવા દોષો લગાડે તેવા દોષો આજીવક લગાડે.

સાધનોથી સિદ્ધ થાય તે વિદ્યા, અને સાધન વિના (માત્ર જાપથી) સિદ્ધ થાય તે મંત્ર. અથવા જેની અધિષ્ઠાત્રી દેવી હોય તે વિદ્યા, અને જેનો અધિષ્ઠાતા પુરુષ (=દેવ) હોય તે મંત્ર. તે બંને પ્રસિદ્ધ જ છે.

‘આદિ’ પદથી મૂલકર્મ, ચૂર્ણ વગેરે દોષો લેવાં. તેમાં મૂલકર્મ એટલે કોઈ સ્ત્રી પુરુષ પ્રત્યે દ્વેષવાળી થઈ ગઈ હોય તો તેનો પુરુષ પ્રત્યેનો દ્વેષ દૂર કરવો, અથવા પુરુષ પ્રત્યે દ્વેષવાળી ન હોય તેને પુરુષ પ્રત્યે દ્વેષવાળી કરવી. મૂલકર્મ એટલે ગર્ભોત્પત્તિ, ગર્ભનાશ વગેરે કરાવવું. ચૂર્ણયોગ વગેરે તો પ્રસિદ્ધ છે. આ દોષોથી દુષ્ટ આચરણવાળો શ્રમણ કુશીલ બને છે. કારણ કે આત્મામાં મલિન ભાવોને કરાવનારી વિરુદ્ધ ક્રિયાથી કુશીલપણું થાય છે. (૧૬)

પાસત્થાઈંસુ સંવિગ્ગેસું ચ જત્થ મિલઈં ઉ ।

તહિ તારિસઓ હોઝ, પિયધમ્મો અહવ ઇયરો ય ॥ ૧૭ ॥

પાર્શ્વસ્થાદિકેષુ સંવિગ્નેષુ ચ યત્ર મિલતિ તુ ।

તત્ર તાદૃશો ભવતિ પ્રિયધર્મોઽથવેતચ્છ ॥ ૧૭ ॥ ૩૫૬

ગાથાર્થ— પાસત્થા વગેરે કે સંવિગ્ન એ બેમાં જેની સાથે મળે ત્યારે તેવો થાય તે સંસક્ત છે. સંસક્તના પ્રિયધર્મી અને અપ્રિયધર્મી એવા બે ભેદ છે.

વિશેષાર્થ— કુશીલનું વર્ણન કર્યું. હવે સંસક્તનું વર્ણન કરે છે— જે બહુરૂપી બને તે સંસક્ત છે. અર્થાત્ જેનો જેનો સંગ કરે, તેના તેના ગુણ-દોષવાળો બની જાય, તે સંસક્ત છે. સંસક્ત કડાણું, નટ અને ઘેટા સમાન છે. ગાયોને જેમાં ખવડાવવામાં આવે છે તે કડાણું, જેમ કડાયામાં (=ટોપલા વગેરેમાં) વધેલું કે નહિ વધેલું ભાત=ઓસામણ વગેરે બધું જ નાખવામાં આવે છે, તેમ નજીકમાં (પાસે) રહેલા સંવિગ્નનાં કે અસંવિગ્નનાં બધાંય લક્ષણો સંસક્તમાં જોવા મળે ત્યારે તે સંસક્તને કડાયા

૧. આ સોળમી ગાથામાં ચારિત્રકુશીલના લક્ષણમાં વિદ્યા-મંત્ર આદિનો ઉપયોગ કરનાર ચારિત્રકુશીલ છે એમ કહ્યું છે. તેમાં કહેલા ‘આદિ’ શબ્દથી જે લેવાનું છે તે અહીં જણાવે છે.

૨. સંવિગ્નની પાસે રહેલો હોય તો સંવિગ્નનાં લક્ષણો તેમાં દેખાય. અસંવિગ્નની પાસે રહેલો હોય તો અસંવિગ્નનાં લક્ષણો તેમાં દેખાય.

સમાન જાણવો. જેમ નટ રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરીને કથા (પ્રસંગ) પ્રમાણે તે તે રૂપ કરે છે, તેમ પાસત્યાદિની સાથે મળે તો પાસત્યાદિ જેવો અને સંવિગ્નાદિની સાથે મળે તો સંવિગ્ન જેવો બની જાય, આવો સંસક્ત નટ સમાન છે. જેમ ઘેટો લાક્ષારસમાં પડે તો લાલરંગવાળો બની જાય, અને ગળીના કુંડમાં પડે તો ગળીના (=આસમાની) રંગ જેવો બની જાય, તેમ સંસક્ત પણ સંવિગ્નની સાથે મળે તો શુભ આશયવાળો અને અસંવિગ્નની સાથે ભળે તો અશુભ આશયવાળો બની જાય, તે ઘેટા સમાન છે. વળી સંસક્તના અસંકલિષ્ટ અને સંકલિષ્ટ એમ પણ બે પ્રકારો છે. (૧૭)

સો સંસક્તો દુવિહો, દેસે સવ્વે ય ઇત્થ નાયવ્વો ।

અહચ્છંદો વિ પંચમ અણેગવિહો હોઝ નાયવ્વો ॥ ૧૮ ॥

સ સંસક્તો દ્વિવિધો દેશે સર્વસ્મિશ્ચાત્ર જ્ઞાતવ્યઃ ।

યથાચ્છંદોઽપિ પચ્છમોઽનેકવિધો ભવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ ૧૮ ॥ ૩૫૭

ગાથાર્થ— દેશથી અને સર્વથી એમ સંસક્તના બે પ્રકાર છે. પાંચમો યથાચ્છંદ પણ અનેક પ્રકારનો જાણવો.

વિશેષાર્થ— અહીં સંસક્તના દેશથી અને સર્વથી એમ બે પ્રકાર જણાવ્યા છે. પણ બીજા કોઈ ગ્રંથમાં સંસક્તના આવા બે પ્રકાર જણાવવામાં આવ્યા નથી. સંસક્તના સંકલિષ્ટ અને અસંકલિષ્ટ એવા બે પ્રકાર પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે—

જે પાર્શ્વસ્થ આદિમાં ભળે તો પાર્શ્વસ્થાદિ જેવો જ બને, અને ધર્મપ્રિયોમાં(=સંવિગ્નોમાં) ભળે તો ધર્મપ્રિય બને તે સંસક્ત અસંકલિષ્ટ છે. કારણ કે જેના સંસર્ગમાં આવે તેના ગુણ-દોષને પોતાનામાં લેવાનો સ્વભાવ એ અસંકલિષ્ટનું લક્ષણ છે. કોઈમાં કેવળ દોષોનું જ સંક્રમણ થાય તેવા સ્વભાવની અપેક્ષાએ દોષ-ગુણ ઉભયનું સંક્રમણ થાય તેવા સ્વભાવવાળો લોકમાં અસંકલિષ્ટ કહેવાય છે તે પ્રસિદ્ધ છે. પરમાર્થથી ગુણોને ગ્રહણ ન કરે પણ માત્ર દોષોનો હ્રાસ થાય તો પણ ગુણ કહેવાય.

પ્રશ્ન— આ રીતે તો સંસક્તના સામાન્ય લક્ષણમાં અને અસંકલિષ્ટ સંસક્તના લક્ષણમાં ભેદ રહેતો નથી.

ઉત્તર— ભેદ રહે છે. કારણ કે જેનો સંસર્ગ થાય તેનો સ્વભાવ પોતાનામાં લેવો એ જ સંસક્તના સામાન્ય લક્ષણનું તાત્પર્ય છે. કહું છે કે—

એવેવ ય મૂલુત્તરદોષા ય ગુણા ય જત્તિયા કેઈ ।

તે તમ્મિ ઉ સંનિહિયા, સંસત્તો ભન્નઈ તમ્હા ॥

(પ્ર.સા. ગાથા-૧૧૭)

“ગાયોને ખવડાવવાના કડાયામાં નાખેલું ભોજન અને ખલ વગેરેની જેમ મૂલગુણો અને ઉત્તરગુણો હોય, તથા તેનાથી વિપરીત ધણા દોષો પણ બધાય તેમાં રહેલા હોય છે. માટે તે સંસક્ત કહેવાય છે.” આ ગાથાથી સંસક્તમાં મૂલોત્તર ગુણોનું અને દોષોનું પણ અસ્તિત્વ યથાસંભવ વિચારવું.

અસંકિલષ્ટ સંસક્તનું વર્ણન કર્યું. હવે સંકિલષ્ટ સંસક્તનું વર્ણન કરે છે—

જે હિંસાદિ પાંચ આશ્રવોમાં પ્રવૃત્ત, ઋદ્ધિ-રસ-શાતા એ ત્રણ ગારવોથી પ્રતિબદ્ધ, ગૃહસ્થોમાં અને સ્ત્રીઓમાં પ્રતિબદ્ધ હોય, જેનો સંસર્ગ થાય તેના દોષો જ પોતાનામાં લેવાના સ્વભાવવાળો હોવાથી તે સંકિલષ્ટ સ્વરૂપ સંસક્ત છે. કારણ કે તે તેવા પ્રકારના કુમિત્ર વગેરેના સંસર્ગથી કુમિત્ર વગેરેમાં રહેલા દોષોનું જ પોતાનામાં સંક્રમણ કરવાથી હિંસાદિમાં પ્રવૃત્તિ કરે, ગારવમાં મગ્ન બનેલા પરિજનાદિના સંસર્ગથી ગારવમાં પણ મગ્ન બને, ગૃહસ્થો અને સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી તેમનાં ઘરનાં કાર્યો કરે, અને કામચેષ્ટા વગેરે પણ કરે. (૧૮) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગાથા-૯૭-૯૮)

ઉત્સુત્તમણુવહ્નં, સચ્છંદવિગપ્પિયં અણણુવાઈ ।

પરતત્તિં પવત્તે તિત્તિણે ય ઇણમો અહાછંદો ॥ ૧૯ ॥

ઉત્સૂત્રમણુપદિષ્ટં સ્વચ્છંદવિકલ્પિતમનનુપાતિ ।

પરતસિં પ્રવૃત્તસ્તિન્તિણશ્ચ ણ્ણો યથાચ્છંદઃ ॥ ૧૯ ॥ ૩૫૮

ગાથાર્થ— (અનુપદિષ્ટ=) તીર્થંકર વગેરેએ જેનો ઉપદેશ આપ્યો ન હોય, તેથી જ (અનનુપાતી=) જે સિદ્ધાંતની સાથે ઘટતું ન હોય, તેથી જ (સ્વચ્છંદવિકલ્પિત=) જે સ્વેચ્છાથી કલ્પેલું હોય, તેવું ઉત્સૂત્ર આચરે અને પ્રરૂપે.

કેવલ ઉત્સૂત્રને આચરે અને પ્રરૂપે તે જ યથાચ્છંદ નથી, કિંતુ જે પરતપ્તિમાં એટલે કે ગૃહસ્થોના કાર્યમાં કરણ-કરાવણ-અનુમોદન વડે પ્રવૃત્ત છે, તથા જે “તિતિણ” (=રિસાળ) છે, એટલે કે કોઈ સાધુ અલ્પ પણ અપરાધ કરે ત્યારે સતત ફરી ફરી રોષ કરે છે, તે પણ યથાચ્છંદ છે. બીજા સ્થળે વળી આવી વ્યાખ્યા કરી છે—પર એટલે ગૃહસ્થ, તેની કરેલી, નહિ કરેલી પ્રવૃત્તિની વાતો (ચર્ચા) કરનારો તે પરતપ્તિ પ્રવૃત્ત છે. અથવા સ્ત્રીકથા આદિમાં પ્રવૃત્ત પરતપ્તિ પ્રવૃત્ત છે. તિતિણ એટલે બડબડ કરનાર, તેના દ્રવ્યથી અને ભાવથી એમ બે ભેદો છે. ટિંબરુક વૃક્ષ આદિના કાષ્ઠને અગ્નિમાં નાખતાં તિણ તિણ અવાજ કરે છે, તે દ્રવ્યથી તિતિણ છે. આહાર, ઉપધિ અને શય્યા (વગેરે) ઈષ્ટ ન મળે ત્યારે શોક કરે, ખેદ કરે, અફસોસ કરે, એમ આખો દિવસ બડબડતો રહે, તે ભાવથી તિતિણ છે.” (૧૮) (ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૩. ગા-૧૦૦)

પાસત્યાઈ વંદમાણસ્સ નેવ કિત્તી ન નિજ્જરા હોઈ ।

કાયકિલેસો એમેવ, કુણઈ તહ કમ્મબંધં ચ ॥ ૨૦ ॥

પાર્શ્વસ્થાદીન્ વન્દમાનસ્ય નૈવ કીર્તિર્ન નિર્જરા ભવતિ ।

કાયક્લેસો એમેવ કરોતિ તથા કર્મબંધં ચ ॥ ૨૦ ॥ ૩૫૧

ગાથાર્થ—પાર્શ્વસ્થ વગેરેને વંદન કરનારની “અહો આ પુણ્યશાળી છે” એવી કીર્તિ થતી નથી, કિંતુ “ખરેખર આ પણ એવો જ દોષિત છે, તેથી તેવાઓને વંદન કરે છે” એવી અપકીર્તિ થાય છે. તથા કર્મક્ષય રૂપ નિર્જરા પણ થતી નથી. કિંતુ તેઓ જિનાજ્ઞાની વિરાધના કરવાના કારણે નિર્ગુણ હોવાથી તેઓને વંદનાદિ કરનાર નિરર્થક નમન આદિ રૂપ કાયકષ્ટ કરે છે. કર્મબંધ કરે છે, અને ઉપર્યુક્ત આજ્ઞાભંગાદિ દોષોને પામે છે.

વિશેષાર્થ—પાર્શ્વસ્થ આદિને વંદન કરનારને—(૧) આજ્ઞાભંગ, (૨) અનવસ્થા, (૩) મિથ્યાત્વ અને (૪) વિરાધના એ ચાર દોષો લાગે છે. તે આ પ્રમાણે—ભગવાને નિષેધ કરાયેલા છતાં વંદન કરવામાં આજ્ઞાભંગ થાય. તેઓને વંદન કરનારાને જોઈને બીજાઓ પણ વંદન કરે, એટલે વ્યવસ્થાનો લોપ થતાં અનવસ્થા થાય. પ્રામાણિક પુરુષો તેમને વંદન કરે, તે જોઈને બીજા ભદ્રિકોને તેઓમાં સાધુપણાની (=આ સુસાધુઓ

છે એવી) બુદ્ધિ (શ્રદ્ધા) થવાથી મિથ્યાત્વ દોષ વધે (લાગે). કાયકલેશથી અથવા દેવોથી(=દેવો ઉપદ્રવ કરે તો) આત્મવિરાધના થાય. તેઓને વંદન કરવાથી તેઓ જે અસંયમ(=દોષો) સેવતા હોય તેની અનુમોદના થવાથી સંયમવિરાધના^૧ થાય. (૨૦) (ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૩. ગા-૧૦૧)

જહ લોહસિલા અપ્યં, પિ બોલ્લે તહ વિલગ્ગપુરિસંપિ ।

इय सारंभो य गुरू, परमप्याणं च बोलेइ ॥ २१ ॥

यथा लोहशिलाऽऽत्मानमपि बोडयति तथा विलग्नपुरुषमपि ।

इति सारम्भश्च गुरुः परमात्मानं च बोडयति ॥ २१ ॥..... ૩૬૦

ગાથાર્થ—જેમ લોખંડની શીલા પોતાને તથા તેના આશ્રિત પુરુષને પણ ડૂબાડે છે, તેમ આરંભથી યુક્ત ગુરુ પોતાને અને પરને ડૂબાડે છે. (૨૧)

असुइद्वाणपडिया चंपकमाला न कीरते सीसे ।

पासत्थाइद्वाणेसु, वट्टमाणा तह अपुज्जा ॥ २२ ॥

अशुचिस्थानपतिता चम्पकमाला न क्रियते शीर्षे ।

पार्श्वस्थादिस्थानेषु वर्तमानास्तथाऽपूज्याः ॥ २२ ॥..... ૩૬૧

ગાથાર્થ—જેમ ગંદા સ્થાનમાં પડેલી ચંપકમાળા સ્વરૂપથી સારી હોવા છતાં અપવિત્ર સ્થાનના સંગથી તે મસ્તકે ધારણ કરવા લાયક રહેતી નથી, તેમ પાર્શ્વસ્થ આદિના સ્થાનોમાં રહેલા સાધુઓ પણ અવંદનીય બને છે.

પ્રશ્ન— પાર્શ્વસ્થ આદિનાં સ્થાનો કયાં છે ?

ઉત્તર— વસતિમાંથી નીકળવાની જગ્યા વગેરે પાર્શ્વસ્થ આદિનાં સ્થાનો સમજવાં. અર્થાત્ જ્યાં પાસત્યાઓ રહેતા હોય તેની આજુ-બાજુનાં સ્થાનો પાર્શ્વસ્થ આદિનાં સ્થાનો છે.

અહીં આ કથા છે—ચંપકપ્રિય એક કુમાર ચંપકમાલાને મસ્તકે ધારણ કરીને અશ્વ ઉપર બેસીને જાય છે. અશ્વ કૂદવાથી ઉછળેલા એવા તેની ચંપકમાળા વિષામાં પડી. માળા લઈ લઉં એમ વિચાર કર્યો. પણ વિષા લાગેલી જોઈને મૂકી દીધી. તે ચંપકકુમાર પુષ્પો વિના શાંતિ પામતો નથી. તો પણ સ્થાનદોષના (અશુચિના) કારણે ચંપકમાળાને મૂકી દીધી. આનો

૧. શરીરને દુઃખ=નુકસાન થાય તે આત્મવિરાધના, આત્માને નુકસાન થાય તે સંયમવિરાધના.

ઉપનય આ પ્રમાણે છે—ચંપકમાળા તુલ્ય સાધુઓ અને વિષ્ણુ તુલ્ય પાસત્યાઓ છે. તેથી જે વિશુદ્ધ પણ સાધુ વિષ્ણુ તુલ્ય પાસત્યાદિની સાથે મળે કે રહે તે પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય બને છે. (૨૨) (ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૩. ગા-૧૨૬)

પક્ષ્ણકુલે વસંતો, સઝળીપારો ચિ ગરહિઓ હોડ ।

इअ गरहिया सुविहिया, मज्झि वसंता कुसीलाणं ॥ २३ ॥

પક્ષ્ણકુલે વસન્ શકુનિપારોઽપિ ગર્હિતો ભવતિ ।

इति गर्हिताः सुविहिताः मध्ये वसन्तः कुशीलानाम् ॥ २३ ॥ ૩૬૨

ગાથાર્થ— નિઘકુલમાં રહેનાર ચૌદ 'વિદ્યાનો પારગામી પણ નિંદનીય બને છે. એ પ્રમાણે પાર્શ્વસ્થાદિની સાથે રહેનારા સુસાધુઓ પણ નિંદનીય બને છે.

વિશેષાર્થ— અહીં કથા આ પ્રમાણે છે—

એક બ્રાહ્મણના પાંચ પુત્રો ચૌદ વિદ્યાના પારગામી હતા. તેમાંથી એક બ્રાહ્મણ એક દાસીમાં આસક્ત બન્યો. તે દાસી મદ્ય પીએ છે. બ્રાહ્મણ મદ્ય પીતો નથી. તેથી દાસીએ તેને કહ્યું: જો તું દારૂ પીએ તો આપણો પ્રેમ બરોબર થાય, અન્યથા આપણો સંબંધ રસ(પ્રીતિ) વિનાનો થાય. આમ તેણે અનેકવાર કહીને તેને મદ્ય પીવડાવ્યું. પહેલાં તો તે છૂપી રીતે પીવા લાગ્યો, પણ પછી પ્રગટપણે પીવા લાગ્યો. પછી તેના અતિસંબંધથી (સેવનથી) માંસનું પણ સેવન કરનારો બન્યો. ચંડાળોની સાથે ફરવા લાગ્યો. પછી તો તેમની સાથે જ ખાય છે, પીએ છે અને રહે છે. તેથી તેના પિતાએ અને સ્વજનોએ તેને બધાથી (સંબંધથી) બહાર કર્યો, અને ઘર વગેરેમાં પેસવા ન દીધો. તેથી એકવાર તે હતાશ બની ગયો. ત્યારે તેનો બીજો ભાઈ સ્નેહથી તેની ઝૂંપડીમાં આવીને તેને (જરૂરિયાત આદિ) પૂછે છે અને કંઈક ધનાદિ આપે છે. પિતાએ તેને (=બીજા ભાઈને) પણ ઠપકો આપીને કાઢી મૂક્યો. ત્રીજો ભાઈ બહાર શેરીમાં ઉભો રહીને પૂછે છે અને કંઈક આપે છે. તેને પણ પિતાએ ઘર બહાર કાઢી મૂક્યો. ચોથો ભાઈ પરંપરાએ (=બીજાઓ દ્વારા) અપાવે છે. તેને પણ કાઢી મૂક્યો. પાંચમો તો તેની ગંધ પણ ઇચ્છતો નથી. તેથી તેના પિતા બ્રાહ્મણે

૧. શકુનિશબ્દેન ચતુર્દશવિદ્યાસ્થાનાનિ પરિગ્રહ્યન્તે । (ગુ.ત.વિ.ઉ.૨. ગા-૧૨૭ની ટીકા)

ન્યાયાલયમાં (=કોર્ટમાં) જઈને (સહી-સિક્કા સાથે) તેને ધરનો માલિક બનાવ્યો. બીજા ચારે પુત્રો બહાર કરાયા, તેથી લોકમાં નિંદનીય બન્યા. આ દષ્ટાંતનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે—જેવા ચંડાલો (કે હલકા માણસો) તેવા પાર્શ્વસ્થ વગેરે, જેવો પિતા બ્રાહ્મણ તેવા અહીં આચાર્ય અને જેવા પુત્રો તેવા સાધુઓ જાણવા. જેમ તે પુત્રો બહાર કરાયા તેમ અહીં કુશીલનો સંસર્ગ કરનારા સાધુઓ પણ બહાર કરાય છે, તેથી તે સંઘમાં નિંદનીય બને છે. પણ જે (કુશીલાદિનો) ત્યાગ કરે છે, તે પૂજ્ય બને છે, (અને ક્રમશઃ) સાદિ-અનંત એવા મોક્ષને પામે છે. (૨૩) (ગુ.ત.વિ.નિ.ઉ.૩. ગા-૧૨૭)

પરિવારપૂયહેઠ, પાસત્થાણં ચ આણુવિત્તીં .

જો ન કહડ સુદ્ધધમ્મં તં દુલ્લભોહિયં જાણ ॥ ૨૪ ॥

પરિવારપૂજાહેતુ પાર્શ્વસ્થાનાં ચાનુવૃત્ત્યા ।

યો ન કથયતિ શુદ્ધધર્મં તં દુર્લભબોધિકં જાનીહિ ॥ ૨૪ ॥ ૩૬૩

ગાથાર્થ— પરિવાર વડે પૂજાના હેતુથી અને પાસત્થા આદિને અનુસરવાથી જે શુદ્ધધર્મને ન કહે તેને તું દુર્લભબોધિવાળો જાણ, અર્થાત્ તેને ભવાંતરમાં બોધિદુર્લભ બને છે. (૨૪)

જડ અપ્પણા વિસુદ્ધો, કુસીલસંગં ચ પક્ષવાયં વા ।

ન ચયડ પૂયાહેઠં, તં દુલ્લભોહિયં જાણ ॥ ૨૫ ॥

યદ્યાત્મના વિશુદ્ધઃ કુસીલસંગ્ગં ચ પક્ષપાતં વા ।

ન ત્યજતિ પૂજાહેતુ તં દુર્લભબોધિકં જાનીહિ ॥ ૨૫ ॥ ૩૬૪

ગાથાર્થ— જે પોતે વિશુદ્ધ હોવા છતાં પૂજાવાના હેતુથી કુશીલના સંગને અને પક્ષપાતને છોડતો નથી, તેને તું દુર્લભબોધિવાળો જાણ, અર્થાત્ ભવાંતરમાં તે બોધિદુર્લભ બને છે.

વિશેષાર્થ— પોતે શુદ્ધ હોવા છતાં શિથિલપરિવારના ભયથી અથવા શ્રાવકો એષણીય અને અનેષણીય જાણશે તો વસ્ત્ર-પાત્ર આદિથી મારી પૂજા (=સત્કાર) નહિ કરે એવા આશયથી અથવા હું સત્ય કહીશ તો કૂપિત થયેલા પાસત્થા વગેરે ગામ વગેરેમાંથી બહાર કાઢી મૂકશે ઇત્યાદિ

કારણથી જે વિશુદ્ધ માર્ગને ન કહે તેને સત્ય માર્ગનો લોપ કરવાના કારણે પરલોકમાં બોધિ દુર્લભ બને છે, અર્થાત્ તે અનંત સંસારી બને છે. (૨૫)
(દર્શનવિશુદ્ધિ પ્રકરણ, ગાથા-૮૬)

કેઙ્ઠ ભળંતિ ડ ભળ્લઙ્ઠ, સુહુમવિચારો ન સાવગાણ પુરો ।

તં ન જઓ અંગાઙ્ઠસુ, સુવ્વઙ્ઠ તવ્વન્નણા એવં ॥ ૨૬ ॥

કેચિત્ ભળન્તિ તુ ભળ્યતે સૂક્ષ્મવિચારો ન શ્રાવકાણાં પુરઃ ।

તત્ર યતોઽઙ્ગાદિષુ શ્રૂયતે તદ્વર્ણનૈવમ્ ॥ ૨૬ ॥ ૩૬૫

ગાથાર્થ— કેટલાક ભવાભિનંદી આત્માઓ કહે છે કે સાધુએ શ્રાવકોને આગમમાં કહેલા દ્રવ્યસ્તવ-ભાવસ્તવના અધિકારનું વર્ણન વગેરે સૂક્ષ્મ વિચારો કહેવા નહિ. કારણ કે સઘળી સામાચારી તે શ્રાવકો જાણે તો સાધુઓને કલિકાલના બળથી પ્રમાદને આધીન બનેલા જોઈને મંદધર્મવાળા થઈ જાય. તેઓનું આ કથન બરોબર નથી. કારણ કે અંગ-ઉપાંગ આદિમાં પણ શ્રાવકના ગુણોની પ્રશંસા કરવામાં આવી છે (=શ્રાવકોનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે). તે આ પ્રમાણે (=નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે) છે. (૨૬) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ-ગાથા-૮૮)

લઙ્ઠદ્ધા ગહિયદ્ધા, પુચ્છિયદ્ધા વિણિચ્છિયદ્ધા ય ।

અહિગયજીવાજીવા, અચાલણિજ્જા પવયણાઓ ॥ ૨૭ ॥

લઙ્ઠાર્થા ગૃહીતાર્થાઃ પૃષ્ઠાર્થા વિનિશ્ચિતાર્થાશ્ચ ।

અધિગતજીવાજીવા અચાલનીયાઃ પ્રવચનાત્ ॥ ૨૭ ॥ ૩૬૬

ગાથાર્થ— તે શ્રાવકો નિત્ય જિનધર્મનું શ્રવણ કરનારા હોવાથી લઙ્ઠાર્થા કહેવાય. તે સાંભળેલ ધર્મને હૃદયમાં સારી રીતે ધારણ કરતા હોવાથી ગૃહીતાર્થા કહેવાય. કોઈ તત્ત્વમાં સંશય થાય તો પ્રશ્ન કરીને સમાધાન મેળવતા હોવાથી પ્રશ્નિતાર્થા કહેવાય છે. સમાધાન મેળવ્યા બાદ તત્ત્વોના સંપૂર્ણ રહસ્યને નિશ્ચિત રીતે જાણતા હોવાથી વિનિશ્ચિતાર્થા કહેવાય, અને જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વોના જ્ઞાતા હોવાથી શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માના પ્રવચનની દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા હોય છે. માટે જ કોઈથી ચલાયમાન ન કરી શકાય તેવા હોય છે. (૨૭) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ ગાથા-૮૯)

પુચ્છંતાણં ધમ્મં, તંપિ અ ન પરિવિવિઝ સમત્થાણં ।

આહારમિત્તલુબ્ધા, જે ઝમ્મગ્ગં ઝવડસંતિ ॥ ૨૮ ॥

પૂચ્છતાં ધર્મ તમપિ ચ ન પરીક્ષિતુમસમર્થાનામ્ ।

આહારમાત્રલુબ્ધા યે ઝન્માર્ગમુપદિશન્તિ ॥ ૨૮ ॥..... ૩૬૭

સુગઈં હળંતિ તેસિં, ધમ્મિયજ્ઞણનિંદણં કરેમાણા ।

આહારપસંસાસુ ય, નિંતિ જણં દુગ્ગઈં બહુઅં ॥ ૨૯ ॥

સુગતિ ધ્વન્તિ તેષાં ધાર્મિકજનનિન્દનં કુર્વાણાઃ ।

આહારપ્રસંસાસુ ચ નયન્તિ જનં દુર્ગતિં બહુકમ્ ॥ ૨૯ ॥..... ૩૬૮

ગાથાર્થ— માત્ર આહારમાં જ લુબ્ધ થયેલા જે કુસાધુઓ મંદબુદ્ધિવાળા હોવાના કારણે ધર્મની પરીક્ષા કરવામાં અસમર્થ અને ધર્મનું સ્વરૂપ પૂછનારા એવા ભવ્ય પ્રાણીઓને ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે તે કુસાધુઓ તે ભદ્રિકપરિણામી આત્માઓની સ્વર્ગ-મોક્ષ વગેરે સદ્ગતિનો નાશ કરે છે.

પ્રશ્ન— કેવા ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે ?

ઉત્તર— શ્રાવકોએ અશુદ્ધ પણ આહાર સાધુઓને વહોરાવવો જોઈએ ઇત્યાદિ ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે.

પ્રશ્ન— આવા ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ કેમ આપે છે ?

ઉત્તર— જો શ્રાવકો ‘સાધુને નિષ્કારણ અશુદ્ધ આહાર ન વહોરાવાય’ એ પ્રમાણે વિવેકી બની જાય તો અમને આધાકર્મી આદિ દોષવાળો સારો આહાર ન વહોરાવે એવા ભયથી આવા ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ આપે. અહીં આહારના ઉપલક્ષણથી વસ્ત્ર-પાત્ર વગેરે પણ સમજવું.

કુસાધુઓ સારો આહાર મેળવવા આહાર આપનારની પ્રશંસા કરે તે આ પ્રમાણે—તમે તો કલિકાળમાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છો. તમે આહાર વગેરે આપો છો તેથી આ તીર્થ ચાલે છે. શ્રાવકો શુદ્ધ-અશુદ્ધ આહારનો વિચાર કરે તે તેમની કૃપણતા છે. શ્રાવકોને શુદ્ધ-અશુદ્ધનો વિચાર કર્યા વિના કેવળ આપવામાં જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. શ્રાવકો માટે દાન જ સંસારસાગરને તરવાનો ઉપાય છે.

સુસાધુઓ કલિકાળમાં પણ યથાશક્તિ યતના કરે છે. આથી આહાર-વસ્ત્ર-પાત્ર-ઉપાશ્રય વગેરે વિશુદ્ધ બ્રહ્મ કરે છે. કુસાધુઓ આવા ધાર્મિક લોકોની નિંદા કરે છે. તે આ પ્રમાણે—આ સાધુઓ દંભી છે. શ્રાવકોએ સુસાધુઓની ભક્તિ કરવી જોઈએ, કુસાધુની નહિ, આહાર શુદ્ધ આપવો જોઈએ, ઈત્યાદિ ઉપદેશથી શ્રાવકોને છેતરનારા, શ્રાવકોને સાધુઓને દાન કરતા અટકાવે છે. આથી તમારે તેમનું વચન ન સાંભળવું.

આ રીતે દાતાઓની પ્રશંસાથી અને ધાર્મિક લોકોની નિંદાથી કુસાધુઓ ઘણા લોકોને નરક વગેરે દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. (૨૮-૨૯) (દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ, ગાથા-૯૩-૯૪)

૩૦ થી ૩૭ ગાથાઓ સુધી કુશીલોનું વર્ણન કરે છે—

उदगपाणं पुष्पफलं, अणेसणिज्जं गिहस्थकिच्चाइं ।

अजया पडिसेवंति, जइवेसविडंबगा नवरं ॥ ३० ॥

उदक-पानं पुष्पफलमनेषणीयं गृहस्थकृत्यानि ।

अयताः प्रतिसेक्ते यतिवेषविडम्बका नवरम् ॥ ३० ॥..... ૩૬૯

ગાથાર્થ—અસંયમીઓ (શિથિલાયારીઓ) સચિતજલનું પાન, જાત્યાદિ પુષ્પો, આમ્રાદિકનાં ફળો, અનેષણીય (આધાકર્માદિ દોષવાળો) આહારાદિક તથા વેપાર વગેરે શ્રાવકોનાં કાર્યો કરે છે, સંયમને પ્રતિકૂળ આચરણ આચરે છે, તેઓ કેવળ યતિવેષની વિડંબના કરનારા જ છે, પરંતુ અલ્પ પણ પરમાર્થના સાધક નથી. (૩૦) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૩૪૯)

जे घरसरणपसत्ता, छन्नयरिकु असंजया अजया ।

नवरं मुत्तूण घरं, घरसंकमणं कयं तेहिं ॥ ३१ ॥

ये गृहशरणप्रसक्ताः षट्कायरिपवः असंयता अयताः ।

नवरं भूक्त्वा गृहं गृहसंकमणं कृतं तैः ॥ ३१ ॥..... ૩૭૦

ગાથાર્થ— જે સાધુઓ ગૃહ-ઉપાશ્રયાદિકને સજ્જ કરવામાં-મરામત કરાવવામાં-સંભાળવામાં આસક્ત છે, તે છકાય જીવના શત્રુ-દુશ્મન છે, એટલે કે પૃથિવ્યાદિક છ કાયના વિરાધના કરનારા છે. જે સાધુઓ દ્રવ્યાદિકના પરિબ્રહ્મથી સહિત છે, તથા મન-વચન અને કાયાના યોગોનો

સંયમ કરતા નથી, તેઓએ કેવળ પૂર્વનું ઘર મૂકીને સાધુવેષના બહાનાથી ઘરનું સંક્રમણ કર્યું છે, એટલે કે નવા ઘરમાં પ્રવેશ જ કર્યો છે. (૩૧) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૨૨૦)

બાયાલમેસણાઓ, ન રક્ષવઢ ધાઙસિજ્જપિંડં ચ ।

આહારેઢ અભિક્કલં, વિગઈઓ સંનિહિં ખાયઢ ॥ ૩૨ ॥

દ્વિચત્વારિશ્ચદેષણા ન રક્ષતિ ધાત્રી-શય્યાપિણ્ડં ચ ।

આહરત્યભીક્ષ્ણં વિકૃતીઃ સંનિધિં ખાદતિ ॥ ૩૨ ॥ ૩૭૧

ગાથાર્થ— જે બેંતાલીસ એષણાનું=આહારના દોષોનું રક્ષણ કરતા નથી, અર્થાત્ બેંતાલીસ દોષરહિત આહાર લેતા નથી. ધાત્રીપિંડ (છોકરાં રમાડવાથી આહાર મળે તે) નિવારતા નથી, તથા શય્યાતરપિંડ ગ્રહણ કરે છે, વળી જે કારણ વિના નિરંતર (વારંવાર) દૂધ, દહીં, ઘી વગેરે વિગઈનું ભક્ષણ કરે છે, તથા જે રાત્રિએ ખાય છે, અથવા લાવીને રાત્રિએ રાખી મૂકેલી વસ્તુનું દિવસે ભક્ષણ કરે છે, તે કુશીલ કહેવાય છે. (૩૨) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૩૫૪)

સૂર્યપ્રમાણભોઈ, આહારેઈ અભિક્કલમાહારં ।

ન ય મંડલિણ્ ભુંજઢ, ન ય ભિક્કલં હિંદાણ્ અલસો ॥ ૩૩ ॥

સૂર્યપ્રમાણભોજ્યાહારત્યભીક્ષ્ણમાહારમ્ ।

ન ચ મળ્ડલ્યાં ભુનક્તિ ન ચ ભિક્ષાં હિળ્ડતેલ્સઃ ॥ ૩૩ ॥ ૩૭૨

ગાથાર્થ— વળી જે સૂર્યપ્રમાણ એટલે સૂર્યોદયથી માંડીને સૂર્યાસ્તિ સુધી ખાવાના સ્વભાવવાળો છે એટલે આખો દિવસ ખા ખા કરનારો છે, જે વારંવાર આહાર કરે છે અને જે સાધુની મંડળીમાં (સાથે) બેસીને ભોજન કરતો નથી, એટલે એકલો જ ભોજન કરે છે, તથા આળસુ એવો જે ભિક્ષાને માટે અટન કરતો નથી, એટલે થોડા ઘરેથી ઘણો આહાર ગ્રહણ કરે છે, તે કુશીલ છે. (૩૩) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૩૫૫)

કીવો ન કુળઢ લોયં, લજ્જઢ પઢિમાઢ જલ્લમવળેઢ ।

સોવાહળો ય હિંદઢ, બંધઢ કઢિપટ્ટયમકજ્જે ॥ ૩૪ ॥

ક્લીબો ન કરોતિ લોચં લજ્જતિ પ્રતિમાયાં જલ્મપનયતિ ।

સોપાનચ્ચ હિણ્ડતે બધ્નાતિ કટિપટ્ટકમકાર્યે ॥ ૩૪ ॥ ૩૭૩

ગાથાર્થ— વળી કલીબ એટલે કે કાયર એવો જે લોચ કરતો નથી, કાયોત્સર્ગ કરતા જે લજ્જ પામે છે, શરીરના મેલને જે હાથ વડે અથવા પાણી વડે દૂર કરે છે, તથા જે જોડા સહિત ચાલે છે અને જે કાર્ય વિના કેડ પટ્ટી બાંધે છે. તે કુશીલ છે. (૩૪) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૩૫૬)

સોવઙ્ગ ય સવ્વરાઙ્ગ, નીસદ્દુમચેયણો ન વા ઝરઙ્ગ ।

ન પમજ્જંતો પવિસઙ્ગ, નિસીહિ આવસ્સિયં ન કરે ॥ ૩૫ ॥

સ્વપિતિ ચ સર્વરાત્રિ નિઃસૂષ્મચેતનો ન વા સ્મરતિ ।

ન પ્રમાર્જયન્ પ્રવિશતિ નૈષેધિકીમાવશ્યકીં ન કરોતિ ॥ ૩૫ ॥ ૩૭૪

ગાથાર્થ— વળી કાષ્ઠની જેમ નિભૂત (અત્યંત) ચેતનારહિત એવો તે (કુશીલ) આખી રાત્રિ (ચારે પ્રહર) સૂઈ રહે છે. રાત્રિએ ગણના વગેરે સ્વાધ્યાય કરતો નથી. રાત્રે રજોહરણાદિક વડે પ્રમાર્જન કર્યા વિના ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરે છે, તથા પ્રવેશ સમયે નૈષેધિકી અને નિર્ગમન વખતે આવશ્યકી ઇત્યાદિક સાધુ સામાચારીને કરતો નથી. (૩૫) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૩૫૮)

સવ્વં થોવં ઊવહિં, ન પેહણ ન ય કરેઙ્ગ સજ્ઞાયં ।

નિચ્ચમવજ્ઞાણરઓ ન ય પેહપમજ્જણાસીલો ॥ ૩૬ ॥

સર્વં સ્તોકમુપાર્ધિ ન પ્રેક્ષતે ન ચ કરોતિ સ્વાધ્યાયમ્ ।

નિત્યમપધ્યાનરતો ન ચ પ્રેક્ષાપ્રમાર્જનાશીલઃ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭૫

ગાથાર્થ— કુશીલ સર્વથી અલ્પ(=નાની) એવી(=મુખવચ્ચિકા જેવી) ઉપધિની પણ પ્રતિલેખના કરતો નથી, સ્વાધ્યાય કરતો નથી, નિરંતર અશુભધ્યાનમાં રક્ત રહે છે, તથા પ્રેક્ષા(=દૃષ્ટિથી જોઈને વસ્તુ લેવી તે) અને પ્રમાર્જના (રજોહરણ વગેરેથી પુંજીને વસ્તુ ભૂમિ વગેરે ઉપર મૂકવી તે) કરવાના સ્વભાવવાળો હોતો નથી. (૩૬)

એયારિસા કુસીલા, હિદ્ધા પંચાવિ મુણિવરાણં ચ ।

ન ય સંગો કાયવ્વો, તેસિં ધમ્મદ્વિભવ્વેહિં ॥ ૩૭ ॥

एतादृशाः कुशीला अधस्तनाः पञ्चापि मुनिवरणां च ।

न च सङ्गः कर्तव्यस्तेषां धर्मार्थिभ्यैः ॥ ३७ ॥ ૩૭૬

ગાથાર્થ— આવા પ્રકારના(=અહીં સુધી જેનું વર્ણન કર્યું છે તેવા) પાંચેય કુશીલો ઉત્તમ મુનિઓથી નીચા છે. ધર્મના અર્થો ભવ્ય જીવોએ તેમનો સંગ=પરિચય ન કરવો જોઈએ. (૩૭)

आयरिय १ उवझाया २, पवत्ति ३ थेरा वि साहुणो अहवा ।

जत्थ अणायारपरा, सो गच्छे इत्थ मुत्तव्वो ॥ ३८ ॥

आचार्योपाध्यायौ प्रवर्तिस्थविरौ अपि साधवोऽथवा ।

यत्रानाचारपर स गच्छेऽत्र मोक्तव्यः ॥ ३८ ॥ ૩૭૭

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવર્તક, સ્થવિર કે સાધુઓ આચારમાં શિથિલ હોય તે ગચ્છ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. (૩૮)

जत्थ य गुणिप्यओसं, वहन्ति उम्मगगदेसणारत्ता ।

सो य अगच्छे गच्छे, संजमकामीहिं मुत्तव्वो ॥ ३९ ॥

यत्र च गुणिप्रद्वेषं वहन्ति उन्मागदिशनारक्ताः ।

स चागच्छे गच्छः संयमकामिभिर्मोक्तव्यः ॥ ३९ ॥ ૩૭૮

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં ગુણવાનો ઉપર દ્વેષ ધારણ કરવામાં આવે છે અને ઉન્માર્ગની (=માર્ગવિરુદ્ધ) દેશના આપવામાં આવે છે તે ગચ્છ કુગચ્છ છે અને સંયમના કામી સાધુઓએ તે ગચ્છનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૩૯)

वयच्छकं कायच्छकमकप्पो गिहिभायणं ।

पलियंक निसिज्जा य, सिणाणं सोभवज्जणं ॥ ४० ॥

व्रतषट्कं कायषट्कमकल्प्यः गृहिभाजनम् ।

पल्यङ्को निषद्या च स्नानं शोभवर्जनम् ॥ ४० ॥ ૩૭૯

एअट्ठारसदोसा, जत्थ निसेवंति साहुवेसधरा ।

धम्मधणहरणपरमं, तं पल्लि जाण न हु गच्छं ॥ ४१ ॥

एतान् अष्टदशदोषान् यत्र निषेवन्ते साधुवेषधराः ।

धर्मधनहरणपरमं तं पल्लिं जानीहि न खलु गच्छम् ॥ ४१ ॥ ૩૮૦

ગાથાર્થ— પ્રાણાતિપાતવિરમણથી માંડીને રાત્રિભોજનવિરમણ સુધીના છ વ્રતોની વિરાધના કરવી, પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયની વિરાધના કરવી, શિક્ષકસ્થાપના અકલ્પ અને અકલ્પસ્થાપના અકલ્પ એમ બે પ્રકારના અકલ્પનું સેવન કરવું, ગૃહસ્થના ભાજન-વાસણોનો ઉપયોગ કરવો, ગૃહસ્થના આસનો વાપરવા, સ્નાન અને શરીરની શોભા કરવી, જે ગચ્છમાં સાધુવેષને ધારણ કરનારાઓ આ અઢાર દોષોને સેવે છે, તે ગચ્છને તું ગચ્છ ન જાણ, કિંતુ ધર્મરૂપ ધનને હરણ કરનાર મહાન પલ્લિ જ જાણ.

વિશેષાર્થ— જેણે પિંડનિર્યુક્તિ આદિનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય તેના લાવેલા આહાર-પાણી વગેરે શિક્ષકસ્થાપના અકલ્પ છે. કારણ કે તેના લાવેલા આહાર-પાણી વગેરે ન કલ્પે. આધાકર્મ આદિ દોષોથી દૂષિત આહાર-પાણી વગેરે અકલ્પસ્થાપના અકલ્પ છે.

જ્યાં ચોરો રહેતા હોય તેવા સ્થાનને પલ્લિ કહેવામાં આવે છે. (૪૦-૪૧)

સંખડિપમુહે કિચ્ચે, સરસાહારં ખુ જે પગિણંતિ ।

भत्तद्वं शुब्धं, वणीमगा ते वि न हु मुणिणो ॥ ४२ ॥

सङ्खडिप्रमुखे कार्ये सरसाहारं खलु ये प्रगृह्णन्ति ।

भक्तार्थं स्तुवन्ति वनीपका तेऽपि न खलु मुनयः ॥ ४२ ॥ ૩૮૧

ગાથાર્થ— જેઓ સંખડી (=જમણ) વગેરે કાર્યમાં(=પ્રસંગમાં) રસવાળા આહારને ગ્રહણ કરે છે, તથા ભોજન માટે ગૃહસ્થોની પ્રશંસા કરે છે તેઓ મુનિ નથી જ, કિંતુ ભિખારી છે. (૪૨)

जोइसनिमित्तअक्खरभूइकम्माइं जे पउंजंति ।

अत्तद्वियसुहहेउं, धम्मपिसाया न ते मुणिणो ॥ ४३ ॥

ज्योतिष्-निमित्ताक्षर-भूतिकर्माणि ये प्रयोजयन्ति ।

आत्माधिकसुखहेतु धर्मपिशाचा न ते मुनयः ॥ ४३ ॥ ૩૮૨

ગાથાર્થ— જેઓ પોતાના સુખ માટે ગૃહસ્થોનાં સાંસારિક કામો માટે મુદૂર્ત જોવા વગેરે રીતે જ્યોતિષશાસ્ત્રનો, ગૃહસ્થોને ભવિષ્યનું કથન

કરવું વગેરે રીતે નિમિત્તશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે છે, અક્ષરો બતાવે છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થોના બાળકોને ભણાવે છે. ગૃહસ્થોના શરીર આદિની રક્ષા માટે શરીરે મંત્રિત ભસ્મ લગાડવી, દોરો બાંધવો વગેરે રીતે ભૂતિકર્મ કરે છે તે મુનિઓ નથી, કિંતુ ધર્મપિશાચો છે. (૪૩)

રણ્ણો આણાભંગે, ઇક્કુચ્ચિય હોઇ નિગ્ગહો લોએ ।

સવ્વણ્ણુઆણાભંગે, અણંતસો નિગ્ગહો હોઇ ॥ ૪૪ ॥

રણ આજ્ઞાભંગે એક એવ ભવતિ નિગ્રહો લોકે ।

સર્વજ્ઞાજ્ઞાભંગેનન્તશો નિગ્રહો ભવતિ ॥ ૪૪ ॥ ૩૮૩

ગાથાર્થ—લોકમાં રાજાની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી એક જ વાર દંડ થાય છે. સર્વજ્ઞ દેવની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી અનંતવાર દંડ થાય છે. (૪૪)

જથ્થ ય મુણિણો કયવિક્કયાઇં કુવ્વંતિ નિચ્ચપભ્મદ્ધા ।

તં ગચ્છં ગુણસાયર !, વિસં વ દૂરં પરિહરિજ્જા ॥ ૪૫ ॥

યત્ર ચ મુનયો કય-વિકયાણિ કુવ્વંતિ નિત્યપ્રભ્રષ્ટાઃ ।

તં ગચ્છં ગુણસાગર ! વિષમિવ દૂરં પરિહર ॥ ૪૫ ॥ ૩૮૪

ગાથાર્થ—જ્યાં સદા બ્રષ્ટ થયેલા મુનિઓ કય-વિકય કરે છે તે ગચ્છને હે ગુણસાગર ! વિષની જેમ દૂરથી છોડી દે. (૪૫)

વત્થાઇં વિવિહવણ્ણાઇં, અઇસિયસચ્છાઇં ધૂવવાસાઇં ।

પહિરિજ્જઇ જથ્થ ગણે, તં ગચ્છં મૂલગુણમુક્કં ॥ ૪૬ ॥

વસ્ત્રાણિ વિવિધવર્ણાન્યતિશ્વેતસ્વચ્છાણિ ધૂપવાસાણિ ।

પરિધીયન્તે યત્ર ગણે તં ગચ્છં મૂલગુણમુક્તમ્ ॥ ૪૬ ॥ ૩૮૫

ગાથાર્થ—જે ગચ્છમાં વિવિધ વર્ણવાળા, અતિશય શ્વેત, અતિશય ઉજળાં અને ધૂપથી વાસિત કરેલાં વસ્ત્રો પહેરાય છે તે ગચ્છને તું મૂલગુણથી રહિત જાણ. (૪૬)

ઘટ્ઠા મટ્ઠા પંડુર-વસણા દવદવચરા પમત્તમણા ।

ઝહામા સૂચલુવ્વ, નિરંકુસા દુટ્ઠનાગુવ્વ ॥ ૪૭ ॥

ઘૃષ્ઠા મૃષ્ઠાઃ પળ્દુરવસના દ્રવદ્રવચરાઃ પ્રમત્તમનસઃ ।

ઉદામાઃ શૂકરવદ્ નિરુક્લુશા દુષ્ટનાગવત્ ॥ ૪૭ ॥ ૩૮૬

જતથ ય વિકહાઇપરા, કોઝહલા દવ્વલિંગિણો કૂરા ।

નિમ્પેરા નિલ્લજ્જા, તં ગચ્છં જાણ ગુણભટ્ટં ॥ ૪૮ ॥

યત્ર ચ વિકથાદિપરા કુતૂહલા દ્રવ્યલિજ્ઞિનઃ કૂરાઃ ।

નિર્મેય નિર્લજ્જાસ્તં ગચ્છં જાનીહિ ગુણભ્રષ્ટમ્ ॥ ૪૮ ॥ ૩૮૭

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં પાણીથી ભીના વસ્ત્ર વગેરેથી શરીરને ધસનારા, સ્વચ્છ શરીરવાળા, અતિશય શ્વેત વસ્ત્રવાળા, જલદી જલદી ચાલનારા, પ્રમત્ત મનવાળા, ભૂંડની જેમ સ્વચ્છંદી, દુષ્ટ હાથીની જેમ અંકુશરહિત, વિકથા વગેરેમાં તત્પર, કુતૂહલવાળા, કૂર, મર્યાદારહિત અને નિર્લજ્જ એવા દ્રવ્યલિંગીઓ છે, તે ગચ્છને ગુણથી ભ્રષ્ટ થયેલો તું જાણ. (૪૭-૭૮)

અન્નત્થિયવસહા ઇવ, પુરુઓ ગાયંતિ જતથ મહિલાણં ।

જતથ જયારમયારં, ભળંતિ આલં સયં દિંતિ ॥ ૪૯ ॥

અનત્થિતવૃષ્ઠા ઇવ પુરુતો ગાયન્તિ યત્ર મહિલાનામ્ ।

યત્ર જકાર-મકારં ભળન્ત્યાલં સ્વયં દદતિ ॥ ૪૯ ॥ ૩૮૮

જતથ ય અજ્જાલદ્ધં, પડિગ્ગહમાઇય વિવિહમુવગરણં ।

પડિભુંજઈ સાહૂર્હિ, તં ગોયમ કેરિસં ગચ્છં ॥ ૫૦ ॥

યત્ર ચાર્યાલબ્ધં પ્રતિગ્રહાદિકં વિવિધમુપકરણમ્ ।

પ્રતિભુજ્યતે સાધુભિઃ સ ગૌતમ ! કીદશો ગચ્છઃ ॥ ૫૦ ॥ ૩૮૯

ગાથાર્થ— હું ગૌતમ ! જ્યાં નહિ નાથેલા બળદની જેમ સ્ત્રીઓની સમક્ષ ગાય છે, જ્યાં આ આમ જ થશે એવી જકારવાળી અને ખરાબ ગાળ સ્વરૂપ મકારવાળી ભાષા બોલે છે, બીજાઓને જાતે ખોટું આળ આપે છે. (૪૯) જ્યાં સાધ્વીએ મેળવેલા પાત્રાદિ વિવિધ ઉપકરણો સાધુઓ વાપરે છે તે કેવો ગચ્છ ? અર્થાત્ તે ગચ્છ સુગચ્છ નથી. (૪૯-૫૦)

વજ્જેઇ અપ્પમત્તો, અજ્જાસંસગિઅગિવિસસરિસા ।

અજ્જાણુચરો સાહૂ, લહઇ અકીત્તિં ખુ અચિરેણ ॥ ૫૧ ॥

વર્જયત્યપ્રમત્ત આર્યાસંસર્ગિમગ્નિવિષસદૃશીમ્ ।

આર્યાનુચરઃ સાધુર્લભતેઽકીર્તિં ચત્વચિરેણ ॥ ૫૧ ॥ ૩૧૦

ગાથાર્થ—અપ્રમત્ત મુનિ અગ્નિ અને વિષ જેવા સાધ્વીના સંસર્ગને (=સંબંધને) તજે છે. સાધ્વીને અનુસરનારો સાધુ ખરે જ અલ્પકાળમાં અપકીર્તિને પામે છે. (૫૧)

જત્ય હિરણ્યસુવર્ણં, હત્યેણ પરાણં પિ નો છિપ્યે ।

કારણસમલ્લિયં પિ હુ, ગોયમ ગચ્છં તયં ભણિમો ॥ ૫૨ ॥

યત્ર હિરણ્યસુવર્ણં હસ્તેન પરકીયમપિ નો સ્પર્શેત્ ।

કારણસમાલીનમપિ ચલુ ગૌતમ ! ગચ્છં તત્કં ભણામઃ ॥ ૫૨ ॥ ૩૧૧

ગાથાર્થ—જે ગચ્છમાં સાધુ પારકા પણ ચાંદી-સુવર્ણને કારણ પ્રાપ્ત થવા છતાં સ્પર્શે પણ નહિ તેને અમે ગચ્છ (=સુગચ્છ) કહીએ છીએ. (૫૨)

જત્ય ય બાલા લહુયા, ગિણંતિ ધર્ણેહિં પંડગજળુવ્ ।

ભાસઙ પવયણમગ્ગં, કહમત્તહિઓ પવત્તેઙ ॥ ૫૩ ॥

યત્ર ચ બાલાન્ લઘુકાન્ ગૃહ્ણન્તિ ધનૈઃ પણ્ડકજનવત્ ।

ભાષતે પ્રવચનમાર્ગં કથમાત્મહિતઃ પ્રવર્તતે ॥ ૫૩ ॥ ૩૧૨

ગાથાર્થ—જ્યાં નપુંસકની જેમ ધનથી નાના બાળકોને ઝ્રહણ કરે છે, અને આ રીતે બાળકોને ઝ્રહણ કરવા તે પ્રવચનનો માર્ગ છે એમ કહે, ત્યાં આત્મહિત કેવી રીતે પ્રવર્તે? અર્થાત્ ત્યાં આત્મહિત ન થાય. (૫૩)

અપ્પમણાલોઙ્ગયવઓ, દિંતિ પરેસિં તવેણ આલોયણા ।

મુસંતિ અઙ્ગમુદ્ધજણં ગિણંતિ ધર્ણં અહમ્મેણ ॥ ૫૪ ॥

આત્માનમનાલોચિતવ્રતો દદતિ પરેષાં તપસાઽઽલોચનામ્ ।

મુષ્ણન્ત્યતિમુગ્ધજનં ગૃહ્ણન્તિ ધનમધર્મ્યેણ ॥ ૫૪ ॥ ૩૧૩

ગાથાર્થ—જાતે વ્રતોની (=વ્રતોમાં લાગેલા દોષોની) આલોચના ન લે. અને બીજાઓને તપથી આલોચના આપે છે, ખોટી રીતે ગૃહસ્થો પાસેથી ધન લે છે, તે અતિમુગ્ધ લોકને ચોરે=છેતરે છે. (૫૪)

જે બંધચેરભટ્ટા, પાણ પાડંતિ બંધચારીણં ।

તે હંતિ ટુંટમુંટા, બોહી વિ સુદુલ્લા તેસિં ॥ ૫૫ ॥

ये ब्रह्मचर्यभङ्गाः पादौ पातयन्ति ब्रह्मचारिणाम् ।

ते भवन्ति कोण्टमुण्ड बोधिरपि सुदुर्लभा तेषाम् ॥ ૫૫ ॥ ૩૯૪

ગાથાર્થ— બ્રહ્મચર્યથી રહિત એવા પાર્શ્વસ્થ વગેરે જેઓ પોતાને વંદન કરતા બીજા બ્રહ્મચારીઓને અભિમાનથી પોતાના પગમાં રાખે (નમાવે) છે, અર્થાત્ તેમને વંદનનો નિષેધ કરતા નથી, તેઓ પોતે કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે. પછી તે કર્મોથી મળતી નરક ગતિ આદિમાં જન્મ આદિ મહાકષ્ટોને પામે છે, પછી (લાંબા કાળે) જ્યારે કોઈપણ રીતે કષ્ટથી મનુષ્યત્વ પામે છે ત્યારે પણ હાથરહિત (હંડા) અને વામણા થાય છે. તથા જિનશાસનના બોધ (જ્ઞાન) સ્વરૂપ અને સકળ દુઃખ વિનાશક બોધિ (સમકિત) અત્યંત દુર્લભ થાય છે. કારણ કે એકવાર બોધિ પ્રાપ્ત થવા છતાં તે નાશ થયા પછી અનંત સંસારી પણ થાય છે. અહીં બ્રહ્મચર્ય શબ્દ મૈથુનવિરતિનો વાચક છે, અને સામાન્યથી સંયમવાચક પણ છે. (૫૫) (ગુ.ત.વિ.ઉ.૩. ગાથા-૧૨૨)

હવે ૫૬ થી ૭૨ ગાથાઓનો સંબંધ છે. તે ગાથાઓમાં જે કહેવાશે તે જે ગચ્છમાં હોય તે ગચ્છ સુગચ્છ નથી એમ કહેવાનો ભાવ છે.

सीसोदराइफोडणभट्टितं लोहहेउगिहियुणणं ।

जिणपडिमाकयविक्रय, उच्चाडणखुद्दकरणं च ॥ ૫૬ ॥

शीर्षोदरस्फोटनभर्तृत्वं लोभहेतुगृहिस्तवनम् ।

जिनप्रतिमा क्रय-विक्रय-मुच्चाटनक्षुद्रकरणं च ॥ ૫૬ ॥ ૩૯૫

संनिहिमाहाकम्मं, जलफलकुसुमाइ सव्वसच्चित्तं ।

निच्चं दुत्तिवारभोयण विगइलवंगाइतंबोलं ॥ ૫૭ ॥

संनिधिमाधाकर्म जलफलकुसुमादिसर्वसच्चित्तम् ।

नित्यं द्वि-त्रिवारं भोजनं विकृति-लवङ्गादितम्बोलम् ॥ ૫૭ ॥ ૩૯૬

વત્થં દુપ્પહિલેહિયમપમાણસકન્નિયં દુકૂલાઈં ।

સિજ્જોવાણહવાહણઆઝ્ઠતંબાઇપત્તાઈં ॥ ૫૮ ॥

वस्त्रं दुष्प्रतिलेखितमप्रमाणसकर्णितं दुकूलादि ।

शय्योपानद्वाहनायुधताम्रादिपात्रादि ॥ ૫૮ ॥ ૩૯૭

पडिमारक्खणपूया, समहिमजिणथुणणसवणपमुहाइ ।

इहलोयतवकारावण लहुहत्थाइकरणमेवं ॥ ५९ ॥

प्रतिमारक्षणपूजा समहिमजिनस्तवनश्रवणप्रमुखानि ।

इहलोकतपःकारापणं लघुहस्तादिकरणमेवम् ॥ ५९ ॥ ३९८

सिरतुंडे खुमुंडं, रयहमुहपत्तिधारणं कज्जे ।

एगागित्तब्भमणं, सच्छंदं चिट्ठियं गीयं ॥ ६० ॥

शिरस्तुण्डं क्षुरमुण्डं रजोहरमुखपत्रिधारणं कार्ये ।

एकाकित्वभ्रमणं स्वच्छन्दं चेष्टितं गीतम् ॥ ६० ॥ ३९९

चेइयमढ्ढाइवासं, पूयारंभाइ निच्चवासित्तं ।

देवाइदव्वभोगं, जिणहरसालाइकरणं च ॥ ६१ ॥

चैत्यमढ्ढादिवसं पूजारम्भादि नित्यवासित्वम् ।

देवादिद्रव्यभोगं जिनगृहशालादिकरणं च ॥ ६१ ॥ ४००

न्हाणुव्वट्टणभूसं, ववहारं गंधसंगहं कालं ।

गामकुलाइममत्तं, थीनट्टं थीपसंगं च ॥ ६२ ॥

स्नानोदवर्तनभूषं व्यवहारं गन्धसङ्ग्रहं कालम् (?कण्ड) ।

ग्रामकुलादिममत्वं स्त्रीनृत्यं स्त्रीप्रसङ्गं च ॥ ६२ ॥ ४०१

नरयगइहेउजोइसनिमित्ततेगिच्छमंतजोगाइं ।

मिच्छत्तरायसेवं, नीयाण वि पावसाहिज्जं ॥ ६३ ॥

नरकगतिहेतुज्योतिष्निमित्तचिकित्सामन्त्रयोगादि ।

मिथ्यात्व-राजसेवां नीचानामपि पापसाहाय्यम् ॥ ६३ ॥ ४०२

सुविहियसाहुपओसं, तप्पासे धम्मकम्मपडिसेहं ।

सासणपभावणाए, मच्छल्लउडाइकलिकरणं ॥ ६४ ॥

सुविहितसाधुप्रद्वेषं तत्पाश्वर्धे धर्मकर्मप्रतिषेधम् ।

शासनप्रभावनायां मत्सर-लकुटादिकलिकरणम् ॥ ६४ ॥ ४०३

कुलनीइड्डिभंग-प्पमुहाणेगय्यओससंदिसणं ।

सावाइभयदंसणमिमाइकज्जाइवट्टणयं ॥ ६५ ॥

कुलनीतिस्थितिभङ्गप्रमुखानेकप्रद्वेषसंदेशनम् ।

श्रापादिभयदर्शनमित्यादिकार्यादिवर्तनकम् ॥ ६५ ॥ ४०४

धीकरफासं बंधे, संदेह कलन्तरेण धणदाणं ।

वट्टणं य सीसगहणं, (? गहणे) नीयकुलस्सावि दब्बेणं ॥ ६६ ॥

स्त्रीकरस्पर्शः ब्रह्मणि सन्देहः कलान्तरेण धनदानम् ।

वर्तनं च शिष्यग्रहणं(णे) नीचकुलस्यापि द्रव्येण ॥ ६६ ॥ ४०५

अविहिकयाणुट्ठणे, पभावणं दंसणं पवाहकए ।

अपवयणुत्ततवंमि, परूवणुज्जवणविहिकरणं ॥ ६७ ॥

अविधिकृतानुष्ठाने प्रभावनं दर्शनं प्रवाहकृते ।

अप्रवचनोक्ततपसि प्ररूपणमुद्यापनविधिकरणम् ॥ ६७ ॥ ४०६

मयकिच्चे जिणपूयापरूवणं मयधणाण जिणदाणे ।

गिहिपुरओ अंगाइपवयणकहणं धणट्ठाए ॥ ६८ ॥

मृतकृत्ये जिनपूजाप्ररूपणं मृतधनानां जिनदाने ।

गृहिपुरतोऽङ्गादिप्रवचनकथनं धनार्थाय ॥ ६८ ॥ ४०७

सव्वावज्जपवत्तण, मुहुत्तदाणाइ सव्वलोयाणं ।

सालाइ गिहिधरे वा, खज्जगपागाइकरणाइ ॥ ६९ ॥

सर्वावद्यप्रवर्तनं मुहूर्तदानादि सर्वलोकानाम् ।

शालायां गृहिगृहे वा खाद्यकपाकादिकरणादि ॥ ६९ ॥ ४०८

जक्खाइगुत्तदेवयपूया पूयावणाइ मिच्छन्तं ।

सम्मत्ताइनिसेहो तेसिं मुहेण वा दाणं ॥ ७० ॥

यक्षादिगोत्रदेवतापूजापूजनादि मिथ्यात्वम् ।

सम्यक्त्वादिनिषेधस्तेषां मूल्येन वा दानम् ॥ ७० ॥ ४०९

नन्दिबलिपीठकरणं हीणाचारण मयनियगुरूणं ।

वक्खाणस्स य मज्झे, महिला गायन्ति अप्पगुणा ॥ ७१ ॥

नन्दिबलिपीठकरणं हीनाचारणं मृतनिजगुरूणाम् ।

व्याख्यानस्य च मध्ये महिला गायन्ति आत्मगुणान् ॥ ७१ ॥ ४१०

કેવલથીણં પુરઓ, વક્ષાણં પુરિસઅગ્ગઓ અજ્જા ।

કુર્વંતિ જત્થ મેરા, નડપેડકસંનિહા જાણ ॥ ૭૨ ॥

કેવલસ્ત્રીણાં પુરો વ્યાખ્યાનં પુરુષાગ્રત આર્યાઃ ।

કુર્વન્તિ યત્ર મેરા નટપેડકસંનિહા જાનીહિ ॥ ૭૨ ॥ ૪૧૧

ગાથાર્થ— ^૧(વસ્ત્ર-પાત્રાદિના) લોભના કારણે ગૃહસ્થોની પ્રશંસા (=ખુશામત) કરે, જિનપ્રતિમાનો કય-વિકય કરે, ^૨ઉચ્ચાટન (વગેરે) દુષ્ટકાર્યો કરે, (૫૬) સંનિધિ રાખે, આધાકર્મ દોષવાળા આહાર વગેરે વાપરે, પાણી, ફળ અને પુષ્પ વગેરે સર્વ સચિત્ત વસ્તુઓ વાપરે, સદા (નિષ્કારણ) બે-ત્રણ વાર ભોજન કરે, (નિષ્કારણ) વિગઈઓ વાપરે, લવિંગ વગેરે મસાલાવાળું તંબોલપાન વાપરે, (૫૭) બરોબર પડિલેહણ કર્યા વિનાનું (કે પડિલેહણ કર્યા વિનાનું) વસ્ત્ર વાપરે, ^૩શય્યા, પગરખાં, વાહન, હથિયાર, તાંબુ વગેરે ધાતુનાં પાત્ર વાપરે, (૫૮) જિનપ્રતિમાનું (=પોતાના કબજામાં રાખીને) રક્ષણ-પૂજન કરે, મહિમાસહિત (=વાજિંત્ર વગેરે આડંબર સહિત) જિનનાં સ્તવનોનું શ્રવણ વગેરે કરે, આ લોક માટે (=આ લોકના ભૌતિક સુખો માટે) તપ કસવે, ^૪લઘુહસ્ત વગેરે કળા કરે, (૫૯) અસ્ત્રાધી મસ્તકનું અને મુખનું (=દાઢી-મૂછનું) મુંડન કરાવે (બહાર જવું વગેરે) કાર્યમાં જ રજોહરણ-મુહપત્તિ ધારણ કરે=પાસે રાખે, એકલા ભમે, સ્વચ્છંદપણે ચેષ્ટા કરે, ગીતો ગાય, (૬૦) જિનમંદિરમાં અને મઠ વગેરેમાં વાસ કરે (=પોતાનો મઠ બનાવીને રહે), પૂજા વગેરેનો આરંભ કરે, સદા એક સ્થળે રહે, દેવદ્રવ્ય આદિનો ઉપયોગ કરે, જિનમંદિર અને ઉપાશ્રય વગેરે સ્થાનો કરે, (૬૧) ઉદ્ધવર્તન, સ્નાન અને વિભૂષા કરે, વેપાર કરે, અત્તર વગેરે સુગંધિ પદાર્થોનો સંગ્રહ કરે, ગામ, કુળ આદિ ઉપર મમત્વ રાખે, સ્ત્રીનૃત્યનું નિરીક્ષણ કરે, સ્ત્રીઓનો પરિચય કરે, (૬૨) નરકગતિના હેતુ એવા જયોતિષ, નિમિત્ત, ચિકિત્સા, મંત્રની પ્રવૃત્તિ કરે, મિથ્યાત્વી રાજાની સેવા કરે, નીચ માણસોને પણ પાપ

૧. સીસોદગાઈફોઢણમકિંત્તં એ પદનો અર્થ મારી સમજમાં આવ્યો ન હોવાથી લખ્યો નથી.

૨. જેના પ્રભાવથી વસ્તુને તેના સ્થાનથી ઉઠાવીને ઈષ્ટ સ્થળે લાવી શકાય તેવો મંત્રવિશેષ.

૩. આખો દિવસ શય્યા પાથરી રાખે.

૪. હાથ વગેરેની ચાલાકીથી જાદુ કરવો વગેરે.

કરવામાં સહાય કરે, (૬૩) સુવિહિત (=સારા આચારવાળા) સાધુઓ પ્રત્યે દ્વેષ રાખે, તેમની પાસે ધર્મ કરવાનો નિષેધ કરે, શાસન પ્રભાવનાનાં કાર્યોમાં બીજાઓની ઈર્ષ્યા કરવી, લાકડી આદિથી બીજાને મારવો, કજિયો કરવો, (૬૪) કુળના ઉચિત વ્યવહારને અને કુળની મર્યાદાઓને ભાંગવી વગેરે અનેક રીતે દ્વેષ બતાવવો, શ્રાપ આપીશ વગેરે અનેક રીતે ભય બતાવવો ઇત્યાદિ અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરવી, (૬૫) સ્ત્રીના હાથનો સ્પર્શ કરવો, બીજાઓને તેમના બ્રહ્મચર્યમાં શંકા રહે, વ્યાજથી ધન આપવું, ધનથી નીચ કુળના પણ શિષ્યોને ગ્રહણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી, (૬૬) શાસનનો પ્રવાહ ચાલે એ માટે અવિધિથી કરેલા અનુષ્ઠાનમાં “આ તો શાસનની પ્રભાવના છે” એમ શાસનની પ્રભાવના બતાવવી. શાસ્ત્રમાં નહિ કહેલા તપની પ્રરૂપણા કરવી, અને એવા તપનો ઉદ્ઘાપનવિધિ કરવો, (૬૭) મૃતકના કાર્યમાં જિનપૂજાની પ્રરૂપણા કરે, અર્થાત્ મૃત્યુ નિમિત્તે જિનપૂજા ભણાવવાનું કહેવું, ‘મૃતકનું ધનનું જિનભક્તિ માટે દાન કરવાનું કહેવું, ધન મેળવવા માટે ગૃહસ્થોની આગળ અંગશાસ્ત્રો વગેરેનું પ્રવચન કરવું, (૬૮) સર્વ લોકોને સર્વ પ્રકારનાં પાપોમાં પ્રવર્તવિનાર મુહૂર્તનું પ્રદાન વગેરે કરવું, ધર્મશાળામાં કે ગૃહસ્થોના ઘરે ખાજા વગેરે પકાવવાની ક્રિયા કરવી, (૬૯) યજ્ઞ વગેરે ગોત્રદેવની પૂજા કરાવવી વગેરે મિથ્યાત્વ પ્રવર્તવિવું, શ્રાવકોને સમ્યક્ત્વ આદિનો નિષેધ કરવો=સમ્યક્ત્વ આદિ ન ઉચ્ચરાવવું, અથવા મૂલ્ય લઈને સમ્યક્ત્વ આદિ ઉચ્ચરાવવું, (૭૦) મૃત્યુ પામેલા હીનાચારવાળા પોતાના ગુરુની આગળ વાજિંત્રો વગડાવવા, નૈવેદ્ય ધરવું, તેમની પીઠિકા (કે સ્તૂપ) કરવી, વ્યાખ્યાનમાં સ્ત્રીઓ પોતાના ગુણગાન કરે, (૭૧) કેવળ સ્ત્રીઓ સમક્ષ સાધુઓ વ્યાખ્યાન કરે, પુરુષોની સમક્ષ સાધ્વીઓ વ્યાખ્યાન કરે,

૧. પૂર્વે એવો રિવાજ હતો કે શોક દૂર થાય ત્યારે સ્વજનો વગેરે મૃત્યુ પામેલાના ઘરે મૃત્યુ નિમિત્તે રકમ આપી જાય, તે મૃતક ધન કહેવાય. આજે પણ ખંભાત જેવા પ્રાચીન સ્થાનોમાં આ રિવાજ જોવા મળે છે.
૨. અહીં કેવળ શબ્દ સ્ત્રી શબ્દની સાથે છે, પુરુષ શબ્દની સાથે નથી. એથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રી-પુરુષો સાથે હોય ત્યારે પણ પુરુષોની સમક્ષ સાધ્વીઓથી વ્યાખ્યાન ન વાંચી શકાય. કોઈ કદાચ એમ કહે કે કેવળ શબ્દનો પુરુષ શબ્દની સાથે પણ અન્વય કરી શકાય તો તે કથન બરોબર નથી. કારણ કે કેવળ શબ્દ સ્ત્રી શબ્દની સાથે સમસ્ત (=સમાસથી જોડાયેલો) છે. છૂટો નથી. તેથી તેનો પુરુષની આગળ અન્વય ન કરી શકાય.

જે ગચ્છમાં આવી (શાસ્ત્રબાધિત) મર્યાદા છે તે ગચ્છના સાધુ-સાધ્વીઓને નટોની મંડળી સમાન તું જાણ. (૭૨)

કચસિંગારા અજ્જા, સભાસુ પુરોહિત્યા કચકલ્લવા ।

અહવા ભોયળવેલાસુ ઇત્થીરજ્જં ન તં ગચ્છં ॥ ૭૩ ॥

કૃતશૃંગાર આર્યા: સભાસુ પુરતઃ સ્થિતાઃ કૃતકલ્પકા: ।

અથવા ભોજનવેલાસુ સ્ત્રીરજ્જં ન સ ગચ્છ ॥ ૭૩ ॥ ૪૧૨

ગાથાર્થ— જે ગચ્છમાં શૃંગાર કરેલી અને કટાક્ષ કરનારી સાધ્વીઓ સભામાં આગળ બેસે છે, અથવા ભોજનવેળાએ (સાધુઓની ભોજન-માંડલીમાં) આવે છે તેને તું ગચ્છ નહિ કિંતુ સ્ત્રીરાજ્ય જાણ. (૭૩)

ઇદ્દ બહુહા સાવજ્જં, જિણપલિકુટ્ટં ચ ગરહિયં લોએ ।

જે સેવંતિ કુમર્ગં, કરંતિ કારંતિ નિદ્ધમ્મા ॥ ૭૪ ॥

ઇતિ બહુધા સાવદ્ધં જિનપ્રતિકુટ્ટં ચ ગરહિતં લોકે ।

યે સેવન્તે કુમાર્ગં કુર્વન્તિ કારયન્તિ નિર્ધર્માણઃ ॥ ૭૪ ॥ ૪૧૩

ઇહપરલોયહયાણં, સાસણજસઘાઈણં કુદિટ્ઠીણં ।

કહ જિણદંસણમેસિં, કો વેસો કિં ચ નમણાઈ ॥ ૭૫ ॥

ઇહપરલોકહતાનાં શાસનયશોઘાતિનાં કુદૃષ્ટીનામ્ ।

કથં જિનદર્શનમેતેષાં કો વેષઃ કિંચ નમનાદિ ॥ ૭૫ ॥ ૪૧૪

ગાથાર્થ— સંયમધર્મથી રહિત જેઓ આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના જિનનિષિદ્ધ અને લોકમાં નિંદાપ્રેલા પાપવાળા કુમાર્ગને સેવે છે, આવા કુમાર્ગને પોતે આચરે છે અને બીજાઓની પાસે આચરાવે છે, તેમનો આ લોક પરલોક હણાયેલો છે, તેઓ શાસનના યશનો ઘાત કરનારા છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ છે, એમને જિનેશ્વરો ઉપર શ્રદ્ધા કેવી રીતે હોય ? એમનો વેષ શો ? એમને નમન વગેરે શું ? અર્થાત્ એમને જિનેશ્વરો ઉપર શ્રદ્ધા ન હોય, એમનો વેષ પણ નકામો છે, એમને વંદન વગેરે ન કરવું જોઈએ. (૭૪-૭૫)

બાલા વયંતિ એવં, વેસો તિત્થંકરાણ એસો વિ ।

નમણિજ્જો ધિદ્ધી અહો સિરસૂલં કસ્સ પુક્કરિમો ॥ ૭૬ ॥

બાલા વદન્ત્યેવં વેષસ્તીર્થકરણામેષોઽપિ ।

નમનીયો ધિગ્ ધિગ્હો શિઃશૂલં કસ્ય પૂત્કુર્મઃ ॥ ૭૬ ॥ ૪૧૫

ગાથાર્થ— આ પણ વેષ તીર્થકરોનો છે=તીર્થકરોએ કહેલો છે, તેથી આ વેષ પણ નમવા યોગ્ય છે, એમ અજ્ઞાન જીવો બોલે છે. ધિક્કાર હો. અહો ! આ મસ્તકશૂળ છે. અમે કોની આગળ પોકાર કરીએ ? (૭૬)

તે લોયાણં પુરઓ, વયંતિ एवं खु किं करिस्सामो ।

સામગ્ગીઅભાવાઓ, વક્કજડાણં પુણો કાલો ॥ ૭૭ ॥

તે લોકાનાં પુરતો વદન્ત્યેવં खलु किं करिष्यामः ।

સામગ્ર્યભાવાદ વક્કજડાનાં પુનઃ કાલઃ ॥ ૭૭ ॥ ૪૧૬

दूसमकाले दुलहो, विहिमगो तंमि चेव कीरंते ।

जायइ तित्थुच्छेओ, तम्हा समए पवत्तव्वं ॥ ७८ ॥

દુષ્પમકાલે દુર્લભો વિધિમાર્ગસ્તિસ્મિન્નૈવ ક્રિયમાણે ।

जायते तीर्थोच्छेदस्तस्मात् समये प्रवर्तितव्यम् ॥ ७८ ॥ ૪૧૭

पुव्वं पवयणभणिआ, विहिपुण्णा साहुसावगा कत्थ ।

जम्हा ते सिवगमणा, संपइ मुक्खस्स विच्छेए ॥ ७९ ॥

પૂર્વં પ્રવચનભણિતા વિધિપૂર્ણાઃ સાધુ-શ્રાવકાઃ કુત્ર ? ।

यस्मात् ते शिवगमनाः संप्रति मोक्षस्य विच्छेदः ॥ ७९ ॥ ૪૧૮

धिइसंधयणबलाइ, हाणी इह जिणवरेहिं निदिट्ठा ।

को भेओ सुहअसुहाण केसिंचिय कुग्गहो एसो ॥ ८० ॥

ધૃતિ-સંહનન-બલાદિહાનિરિહ જિનવરૈર્નિર્દિષ્ટા ।

को भेदः शुभाशुभानां केषाञ्चिदेव कुग्रह एषः ॥ ८० ॥ ૪૧૯

बहुजणपवित्तिमित्तं, लोयपवाहेण किज्जए धम्मो ।

जइ निम्मलं मणं चिय, तो सव्वत्थावि पुण्णफलं ॥ ८१ ॥

બહુજનપ્રવૃત્તિમાત્રં લોકપ્રવાહેન ક્રિયતે ધર્મઃ ।

यदि निर्मलं मन एव तर्हि सर्वत्रापि पुण्यफलम् ॥ ८१ ॥ ૪૨૦

ગાથાર્થ— અજ્ઞાન લોકોની આગળ આ પ્રમાણે (=૭૭મી ગાથાથી ૮૧મી ગાથા સુધી કહેવામાં આવે છે તે પ્રમાણે) બોલે છે. મોક્ષમાર્ગ સાધવાની પૂર્ણ સામગ્રી ન હોવાથી અમે શું કરીએ ? વળી વક-જડ જીવોનો કાળ છે. (૭૭) અવસર્પિણીના પાંચમા આરારૂપ આદુષ્મકાળમાં વિધિમાર્ગનું (=શાસ્ત્રાનુસારી ધર્મના આચરણનું) પાલન દુર્લભ છે. તે વિધિમાર્ગને જ આચરવામાં આવે તો તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જાય. તેથી સમય પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. (૭૮) વિધિનું પૂર્ણ પાલન કરનારા શાસ્ત્રમાં કહેલા પૂર્વના સાધુઓ અને શ્રાવકો ક્યાં ? અર્થાત્ તે સાધુઓ અને શ્રાવકોની તોલે અમે આવી શકીએ તેમ નથી. કારણ કે તે સાધુઓ અને શ્રાવકો મોક્ષમાં જનારા હતા. હમણાં તો મોક્ષનો વિચ્છેદ છે. (૭૯) જિનેશ્વરોએ આ કાળમાં ધીરજની (=મનોબળની) અને સંઘયજબળ વગેરેની હાનિ કહી છે. તેથી શુભ-અશુભનો ભેદ શો કરવો ? અર્થાત્ આ ધર્મક્રિયા શુભ છે, આ ધર્મક્રિયા અશુભ છે એવો ભેદ પાડવો બરોબર નથી. તેથી ઘણા લોકો જે ધર્મ કરે તે જ ધર્મ કરવો જોઈએ. જો મન નિર્મલ જ છે તો બધે ય પુણ્યફળ છે. આવો કદાગ્રહ કેટલાકોનો જ છે, અર્થાત્ આવો કદાગ્રહ કેટલાકોનો જ છે, બધાનો નથી. (૮૦-૮૧)

एयारिस दुव्वयणं, भासंता अप्पणो पमायंता ।

बुडुंति भवसमुदे, बुडुवंता परेसिं पि ॥ ८२ ॥

एतादृशं दुर्वचनं भाषमाणा आत्मनः प्रमाद्यन्तः ।

ब्रूयन्ति भवसमुदे ब्रूयन्तः परेषामपि ॥ ८२ ॥ ૪૨૧

ગાથાર્થ— આવાં દુર્વચનો બોલતા અને પ્રમાદ કરતા અજ્ઞાનીઓ જાતે ભવસમુદ્રમાં ડૂબે છે અને બીજાઓને પણ ડૂબાવે છે. (૮૨)

पवयणनामग्गाहं, वक्खाणे जो कोइ विगहाइ ।

कामत्थहासविहियकारि किर मुद्धबालाणं ॥ ८३ ॥

प्रवचननामग्राहं व्याख्याने यः करोति विकथादि ।

कामार्थहास्यविस्मितकारि किल मुग्धबालानाम् ॥ ८३ ॥ ૪૨૨

બજ્ઞાબ્ધાંતર્ગાંઠિ, ધરદ સયા ભાસદ પુણ જણાણં ।

દૂસમદોસેણ જઓ સમણાણં દુલ્હસામગ્ગી ॥ ૮૪ ॥

બાહ્યાખ્યન્તરગ્રન્થિ ધરતિ સદા ભાષતે પુનર્જનાનામ્ ।

દુષ્પમદોષેણ યતઃ શ્રમણાનાં દુર્લભા સામગ્રી ॥ ૮૪ ॥ ૪૨૩

ગાથાર્થ— વ્યાખ્યાનમાં જે પ્રવચનનું નામ લઈને અર્થાત્ હું શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપું છું એમ કહીને મંદબુદ્ધિ અજ્ઞાન જીવોને વિકથા (=ધર્મમાં અનુપયોગી) વગેરે કરે છે, કામ અને અર્થનો ઉપદેશ આપે છે, હાસ્યને કરનારું કહે છે અર્થાત્ શ્રોતાઓને હસાવવા માટે કહે છે, વિસ્મયને કરનારું કહે છે, અર્થાત્ શ્રોતાઓને વિસ્મય પમાડવા માટે કહે છે, જે સદા બાહ્ય-અભ્યંતર ગ્રંથિને ધારણ કરે છે, અને (પોતાના દોષોનો બચાવ કરવા માટે) લોકોની આગળ અવસર્પિણીના પાંચમા આરા રૂપ દુષ્પમકાળના દોષથી સાધુઓને (શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તવા માટે જરૂરી) સામગ્રી દુર્લભ છે એમ કહે છે, તે પોતે ડુભે છે અને બીજાઓને પણ ડુબાવે છે. (૮૩-૮૪)

જઇ કહમત્તિ જત્થ ગણે, ખિવ્વજુજણા સંજમે કુસીલા ય ।

જઇ સૂરિ સુદ્ધધમ્મ-ઢિઓ હવિજ્જ ત્થ સો ગચ્છે ॥ ૮૫ ॥

યદિ કથમપિ યત્ર ગણે ખિક્ષુજનાઃ સંયમે કુશીલાશ્ચ ।

યદિ સૂરિ શુદ્ધધર્મસ્થિતો ભવેદત્ર સ ગચ્છઃ ॥ ૮૫ ॥ ૪૨૪

ગાથાર્થ— જે ગણમાં કોઈ પણ રીતે સાધુઓ સંયમમાં શિથિલ હોય તો પણ જો આચાર્ય શુદ્ધ (સંયમ) ધર્મમાં રહેલા હોય તો તે (સુ)ગચ્છ છે. (૮૫)

સંજમહીણા મુણિણો, જત્થ ગણે હંતિ સો વિ મુત્તવ્વો ।

જઇ સૂરિ કુમગ્ગપરો, સોવાગકુલુવ્વ ભવ્વેહિ ॥ ૮૬ ॥

સંયમહીના મુનયો યત્ર ગણે ભવન્તિ સોઽપિ મોક્તવ્યઃ ।

યદિ સૂરિ કુમાર્ગપરઃ શ્વપાકકુલવદ્ ભવ્યૈઃ ॥ ૮૬ ॥ ૪૨૫

ગાથાર્થ— જે ગણમાં મુનિઓ સંયમથી રહિત હોય અને જો આચાર્ય જિનાજાથી વિરુદ્ધ માર્ગમાં રહેલા હોય તો તે ગણનો પણ ભવ્યજીવોએ ચાંડાળના કુળની જેમ ત્યાગ કરવો (૮૬)

નિમ્મલજલસંપુણો, સોવાગંધુવ્વ ગરહ્ણિજ્જો સો ।

તિવિહેણ તસ્સ સંગો, વજ્જેયવ્વો સુસાહ્મિ ॥ ૮૭ ॥

નિર્મલજલસંપૂર્ણઃ શ્વપાકાન્ધુવદ્ ગર્હણીયઃ સઃ ।

ત્રિવિધેન તસ્ય સદ્ગો વર્જનીયઃ સુસાધુભિઃ ॥ ૮૭ ॥ ૪૨૬

ગાથાર્થ— તે ગણ નિર્મલજળથી ભરેલા ચંડાળના કૂવાની જેમ નિદનીય છે. સુસાધુઓએ તેનો=તેના સંગનો મન-વચન-કાયા એમ ત્રિવિધથી ત્યાગ કરવો. (૮૭)

નિયતણુસાયનિમિત્તં, આહાકમ્મં અણેસણિજ્જં ચ ।

જો ભુંજડ આયરિઓ, સંજમકામીહિં મુત્તવ્વો ॥ ૮૮ ॥

નિજતનુશાતનિમિત્તમાધાકર્મમનેષણીયં ચ ।

યો ભુનક્ત્યાચાર્યઃ સંયમકામિભિર્મોક્તવ્યઃ ॥ ૮૮ ॥ ૪૨૭

ગાથાર્થ— જે આચાર્ય પોતાના શરીરની શાતા માટે આધાકર્મદોષવાળા અનેષણીય આહારનું ભોજન કરે છે તે આચાર્યનો સંયમકામી સાધુઓએ ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૮૮)

જત્થ ય અજ્જાસંગી, આયરિઓ સવ્વદવ્વસંગહિઓ ।

ઉમ્મગ્ગપક્કવ્વકરણો, અણજ્જમિચ્છવ્વ મુત્તવ્વો ॥ ૮૯ ॥

યત્ર ચાર્યાસદ્ગી આચાર્યઃ સર્વદ્રવ્યસંગ્રહિતઃ ।

ઉન્માર્ગપક્ષકરણોઽનાર્યમ્લેછવદ્ મોક્તવ્યઃ ॥ ૮૯ ॥ ૪૨૮

ગાથાર્થ— જે ગણમાં આચાર્ય સાધ્વીઓના સંગવાળો (=સાધ્વીઓને સદા સાથે રાખતો હોય) સર્વદ્રવ્યોનો સંગ્રહ કરનારો હોય (=પરિગ્રહને વધારનારા હોય), જિનાશાવિરુદ્ધ માર્ગનો પક્ષ કરનારો હોય, તે ગણનો અનાર્યમ્લેછની જેમ ત્યાગ કરવો. (૮૯)

મૂલગુણેહિ વિમુક્કં, વિજ્જાકલિયં પિ લલ્લિસંલિદ્ધં ।

ઉત્તમકુલે વિ જાયં, નિદ્ધાડિજ્જડ તયં ગચ્છં ॥ ૯૦ ॥

મૂલગુણૈર્વિમુક્તં વિદ્યાકલિતમપિ લલ્લિસંપન્નમ્ ।

ઉત્તમકુલેઽપિ જાતં નિર્ધાટ્યતે તકં ગચ્છમ્ ॥ ૯૦ ॥ ૪૨૯

ગાથાર્થ— આકાશગામિની વગેરે વિદ્યાથી યુક્ત હોય, અણિમાદિ લબ્ધિઓને પામેલો હોય, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તો પણ મૂલગુણોથી રહિત મુનિને જ્યાં બહાર કાઢવામાં આવે છે તેને તું ગચ્છ જાણ. (૮૦)

વત્યોવગરણપત્તાઙ્, દલ્લં નિયનિસ્સણ સંગહિયં ।

ગિહિગેહમિ ય જેસિં, તે કિણિણો જાણ ન હુ મુણિણો ॥ ૧૧ ॥

વસ્ત્રોપકરણપાત્રાદિદિવ્યં નિજનિશ્રિતેન સંગૃહીતમ્ ।

ગૃહિગૃહે ચ યેષાં તાન્ ક્રયિણો જાનીહિ ન તે મુનયઃ ॥ ૧૧ ॥..... ૪૩૦

ગાથાર્થ— જેમણે વસ્ત્ર-ઉપકરણ-પાત્ર વગેરે વસ્તુઓ પોતાની નિશ્રાથી (=પોતાની માલિકીથી) ગૃહસ્થના ઘરે સંગ્રહ કર્યો છે તેમને તું ખરીદનારા જાણ, મુનિઓ ન જાણ. (૮૧)

જે પવચણં મળિત્તા, ગિહિપુરઑ કંઘ્રણ ધણં તાઑ ।

તે જાણવિક્કિણો પુણ, મિચ્છત્તપરા ન તે મુણિણો ॥ ૧૨ ॥

યે પ્રવચનં મળિત્વા ગૃહિપુરઃ કાઙ્ક્ષતે ધનં તેભ્યઃ ।

તે જ્ઞાનવિક્રયિણઃ પુનર્મિથ્યાત્વપરા ન તે મુનયઃ ॥ ૧૨ ॥..... ૪૩૧

ગાથાર્થ— જેઓ ગૃહસ્થોની આગળ પ્રવચન કહીને (પ્રવચન કરવા નિમિત્તે) ગૃહસ્થોની પાસેથી ધનને ઇચ્છે છે=માગે છે, મિથ્યાત્વમાં રહેલા તેઓ જ્ઞાનને વેચનારા છે, મુનિઓ નથી. (૮૨)

અપ્પાવરાહઠાણે, કુલ્લંતિ સદપ્પઑ મહાદંડં ।

તં ધૂમધામગહિયં, સપ્પુલ્લ સયા વિવજ્જિજ્જા ॥ ૧૩ ॥

અલ્પાપરાધસ્થાને કુર્વન્તિ સ્વદર્પતો મહાદણ્ડમ્ ।

તં ધૂમધામગૃહીતં સર્પવત્ સદા વિવર્જયેત્ ॥ ૧૩ ॥..... ૪૩૨

ગાથાર્થ— જે અલ્પ પણ અપરાધમાં પોતાના અભિમાનથી મહાદંડ કરે છે, ક્રોધ-અહંકારથી ગ્રહણ કરાયેલા (=પકડાયેલા) તેનો સર્પની જેમ સદા ત્યાગ કરે. (૮૩)

ધૂમં પયંડકોહણસીલં સુવિહિયપઑસસંજણયં ।

નિયઆણામંગેણ ય, કરંતિ ફગ્ગુપ્પગિટ્ઠગુણં ॥ ૧૪ ॥

ધૂમં પ્રચળ્લક્રોધનશીલં સુવિહિતપ્રદ્રેષસંજનકમ્ ।

નિજાજ્ઞાભક્તેન ચ કુર્વન્તિ ફલ્ગુ પ્રકૃષ્ટગુણમ્ ॥ ૧૪ ॥ ૪૩૩

ગાથાર્થ— પ્રબળ ક્રોધ કરવાના સ્વભાવવાળા અને પોતાની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાના કારણે સુવિહિત સાધુઓ ઉપર દ્રેષ કરનારને ધૂમ કહે છે, અર્થાત્ તેની ‘ધૂમ’ એવી સંજ્ઞા છે. ધૂમ જીવો ઉત્તમ ગુણોને નકામા (નિષ્ફળ) કરે છે. (૯૪)

ધામં ગારવરસિયં, નિયપૂયામાણસમુદ્ગત્કરિસં ।

લોગવવહારદંસણગવ્વેણ ગુણાણ નિક્કરણં ॥ ૧૫ ॥

ધામ ગારવરસિકં નિજપૂજામાનસમુદ્ગત્કર્ષમ્ ।

લોકવ્યવહારદર્શનર્ગવેણ ગુણાનાં નિકરણમ્ ॥ ૧૫ ॥ ૪૩૪

ગાથાર્થ— આદરના રસવાળા તથા સ્વપૂજા અને સ્વમાનરૂપ સમુદ્રના ઉત્કર્ષવાળાને ધામ કહે છે, અર્થાત્ તેની ‘ધામ’ એવી સંજ્ઞા છે. ધામ જીવો લોકાયરણના દર્શનરૂપ ગર્વથી ગુણોનો નાશ કરે છે.

વિશેષાર્થ— અહંકારી માણસ પોતાનો આદર થાય એમ તલસતો હોય છે. માટે અહીં અહંકારને આદરના રસવાળો કહ્યો છે. તથા પોતાની પૂજા થાય, પોતાને માન મળે એવી ઉત્કટ લાલસાવાળો હોય. માટે અહીં અહંકારને સ્વપૂજા અને સ્વમાનરૂપ સમુદ્રના ઉત્કર્ષવાળો કહ્યો છે. અહંકારી માણસમાં આદર સ્વપૂજા અને સ્વમાનની ભૂખ હોય છે. આથી આ બધું મળે એ માટે તે લોકાયરણ તરફ નજર કરે છે. પણ જિનાજ્ઞા તરફ નજર ન કરે. લોકાયરણને અનુસરે તો લોકો તેને આદર વગેરે આપે. પૂર્વે કહ્યું તેમ અજ્ઞાન લોકો ધણા લોકો જે ધર્મ કરે તે જ ધર્મ કરવો જોઈએ એવું માનનારા હોય છે. આથી મોટાભાગના ધાર્મિક લોકો પણ લોકાયરણ તરફ નજર કરનારા હોય છે. આથી તે જીવો લોકાયરણ તરફ જોનારાઓને આદર વગેરે આપે તે સહજ છે. આથી અહંકારી લોકાયરણ તરફ નજર કરે પણ જિનાજ્ઞા તરફ નજર ન કરે. અહંકારના કારણે લોકાયરણ તરફ નજર કરવાના કારણે ગુણોનો નાશ થાય એ સહજ છે. આથી જ ઉપદેશપદ અને દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે—“વિવેકી જીવોએ તો જે ધર્મનિષ્ઠાન અરિહંત પરમાત્માની

આજ્ઞાને અનુસરતું હોય તે જ ધર્માનુષ્ઠાન આચરવું જોઈએ. ધર્માર્થીએ ઘણા લોકો શું કરે છે તે ન જોવું જોઈએ. કારણ કે આત્મકલ્યાણના અર્થી લોકો બહુ થોડા જ હોય છે.” (૯૫)

જહ સીસાઙ નિકિંતઙ, કોઙ સરણાગયાણ જીવાણ ।

તહ ગચ્છમસારંતો, ગુરૂ વિ સુત્તે જઓ મળિઓ ॥ ૧૬ ॥

યથા શીર્ષાણિ નિકૃન્તતિ કોઽપિ શરણાગાતાનાં જીવાનામ્ ।

તથા ગચ્છમસારયન્ ગુરુરપિ સૂત્રે યતો મળિતઃ ॥ ૧૬ ॥ ૪૩૫

ગાથાર્થ— જેવી રીતે કોઈ શરણે આવેલા જીવોના મસ્તકોને કાપે છે, તેવી રીતે ગચ્છની સારણા ન કરનાર ગુરુ પણ તેવો છે. કારણ કે સૂત્રમાં આચાર્યને નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તેવો કહ્યો છે. (૯૬)

ઉમ્મગંગમિ પવિટ્ટો, ઉમ્મગ્ગપરૂવઓ સહાયકરો ।

સુવિહિયજણપડિકૂલો, આચરિઓ વિ તહા જાણ ॥ ૧૭ ॥

ઉન્માર્ગે પ્રવિષ્ટ ઉન્માર્ગપ્રરૂપકઃ સહાયકરઃ ।

સુવિહિતજનપ્રતિકૂલ આચાર્યોઽપિ તથા જાનીહિ ॥ ૧૭ ॥ ૪૩૬

ગાથાર્થ— ઉન્માર્ગ(=સૂત્રવિરુદ્ધ માર્ગ)માં પ્રવેશેલો, ઉન્માર્ગનો પ્રરૂપક, ઉન્માર્ગમાં સહાય કરનાર અને સુવિહિત સાધુઓને પ્રતિકૂળ એવા આચાર્યને પણ તેવો (શરણે આવેલાઓના મસ્તકોને કાપનાર જેવો) તું જાણ. (૯૭)

જે લોઙ્ઙકજ્જરયા, ધણટ્ટિણો મત્તલોયકયથુણણા ।

સુવિહિયજણાણ અહિયા, તે પાસંડા કુસીલા ય ॥ ૧૮ ॥

યે લૌકિકકાર્યરતા ધનાર્થિનો મત્તલોકકૃતસ્તવનાઃ ।

સુવિહિતજનાનામહિતાસ્તે પાઘણ્ડાઃ કુસીલાશ્ચ ॥ ૧૮ ॥ ૪૩૭

ગાથાર્થ— જેઓ લૌકિક કાર્યો કરવામાં રત છે, ધનના અર્થી છે, ભક્તલોકની પ્રશંસા (=ખુશામત) કરનારા છે, અને સુવિહિત લોકોનું (=શ્રમણોનું) અહિત કરનારા છે, તેઓ પાખંડી (=લોકમાં માન-સન્માન મેળવવા માટે ધર્મનો ઢોંગ કરનારા) અને કુશીલ (=જિનોક્ત શ્રમણાચારોથી) રહિત છે. (૯૮)

અગીયત્થકુસીલેહિં સંગં તિવિહેણ વોસિરે ।

મુક્ખમગ્ગમ્મિ મે વિઘ્ઘં પહંમી તેણગં જહા ॥ ૧૯ ॥

અગીતાર્થકુશીલૈઃ સદ્ગં ત્રિવિધેન વ્યુત્સૃજતિ ।

મોક્ષમાર્ગે મમ વિઘ્નઃ પથિ સ્તેનકો યથા ॥ ૧૯ ॥ ૪૩૮

ગાથાર્થ— અગીતાર્થ અને કુશીલોનો સંગ માર્ગમાં ચોરની જેમ મોક્ષમાર્ગમાં મને વિઘ્નરૂપ છે એમ માનીને તેમની સાથેના સંગને મન-વચન-કાયાથી એમ ત્રિવિધે ત્યાગ કરે. (૯૯)

આયરિયપ્પમુહા ય, ઇયારિચ્છ ય હંતિ જત્થ ગણે ।

કિંપાગફલયસરિસો, સંજમકામીહિં મુત્તવ્વો ॥ ૧૦૦ ॥

આચાર્યપ્રમુખાશ્વૈતાદૃશાશ્ચ ભવન્તિ યત્ર ગણે ।

કિમ્પાકફલસદૃશઃ સંયમકામિભિર્મોક્તવ્યઃ ॥ ૧૦૦ ॥ ૪૩૯

ગાથાર્થ— જે ગણમાં આવા આચાર્ય વગેરે હોય, કિંપાકફલ સમાન તે ગણને સંયમના અર્થાઓએ છોડી દેવો. (૧૦૦)

વરં વાહી વરં મચ્ચૂ વરં દારિહસંગમો ।

વરં અરણ્ણે વાસો, ય મા કુસીલાણ સંગમો ॥ ૧૦૧ ॥

વરં વ્યાધિવરં મૃત્યુવરં દારિદ્ર્યસદ્ગમઃ ।

વરમરણ્યે વાસશ્ચ મા કુશીલાનાં સદ્ગમઃ ॥ ૧૦૧ ॥ ૪૪૦

ગાથાર્થ— વ્યાધિ હજી સારો, મૃત્યુ હજી સારું, અરણ્યમાં વાસ હજી સારો, પણ કુશીલોનો સંગ જરા પણ સારો નથી. (૧૦૧)

હીણાયારો વિ વરં, મા કુસીલાણ સંગમો ભદં ।

જમ્હા હીણો અપ્પં, નાસડં સવ્વં હુ સીલનિહિં ॥ ૧૦૨ ॥

હીનાચારોઽપિ વરં મા કુશીલાનાં સદ્ગમો ભદ્રમ્ ।

યસ્માદ્ હીનોઽત્પં નાશયતિ સર્વં ક્ષલુ શીલનિધિમ્ ॥ ૧૦૨ ॥ ૪૪૧

ગાથાર્થ— હીન આચારવાળો હજી સારો, પણ કુશીલોનો સંગ જરા પણ કલ્યાણકારી નથી. કારણ કે હીન આચારવાળો (સંગ કરનારનું) અલ્પ નાશ કરે છે, કુશીલોનો સંગ સઘળાંય ચારિત્રનિધિનો નાશ કરે છે. (૧૦૨)

અંબસ્સ ય નિંબસ્સ ય દોળંહં પિ સમાગયાઈં મૂલાઈં ।

સંસગીએ વિણદ્દો અંબો નિંબત્તણં પત્તો ॥ ૧૦૩ ॥

આમ્રસ્ય ચ નિમ્બસ્ય ચ દ્વયોરપિ સમાગતે મૂલે ।

સંસક્ત્યા વિનષ્ટ આમ્રો નિમ્બત્વં પ્રાપ્તઃ ॥ ૧૦૩ ॥ ૪૪૨

ગાથાર્થ— કડવા લીમડાના પાણીથી વાસિતભૂમિમાં આમ્રવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું, એ બંને વૃક્ષનાં મૂળિયાં ભેગાં થયાં. તેથી આંબો લીમડાના સંગથી કડવો=કડવા ફળવાળો થયો. (૧૦૩) (પંચવસ્તુક-ગાથા-૭૩૬)

જો જારિસેણ મિત્તિ, કરેડ અચિરેણ તારિસો હોડ ।

કુસુમેર્હિં સહ વસંતા, તિલા વિ તગ્ગંધિયા હુંતિ ॥ ૧૦૪ ॥

યઃ યાદશેન મૈત્રીં કરોત્યચિરેણ તાદૃશો ભવતિ ।

કુસુમૈઃ સહ વસન્તસ્તિલા અપિ તદગન્ધિનો ભવન્તિ ॥ ૧૦૪ ॥ ૪૪૩

ગાથાર્થ— જે જેવાની સાથે મૈત્રી (=સંબંધ) કરે છે તે જલદી તેના જેવો થાય છે. ફૂલોની સાથે રહેલા તલ પક્ષ પુષ્પના ગંધવાળા જ બની જાય છે. (૧૦૪) (પંચવસ્તુક-ગાથા-૭૩૭)

પૂર્વપક્ષ— (અત્ર નોદકઃ)

સુચિરં પિ અચ્છમાણો, વેરુલિઓ કાયમણીઅઝમ્મીસો ।

ન ઉવેડ કાયભાવં, પાહ્નગુણેણ નિયણ ॥ ૧૦૫ ॥

સુચિરમપિ તિષ્ઠન્ વૈદૂર્યઃ કાચમણિકોન્મિશ્રઃ ।

નોપૈતિ કાચભાવં પ્રાધાન્યગુણેન નિજકેન ॥ ૧૦૫ ॥ ૪૪૪

સુચિરં પિ અચ્છમાણો, નલથંભો ઉચ્છુવાડમજ્ઞંમિ ।

કીસ ન જાયડ મહુરો, જડ સંસગી પમાણં તે ॥ ૧૦૬ ॥

સુચિરમપિ તિષ્ઠન્ નલસ્તમ્બ ઇક્ષુવાટમધ્યે ।

કસ્માત્ ન જાયતે મધુરે યદિ સંસક્તિઃ પ્રમાણં તવ ॥ ૧૦૬ ॥ ૪૪૫

ગાથાર્થ— વૈદૂર્યમણિ ખરાબ કાયમણિની(=હલકા મણિની) સાથે લાંબા કાળ સુધી રહે છે, છતાં પોતાના નિર્મળગુણના પ્રભાવથી કાય જેવો બની જતો નથી, એ પ્રમાણે સુસાધુ પક્ષ પાસત્યા આદિની સાથે

સંબંધ રાખવા છતાં તેમના જેવો નહિ બને. તથા જો તમે સંગને (સંગની અસર થાય છે એ નિયમને) પ્રમાણ માનો છો તો નલસ્તંભ વૃક્ષ શેરડીના વાડામાં શેરડીની સાથે રહેતો હોવાથી શેરડીના સંગથી મધુર કેમ બનતો નથી ? (૧૦૫-૧૦૬) (પંચવસ્તુક-ગાથા-૭૩૨-૭૩૩)

ઉત્તરપક્ષ—(આચાર્ય આહ)

ભાવુગઅભાવુગાણિ અ, લોએ દુવિહાઈ હુંતિ દવ્વાઈં ।

વેરુલિઓ તત્થ મણી, અભાવુગો અન્નદવ્વેહિં ॥ ૧૦૭ ॥

ભાવ્યાભાવ્યાનિ ચ લોકે દ્વિવિધાનિ ભવન્તિ દ્રવ્યાણિ ।

વૈદૂર્યસ્તત્ર મણિરભાવ્યોઽન્યદ્રવ્યૈઃ ॥ ૧૦૭ ॥ ૪૪૬

ગાથાર્થ— દ્રવ્યો ભાવુક અને અભાવુક એમ બે પ્રકારના છે. અન્યના સંગથી અન્ય જેવા બની જાય તે ભાવુક (=ભાવ્ય). અન્યનો સંગ થવા છતાં અન્ય જેવા ન બને તે અભાવુક (અભાવ્ય). આમ્રવૃક્ષ વગેરે ભાવુક દ્રવ્યો છે. નલસ્તંભ વૃક્ષ વગેરે અભાવુક દ્રવ્યો છે. વૈદૂર્યમણિ અન્ય કાચ વગેરેથી ભાવિત ન કરી શકાય તેવો અભાવુક દ્રવ્ય છે. (૧૦૭) (પંચવસ્તુક ગા-૭૩૪)

જીવો અનાદિનિહ્ણો, તલ્લભાવણભાવિઓ યં સંસારે ।

ચિપ્પં સો ભાવિજ્જઈ, મેલણદોસાણુભાવેણ ॥ ૧૦૮ ॥

જીવોઽનાદિનિધનસ્તદ્ભાવનાભાવિતશ્ચ સંસારે ।

કિપ્પં સ ભાવ્યતે મીલનદોષાણુભાવેન ॥ ૧૦૮ ॥ ૪૪૭

ગાથાર્થ— જીવ અનાદિ અનંત છે, અને સંસારમાં રહેલો જીવ પાસત્યા આદિએ આચરેલ પ્રમાદાદિ ભાવોથી ભાવિત બને છે. આથી તે સંસર્ગ દોષના પ્રભાવથી જલદી પ્રમાદાદિ ભાવોથી ભાવિત કરાય છે. (૧૦૮) (પંચવસ્તુક ગા-૭૩૫)

જહ નામ મહુરસલિલં, સાગરસલિલં કમેણ સંપત્તં ।

પાવેડ લોણભાવં, મેલણદોસાણુભાવેણ ॥ ૧૦૯ ॥

યથા નામ મધુરસલિલં સાગરસલિલં કમેણ સંપ્રાપ્તમ્ ।

પ્રાપ્નોતિ લવણભાવં મીલનદોષાણુભાવેન ॥ ૧૦૯ ॥ ૪૪૮

ગાથાર્થ— મધુર પાણી અને સાગરનું પાણી એ બે ક્રમથી ભેગા થયા. તેમાં સંસર્ગદોષના પ્રભાવથી મધુર પાણી ખારું બની ગયું. (૧૦૯) (ઓઘ નિર્યુક્તિ ગાથા-૭૭૭, આવ.નિ. ગાથા-૧૧૩૧)

एवं खलु सीलवंतो, असीलवंतेहि मीलितो संतो ।

પાવડ ગુણપરિહારિણિ, મેલણદોસાણુભાવેણ ॥ ૧૧૦ ॥

एवं खलु शीलवानशीलवद्भिर्मीलितः सन् ।

પ્રાપ્નોતિ ગુણપરિહારિણિ મીલનદોષાનુભાવેન ॥ ૧૧૦ ॥ ૪૪૯

ગાથાર્થ— એ પ્રમાણે આચારરહિતોની સાથે મળેલો આચારવાન સંસર્ગ દોષના પ્રભાવથી ગુણોની હાનિને પામે છે. (૧૧૦)

आलावो संवासो, वीसंभो संथवो पसंगो य ।

હીણાચારેહિં સમં, સવ્વજિણિંદેહિં પડિકુટ્ટો ॥ ૧૧૧ ॥

आलापः संवासो विश्रम्भः संस्तवः प्रसङ्गश्च ।

હીનાચારૈ સમં સર્વજિનેન્દ્રૈઃ પ્રતિકુટ્ટઃ ॥ ૧૧૧ ॥ ૪૫૦

ગાથાર્થ— “હીન આચારવાળા પાસત્યાદિકની સાથે આલાપ-વાતચીત, સંવાસ-તેની સાથે રહેવું, વિશ્રંભ-વિશ્વાસ રાખવો, સંસ્તવ-પરિચય કરવો અને પ્રસંગ એટલે વસ્ત્રાદિક લેવા-દેવાનો વ્યવહાર કરવો-તે બધાનો સર્વ જિનેન્દ્રોએ-ઋષભાદિક તીર્થકરોએ નિષેધ કર્યો છે-મનાઈ કરી છે-ના પાડી છે. અર્થાત્ પાસત્યાદિકની સાથે મુનિઓએ આલાપાદિક કાંઈ પણ કરવું નહીં.” (૧૧૧) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૨૨૩)

उत्सुत्तमायरंतो, बंधइ कम्मं सुचिक्कणं जीवो ।

સંસારં ચ પવહ્નુહ, માયામોસં ચ કુલ્લહ ય ॥ ૧૧૨ ॥

उत्सूत्रमाचरन् बध्नाति कर्म सुचिक्कणं जीवः ।

સંસારં ચ પ્રવર્ધયતિ માયામૃષાં ચ કરોતિ ચ ॥ ૧૧૨ ॥ ૪૫૧

ગાથાર્થ— “આ જીવ ઉત્સૂત્ર (સૂત્ર વિરુદ્ધ) આચરણ કરતો અત્યંત ચીકણાં કર્મ બાંધે છે એટલે અતિ ગાઢ નિકાચિત એવાં જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મને આત્માના પ્રદેશો સાથે સંશ્લિષ્ટ કરે છે-ચોંટાડે છે. તેમજ સંસારને વધારે

છે અને માયામૃષા એટલે માયા સહિત અસત્ય ભાષણ-ખોટું બોલવું-સત્તરમું પાપસ્થાન કરે છે. અર્થાત્ તેમ કરવાથી તે અનંત સંસારની વૃદ્ધિ કરે છે. અનંત સંસાર વધારે છે.” (૧૧૨) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૨૨૧)

જડ ગિણહૃ વયલોવો, અહવ ન ગિણહૃ સરીવુચ્છેઓ ।

પાસત્થસંગમો વિ ય, વયલોવો તો વરમસંગો ॥ ૧૧૩ ॥

યદિ ગૃહ્ણતિ વ્રતલોપોઽથવા ન ગૃહ્ણતિ શરીરવિચ્છેદઃ ।

પાર્શ્વસ્થસન્નમોઽપિ ચ વ્રતલોપસ્તતો વરમસન્નઃ ॥ ૧૧૩ ॥ ૪૫૨

ગાથાર્થ— “જો પાસત્થાએ લાવેલા આહારાદિકને મુનિ ગ્રહણ કરે તો વ્રતનો-પાંચ મહાવ્રતનો લોપ થાય છે. અથવા જો તે ગ્રહણ ન કરે તો શરીરનો નાશ થાય છે. (બંને રીતે કષ્ટ છે.) પરંતુ જ્યારે પાસત્થાનો સંગમાત્ર કરવાથી-સાથે રહેવાથી વ્રતનો લોપ થાય છે, ત્યારે તો તે પાસત્થાનો અસંગ કરવો-સંગ ન કરવો તે જ શ્રેષ્ઠ છે-સારું છે.” અર્થાત્ શરીરનો નાશ ભલે થાય પણ પાસત્થાનો સંગ ન કરવો તે તાત્પર્ય છે-ભાવાર્થ છે. (૧૧૩) (ઉપદેશમાળા-ગાથા-૨૨૨)

एयारिसाण दुस्सीलयाण साहुपिसायाण भक्तिपुव्वं जे ।

वंदणनमंसणाइ, कुव्वंति ते महापावा ॥ ૧૧૪ ॥

एतादृशानां दुःशीलानां साधुपिशाचानां भक्तिपूर्वं ये ।

वन्दन-नमस्यनादि कुर्वन्ति ते महापापाः ॥ ૧૧૪ ॥ ૪૫૩

ગાથાર્થ— આવા પ્રકારના દુરાચારવાળા અને સાધુના વેષમાં પિશાચ જેવાઓને જે ભક્તિપૂર્વક વંદન-નમસ્કાર વગેરે કરે છે તે મહાપાપી છે. (૧૧૪)

तेसिं गुरुबुद्धीए, पच्चक्खाणाइ धम्मणुद्वाणं ।

धम्मुत्ति नाऊणं, विहलं पच्छित्तजुगं च ॥ ૧૧૫ ॥

तेषां गुरुबुद्ध्या प्रत्याख्यानानादि धर्मानुष्ठानम् ।

धर्म इति ज्ञात्वा विफलं प्रायश्चित्तयोग्यं च ॥ ૧૧૫ ॥ ૪૫૪

ગાથાર્થ— ધર્મ છે એમ સમજીને તેમની પાસે “આ ગુરુ છે” એવી બુદ્ધિથી પ્રત્યાખ્યાન વગેરે જે ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે તે નિષ્ફળ છે, અને

પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે, અર્થાત્ તેમની પાસે પચ્ચક્ષાણ વગેરે કરનારાઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. (૧૧૫)

છ્રુત્યં ગુરુકજ્જે, મમત્તબુદ્ધીએ હોઝ મિચ્છતં ।

લહુકિચ્ચે પળમાસા, સદ્ગુણં ધમ્મસદ્ગુણં ॥ ૧૧૬ ॥

ષટ્લઘુકં ગુરુકાર્યે મમત્તવુદ્ધ્યા ભવતિ મિથ્યાત્વમ્ ।

લઘુકાર્યે પચ્ચમાસાઃ સ્વસ્થાનં ધર્મસ્વસ્થાનમ્ ॥ ૧૧૬ ॥ ૪૫૫

ગાથાર્થ— (આ ગાથાનો ભાવાર્થ સમજાઈ ગયો હોવા છતાં કેટલાક શબ્દોનો શબ્દાર્થ સમજામાં ન આવવાથી આ ગાથાનો અર્થ લખ્યો નથી.)

દુસીલદવ્યલિંગિજણાણ તપ્પક્કાસો લોઓ ।

ઝમ્મગ્ગઅવિહિરાયી, વિહિપક્કે મચ્છધરો ય ॥ ૧૧૭ ॥

દુઃશીલદ્રવ્યલિંગિજનનાં તત્પક્ષકારકો લોકઃ ।

ઝમ્માર્ગાવિધિરાગી વિધિપક્ષે મત્સરધરઃ ॥ ૧૧૭ ॥ ૪૫૬

ગાથાર્થ— દુસચારી એવા દ્રવ્યલિંગી લોકોના પક્ષને કરનારો લોક ઉન્માર્ગનો અને અવિધિનો રાગી છે અને વિધિપક્ષ પ્રત્યે દ્વેષ કરનારો છે. (૧૧૭)

સંઘનું સ્વરૂપ

સો સંઘો ન પમાણં, ઝમ્મગ્ગપરૂવયં ચ બહુલોયં ।

દદુણ ભણંતિ સંઘં, સંઘસરૂવં અયાણંતા ॥ ૧૧૮ ॥

સઃ સઙ્ગો ન પ્રમાણમુન્માર્ગપ્રરૂપકં ચ બહુલોકમ્ ।

દદ્ધ્વા ભણન્તિ સઙ્ગં સઙ્ગસ્વરૂપમજાનન્તઃ ॥ ૧૧૮ ॥ ૪૫૭

ગાથાર્થ— સંઘના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા લોકો ઉન્માર્ગના પ્રરૂપક ઘણા લોકને જોઈને સંઘ કહે છે=આ સંઘ છે/એમ કહે છે. પણ તે સંઘ પ્રમાણ નથી. (૧૧૮)

સુહસીલાઓ સચ્ચંદચારિણો વેરિણો સિવપહસસ ।

આણાભદ્ધાઓ બહુ-જણાઓ મા ભણહ સંઘુત્તિ ॥ ૧૧૯ ॥

સુખશીલાત્ સ્વચ્છન્દચારિણો વૈરિણઃ શિવપથસ્ય ।

આજ્ઞાપ્રણદ્ બહુજનાદ્ મા ભળત સઙ્ગ્મ્ ॥ ૧૧૯ ॥ ૪૫૮

ગાથાર્થ— સુખને જ ભોગવવાના સ્વભાવવાળા, સ્વચ્છન્દચારી, મોક્ષમાર્ગના વૈરી અને જિનાજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ બનેલા ઘણા લોકને તમે સંઘ ન કહો, અર્થાત્ આવા ઘણા લોકો હોય તો પણ તે સંઘ નથી. (૧૧૯)

દેવાદિદ્રવ્યભક્ષણ-તપ્સરા તહ ઝમગ્ગપક્ષકરા ।

સાહુજનાણ પઓસ-કારિણં મા ભળહ સંઘં ॥ ૧૨૦ ॥

દેવાદિદ્રવ્યભક્ષણતત્પરાન્ તથોન્માર્ગપક્ષકરાન્ ।

સાધુજનાનાં પ્રદેષકારિણો મા ભળત સઙ્ગ્મ્ ॥ ૧૨૦ ॥ ૪૫૯

ગાથાર્થ— દેવદ્રવ્ય આદિ દ્રવ્યનું ભક્ષણ કરવામાં તત્પર, ઉન્માર્ગનો પક્ષ કરનારા અને સાધુઓ ઉપર અતિશય દેષ કરનારાઓને તમે સંઘ ન કહો. (૧૨૦)

અહમ્મઅનીઈઅણાયાર-સેવિણો ધમ્મનીઈપડિકૂલા ।

સાહૂપભિદ્ધચરો વિ, બહુયા અવિ મા ભળહ સંઘં ॥ ૧૨૧ ॥

અધર્માનીત્યનાચારસેવિણઃ, ધર્મનીતિપ્રતિકૂલાન્ ।

સાધુપ્રભૃતિચતુરોઽપિ બહુકાનપિ મા ભળત સઙ્ગ્મ્ ॥ ૧૨૧ ॥ ૪૬૦

ગાથાર્થ— ધર્મવિરુદ્ધ, મર્યાદાવિરુદ્ધ અને આચારવિરુદ્ધ વર્તનારા, ધર્મની મર્યાદાઓને પ્રતિકૂળ એવા સાધુ વગેરે ચારેયને ઘણા હોય તો પણ તમે સંઘ ન કહો. (૧૨૧)

અમ્માપિયસારિચ્છે, સિવઘરથંભો ય હોઝ જિણસંઘો ।

જિણવરઆણાબજ્ઞો, સપ્પુલ્લ ભયંકરો સંઘો ॥ ૧૨૨ ॥

અમ્માપિતૃસદૃશો શિવઘરસ્તમ્ભશ્ચ ભવતિ જિનસઙ્ગઃ ।

જિનવરજ્ઞાવાહ્યાઃ સર્વવદ્ ભયંકરઃ સઙ્ગઃ ॥ ૧૨૨ ॥ ૪૬૧

ગાથાર્થ— જિનેશ્વરનો (=જિનેશ્વરની આજ્ઞાને માનનારો) સંઘ માતા-પિતા સમાન અને મોક્ષરૂપ ઘરના થાંભલા સમાન છે. જિનેશ્વરની આજ્ઞાથી બહાર રહેલો સંઘ સર્પની જેમ ભયંકર છે. (૧૨૨)

અસ્સંઘં સંઘં જે, ધર્મંતિ રાગેણ અહવ દોસેણ ।

છેઓ વામૂહત્તં, પચ્છિત્તં જાયએ તેસિં ॥ ૧૨૩ ॥

અસઙ્ગં સઙ્ગં યે ધર્મંતિ રાગેણથવા દ્વેષેણ ।

છેદો વ્યામૂહત્ત્વં પ્રાયશ્ચિત્તં જાયતે તેષામ્ ॥ ૧૨૩ ॥ ૪૬૨

ગાથાર્થ— જે લોકો જે સંઘ નથી તેને રાગથી કે દ્વેષથી સંઘ કહે છે એ મૂઢતા છે અને તેમને છેદ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. (૧૨૩)

વાકુળા સંઘસદં, અવ્યવહારં કુળંતિ જે કેડ ।

પપ્ફોહિઅસઝળિઅંડગં વ તે હુંતિ નિસ્સારા ॥ ૧૨૪ ॥

કૃત્વા સઙ્ગશબ્દમવ્યવહારં કુર્વંતિ યે કેચિદ્ ।

પ્રસ્ફોટિતશકુન્યણ્ડકમિવ તે ભવંતિ નિઃસારઃ ॥ ૧૨૪ ॥ ૪૬૩

ગાથાર્થ— જે કોઈ ‘આ સંઘ છે’ એમ સંઘ શબ્દનો ઉપયોગ કરીને દુર્વ્યવહાર (શાસ્ત્રવિરુદ્ધ આચરણ કે સંઘમાં ન્યાય આપવાના પ્રસંગે ખોટો ન્યાય આપે) કરે છે તેઓ પક્ષીના ફોડેલા ઈંડાની જેમ નિઃસાર છે. (૧૨૪)

તેસિં બહુમાણં પુણ, ભક્તીએ દિતિ અસળવસળાઈ ।

ધમ્મોત્તિ નાઝળં, ગૂથાએ તિત્તિધંઘાણં ॥ ૧૨૫ ॥

તેષાં બહુમાનં પુનર્ભક્ત્યા દદત્યશનવસનાદિ ।

ધર્મં ઇતિ જાત્વા ગૂથયા તૃત્તિધ્વાંઙ્ક્ષાણામ્ ॥ ૧૨૫ ॥ ૪૬૪

ગાથાર્થ— તેમને ધર્મ છે એમ સમજીને બહુમાન અને ભક્તિથી આહાર-વસ્ત્ર વગેરે આપે છે તે વિષ્ણુથી કાગડાઓની તૃપ્તિને કરે છે. (૧૨૫)

સંઘસમાગમમિલિયા, જે સમળા ગારવેહિં કજ્જાઈં ।

સાહિજ્જેણ કરંતા, સો સંઘાઓ ન સો સંઘો ॥ ૧૨૬ ॥

સઙ્ગસમાગમમિલિતા યે શ્રમણા ગારવૈઃ કાર્યાણિ ।

સાહાય્યેન કુર્વંતઃ સ સઙ્ગાતો ન સ સઙ્ગઃ ॥ ૧૨૬ ॥ ૪૬૫

ગાથાર્થ— સંઘના સંમેલનમાં ભેગા થયેલા જે સાધુઓ રસગારવ વગેરે ગારવને આધીન બનીને (વિવાદમાં ન્યાય આપવો વગેરે) કાર્યો સહાયથી કરે છે તે સંઘાત છે, પણ સંઘ નથી.

વિશેષાર્થ— સહાયથી કરે છે, તે સંઘાત છે, સંઘ નથી— પોતે શિથિલાચારી હોય અને બીજાઓ એ શિથિલાચારમાં સહાયક બનતા હોય. આથી વિવાદમાં ન્યાય આપવાના સમયે સહાયક કરનારા ખોટા હોય તો પણ એમના પક્ષમાં રહે, તે રીતે કોઈ સાધુને અમુક શ્રાવકો સારા આહાર-વસ્ત્ર વગેરે આપવા દ્વારા એમને સહાયક બનતા હોય એથી સહાયક બનનારાઓ ખોટા હોય તો પણ એમના પક્ષમાં રહે, તેવી રીતે કોઈ શ્રાવકો પોતાના ભક્ત હોય, પોતાનો આદર-સત્કાર કરતા હોય એથી વિવાદમાં એના પક્ષમાં રહે.

ગુરુતત્ત્વ વિનિશ્ચયના પહેલા ઉલ્લાસની ૧૪૦મી વગેરે ગાથાઓમાં સંઘ શબ્દનો શબ્દાર્થ જણાવતાં કહ્યું છે કે—“માતા-પિતા વગેરે સંસારીઓના સંઘાતને (=સમૂહને) છોડીને અને સંયમસંઘાતને પામીને જ્ઞાન-ચારિત્રના સંઘાતને એકઠો=પોતાના આત્મામાં રાખે તે સંઘ છે. કારણ કે જે એકઠું કરે તે સંઘ, એવી સંઘ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. આનાથી વિપરીત હોય તે સંઘ નથી. સંઘમાં કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય ત્યારે રાગ-દ્વેષથી સમાધાન કરનાર, અથવા ન્યાય આપવાના પ્રસંગે રાગ-દ્વેષથી ન્યાય આપનાર, રાગ-દ્વેષના કારણે જ્ઞાન-ચારિત્રના સંઘાતને છોડી દે છે, અને સંસારીના કારણોમાં પોતાને જોડે છે. આથી પરમાર્થથી તે સંઘ નથી. રાગ-દ્વેષથી અસત્ય ન્યાય આપનાર તીર્થંકરની આશાતના કરે છે. આથી તે બોધિદુર્લભ બને છે. માટે માન-સન્માન કે સુંદર આહારાદિ આપનારાઓમાં કે સ્વજન આદિમાં રાગ કર્યા વિના અને બીજાઓમાં દ્વેષ કર્યા વિના ન્યાય આપવો જોઈએ. (૧૨૬)

જે સાહજ્જે વઢ્ઢ, આણાભંગે પવઢ્ઢમાણાણં ।

મળવાયાકાઈ, સમાણદોસં તયં ચિંતિ ॥ ૧૨૭ ॥

યઃ સાહાય્યે વર્તતે આજ્ઞાભક્તે પ્રવર્તમાનાનામ્ ।

મનો-વાક્-કાર્યૈઃ સમાનદોષં તત્કં બ્રુવન્તિ ॥ ૧૨૭ ॥ ૪૬૬

ગાથાર્થ— આજ્ઞાભંગમાં પ્રવર્તનારાઓને મન-વચન-કાયાથી સહાય કરવામાં જે પ્રવર્તે છે તેને તીર્થંકરો સમાન દોષવાળો કહે છે. અર્થાત્ આજ્ઞાભંગમાં પ્રવર્તનારાઓને જે દોષ થાય છે, તે જ દોષ આજ્ઞાભંગમાં પ્રવર્તનારાઓને મન-વચન-કાયાથી સહાય કરનારને થાય છે. (૧૨૭)

આણાભંગં દદું, મજ્ઝત્થા ઈતિ જે તુસિણીઆએ ।

અવિહિઅણુમોયણાએ, તેસિં પિ ય હોઇ વયલોવો ॥ ૧૨૮ ॥

આજ્ઞાભંગં દદ્વા મધ્યસ્થાસ્તિષ્ઠન્તિ યે તુષ્ણિકયા ।

અવિધ્યિનુમોદનયા તેષામપિ ચ ભવતિ વ્રતલોપઃ ॥ ૧૨૮ ॥ ૪૬૭

ગાથાર્થ— તીર્થંકરની આજ્ઞાનો ભંગ થતો જાણીને જે લોકો ચૂપ રહે છે તેમના પણ વ્રતનો અવિધિની અનુમોદના કરવાના કારણે લોપ થાય છે.

તેસિં પિ ય સામણ્ણં, ભટ્ટં મટ્ટવ્વયા ય તે હુંતિ ।

જે સમણા કજ્જાઇ, વિત્તરક્ષાઇ કુર્વંતિ ॥ ૧૨૯ ॥

તેષામપિ ચ શ્રામણ્યં ભ્રષ્ટં ભ્રષ્ટવ્રતાશ્ચ તે ભવન્તિ ।

યે શ્રમણાઃ કાર્યાણિ વિત્તરક્ષાદીનિ કુર્વન્તિ ॥ ૧૨૯ ॥ ૪૬૮

ગાથાર્થ— જે સાધુઓ ધનરક્ષણ વગેરે કાર્યોને કરે છે તેમનું પણ સાધુપણું અને વ્રતો ભ્રષ્ટ થાય છે. (૧૨૯)

કિંવા દેઙ્ગ વગાઓ, મણુઓ સુદ્ધુ વિ ધણી વિભક્તો વિ ।

આણાઙ્ગમણં પુણ, તણુયં પિ અણંતદુહહેજ ॥ ૧૩૦ ॥

કિં વા દદાતિ વગ્ગો મનુજઃ સુદ્ધવપિ ધની વિભક્તોઽપિ ।

આજ્ઞાઙ્ગતિકમણં પુનસ્તનુકમપ્યનન્તદુઃખહેતુઃ ॥ ૧૩૦ ॥ ૪૬૯

ગાથાર્થ— વિશેષ ભક્તિવાળો પણ અને અતિશય ધનવાન પણ બિચારો મનુષ્ય શું આપે ? પણ તીર્થંકરની આજ્ઞાનું અલ્પ ઉલ્લંઘન અનંત દુઃખનું કારણ છે.

વિશેષાર્થ— કોઈ ધનવાન શ્રાવક કોઈ સાધુ ઉપર ભક્તિવાળો હોય, એથી તે સાધુ તેની ભક્તિને વશ બનીને વિવાદમાં તે ભક્ત શ્રાવક ખોટો હોવા છતાં ભક્ત શ્રાવકનો પણ લે અને એ રીતે જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરે.

આવા સાધુને ઉદેશીને અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે વિશેષ ભક્તિવાળો પણ અને અતિશય ધનવાન પણ બિચારો મનુષ્ય આપી આપીને શું આપે ? બહુ બહુ તો સારા આહાર-પાણી અને માન-સન્માન વગેરે આપે. પણ એની ખાતર આજ્ઞાનો ભંગ કરવાથી ભવાંતરમાં આવનારાં દુઃખોથી તે નહિ બચાવી શકે. માટે સાધુએ જિનાજ્ઞાના પાલનમાં જ લક્ષ રાખવું જોઈએ. જિનાજ્ઞાના પાલન પ્રસંગે ભક્તની શેહશરમમાં ન તણાવું જોઈએ. (૧૩૦)

તિથ્યચરાહણપરેણ સુયસંઘભત્તિજુત્તેણ ।

આળાભદ્રજનંમી, અણુસદ્ધી સવ્વહા દેયા ॥ ૧૩૧ ॥

તીર્થચરણધનપરેણ શ્રુતસદ્ધભત્તિયુક્તેન ।

આજ્ઞાભ્રજનંજનુશિષ્ટિઃ સર્વથા દેયા ॥ ૧૩૧ ॥ ૪૭૦

ગાથાર્થ— તીર્થકરની આરાધનામાં તત્પર તથા શ્રુત(=શાસ્ત્રો) અને સંઘ પ્રત્યે ભક્તિવાળા શ્રાવકે જિનાજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ બનેલા લોકને બધી રીતે (=જે રીતે શક્ય હોય તે રીતે) શિખામણ આપવી જોઈએ. (૧૩૧)

ગભ્મપવેસો વિ વરં, ભદ્ધકરો નરયવાસપાસો વિ ।

મા જિણઆળાલોવ-કરે વસણં નામ સંઘે વિ ॥ ૧૩૨ ॥

ગર્ભપ્રવેશોઽપિ વરં ભદ્રકુલે નરકવાસપાશોઽપિ ।

મા જિનાજ્ઞાલોપકરે વસનં નામ સદ્ધેઽપિ ॥ ૧૩૨ ॥ ૪૭૧

ગાથાર્થ— ગર્ભમાં પ્રવેશ થાય તે હજી સારું છે, નરકમાં વાસરૂપ ફાંસલો(=બંધન) પણ હજી સારો છે. પણ જિનાજ્ઞાનો ભંગ કરનાર સંઘની સાથે રહેવું સારું નથી. (૧૩૨)

કેઢ્ઢ ભણંતિ મૂઢા, પાસત્થાઢ્ઢજણસસ દંસણયં ।

જિણઆસાયણકરણં, ભમંતિ તેણંતસસારં ॥ ૧૩૩ ॥

કેચિદ્ ભણન્તિ મૂઢાઃ પાર્શ્વસ્થાદિજનસ્ય દર્શનકમ્ ।

જિનાશતાકરણં ભ્રમન્તિ તેઽનન્તસંસારમ્ ॥ ૧૩૩ ॥ ૪૭૨

ગાથાર્થ— કેટલાક મૂઢો પાર્શ્વસ્થ આદિના ધર્મને કહે છે, અર્થાત્ પાસત્થા આદિમાં ધર્મ છે એમ કહે છે. તેમનું આ કથન જિનની

આશાતનાને કરનારું છે. આથી આવા કથનથી તે મૂઢ જીવો અનંતકાળ સુધી સંસારમાં ભમે છે. (૧૩૩)

જમ્હા નેવ જિર્ણિદો, સાવજ્જરઓ સગંથિસવિભૂસો ।

લોયપ્પયારપક્કં, કુળમાળો છંદવયમાળો ॥ ૧૩૪ ॥

યસ્માદ્ નૈવ જિનેન્દ્રઃ સાવદ્યતઃ સગ્રન્થિસવિભૂષઃ ।

લોકાચારપક્ષં કુર્વાણઃ છન્દવદમાનઃ ॥ ૧૩૪ ॥ ૪૭૩

ળો પરવિત્તીવવહારકારઓ સો હવિજ્જ કહયા વિ ।

તમ્હા કુસીલલિંગં, ધમ્મસ્સ વિઙ્બણાહેઠ ॥ ૧૩૫ ॥

નો પરવૃત્તિવ્યવહારકારકઃ સ ભવેત્ કદાઽપિ ।

તસ્માત્ કુસીલલિંગં ધર્મસ્ય વિઙ્મ્બનાહેતુઃ ॥ ૧૩૫ ॥ ૪૭૪

ગાથાર્થ—(પાસત્યા આદિમાં ધર્મ નથી) કારણ કે જિનેશ્વર સાવધકાર્યમાં

રક્ત ન હોય, બાહ્ય-અભ્યંતર ગ્રંથિથી અને વિભૂષાથી સહિત ન હોય, લોક આચરણનો પક્ષ કરનાર ન હોય, સ્વચ્છંદપણે બોલનારા ન હોય, ક્યારે પણ બીજાની આજીવિકા માટે આચરણ કરનારા ન હોય, અર્થાત્ બીજાની આજીવિકા ચાલે એ માટે મંત્ર-તંત્ર કે દોરા-ધાગા કરનારા ન હોય. તેથી કુશીલનો વેષ ધર્મની વિઙ્બનાનું કારણ છે.

વિશેષાર્થ—અહીં ભાવાર્થ એ છે કે જો જિનેશ્વર આવા ન હોય તો તેમણે ઉપદેશેલા સાધુધર્મનું પાલન કરનારા આવા કેવી રીતે હોય ? અર્થાત્ આવા ન જ હોય. સાધુઓ સાવધ કાર્યમાં રક્ત ન હોય, બાહ્ય-અભ્યંતર ગ્રંથિથી અને વિભૂષાથી યુક્ત ન હોય, લોકાચરણનો પક્ષ કરનારા ન હોય, સ્વચ્છંદપણે બોલનારા ન હોય, ક્યારે પણ બીજાની આજીવિકા માટે આચરણ કરનારા ન હોય, કુશીલો આ બધું કરે, માટે તેમનો વેષ ધર્મની વિઙ્બનાનું કારણ છે. (૧૩૪-૧૩૫)

इय जाणिऊण दक्खा, कयावि न भणंति एस जिणवेसो ।

तह्व्वलिंगमित्तं, इसिज्झयमाई य वित्तिकाए ॥ १३६ ॥

इति ज्ञात्वा दक्षाः कदाऽपि न भणन्त्येष जिनवेषः ।

तद् द्रव्यलिङ्गमात्रं ऋषिध्वजादि च वृत्तिकृते ॥ १३६ ॥ ૪૭૫

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે જાણીને કુશલ શ્રાવકો આ (=કુશીલોનો વેષ) જિનવેષ છે એમ ક્યારે પણ બોલતા નથી. કુશીલોનો રજોહરણ વગેરે વેષ આજીવિકાનો નિર્વાહ કરવા માટે ધારણ કરેલો માત્ર દ્રવ્યવેષ છે. (૧૩૬)

બાલાણ હરિસજળણં, કે વિ ય ધારંતિ વેસમળ્લયરં ।

ઉબ્મડપંડુરવસણાઠરહિયં ચિય સુવિહિયાભાસં ॥ ૧૩૭ ॥

બાલાનાં હર્ષજનનં કેઽપિ ચ ધરન્તિ વેષમન્યતરમ્ ।

ઉદ્ભટપણ્ડુરવસનાદિરહિતમેવ સુવિહિતાભાસમ્ ॥ ૧૩૭ ॥ ૪૭૬

ગાથાર્થ— કોઈક અજ્ઞાન જીવોને હર્ષ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઉદ્ભટ ન હોય, સફેદ વસ્ત્રોથી રહિત હોય, અર્થાત્ વસ્ત્રો અત્યંત ઉજળાં ન હોય, અને સુવિહિત સાધુઓનો જેવો વેષ હોય તેવા કોઈ પ્રકારના વેષને ધારણ કરે છે. (૧૩૭)

રંગિજ્જઙ્ઙ મઙ્ગલિજ્જઙ્ઙ, ઉવગરણાણિ બગુલ્લ ગમણાણિ ।

ધારંતિ ધમ્મમાયા-પડલાણિ સુવિહિયભમત્થં ॥ ૧૩૮ ॥

રજ્યન્તે મલ્યન્તે ઉપકરણાણિ બકવદ્ ગમનાણિ ।

ધારયન્તિ ધર્મમાયાપટલાણિ સુવિહિતધર્માર્થમ્ ॥ ૧૩૮ ॥ ૪૭૭

ગાથાર્થ— કુશીલો ઉપકરણોને રંગે છે, મેલાં કરે છે=મેલાં વાપરે છે, બગલાની જેમ (કપટથી) ચાલે છે, સુવિહિત સાધુનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવા (=અમે સુવિહિત સાધુઓ છીએ એવો ભ્રમ લોકોને થાય એ માટે) ધર્મમાં માયાસમૂહોને ધારણ કરે છે, અર્થાત્ વિવિધ રીતે માયા કરે છે. (૧૩૮)

જળચિત્તગ્ગહણત્થં, વક્ખાણાઠ્ઠ કરંતિ વેરગ્ગે ।

ભાસંતિ અત્તદોસા, સાહુતિ જણાવબોહં ॥ ૧૩૯ ॥

જનચિત્તગ્રહણાર્થં વ્યાખ્યાનાદિ કુર્વન્તિ વૈરાગ્યે ।

ભાષન્તે આત્મદોષાન્ 'સાધુ' इति जनावबोधार्थम् ॥ १३९ ॥ ४७८

ગાથાર્થ— લોકના ચિત્તને ગ્રહણ કરવા (=આકર્ષવા) માટે વૈરાગ્ય ભરેલા વ્યાખ્યાન વગેરે કરે છે. લોકને “આ લોક સારા છે” એવું જ્ઞાન થાય=એવું લાગે એ માટે પોતાના દોષોને બોલે છે. (૧૩૯)

આયસિઆ ઉવઙ્ગાયાણં દોસા ભાસંતિ કળ્લજાહેણ ।

ગાહિજ્જહ જત્થ સુયં, પમાયદોસી તિ તં ધ્વણં ॥ ૧૪૦ ॥

આચાર્યા ઉપાધ્યાયાનાં દોષાન્ ભાષન્તે કર્ણજાધેન ।

ગ્રાહ્યતે યત્ર શ્રુતં પ્રમાદદોષીતિ તં ધ્વણતિ ॥ ૧૪૦ ॥ ૪૭૧

ગાથાર્થ— આચાર્યો ઉપાધ્યાયોના દોષોને છૂપી રીતે કાનમાં કહે છે. જ્યાં (=જેની પાસેથી) શ્રુત ગ્રહણ કરવામાં આવે તેને તમે પ્રમાદ દોષવાળા છે એમ કહે. (૧૪૦)

ગિણ્હંતિ ગહાવંતિ, ય દવ્વાહં નાણકોસવુઢ્ઠિકાં ।

દંસહ કિરિયાહોવં, બાહિરઓ બહિયલોયાણં ॥ ૧૪૧ ॥

ગૃહ્ણન્તિ ગ્રાહયન્તિ ચ દ્રવ્યાણિ જ્ઞાનકોશવૃદ્ધિકૃતે ।

દર્શયતિ ક્રિયાટોપં બાહ્યતો બહિર્લોકાનામ્ ॥ ૧૪૧ ॥ ૪૮૦

ગાથાર્થ— જ્ઞાનભંડારની વૃદ્ધિ માટે ધનને ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ કરાવે છે. બહારના લોકોને (=અજ્ઞાન ભોળા લોકોને) બહારથી ક્રિયાનો આહ્વાન બતાવે છે. (૧૪૧)

અણ્ણોણ્ણવિસંવાઓ, સમુદાયંમિ વિ મિલંતિ નો કેસિ ।

નિયનિયઠ્ઠકરિસેણં, સામાચારિં વિરોહંતિ ॥ ૧૪૨ ॥

અન્યોઽન્યવિસંવાદઃ સમુદાયેઽપિ મિલન્તિ નો કેષામ્ ।

નિજનિજોત્કર્ષેણ સામાચારીં વિરોધયન્તિ ॥ ૧૪૨ ॥ ૪૮૧

ગાથાર્થ— એક સમુદાયમાં પણ પરસ્પર વિસંવાદ હોય છે. (પરસ્પર) કોઈને મળતા નથી. પોતપોતાના ઉત્કર્ષથી (એકબીજાની) સામાચારીનો વિરોધ કરે છે. (૧૪૨)

સલ્લે વક્ખાણપરા, સલ્લે થિજણુવણસસીલા ય ।

અહચ્છંદકલ્પજણ્ણા, વયંતિ કિં ધમ્મપરસવલ્લં ॥ ૧૪૩ ॥

સર્વે વ્યાખ્યાનપરાઃ સર્વે સ્ત્રીજનોપદેશશીલાશ્ચ ।

યથાચ્છંદકલ્પયાણા વદન્તિ કિં ધર્મપરસાક્ષ્યમ્ ॥ ૧૪૩ ॥ ૪૮૨

ગાથાર્થ—બધા વ્યાખ્યાન કરવામાં તત્પર છે. બધા સ્ત્રીલોકને ઉપદેશ આપવામાં રસિક છે. બધા સ્વચ્છંદી જેવા બનીને કાળ પસાર કરે છે. શું ધર્મ પરસાક્ષીએ છે ? અર્થાત્ ધર્મ આત્મસાક્ષિક છે. એમ બોલે છે.

વિશેષાર્થ—જિનાજ્ઞા મુજબ વર્તવાના બદલે સ્વેચ્છા પ્રમાણે વર્તે એથી લોકો તેમને કહે કે આ જિનાજ્ઞા વિરુદ્ધ છે ત્યારે તેઓ એવો જવાબ આપે કે કાળ પ્રમાણે અમે બરોબર કરીએ છીએ. લોકોને અમારા માટે જેમ કહેવું હોય તેમ ભલે કહે. અમે સાચા છીએ. ધર્મ આત્મસાક્ષિક છે, પરસાક્ષિક નથી. એથી બીજાઓ અમને ખોટા કહે, તેથી અમે ખોટા બની જવાના નથી. આમ પોતે ખોટા હોવા છતાં પોતાનો ખોટો બચાવ કરે અને ધર્મ પરસાક્ષિક નથી એમ કહે. (૧૪૩)

મંડલિજેમણિમાર્ફવવહારપરંમુહા અસંબદ્ધા ।

સદ્ધકરા ઝંઝકરા, તુમંતુમા પાવતત્તિલ્લા ॥ ૧૪૪ ॥

મળલિજેમનાદિવ્યવહારપરંમુહા અસંબદ્ધા: ।

શબ્દકર ઝંઝકરસ્તુમંતુમા: પાપતત્પર: ॥ ૧૪૪ ॥ ૪૮૩

ગાથાર્થ—માંડલીમાં ભોજન કરવું આદિ આચારથી વિમુખ બનેલા, પરસ્પર સંબંધ નહિ રાખનારા, મોટેથી બોલનારા, કલહ કરનારા, તુંકારાથી બોલાવનારા અને પાપકાર્ય કરવામાં તત્પર હોય. (૧૪૪)

સિદ્ધિલાલંબણકારણઠાણવિહારેર્હિ સવ્વમાયંતિ ।

ભક્તજગંગુણલેસો, વિ ભાસતિ મહમેરુસારિચ્છે ॥ ૧૪૫ ॥

શિથીલાલમ્બનકારણસ્થાનવિહારૈ: સર્વ મિમતે ।

ભક્તજનગુણલેશોઽપિ ભાષતે મહામેરુસદૃશ: ॥ ૧૪૫ ॥ ૪૮૪

ગાથાર્થ—શિથિલ આલંબન, શિથિલ કારણ, શિથિલ સ્થાન અને શિથિલ વિહારથી બધું માપે છે=નિશ્ચિત કરે છે, અર્થાત્ શિથિલ આલંબન વગેરેથી બધા દોષોને સેવે છે. ભક્તલોકના અલ્પ પણ ગુણને મોટા મેરુપર્વત સમાન કહે છે. (૧૪૫)

ધમ્મકહાઓ અહિજ્જઙ્ઘ ઘરા ઘરં ભમઙ્ઘ પરિકહંતો ય ।

કારણપરૂવણાર્હિ, અઙ્ઘરિત્તં વહ્ઘ ઉવગરણં ॥ ૧૪૬ ॥

ધર્મકથા અધ્યેતિ ગૃહાદ્ ગૃહં ભ્રમતિ પરિકથયંશ્ચ ।

કારણપ્રરૂપણાભિરતિરિક્તં વહત્યુપકરણમ્ ॥ ૧૪૬ ॥ ૪૮૫

ગાથાર્થ— ધર્મકથાઓને ભણે છે અને ધર્મકથાઓને કહેતો તે એક ઘરથી બીજા ઘરે ભમે છે, (ખોટાં) કારણો જણાવીને ઉપકરણો અધિક રાખે છે. (૧૪૬)

एगाणिच्छभ्रमणं, सव्वत्थ वि अगणिऊण पज्जाओ ।

सव्वे अहमिदधम्मा नियमाणं परिभवोण्णस्स ॥ ૧૪૭ ॥

एकाकीच्छभ्रमणं सर्वत्राप्यगणयित्वा पद्याः ।

सर्वेऽहमिन्द्रधर्मा निजमानं परिभवोऽन्यस्य ॥ ૧૪૭ ॥ ૪૮૬

ગાથાર્થ— પોતાના પદને (=સાધુ પદને) અવગણીને ઈચ્છા પ્રમાણે એકલા સર્વસ્થળે ભમે છે. બધા ય અહમિંદ્ર સ્વભાવવાળા (=પોતાને જ સર્વથી મહાન માનનારા) છે. પોતાનો ઉત્કર્ષ અને બીજાનો પરાભવ કરે છે. (૧૪૭)

नियकज्जे मिउवयणा, कयकिच्चे फरुसवयणभासिल्ल ।

अइमूढगूढहियया, चुण्णकणगुव्व रंगकरा ॥ ૧૪૮ ॥

निजकार्ये मृदुवचनाः कृतकृत्ये परुषवचनभाषावन्तः ।

अतिमूढगूढहृदयाः चूर्णकणक इव रङ्गकराः ॥ ૧૪૮ ॥ ૪૮૭

ગાથાર્થ— પોતાનું કામ સાધવાનું હોય ત્યારે કોમળ વચન બોલનારા અને પોતાનું કામ સિદ્ધ થઈ ગયા પછી કઠોર વચન બોલનારા, અતિશય મૂઢ (=જડ), ગૂઢ હૃદયવાળા અને ચુનાના કણિયા જેવા રંગવાળા હોય છે.

વિશેષાર્થ— ચુનો જે વસ્તુની સાથે ભળે તેના જેવા રંગવાળો થઈ જાય છે, તેમ કુશીલો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા જેની સાથે રહે તેના જેવા બની જાય છે, અથવા જ્યારે જે પ્રસંગ હોય તે પ્રસંગને અનુરૂપ વર્તન કરનારા બની જાય છે, પણ તેમાં હેતુ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાનો હોય છે. (૧૪૮)

अप्यंमि चरणधम्मं, ठवंता संपयंमि समयंमि ।

विसयकसायधणंजय-जालाजलिया वि ते जाण ॥ ૧૪૯ ॥

આત્મનિ ચરણધર્મ સ્થાપયતઃ સામ્પ્રતે સમયે ।

વિષયકષાયધનઙ્ગયજ્વાલજ્વલિતાન્ 'વિ તાન્ જાનીહિ ॥ ૧૪૯ ॥ .. ૪૮૮

ગાથાર્થ— વર્તમાન સમયમાં પોતાનામાં ચારિત્રધર્મને સ્થાપિત કરનારા તેમને વિષય-કષાય રૂપ અગ્નિની જ્વાળાઓથી બળેલા તું જાણ. (૧૪૯)

સંજલંમિ કસાણ, ચરણં કહિયં જિણેહિં નન્નત્થ ।

પાયં અભિણ્ણગંઠિ-પ્પણ્ણસિણો તે મુણેયવ્વા ॥ ૧૫૦ ॥

સઙ્ગ્ગલને કષાયે ચરણં કથિતં જિનૈર્નાન્યત્ર ।

પ્રાયોઽભિત્રાંપ્રથિપ્રદેશિનસ્તે જ્ઞાતવ્યાઃ ॥ ૧૫૦ ॥ ૪૮૯

ગાથાર્થ— જિનેશ્વરોએ સંજવલન કષાયમાં ચારિત્ર કહ્યું છે, બીજા કષાયોના ઉદયમાં ચારિત્ર નથી. કુશીલોને પ્રાયઃ જેમણે પ્રથિસ્થાનનો ભેદ કર્યો નથી તેવા જાણવા. (૧૫૦)

વત્થિવ્વ વાયપુણ્ણો, અત્તુક્કરિસેણ જહા તહા લવહ્ 。

ન વિ સેવહ્ ગીયત્થં, વત્થિવ્વ અદંસણિજ્જો સો ॥ ૧૫૧ ॥

વસ્તિવદ્ વાતપૂર્ણ આત્મોત્કર્ષેણ યથા તથા લપતિ ।

નાપિ સેવતે ગીતાર્થ વસ્તિવદદર્શનીયઃ સઃ ॥ ૧૫૧ ॥ ૪૯૦

ગાથાર્થ— વાયુથી પૂર્ણ બસ્તિની (=મસકની) જેમ સ્વોત્કર્ષથી જેમ તેમ બોલે છે. ગીતાર્થની સેવા કરતો નથી. આવો તે મળદ્વારની જેમ અદર્શનીય છે. (૧૫૧)

થદ્ધો નિવ્વિણ્ણાણો, પરિભવહ્ જિણમયં અયાણંતો ।

તિણમિવ મન્નહ્ ભુવણં, ન ય પિચ્છહ્ કિંચિ અપ્પસમં ॥ ૧૫૨ ॥

સ્તબ્ધો નિર્વિજ્ઞાનઃ પરિભવતિ જિનમતમજાનન્ ।

તૃણમિવ મન્યતે ભુવનં ન ચ પश्यति किञ्चिदात्मसमम् ॥ ૧૫૨ ॥ ૪૯૧

ગાથાર્થ— અક્કડ, આત્મજ્ઞાનથી રહિત, જિનમતને નહિ જાણતો તે જિનમતનો પરાભવ કરે છે. જગતને તૃણસમાન માને છે. કોઈનેય પોતાના જેવો જોતો નથી, અર્થાત્ પોતાને બધાથી ઉચ્ચ તરીકે જુએ છે. (૧૫૨)

બહુ મન્નહ્ ગિહિલોયં, ગિહિણો સંજમસહિત્તિ ભણ્ણંતિ ।

નય આણં મન્નંતિ, ગુરુણ ગુરુનાણજુત્તાણં ॥ ૧૫૩ ॥

૧. વિ અવ્યય છે અને કુત્સા અર્થમાં છે.

બહુ મન્યતે ગૃહિલોકં ગૃહિણઃ સંયમસહા ઇતિ ષ્ણન્તિ ।

ન ચાજ્ઞાં મન્યન્તે ગુરુણાં ગુરુજ્ઞાનયુક્તાનામ્ ॥ ૧૫૩ ॥..... ૪૯૨

ગાથાર્થ— ગૃહસ્થજનનું બહુમાન કરે છે. (સાધુથી ગૃહસ્થોનું બહુમાન ન કરાય એમ કોઈ કહે તો) ગૃહસ્થો સંયમમાં સહાય કરનારા છે એમ કહે છે. ધણા જ્ઞાનથી યુક્ત ગુરુની આજ્ઞાને માનતા નથી. (૧૫૩)

ગામં દેસં ચ કુલં, સદ્ગા સદ્ગૃહી મમત્તે કુળાદૃષ્ટિ ।

વસતિગૃહોલ્લેચનાદિ નન્દિધનાનિ પ્રવર્ધયન્તે ॥ ૧૫૪ ॥

ગ્રામં દેશં ચ કુલં શ્રાદ્ધાન્ શ્રાદ્ધી મમત્વકે કરોતિ ।

વસતિગૃહોલ્લેચનાદિ નન્દિધનાનિ પ્રવર્ધયન્તે ॥ ૧૫૪ ॥..... ૪૯૩

ગાથાર્થ— ગામ, દેશ, કુળ, શ્રાવકો, શ્રાવિકાઓ, વસતિ, ઘર અને ચંદરવાઓ ઉપર મમતા રાખે છે. 'સમૃદ્ધિ' (=બાલ્ય આડંબર) અને ધનને વધારે છે. (૧૫૪)

વંદનનમસણાદૃષ્ટિ, કારંતિ પેરેસિ સાધુબુદ્ધીએ ।

ન ચ અપ્પણો કરેતિ, સિદ્ધિલાયારા તહા એ ॥ ૧૫૫ ॥

વન્દન-નમસ્યનાદિ કારયન્તિ પેરેણં સાધુબુદ્ધ્યા ।

ન ચાત્માનઃ કુર્વન્તિ શિથિલાચારસ્તથૈતે ॥ ૧૫૫ ॥..... ૪૯૪

ગાથાર્થ— આ શિથિલાચારીઓ “પોતે સાધુ છે” એવી બુદ્ધિથી બીજાઓની પાસે પોતાને વંદન-નમસ્કાર વગેરે કરાવે છે અને પોતે (બીજાઓને) કરતા નથી. (૧૫૫)

લોએ ઇડસાહુવાયા, ધમ્મપરા ધમ્મદંસિણો રમ્મા ।

પરમંતા નિદ્ધમ્મા, નિમ્મેરા નડયપેડનિહા ॥ ૧૫૬ ॥

લોકે ઇતિસાધુવાદા ધર્મપરા ધર્મદર્શિનઃ રમ્યાઃ ।

પરમન્તા નિર્ધર્મા નિર્મેરા નટકપેટકસંનિધાઃ ॥ ૧૫૬ ॥..... ૪૯૫

ગાથાર્થ— લોકમાં તો આ લોકો ધર્મમાં તત્પર, ધર્મને જોનારા અને સારા છે એ પ્રમાણે તેમની પ્રશંસા થશે, પણ ખરેખર તો તેઓ તુચ્છ, ધર્મરહિત, મર્યાદા વિનાના અને નટમંડળીના જેવા છે. (૧૫૬)

૧. અથવા નાશ મંડાવવા દ્વારા ધનને વધારે છે. (નાજમાં મૂકાયેલું ધન પોતે લઈ લે છે.)

દસમગમચ્છેમિણં, અસાહુણો સાહુણુવ્વ પુજ્જંતિ ।

હોહંતિ તપ્પસાયા, દુભિક્ખદરિદ્ધમરગણા ॥ ૧૫૭ ॥

દશમકમાશ્ચર્યમિદમસાધવઃ સાધવ इव पूज्यन्ते ।

ભવિષ્યન્તિ તત્પ્રસાદાદ્ દુર્ભિક્ષ-દારિદ્ર્ય-ડમરગણાઃ ॥ ૧૫૭ ॥ ૪૯૬

ગાથાર્થ— કુસાધુઓ સાધુની જેમ પૂજાય છે તે આ દશમું આશ્ચર્ય છે. તેની અસરથી ઘણા દુકાળ, દારિદ્ર્ય અને કલહો થશે. (૧૫૭)

જે સંકિલિટ્ઠચિત્તા, માઙ્ગુણંમિ નિચ્ચતલ્લિચ્છા ।

આજીવગભયઘટ્થા, મૂઢા નો સાહુણો હંતિ ॥ ૧૫૮ ॥

યે સંકિલિષ્ટચિત્તા માતૃસ્થાને નિત્યતલ્લિચ્છાઃ ।

આજીવગભયગ્રસ્તા મૂઢા નો સાધવો ભવન્તિ ॥ ૧૫૮ ॥ ૪૯૭

ગાથાર્થ— જે રાગાદિથી મલિન ચિત્તવાળા છે, સદા માયા કરવામાં તત્પર છે, આજીવિકાના ભયથી પકડાયેલા છે, અને મૂઢ છે તે સાધુઓ ન હોય. (૧૫૮)

મૂલગુણવિપ્પમુક્કા, છક્કાયરિઠ્ઠ અસંજયા પાયં ।

ગુણિમુણિપઓસજુત્તા, ધિદ્ધાણાયાસૂરિમુહા ॥ ૧૫૯ ॥

મૂલગુણવિપ્રમુક્તાઃ ષટ્કાયરિપવોઽસંયતાઃ પ્રાયઃ ।

ગુણિમુનિપ્રદેષયુક્તા ધૃષ્ટનાચારસૂરિમુખાઃ ॥ ૧૫૯ ॥ ૪૯૮

સુસમાયારીભ્મદ્ધા, નિયડિપરા ભક્તલોચથુદ્ધવ્વા ।

પચ્છન્નસવ્વસંગહ-કારિણો સવ્વભુજ્જપરા ॥ ૧૬૦ ॥

સુસામાચારીબ્રહ્મ નિકૃતિપરા ભક્તલોકસ્તુતિદક્ષાઃ ।

પ્રચ્છન્નસર્વસંગ્રહકારિણઃ સર્વભોજ્યપરાઃ ॥ ૧૬૦ ॥ ૪૯૯

ગાથાર્થ— જે મૂલગુણથી અત્યંત રહિત હોય, છ જીવનિકાયના શત્રુ હોય, (એથી જ) પ્રાયઃ સંયમથી રહિત હોય, ગુણી મુનિઓ પ્રત્યે અતિશય દ્વેષથી યુક્ત હોય, આચાર્ય વગેરે ધિક્કા અને આચારથી વિરુદ્ધ વર્તનારા હોય (૧૫૦), સુસામાચારીથી બ્રહ્મ થયેલા હોય, માયામાં તત્પર હોય, ભક્તલોકની પ્રશંસા કરવામાં કુશળ હોય, છૂપી રીતે

સર્વવસ્તુઓનો સંગ્રહ કરનારા હોય, સર્વ પ્રકારના સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરવામાં આસક્ત હોય, તે સાધુઓ ન હોય. (૧૬૦)

શુદ્ધં સુસાધુધર્મમ્, અંગે ન ધોદ નો પસંસેદ્ ।

સદ્ધાગુણેર્હિ રહિયા, પરમતથ્ચુયા પમાયપરા ॥ ૧૬૧ ॥

શુદ્ધં સુસાધુધર્મમદ્ગે ન ધરન્તિ નો પ્રશંસન્તિ ।

શ્રદ્ધાગુણે રહિતાઃ પરમાર્થચ્યુતાઃ પ્રમાદપરાઃ ॥ ૧૬૧ ॥..... ૫૦૦

ગાથાર્થ— કુશીલો શુદ્ધ સુસાધુધર્મને આત્મામાં ધારણ ન કરે, શુદ્ધ સુસાધુધર્મની પ્રશંસા ન કરે, શ્રદ્ધાથી અને ગુણોથી રહિત હોય, પરમાર્થથી બ્રષ્ટ થયેલા હોય અને પ્રમાદમાં પડેલા હોય. (૧૬૧)

ગિહિપુસ્ત્રો સજ્ઞાયં, કરંતિ અણ્ણોણ્ણમેવ બ્રૂઝંતિ ।

સીસાઙયાણ કજ્જે, કલહવિવાયં ડઈરંતિ ॥ ૧૬૨ ॥

ગૃહિપુત્રઃ સ્વાધ્યાયં કુર્વન્ત્યન્યોઽન્યમેવ યુધ્યન્તે ।

શિષ્યાદિકાનાં કાર્યે કલહ-વિવાદમુદીરયન્તિ ॥ ૧૬૨ ॥ ૫૦૧

ગાથાર્થ— કુશીલો, ગૃહસ્થોની આગળ(=ગૃહસ્થો આવે ત્યારે) સ્વાધ્યાય કરે છે. પરસ્પર ઝગડે છે, શિષ્ય આદિના કાર્યમાં (=શિષ્ય આદિ માટે) કલહ અને વિવાદની ઉદીરણા કરે છે=સામે ચડીને કલહ અને વિવાદ કરે છે. (૧૬૨)

કિં બહુણા ભણિણં, બાલાણં તે હવંતિ સ્મણિજ્જા ।

દક્ષણાં પુણ એ, વિરાહગા છત્રપાવદહા ॥ ૧૬૩ ॥

કિં બહુના ભણિતેન બાલાનાં તે ભવન્તિ સ્મણીયાઃ ।

દક્ષણાં પુનરેતે વિરાધકાશ્છત્રપાપદ્રહાઃ ॥ ૧૬૩ ॥ ૫૦૨

ગાથાર્થ— વધારે કહેવાથી શું ? કુશીલો અજ્ઞાન જીવોને સારા જણાય છે, પણ કુશળ મનુષ્યોને તે વિરાધક અને ગુમપાપના સરોવર જણાય છે. (૧૬૩)

વંદણનમંસણાઈ, જોગુવહાણાઈ તપ્પુરો વિહિયં ।

ગુરુબુદ્ધીએ વિહલં, સવ્વં પચ્છિત્તજુગં ચ ॥ ૧૬૪ ॥

વન્દન-નમસ્યનાદિ યોગોપધાનાદિ તત્પુરો વિહિતમ્ ।

ગુરુબુદ્ધ્યા વિફલં સર્વં પ્રાયશ્ચિત્તયોગ્યં ચ ॥ ૧૬૪ ॥ ૫૦૩

આથાર્થ— ગુરુબુદ્ધિથી તેમને કરેલા વંદન-નમસ્કાર વગેરે અને તેમની નિશ્રામાં કરેલા યોગ-ઉપધાન વગેરે સઘળું ય નિષ્ફળ છે અને પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય છે, અર્થાત્ વંદન વગેરે કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. (૧૬૪)

જમ્હા ભણિયં છે, અત્થિક્કેણ રહિયતિત્થિલિંગીણં ।

પુરો જં ધમ્મકિચ્ચં, વિહિયં પચ્છિત્તચતુર્ગુરુયં ॥ ૧૬૫ ॥

યસ્માદ્ ભણિતં છેદે આસ્તિક્યેન રહિતતીર્થિલિઙ્ગિનામ્ ।

પુરો યદ્ ધર્મકૃત્યં વિહિતં પ્રાયશ્ચિત્તચતુર્ગુરુકમ્ ॥ ૧૬૫ ॥ ૫૦૪

ગાથાર્થ— કારણ કે છેદગ્રંથમાં કહ્યું છે કે શ્રદ્ધાથી રહિત એવા શાસનના લિંગધારીઓની આગળ જે ધર્મ કાર્ય કર્યું હોય તે નિમિત્તે ‘ચતુર્ગુરુ’ પ્રાયશ્ચિત્ત આવે. (૧૬૫)

કિઙ્કમ્મં ચ પસંસા, સુહસીલજણંમિ કમ્મબંધા ય ।

જે જે પમાયઠાળા, તે તે ઉવબૂહિયા હંતિ ॥ ૧૬૬ ॥

કૃતિકર્મ ચ પ્રશંસા સુહસીલજને કર્મબન્ધાય ચ ।

યાનિ યાનિ પ્રમાદસ્થાનાનિ તાનિ તાનિ ઉપબૂહિતાનિ ભવન્તિ ॥ ૧૬૬ ॥ ૫૦૫

ગાથાર્થ— સુખશીલલોકને કરેલું વંદન અને પ્રશંસા કર્મબંધ માટે થાય છે. (કારણ કે તેમને વંદન વગેરે કરવાથી) તેમનાં જે જે પ્રમાદસ્થાનો છે તે તે પ્રમાદસ્થાનો પ્રશંસા કરાવેલાં થાય છે, અર્થાત્ તેમને વંદન કરવાથી તેમના પ્રમાદસ્થાનોની પ્રશંસા કરી ગણાય, અને એથી કર્મબંધ થાય. (૧૬૬)

એવં નાઠુણ સંસર્ગિ, કુસીલાણં ચ સંથવં ।

સંવાસં ચ હિયાકંઠી, સવ્વોવાર્ણં વજ્જણ ॥ ૧૬૭ ॥

એવં જાત્વા સંસર્ગિ કુસીલાનાં ચ સંસ્તવમ્ ।

સંવાસં ચ હિતકાઙ્ક્ષી સર્વોપાયૈઃ વર્જયેત્ ॥ ૧૬૭ ॥ ૫૦૬

ગાથાર્થ— આ પ્રમાણે જાણીને હિતકાંક્ષીજીવ કુસીલોના સંગનો, તેમની પ્રશંસાનો અને તેમની સાથે રહેવાનો સર્વ ઉપાયોથી ત્યાગ કરે છે. (૧૬૭)

નિહ્વવઅભવ્વગાણં, જા કિરિયા મુદ્ધમોહસંજણિયા ।

તારિસિયા યલુ કિરિયા, છઝમત્થાણં નિયડિયાણં ॥ ૧૬૮ ॥

નિહવાભવ્યકાનાં યા ક્રિયા મુગ્ધમોહસંજનિકા ।

તાદૃશી યત્ન ક્રિયા છદ્મસ્થાનાં નિકૃતિકાનામ્ ॥ ૧૬૮ ॥ ૫૦૭

ગાથા—નિહ્વોની અને અભવ્યોની જે ક્રિયા છે તે મુગ્ધ જીવોને મોહ પમાડનારી છે. અજ્ઞાની એવા દંભીઓની પણ તેવી ક્રિયા હોય. (૧૬૮)

નિરવજ્જો યત્ન ધમ્મો, પત્તો જિણવરેહિં ઇય વચણં ।

ભાસંતા ગૂહંતા, તિત્થયરાઈણ વિહિભત્તિ ॥ ૧૬૯ ॥

નિરવજ્જ: યત્ન ધર્મ: પ્રજ્ઞો જિનવરૈરિતિ વચનમ્ ।

ભાષમાણા ગૂહમાના તીર્થંકરદીનાં વિધિભક્તિમ્ ॥ ૧૬૯ ॥ ૫૦૮

અપ્પમઈં પવચણં, હીલંતા તત્ત્વમગ્ગમલહંતા ।

અન્નાણકદ્ધુરૂવં, દંસં મૂઢાણ જીવાણં ॥ ૧૭૦ ॥

અલ્પમત્ત્યા પ્રવચનં હેલયન્ત: તથ્યમાર્ગમલભમાના: ।

અજ્ઞાનકદ્ધુરૂપં દર્શયતિ મૂઢાનાં જીવાનામ્ ॥ ૧૭૦ ॥ ૫૦૯

ગાથા—(એક તરફ) ખરેખર ! જિનેશ્વરોએ ધર્મ નિષ્પાપ કહ્યો છે એવું વચન બોલતા અને (બીજી તરફ) તીર્થંકરોની વિધિપૂર્વકની ભક્તિને(=વિધિમાર્ગને) છૂપાવતા, અલ્પબુદ્ધિથી પ્રવચનની અવજા કરતા અને સાચા માર્ગને નહિ પામતા કુશીલો અજ્ઞાન જીવોને અજ્ઞાન કદ્ધુપ માર્ગને બતાવે છે. (૧૬૯-૧૭૦)

તે વીય અદંસણિજ્જા, જિણપવચણબાહિરા વિણિદ્ધિદ્ધા ।

મિચ્છન્તદરિદ્ધજુયા, પાવિદ્ધા સવ્વનિક્કિદ્ધા ॥ ૧૭૧ ॥

તેઽપિ ચાદર્શનીયા જિનપ્રવચનબાહ્યા વિનિર્દિષ્ટા: ।

મિથ્યાત્વદારિદ્ર્યયુતા: પાપિષ્ઠા: સર્વનિકૃષ્ટા: ॥ ૧૭૧ ॥ ૫૧૦

ગાથા—મિથ્યાત્વરૂપ દરિદ્રતાથી યુક્ત અને અત્યંત પાપી તે જીવોને પણ અદર્શનીય અને જિનશાસનની બહાર રહેલા કહ્યા છે. (૧૭૧)

॥ આ પ્રમાણે બીજા અધિકારમાં કુગુરુ (ગુર્વાભાસ-પાર્શ્વસ્થાદિ)

સ્વરૂપ પહેલો વિભાગ પૂર્ણ થયો. ॥

अ	
अंडय १ रसय	५४१
अंडाडअडमुहमाणि	६२९
अंतमुहुत्तपमाणा	११२०
अंतमुहुत्तोवसमो	८८४
अंतोमुहुत्तपरओ	१३२१
अंतोमुहुत्तमित्तं	८८६
अंतोमुहुत्तमित्तं	१३२०
अंबरलोहमहीणां	१४१८
अंबस्स य निंबस्स	४४२
अंबिलनीरसजलं	१५७५
अइयारेसु अइक्कमवइक्कमे	१६०५
अइसयइइजुयाणं	२३४
अइसेसिइ १ धम्मकही	९३३
अकयमुहकोस	२५५
अकसिणपवत्तगाणं	११८
अकिरियभावगुणेहिं	२१०
अकुसलमणप्पवित्ती	१४१
अक्खंडियचारित्तो	१४९९
अक्खयफलबलिवत्थाइ	१६७
अगीयत्थकुसीलेहिं	४३८
अग्गीओ न वि जाणइ	१४९६
अच्चित्तदविअविओसग्गो	२५६
अजिणे जिणरूवत्तं	३२७
अजिणेसु य जिणबुद्धी	१५९९
अज्झप्पनाणदंसण	९३
अज्झावसायट्ठाणाणि	१३०८
अट्टं रुढं धम्मं	१३२२
अट्ट य पवयणमायाओ	६५३
अट्टंगजोग ८ अडसिद्धी	६१९
अट्टदसपावट्ठाणेहिं	६११
अट्टदसभेयवंबं	५७२
अट्टममिच्छत्तं पुण	१४५९
अट्टममिच्छत्तं रुडं	१४६२
अट्टमि चउहसी	९९०
अट्टविहा गणिसंपय	६०८
अट्टा १ णट्टा २ हिंसा	७९५
अट्टारस पुरिसमि	६३३
अट्टारसविहंबं	६३४
अट्टाहियंमि भूयण	९९३
अड ८ सतरभेयपूजा	६८२
अणभिग्गहणी	५६६
अणभिग्गहियं पुण	९९१
अणसणमूणोयरिया	१२६९
अणसणरम्मं तारं	१५८१
अणुबंध १ हेउ	३०२
अणुबंधहेउरूवा	११५
अणुभवजुत्ता भत्ती	३००
अणुभागहेऊरूवा	१३१७
अणुवकयपराणुगहरपायणा	१३६७
अण्णा दंसणतिहिओ	९९२
अण्णायदुगंछोछमूल	१३१
अण्णोणणविसंवाओ	४८१
अतणुजुया ते	५४५
अतथ्यं मन्यते तथ्यं	१४३६
अतिही लोइयपव्वंतिहि	१२५६
अतुक्करिसं अत्तंमि	१४५३
अत्थि जिओ १ तह	९४०
अन्नं च जिणमयंमि	२३५
अन्नत्थपयत्थाइ	५६
अन्नत्थियवसहा इव	३८८
अन्नाण कोह मय	१३
अन्नाणमारुएरिय	१३७८
अन्नेसिं सत्ताणं	९०४
अन्नो मुख्वंमि जओ	७७
अपडिलेहिय	१२५५
अपरिस्सावी धीरो	१५२३
अपसत्थलेसतियगं	७२७
अप्यं पि भावसल्लं	१५०९
अप्यंमि चरणधम्मं	४८८
अप्यक्कं-दुप्यक्कं	११८७
अप्यमइंइ पवयणं	५०९

અપ્પમળાલોડયવઓ	૩૧૩
અપ્પમત્તપમત્તગુણ	૫૩૨
અપ્પાણં પિવ સર્વં	૫૫૩
અપ્પાવરાહઠાણે	૪૩૨
અર્થભચરિયં ઘોરં	૫૧૧
અર્થદ્વઆક્રયાણં	૧૪૬૧
અર્થિંતરરિત છક્કં	૬૪૪
અભિગમણવંદનનમં	૩૦૮
અભિનિવેસં ગોઠામાહિત્તપ	૧૧૨
અમણુણાણં	૧૩૨૩
અમ્માપિયસારિચ્છો	૪૬૧
અયસિ ૧૩ હરિમંથ	૧૧૭૫
અરસં વિરસં લૂહં	૧૫૭૪
અરિહં દેવો ગુરુણો	૮૧૬
અરિહંત ૧ સિદ્ધ	૧૨૫
અરિહંતજ્ઞાણા	૬૧૨
અરિહંતસિદ્ધચેડય	૩૦૧
અરિહંતસિદ્ધચેડયસુ	૧૦૨૩
અરિહંતસિદ્ધપચયણ	૧૬૦૧
અરિહંતા વિહંતા	૧૦૨૪
અરિહંતાડપયદસસુ	૧૦૨૧
અરિહંતેસુ ય ભત્તી	૧૫૮
અરિહંતેસુ ય રાગો	૮૧૫
અરિહપમુહાણ તેરસ	૧૫૭
અલિયં ન ભાસિયધ્વં	૧૧૩૬
અવઝ્ઞિયમિચ્છંતો	૧૧૧
અંબહાસંમોહવિવેગ	૧૪૧૧
અવિયારમત્થજંબળ	૧૪૦૧
અવિરયસમ્પદિટ્ઠી	૧૦૦૫
અવિરયસમ્પદિટ્ઠીણ	૧૨૪
અવિહિકયાણુદ્ધાણે	૪૦૬
અવિહિટ્ઠવળમબોહિ	૧૫૪
અસંખિજ્ઞાણ	૧૩૦૧
અસદસ્સ અપરિસુદ્ધા	૨૪૫
અસજાઈણં દોસા	૬૧૪
અસિણાણ વિયડ્ઢોઈ	૧૧૦૪

અસુદ્ધાણપડિયા	૩૬૧
અસુહક્ષણ ધણિયં	૨૧૧
અસુહજ્ઞાણદુગસ્સ	૭૧૭
અસ્સંઘં સંઘં જે	૪૬૨
અહ અટ્ટમમિચ્છંતં	૧૪૪૪
અહ ચંતિમદ્વજ્જવ	૧૩૧૦
અહ સુગુરુણ સર્વં	૫૧૧
અહ સુગુરુણવણ્ણો	૩૪૦
અહપુલ્લં ચિય કેણડ	૧૬૧
અહમ્મઅનીઈઅણાયાર	૪૬૦
અહવા અણિટ્ઠકુસુમેહિં	૨૫૭
અહવા જો ણો ગિણહડ	૮૨૦
અહવા દેડ દિક્ખં	૮૧૧
અહસ્સસચ્ચે ૧ અણુવીડ	૭૪૫

આ

આઈમસંજમજુયલે	૭૬૧
આઈસુ પુદવીસુ તિસુ	૧૫૨
આઠટ્ટિપમાયદપ્પ	૧૫૧૪
આઓવમાડ પરદુક્કમ	૧૨૨૮
આગમઝવણ્ણા	૧૩૮૮
આગમપારસફાસેણ	૧૪૪૨
આગમભણિયં જો	૮૧૧
આગમસુય આણા ધારણા	૧૫૪૩
આગમા લિઙ્ગિનો દેવા	૧૪૩૪
આણવણં પેસવણં	૧૨૪૩
આણાઈસરિયં વા	૧૧૬૨
આણાણ તવો	૬૬૫
આણાચંડણકારી	૬૬૭
આણાભંગં દટ્ઠુ	૪૬૭
આણાવિચયમવાણ	૧૩૬૨
આણાવિણઓ પરમં	૩૩૧
આભિણિવેસિયમિચ્છં	૧૪૬૧
આભિણિવેસિયવજ્જં ચઝહા	૧૪૪૩
આભોગાણાભોગ	૨૦૫
આભોગાણાભોગે	૧૧૨૭
આમંતણિ ૧ આણવણી	૫૬૫

आमासु अ पक्रासु अ	११९५	आसन्नसिद्धियाणं जीयाणं	८५०
आयंके १ उवसगो	७८६	आसवदारा संसारहेयवो	१४१६
आयरिआ उवझायाणं	४७९	आसवदारावाए	१४०९
आयरियं १ उवझाया	३७७	आसायणत्तितीसं	६४८
आयरियं साइसयं	१५४१	आसायणपरिहार	१४४
आयरियप्पमुहा य	४३९	आसायणपरिहारो	७९
आयरिया तह वायग	१०२६	आसायणपरिहारो	१२८
आयाणं जो भुंजइ	११०	आसायणापवित्ती	२८६
आयापवयणमायाभय	६९०	आसेवणापुलाओ	७५४
आयारपकप्पाई	१५४६	आसेविऊण एया	१११९
आयाराइ अइ उ तह	६१०	आहाकम्महेसिय	७७९
आयसणपरिहारो	३२५	आहारगुते १ अविभूसियप्पा	७४७
आरंभपसत्ताणं	२१६	आहारभयपरिगह	१२७६
आरंभसयंकरणमद्रुमिया	१११०	इ	
आरनियमवयारण	१८८	इंगाली वणसाडी	१२१६
आराहणाहियारो	१४७९	इंदब्बयरस सोहा	४८
आरोग्गसारियं माणुसरत्तणं	११८३	इंदिय ५ विसय	६१५
आरोरुं मुणिवणिआ	१३८१	इंदियजोयकसायविजयतवाईण	१०८९
आलंवरणकालमगण	५२०	इंदियत्थाण वीसं	६८३
आलंवरणागतहंती	८७३	इइ ब्रह्मा सावज्जं	४१३
आलंवरणाइ वायण	१३५१	इइपुल्लुत्तच्चउक्कज्जाणंसुं	१४२७
आलावो मंयरारो	४५०	इक्कं ता हरह धणं	१२९५
आलू तह पिंडालू	१२१४	इक्कास अंगाइ	६७७
आलोइज्जइ गुरुणो	१५२६	इक्कास गिहिपडिमा ११	६२६
आलोयणपडिक्कमणे	१५२५	इक्कासंगधारी	६७८
आलोयणा वि दुविहा	१५१२	इक्कासीई ते करणकारणाणु	११२९
आलोयणा विवेओ	१५३५	इक्किक्का वि य चउहा	१००८
आलोयणाइकज्जे	८४६	इक्को वि नीइवाई	८०१
आलोयणत्तिमित्तं	१४८५	इग १ वि २ ति	५४०
आलोयणातिहीओ	१४८२	इगकन्ना दुगकन्ना	१६०६
आलोयणापरिणओ	१४९३	इगतीसं सिद्धगुणा	६४५
आलोयणापरिणओ	१५००	इगवित्तिचउरअसणिण	१४७१
आलोयणामुदाणे	१५०८	इगवीसं खलु भेया	६८४
आवस्सयराज्जाए	३५२	इगवीसं तह सबला	६३७
आवस्सयाइ न करइ	३५३	इगवीसं सबलाणं	७३३
आसन्नसिद्धियाणं	१९६	इच्चाइ धम्मकिच्च	१००३

ઇચ્છાઇઅણેગુણગણ	૬૫૪
ઇચ્છાઇઅણેગુણગણ	૭૧૬
ઇચ્છાઇગુણસમેયા	૧૬૧૭
ઇચ્છાઇગુણો સાહુ	૫૩૧
ઇચ્છાઇચ્ચયણમડંઓ	૧૪૫૫
ઇચ્છાઇપોગણગણ	૭૩૬
ઇચ્છાઇપોગણપચયણગુણ	૧૪૫૪
ઇચ્છાઇપોગણસસમય	૮૩૬
ઇચ્છાઇતવવિસેસા	૧૫૩૮
ઇચ્છાઇભાવસલ્લં, ઉદ્ધરણં	૧૬૧૧
ઇચ્છાઇભેયભિષ્ણં	૫૭૭
ઇચ્છાઇગુણકલિઓ	૬૧૫
ઇચ્છઇ નિયહિયંમી	૧૮૫
ઇટ્ટાણં વિસયાઈણ	૧૩૨૫
ઇતરિયમાવકહિયં	૭૬૪
ઇત્તો છેવ જિણાણં	૧૬૪
ઇત્થં પુણ પૂયાએ	૨૨૭
ઇત્થિં ૧ દિય ૨ ત્થ	૧૦૮૦
ઇત્થીણ જોણિમજ્ઞે	૫૮૩
ઇત્થીણ જોણિમજ્ઞે	૫૮૪
ઇય કરણકારણાણમડં	૧૩૪૦
ઇય જાણિરૂણ દક્ષા	૪૭૫
ઇય સ્વગુણાધાણં	૧૪૨૬
ઇરિયા ૧ ભાસા	૫૧૧
ઇરિયાસમિએ ૧ સયા	૭૪૪
ઇહ છેવ છારાહણં	૧૧૫૫
ઇહ, લોએચ્ચિય જીવા	૧૧૪૫
ઇહ સોલસવ્યણેહિં	૫૬૮
ઇહપરતોયહયાણં	૪૧૪
ઇહપરતોયાસંસા	૧૨૬૧
ઉ	
ઉકાલે તે સવ્થે	૫૮૫
ઉક્કિદ્દં ચડસુહાં	૧૬૦૧
ઉક્કિદ્દંઉક્કિદ્દં ઉક્કિદ્દં	૧૫૫૮
ઉક્કિદ્દંજહત્રમજ્ઞિમ	૧૦૭૫
ઉક્કિદ્દંમડિમજહત્રભેરિં	૧૦૧૭

ઉક્કિદ્દંસૈણ નોકિદ્દં	૮૮૭
ઉક્કોસં દવ્વત્થયં	૧૧૧
ઉક્કોસં સત્તરિસયં	૧૮૬
ઉગમ ૧ ઉપ્પા ૨ એસણ	૭૧૪
ઉગમદોસા સોલસ	૭૨૨
ઉગમમાણે વિદલં	૧૨૦૬
ઉચ્ચિયં મુનૂણ કલં	૧૧૪૧
ઉચ્ચિયત્તં પૂયાએ	૬૦
ઉચ્ચિયપવિત્તિં એવં	૬૧
ઉચ્ચિયપવિત્તી એવં	૧૭૫
ઉચ્ચારં પાસવણં	૫૨૬
ઉચ્છેદ્દયધમ્મગંથા	૮૦૮
ઉજૂ ૧ ગંતું પચ્છાગઈ	૭૧૦
ઉજૂભૂયા ણ દુવે	૨૩૩
ઉજ્જંગામી રામા	૧૨૬૫
ઉદગપાણં પુપ્પફલં	૩૬૧
ઉપ્પણ ૧ વિગય	૫૬૪
ઉપ્પાયાદ્વિદ્ધિભંગાઈ	૧૩૧૮
ઉભયવિહીણાઓ પુણો	૨૪૮
ઉમ્મગાંમિ પવિદ્ધો	૪૩૬
ઉરગ-ગિરિ-જ્વલન	૭૧૨
ઉવગરણસરીરિં	૭૫૫
ઉવધાય ૧૦ અસંવર	૬૨૧
ઉવધોગો વિગઈઓ	૧૧૮૫
ઉવસંતે ૧ છીણંમિ	૭૭૩
ઉવસમડં દુરિયવગ્ગં	૭૫
ઉવસમાચ્ચાયગવેયય	૧૪૭૨
ઉવસમપુગ્ગલજણિયં	૧૪૭૩
ઉવસમધિવેગસંવર	૧૮૩
ઉવસમવેયગાહયા	૧૪૬૭
ઉવસમસમ્પત્તાઓ	૮૭૮
ઉવસમસમ્પત્તાઓ	૮૮૨
ઉવસમસમ્પદ્વિદ્ધી	૮૭૪
ઉવસમસેદ્ધિચડકં	૮૧૧
ઉવસામગસેદ્ધિગયસ્સ	૮૭૦
ઉવોઓગલકચ્ચણમણાઈ	૧૩૭૬

उत्सगमगनिरया	७३८
उत्सुतमणुवइदं	३५८
उत्सुतमायरंतो	४५१

ऊ

ऊद्धावणा पहावण	७०४
----------------------	-----

ए

ए पंचावि पयत्था	७०५
एअट्टारसदोसा	३८०
एए चिय पुव्वाणं	१३८५
एए सत्तरभेया	५०
एए सव्वे वि सम्मतसंजुया	८४५
एएणं बीएणं	२०१
एएसिं धम्मरुई	१४३९
एएसु भत्तिजुत्ता	३१०
एक्कासीए य करण	५३५
एगंतिय १ संसइयं	१४३०
एगतथ सव्वधम्मा	८९९
एगमवि उदगबिंदू	२००
एगमुहुत्तं दिवसं	१२४०
एगस्सावरसारा	६२
एगाइवयजहणो	१०१८
एगागिच्छन्नभरणं	४८६
एगिदियजीवाण	१२८४
एगिदियविगल्लिदिय	९१४
एगो साहू एगा	७९८
एतो चरितलाभो	२०७
एतो चिय तत्तनू	२१३
एतो चियं एगाए	१६५
एमाइसव्वकरणे	१०७४
एयं अणंतरुत्तं	९०८
एयं चउव्विहं राग	१३२७
एयं चउव्विहं राग	१३४१
एयं चिय पंचरूवं	९५०
एयं पंचवियप्पं	९१५
एयं पवयणवयणं	३११
एयमभव्वाणं चिय	८७७

एयस्स य लिंगाइं	१०८३
एया खलु एक्कारस	१०९६
एयाइं अट्टाणाइं	५२३
एयारिस आयरिओ	६७४
एयारिस दुव्वयणं	४२१
एयारिसा कुसीला	३७६
एयारिसाण दुस्सीलयाण	४५३
एरिसमुणिसमुदाओ	७९७
एवं अट्टवियप्पा	८६०
एवं किरियाजुत्तो	११०५
एवं खु जंतपील्लण	१२१७
एवं खु सीलवंतो	४४९
एवं चिय वयजोगं	१३९७
एवं तित्थयरत्तं	९९६
एवं तित्थयरसमं	६६४
एवं दुवात्तसविहा	१५१९
एवं नाऊण संसग्गिं	५०६
एवं नाणस्सावि	१५९०
एवं पढममहव्वय	५५७
एवं वाया न भणइ	९०९
एवं सव्वट्ठाणे	२६७
एवंविहो वि नवरं	११०८
एसो इह भावत्थो	२३०

ओ

ओसन्नो अत्तट्ठा	८२१
ओसन्नो जइवि तहा	८२७
ओसन्नो वि य दुविहो	३५१
ओसारिइंधणभरो	१३९४
ओहोवहोपगहियं	५२५

क

कंकेल्लि १ कुसुमवुड्डी	२१
कंचणमणिसोवाणं	५३७
कंचणमणिसोवाणं	१२५०
कंठहियउयरदेसंमि	१४६
कंदप्प १ देव किब्बिस	७४९
कइयावि जिणवर्दिदा	५९९

कजो अणेसणिजे	१५२८
कट्टं करोसि अप्पं	११७
कट्टपिट्ठभवं मज्जं	११९२
कण्हाइदव्वजोयण	१३०४
कत्थ अमाहारिसा जीवा	५९७
कत्थ अम्हारिसा	८०६
कप्पूरधूववत्थ	९८६
कम्मसहचारिकारण	१३१५
कयकम्मादाणवओ	१०७३
कयचित्तो दढचित्तो	१४९
कयपुहविपच्चक्खणो	१०५३
कयवयधम्मो १ तह	१०७८
कयसिगारा अजा	४१२
कलिकारओ वि	११६३
कल्लणगतवमहवा	१८५
कल्लणगतिहीसु	१००४
कल्लणगाइकजा	६८
कल्लणफलोवेया	२७३
कहमण्णहा मुणिज्जइ	८१०
कहेहि सव्वं जो वुत्तो	१५४४
काऊण संघसदं	४६३
कामं उभयाभावो	३२०
कामो चउवीसविहो	५७३
कायमणोवयणाणं	१२३८
काये कंडूयणं	१७४
काये कंडूयणं वज्जे	५९
कारणजाए चउरो	५६१
कालतियं ३ वयणतियं	५६७
कालविणयाइरहिओ	३५४
काले विणए बहुमाणे	१२६६
कालेण दिवसे वुत्ते	५२१
कालो वि सुच्चिय जहिं	१३५५
कालोचियजयणाए	८५४
कावोयनीलकाला	१३३१
कावोयनीलकाला	१३४२
किं ताए पडियाए	११३४

किं बहुणा भणिणं	५०२
किं बहुणा भणिणं	८३७
किं बहुणा सव्वं चिय	१३८३
किं सुरगिरिणो गरुयं	११३५
किंवा देइ वराओ	४६९
किइकम्मं च पसंसा	५०५
किज्जइ पूया णिच्चं	९१
किरियासु अप्पमाओ	१०८४
किह पुण ते ? वितेगो	१२८८
कीवो न कुणइ लोयं	३७३
कुंभारचक्रभमणं	२४१
कुक्कुइयं मोहरियं	१२२२
कुणउ व्व पसत्था	१३२९
कुरुबयतरुणो फुल्लति	१२७८
कुलगणपभिइपएसु	१०३०
कुलगणसंघपयइ	१०२२
कुलनिस्साए विहरइ	३५०
कुलनीइट्टिइभंग	४०४
कुसुमक्खयगंधदीव	४५
कुसुमयसुईण भहणं	१६२
के वि य भणति पच्छाकडपुत्तो	८४४
के वि य सम्मतधरा	८३९
केइ भणंति उ भणणइ	३६५
केइ भणंति मूढा	४७२
केवलशीणं पुरओ	४११
केवलनामेण गुरू	३४१
केवलिगणहरहत्थे	२९५
केवि मुणिरूवपासा	८०९
केससरीरविभूसण	२५४
केसिचि अ आएसो	८५२
कोउयभूइकम्मे	३५५
कोह १ माण	५६३
कोहे १ माणे	५२२
क्ष	
क्षणिकोऽक्षणिको जीवः	१४३२

ख	
खड्यं १ खओवसमियं	९४६
खड्याइपणविहं पुण	८६५
खड्याई सासायण	९४८
खाड्यनाणातिसओ	३४
खाड्यमपडिवाइ	८८८
खिडवल्यदीवसायर	१३७५
खित्तं सेउ १ केउ	११८१
खित्ते खले अरण्णे	११५३
खीणंमि उईणंमि	८७१
खुरमुंडो लोण व	१११५

ग

गंठिनि सुदुब्बेओ	८६८
गंथिय १ वेढिम	१७१
गंथो मिच्छत्तधणाइओ	७५७
गंधव्वनट्टवाइय	१८७
गंधोदयस्स वुट्ठी	३०
गच्छो महाणुभावो	५१२
गणिमं जाइफल	११७३
गढमपवेसो वि वरं	४७१
गामं देसं च कुलं	४९३
गामागरनगराणं	११५४
गारव ३ सल्लाण	६३०
गावो महिसा ओट्टिय	११७९
गासेसणा य	५२४
गिण्हंति महावंति	४८०
गिरिकरणी कसलपत्ता	१२१२
गिहवावारविवज्जण	१२२
गिहवावारविवज्जण	१४३
गिहिकजे वि विगिंचइ	१०७६
गिहिछउममुणिजिणाणं	२९२
गिहिपुरओ सज्झायं	५०१
गिहिवावारपरम्मुह	१०२९
गीयं कप्पनिसीहाइ	८२२
गीयत्थव्यणणाहा	११६
गीयत्था संविग्गा	७३७

गीयत्थाणं पुरओ	८२८
गीयत्थेणं दिण्णं	१५४७
गीयत्थो वि हु	८२३
गीयत्थो संविग्गो	१४८६
गुच्छे चउत्थओ पुण	१२९०
गुणओब्भित्तरभावे	३४३
गुणठाणगगुणजणणी	२२१
गुणठाणगठाणत्ता	२०९
गुणतीसपावसुयस्स	६४३
गुणवीसं दोसाणं	६३५
गुणिसंगजोगसुकहाकहापरो ...	१४४९
गुरुणो गुरुगुणजुत्ता	९६४
गुरुदत्तपरममंतो	६९८
गुरुमोहकलहनिदा	११९३
गूढसिरसंधिपव्वं	१२१५

घ

घट्टा मट्टा पंडुर	३८६
घणारादोसगंठि	१४५६
घोलवडा १८ वायंगण	११९९

च

चउकारणपरिजुत्तं	१०
चउक्कं सारणसिक्खाइ	६१३
चउदस दस य अभिन्ने	१४६४
चउदसरयणत्तेणवि	२९९
चउदिसि काउसग्ग	११०३
चउभेयं मिच्छत्तं	९०७
चउमुहमुत्तिचउक्कं	२८
चउरो भासा सच्चा	५६०
चउरो वित्तिपवत्तण	६९१
चउरो समाहिठाणा	६२३
चउवीसं पोरसीया	१५७०
चउसंजोगि सोलस	१२४७
चउसदहण ४ तिलिगं	९२१
चरण ५ वय ५ समिइ	६१४
चरणाईया धम्मा	८६३
चरित्तायाराणमईया	१५९१

चरिमावत्तपवत्ते जीवे	२७१
चालिज्जइ बीहेइ व	१४१२
चित्तइ न लोगकजं	६६३
चिइवंदण गुरुवंदण	९७४
चिइ संनाणं सन्नि	३३३
चिन्ताभावेवि सया	१४०७
चेइय पडिमा बिंबं	२६९
चेइयदव्वं तिविहं	१६६
चेइयदव्वं साहारणं	१०३
चेइयदव्वं साहारणं	१०७
चेइयदव्वविणासे	१०५
चेइयदव्वविणासे	१०६
चेइयमहाइवासं	४००
चेइयवासिविसिद्धं	२८१
चेइयसहो रूढो	३३२
चेइहरेण य केई	७१
चेइहरेण य केई	१७७
चोरा गामवहत्थं	१२९३
चोराणीयं १ चोरप्पओगं	११४८

छ

छकायवहसमुत्था	१२०
छन्नगदंसणे फासणे	११५९
छल्लहयं गुरुकजे	४५५
छल्लहयं छगुरुयं	१०९
छव्वय ६ छकायरक्खा	७०९
छव्विहजयणा ६ गार	९२२
छिजंतो भिजंतो	९२९
छित्तु णियपरियागं	७६७
छिन्नविद्या नपुंसा	११६६
छेयंमि पढमछक्कं	१५३७

ज

जं आरुगमुदगमप्पडिहयं	११३२
जं इंदियसयणाई	१२१८
जं कुणइ भावसल्लं	१५०७
जं कुणओ पीइरसो	२३६
जं जं पच्चक्खणां	१०११

जं जं भणियं समए	१०१४
जं जं वच्चइ जाइं	११४३
जं धिरमज्झवसाणं	१३१९
जं निहियमत्थजायं	१११४
जं पुण अम्भासरसा	२४०
जं पुण सुनिप्पकंपं	१४००
जं बहुगीयत्थेहिं	१५५५
जंमि उ पीलिज्जंते	१२०५
जं लोमहत्थयाइ	१३७
जं वालवीजणाइ	१३८
जं सक्कइ तं कीरइ	८९८
जंसमए जावईयं	६५९
जइ अप्पणा विसुद्धो	३६४
जइ अप्पभावपगुणं	३१६
जइ कहवि एगवारं	१०९२
जइ गिण्हइ वयलोवो	४५२
जइ चरिं नो सक्को	२७९
जइ ठाणी जइ मोणी	५८२
जइ दव्वत्थयसिओ	२८४
जइ नाम गुणसमिद्धं	२९०
जइ नो ता खलु एवं	३१५
जइ भवकम्मनिरुद्धा	१३१३
जइ लेसा निसंदो	१३१२
जइ वहावइ तो	९९५
जइ वि हु अविरइकसाय	१४७५
जइ वि हु सावज्जं	१०२७
जइ विय पडिमासु जहा	३२१
जइ सालंबणसेवी	१५३९
जइ सुकुसलो वि विजो	१४९८
जइमुग्गमासपभिइ	१२०८
जइवि हु जिणंगसंगं	१५१
जक्खाइगुतदेवयपूया	४०९
जच्चिय देहावत्था	१३५६
जणचित्तगाहणत्थं	४७८
जणवय १ सम्मय	५६२
जत्थ गणे आयरिओ	५९६

जत्थ गुणे जावइया	२७४	जह अरिहा ओसरणे	६६०
जत्थ न बालपसंगो	८५५	जह चिरसंचियमिधणमनलो ...	१४२२
जत्थ य अज्जालइ	३८९	जह छउमत्थस्स मणो	१४०५
जत्थ य अज्जासंगी	४२८	जह जंबुपायवेगो	१२८७
जत्थ य अज्जाहिं समं	६७२	जह जम्मकम्मनाल	१५५२
जत्थ य अहिंसभावो	२०४	जह जह अप्पो लोहो	११८२
जत्थ य गुणिप्पओसं	३७८	जह तुसरखंडणमय	६६६
जत्थ य जं जाणिज्जा	१५	जह नाम महरसलिलं	४४८
जत्थ य जा दव्वकिरिया	१२५	जह पारसफोसेण वि	१४४१
जत्थ य तित्थयराणं	६७१	जह बालो जंपंतो	१५०२
जत्थ य दंसणमूला	१५५७	जह मिम्मयपडिमाणं	६७
जत्थ य पंच इमे वि	७०७	जह तोगासयसमणं	१४२१
जत्थ य बाला लहुया	३९२	जह लोहसिला अप्पं	३६०
जत्थ य मुणिणो	३८४	जह वा घणसंघाया	१४२३
जत्थ य विकहाइपरा	३८७	जह वेडंबगलिंगं	३२३
जत्थ य विसयकसाय	५	जह सव्वसरीरगयं	१३९२
जत्थ य सुहजोगाणं	१०५६	जह सावगस्स पुत्तो	२४९
जत्थ हिरणसुवणणं	३९१	जह सावजा किरिया	३१९
जम्माउ इमे चउरो	२३	जह सिद्धा संपुण्णा	३१४
जम्हा गणहरवयणं	३२८	जह सीसाइ निकितइ	४३५
जम्हा जिणाण पडिमा	४०	जहचितिय १ सपरग्गह	७९१
जम्हा दंसणपमुहाण	१०९७	जहजोगं कायव्वा	१५९६
जम्हा निसेहकारणे	२१५	जहतित्थगरस्साणा	६६१
जम्हा नेव जिणिंदो	४७३	जहमच्छाइण मज्झो	७२
जम्हा पुव्वं पच्छा	१२१	जहा कुक्कुडपोयस्स	५८९
जम्हा भणियं छेए	५०४	जा गंठी ता पढमं	८७२
जम्हा सिद्धसहावो	६५	जा जिणभत्ती किज्जइ	२८२
जम्हाणुबंधहिंसा	२६३	जा जिणवयणे जयणा	१४८०
जयणा उ धम्मजणणी	५३६	जाणिज्ज मिच्छदिट्ठी	९०५
जयणा तसाण निच्चं	१०५७	जारिसतारिसवेसो	८२
जलगलणदाणविण	३३०	जारिसयं जं तित्थं	१५१७
जलवल्लहो सलज्जो	१०४४	जावजीवं सच्चित्तवज्जणा	११११
जस्स य सुद्धो भावो	१०६९	जावजीवाए वि हु	११०७
जस्संखा जा पडिमा	१०९४	जिण १ थेरकप्प	७३१
जह अहकुमारमिच्छो	७३	जिणगिहपमज्जणं तो	१६०
जह अभवियजीवेहिं	२९४	जिणजणयज्जणणी	३०१

જિણદલ્લનાણદલ્લં	૧૧૪
જિણદલ્લત્તેસજણિયં	૧૦૮
જિણદેસિયાઇ લક્ષણ	૧૩૭૩
જિણધમ્મં बहु मन्त्रइ	૧૪૪૫
જિણપડિમા વિ તયગં	૩૨૪
જિણપવચણવુટ્ઠિકરં	૧૭
જિણપવચણવુટ્ઠિકરં	૧૮
જિણપવચણવુટ્ઠિકરં	૧૯
જિણપવચણવુટ્ઠિકરં	૧૦૦
જિણપવચણવુટ્ઠિકરં	૧૦૧
જિણપવચણસ્સ સવણં	૧૬૮
જિણપૂઆ ગુરુસેવા	૧૦૧૬
જિણપૂયણં તિસંઙ્ગં	૨૧૭
જિણપૂયા જિણથુણં	૧૮૨
જિણપૂયાઇનિમિત્તં	૧૦૫૪
જિણભવણમિ અવણ્ણા	૮૦
જિણભવણચિંબઠાવણ	૧૧૮
જિણભવણચિંબપૂયા	૭૦
જિણભવણચિંબપૂયા	૧૭૬
જિણમુદ્દાણ ચઠ્ઠકમિ	૧૧૩
જિણરિદ્ધિદંસણત્થં	૧૮૩
જિણવચણમોઅગસ્સ ૩	૧૩૬૯
જિણવર આણારહિયં	૧૦૨
જિણસાસણે કુસલયા	૧૩૪
જિણસાહુગુણક્કિત્તણ	૧૩૮૧
જિણ્ણુદ્ધરણાઈયં	૧૮૮
જિણ્ણપરિસો જિવનિદ્ધો	૬૦૫
જીયં ધમ્મો કપ્પો	૨૬૮
જીવં જીવવિસિદ્ધં	૧૫૮૦
જીવા સુહુમા ધૂલા	૧૧૨૨
જીવાણં કુંથુમાઈણ	૧૨૦૩
જીવો અનાઇનિહ્ણો	૪૪૭
જીવો પમાયબહુલો	૧૨૩૨
જુગ્ગાજુગ્ગાવેસણ	૧૪૮૭
જુગ્ગાણં ભવ્વાણં	૧૬૧૪
જે એયં નિસ્સલ્લત્તં	૧૬૧૨

જે કે વિ ગયા મોક્ષં	૧૨૩૭
જે કેવિ મગ્ગસ્તા	૨
જે ઘરસરણપસત્તા	૩૭૦
જે પવચણં ભણિત્તા	૪૩૧
જે વંધચેરભટ્ટા	૩૧૪
જે લોહ્યકજ્જરયા	૪૩૭
જે વિ કુસીલા	૮૪૭
જે વિહિમગં પરૂવંતિ	૮૩૮
જે સંકિલિટ્ઠચિત્તા	૪૧૭
જે સદ્ ૧ રૂવ ૨ રસ	૭૪૮
જે સાહજ વટ્ટઇ	૪૬૬
જેસિં નિક્ખેવો ખલુ	૧૭
જેહિં કમ્પાદાણપ્પમુહા	૧૦૪૧
જો ઝસ્સુત્તં ભાસઇ	૮૦૪
જો જારિસેણ મિત્તિં	૪૪૩
જો દેઇ કણયકોડીં	૫૭૧
જો પુણ જિણગુણ(ગણ)ચેઇસુ	૨૩૧
જો પુણ મુણિવેસથો	૨૭૭
જો પૂણ્ણ તિસંઙ્ગં	૨૧૮
જો ય અહિંસાધમ્મં	૫૩૮
જો વીયરાયભાવો	૨૨૩
જો સમો સવ્વભૂણ્ણુ	૧૨૨૫
જો સામાઇયજુત્તો	૧૨૪૧
જો હેઝવાયનિચ્છયવવહાર	૫૬૧
જોઇસનિમિત્તઅક્કર	૩૮૨
જોણ્ણુ છેત્તવત્થૂણિ	૧૧૬૭
જોગગયદલ્લેસા	૧૩૧૦
જોગુ ૧૭ વઓગ	૭૭૫
જોયકિરિયાપલાણં	૨૬૬
ઙ્ઙાઇજા નિવજ્જં	૧૩૬૪
ઙ્ઙાણપડિવત્તિકમો	૧૩૬૧
ઙ્ઙાણસ્સ ભાવણાઓ	૧૩૪૫
ઙ્ઙાણસ્સ ય ભેયકા	૧૨૧
ઙ્ઙાણોવરમે વિ મુણી	૧૩૮૬
ઠ	
ઠાણ ૧ નિસીહી	૭૧૨

ण	
णाणाविहोवगरणं	११८०
णिच्चं चिय संपुण्णा	११९
णिच्चं पसंतचिन्ता	१६१६
णिच्चं सुदीहदंसी	१०४३
णिच्छयववहारगया	२६५
णो श्रीपुरिसविवज्जास	१३९
णो परविन्नीववहारकारओ	४७४

त

तं चेगविहं १ दुविहं	९४१
तं पुरओ करिज्जा	१५५४
तं सत्तिओ करिज्जा	१२४८
तंबोलपाणभोयणु	८७
तड्यगरूवगतुल्ला	२४६
तक्काइजोयकरणा	७
तग्गुणविपक्खियाणं	१६१५
तणुरुवनानवित्राण	२८८
तत्तमिणं जा बुद्धी	९६०
तत्तो निसीहियाए	१५८
तत्तोऽणुप्पेहाओ	१३४६
तत्त्व १ ज्ञाना २ इ	८३३
तत्थ अवण्णासायाण	८१
तत्थ न मुहत्तमित्तं	७०८
तत्थ पड्डाभेओ	३९
तत्थ परिणामजणिया	१२८६
तत्थ य इमे विसेसा	१५४९
तत्थ य तिरयणविणिओगम	१३८२
तत्थ य दुविहा विरुं	१५५६
तत्थ य पढमं देवो	१२
तत्थ य मइदुब्बलेणं	१३६५
तत्थ चवहारपणगं	१५२१
तत्थप्यभावमगो	६
तत्थाहारसरीरा	१२४५
तत्थेह असंपत्तो	५७४
तदविरयदेसविरया	१३३५
तप्पण्णाइविहूणा	१०१२

तब्बुद्धीए करणं	१५९४
तब्भत्तीए भासा	११४
तम्हा अविहिच्चाओ	१५५
तम्हा आगममग्गं	९९७
तम्हा चउज्विहपि हु	२४३
तम्हा चेइयदव्वं	३३६
तम्हा चेइयविणयं	३३४
तम्हा जिणभत्तीसु	२५१
तम्हा जिणसारिच्छा	१८
तम्हा न हिंसभावो	१२३
तम्हा परमं सल्लं, परमविसं	१४७६
तम्हा पवयण खिसा	२८५
तम्हा मिच्छत्तखए	१४७४
तम्हा सव्वपयारा	११२
तम्हा सव्वप्ययारेणा	२५९
तयणु हरिसुल्लसंतो	१५९
तयभावे पच्छाकड	१४८९
तयभावे वि हु जत्थ य	१४९०
तयभावे संविग्गो	१४८८
तरइ तित्थविसेसे	१०६०
तरुणीमइरागंधेण	१२७९
तवसंजमजोगेसु	७०१
तसथावरा वि दुविहा	५३९
तस्स य जो संभागो	१२५७
तस्स य संतरणसहं	१३७९
तस्स य सकम्मजणियं	१३७७
तस्स विसुद्धिनिमित्तं	९२०
तस्सऽक्कंदणसोयण	१३३२
तस्सासायणदोसा	३३७
तस्सेव य सेलेसी	१४०३
तह अहरायाचरित्तं	७७२
तह चेइयदव्वभक्खण	१५८८
तह तिक्ककोहलोहाउलस्स	१३३८
तह तिहयणतणुविसयं	१३९३
तह नरयभवणवणजोइ	५४९
तह नाणदंसणाइण	१५८७

तह बारसंगधारी	६५०
तह वंस १७ संख	७३५
तह वज्झाणावरियं	१२१९
तह विगाहाण चउक्कं	६४७
तह विसर्येधणहीणो	१३९५
तह सूलसीसरोगाइ	१३२४
तह सोज्झाइ समत्था	१४१९
तहणंत ८ पुग्गलपरियट्ठाणं	६८६
तहियं पंचुवयारा	१९०
तहियाण इमे तहिया	३४२
ता इइ सुहवझगओ	१०६७
ता न कसायसहाया	१३११
ता नजइ नो दोसो	१८२
ताणं चिय पडिवत्ती	१६००
तायत्तीससुरत्तं	२९६
तालपुडं गरत्ताणं	११४२
तावो सोसो भेओ	१४२०
तिकरणतिजोगजुत्तं	१०५२
तिगरणतिजोगजुत्तं	१०४७
तिगरणतिजोगजुत्ता	१०५८
तिण्हं सहसपुहुत्तं	८९३
तिण्हमसंखसहस्सा	८९४
तित्थं चाउव्वणो	८०२
तित्थं तित्थे पवयणेण	८०३
तित्थंकरचलणाराहणेणं	९२८
तित्थयरगुणा पडिमासु	३१३
तित्थयरतित्थपडिमा	२९८
तित्थयराइपयाणं	१५४०
तित्थयराराहणपरेण	४७०
तित्थयरो तित्थयरतणेण	१२७
तिन्नेव य पच्छागा	५२९
तिरियं अहो य उह	११८४
तिरियंभवहेउभक्खण	१५३
तिविहं करगरोयगदी	९४४
तिविहअवंचकजोग	१४४७
तिविहेण करणजोएण	७५०

तिविहेण करणजोएण	१५१६
तिव्वतवं तवमाणो	१२३६
तिहुयणविसयं कमसो	१३९१
तुल्लं पि पालयाई	२३८
ते अ विसेसेण सुहा	१४१५
ते अतणुजुत्त तेरस	५४४
ते देससव्वओ वि हु	१०१०
ते धण्णा कयपुण्णा	६७०
ते नरतिरिसंगहिया	५५०
ते लोयाणं पुरओ	४१६
ते विय अदंसणिज्जा	५१०
ते हि जइ सुद्धकट्टाइदलेहिं	१०५०
तेरस किरिया ठाणाणि	६८०
तेसिं गुरुबुद्धीए	४५४
तेसिं ठवणा भव्वाण	२८९
तेसिं निराणुबंधी	१६१३
तेसिं पि य सामण्णं	४६८
तेसिं बहुमाणं पुण	४६४
तेसिं सव्वपयारा	११७
तेसिं सेवासंगं	६६९
तेसिमभावे तइया	८६१
तेसिमासायणा आणा	१६१०
तो जत्थ समाहाणं	१३५४
तो देसकालचिद्धा	१३५८
तो मिच्छमहादोसं	११८
तोयमिच नालियाए	१३९६
थ	
थद्धो निव्विण्णाणो	४९१
थावरपण ५ चउरतसा	५४२
थिरकयजोगाणं पुण	१३५३
थिरकरणत्तं धम्मे	१०८६
थिरकरणा पुण थरो	६९९
थिरसंघयणी जाइ	६९७
थीकरफासं बंधे	४०५
थीसंगरूवपासण	५८८
थीसंभोगे समगं	५८६

धूलतसपाणरक्खण	१०५१	दसविहसामायारीकुसलो	६५२
धूलमूसावायस्स य	११३८	दाणाइ जहा सती	१०८१
धोवं कयं सुपत्थं	२६२	दिट्ठतस्सोवणओ	१२९१
द		दिट्ठीइ वि जिणिंदाणं	८८
दंसण १ वय २ सामाइय	१०९३	दिवसे दिवसे लक्खं	१२३३
दंसणतिगहीणपढमा	८५८	दिव्वाइउवसणा	६४६
दंसणनाणचरित्ता	१८४	दीणो माई मच्छरठाणी	१४५२
दंसणनाणचरित्ता	६१८	दीनो निसर्गमिथ्यात्व	१४३७
दंसणनाणचरित्ते	१५५९	दीवाइअणिकम्म	४९
दंसणनाणाईणं	१५९८	दुक्कररणं मुक्को	१५७९
दंसणनाणायाराणमइयारा	१५८६	दुगवीसपरिसहसहो	६१२
दंसणमिह सम्पत्तं	८६४	दुगसंजोगे छक्कं	१२४६
दक्खो संवरसीलो	१३०१	दुगुणतिगुणाइसेसे	१५८९
दव्वंतरनिम्मवियं	१६८	दुग्गंथो पूइमुहो	११४४
दव्वंतरसंपत्तं	१६३	दुइणुओगहरणी	२६४
दव्वंतरसंपत्ते	१२०९	दुतिचउपणगपमाणे	१५९७
दव्वओ खित्तओ	१५१५	दुतिचउरिंदिय पाणा	११२३
दव्वओ तिविहा	५१७	दुपयाइं चउप्पयाइं	११६८
दव्वत्थयभावत्थय	२७०	दुप्पसहतं चरणं	८५३
दव्वसए संजाए	१८७	दुब्बिक्ख १ डमर	२५
दव्वसुयस्स य लाही	८७६	दुविहं दव्वे १ भावे	९४२
दव्वाइचउक्केहि	१०१९	दुविहं दिव्वमुरालं	११५८
दव्वाइचउव्विहेसुं	५९३	दुविहं लोइयमिच्छं	९०६
दव्वाइचउव्विहेहिं	५९४	दुविहंमि वि मिच्छते	१५९३
दव्वाइविभेएहिं	५३०	दुविहा जिणिंदआणा	२१४
दव्वाइं चित्तिऊणं	१५४८	दुविहा जिणिंदपूया	१९४
दव्वेण अमरमहिओ	२०	दुविहा पूया दव्व	४२
दव्वेण य भावेण य	८५९	दुविहे वि अइक्कमव	१०४६
दस ता अणुसज्जंती	१५३३	दुविहो य मुसावाओ	११३७
दस पच्चक्खाण	७३०	दुस्सीलदव्वलिंगिजणाण	४५६
दस विणय पंचवरणाणि	७२४	दूसमकाले दुलहो	४१७
दस समणधम्म	७१५	देवगुणपरित्राण	२०६
दसदोसा एसणस्स	७२१	देवयहरंमि देवा	८६
दसमगमच्छेरमिणं	४९६	देवाइदव्वभक्खण	४५९
दसमी पुण दसमासे	१११३	देविंदचक्कवट्ठित्ताणइ	१३२६
दसविहपायच्छित्तं १०	६२७	देवो रागी यतिः संगी	१४३८

દેસંમિ ઉત્તરગુણે	૧૫૨૦
દેસકુલજાઈરૂઢી	૬૦૪
દેસમ્મિ ય પાસત્થો	૩૪૯
દેસાવગાસિયં પુણ	૧૨૪૨
દેસે ધંગો સવ્વંમિ	૧૧૩૧
દેસે સહો બાસસ	૧૦૧૫
દેહવિવિત્તં પિચ્છઇ	૧૪૧૩
દોણંપિ સમાઓગે	૨૨૮
દોલહુયા દોગુરુયા	૧૫૬૯

ધ

ધણસેટ્ટી પરિગાહંમિ	૧૨૭૩
ધણાણં રક્ષદ્ધા	૧૧૩૩
ધન્નમસારં ભન્નઇ	૭૫૨
ધન્નાઇ ચઠ્ઠીસં	૧૧૭૧
ધન્નાઇ ચઠ્ઠીસં	૧૧૭૪
ધન્નાણં વિહિજોગો	૮૪૮
ધન્નાણં હોઇ જોગો	૮૩૨
ધમ્મંમિ હોઇ બુદ્ધી	૧૩૦૩
ધમ્મકરણે સહાઓ	૯૯૯
ધમ્મકહાઓ અહિજઇ	૪૮૫
ધમ્મરવણસ્સ જુગ્ગો	૯૭૦
ધરણરણરુયણવિગાહા	૮૫
ધાઈ દૂઢ નિમિત્તે	૭૮૧
ધામં ગારવરસિયં	૪૩૪
ધારિયભવસંતાસો	૧૪૫૦
ધિઇબલસુંદરદિવ્વં	૧૫૭૮
ધિઇસંઘયણબલાઇ	૪૧૯
ધૂમં પયંડકોહણસીલં	૪૩૩

ન

નંદિબલિપીઠકરણં	૪૧૦
ન કસાયસમુત્થેહિં	૧૪૨૪
ન ધરેઇ વયરદોસં	૧૪૪૬
ન ય કુગાહિયચિત્તો	૧૦૪૨
ન વિ તં કરેઇ અગ્ગી	૧૧૬
ન વિણા નિચ્ચં નિયંટેહિં	૮૫૭
ન સંભરેઇ જે દોસા	૧૫૪૫

ન સરઇ પમાયજુત્તો	૧૨૩૦
નણં કિયભાવાઇસુદ્ધં	૧૩૪
નમિઠ્ઠણ જિણં વીરં	૧૪૭૮
નમિઠ્ઠણ વીયરાયં	૧
નમિય જિણં સવ્વજ્ઞં	૧૦૦૬
નમુપોપુરિમાવહ્નઇગુતિઅં	૧૬૦૭
નયસંપુણ્ણધણોહો	૧૦૩૬
નરનિરયતિરિયસુરગણસંસારિ	૧૩૭૦
નરયગઇહેઝોઇસનિમિત્ત	૪૦૨
નવકમ્માણાયાણં	૧૩૫૦
નવપાવનિયાણાણં	૬૨૦
નવમી નવમાસે પુણ	૧૧૧૨
નવરં દસમાવત્તી	૧૫૩૨
નવિ તં સત્થં ચ વિસં	૧૫૦૬
નહુ અપ્પણા પરાયા	૧૦૮૭
નહુ દેવાણ વિ દવ્વં	૯૦
નાઈહિં અનાઈહિં	૧૫૧૩
નાણ ૫ વવહાર	૬૮૮
નાણંમિ દંસણંમિ ય	૬૫૧
નાણસ્સાસાયણ	૬૭૯
નાણાઇગુણવિહીણા	૮૩૧
નાણાવરણિજ્ઞસ્સ ડ	૩૧૨
નાણે નિચ્ચક્ખાસો	૧૩૪૮
નામ લિવી આવત્તી	૧૫૬૦
નામગ્ગહણે વિ તહા	૨૯૧
નામજિણા જિણનામા	૧૬
નામાઇચઠ્ઠભેયા	૧૦૩૧
નામાઇચઠ્ઠભેઈહિં	૫૧૫
નામાઇયનિક્ખેવા	૩૩૫
નાયગસેવગબુદ્ધી	૬૩
નિંદઇ નિયયકયાઇ	૧૩૩૩
નિ ૧ પુ ૨ ૧ ૧ આં	૧૫૬૮
નિક્ખેવા ૪ અણુઓગા	૬૮૭
નિક્ખેવાસુદ્ધં જે	૧૦૭૦
નિચ્ચં ચિય જુવઇપસૂ	૧૩૫૨
નિચ્ચં સજ્ઞારયરા	૫૯૫

निष्कमवद्वियमिता	२९
निच्छयओ सम्पत्तं	९४३
निद्रवियपावकम्मा	१५११
नित्रेह विदलसंभवम	१२०७
निम्मलजलसंपुण्णो	४२६
निम्मलनाणपहाणो	७९९
निम्मल्लं पि न एवं	१६२
नियकज्जे मिउयवणा	४८७
नियकुलनिस्साए वा	१११६
नियतणुसायनिमित्तं	४२७
नियपरतिथियसद्दासद्दसहा	१६०८
नियभासाए नर	२४
नियमा जिणेसु उ गुणो	३२२
निर्बन्धमसावज्जं	१०४८
निरयाओ उवट्टा	११५६
निरवज्जाहारेण	११९०
निरवज्जो खलु धम्मो	५०८
निव १ सिद्धि २ इत्थि	७९३
निव १ सिद्धि २ इत्थि	१२६३
निव्वाणगमणकाले	१४०२
निव्विगयं १ पुरिमहं	१५६२
निव्विगयाई दिज्जइ	१५२९
निव्वियं तह पणणं	१५६६
निव्वी य पुरिमंगभत्तं	१५६४
निव्वुयजिणिंदसकहा	१७९
निस्संकि य निक्कंखिय	१२६७
निस्सग्गु १ वएसरुई	९५१
निस्सल्लं विहिनिम्मिय	१४०
निह्वअभव्वनाणं	५०७
नो अग्गपूयजणियं	९४
नो अणत्तिगुत्तयेहो	१०३८
नो अप्पणा पराया	५१३
नो जिणधम्मोऽहिंसादाहिण	१४६०
न्हवणविलेवण	५७
न्हवणविलेवणआहरण	१७२

न्हाणुव्वट्टणभूसं	४०१
न्हाणुव्वट्टणवन्नग	१२२१
प	
पंच नियंठा भणिया	७५१
पंचत्थिकायमइयं	१३७४
पंचमहव्वयजुत्ता	८१५
पंचमहव्वयजुत्तो	६०२
पंचमहव्वयधरणं	५५६
पंचमहव्वयपणवीस	६८१
पंचमहव्वयभावण	७१४
पंचविहे आयारे	६०६
पंचिदियवहभूयं	११९४
पंचिदियसंवरणो	६०१
पंचुंबरि ५ चउविगई	११९८
पंचेदियदमणपरा	३४५
पंचोवयारजुत्ता	१८९
पक्कणकुले वसंतो	३६२
पक्खिय चाउम्मासे	१५१०
पच्चक्खणो कुसलो	१०४५
पच्छा मिच्छदिद्दी	८७९
पच्छाकडिज्जि जेणं	८४२
पडिकुट्टस्स य करणे	१५९२
पडिमापडिवण्णणं	१०७२
पडिमारक्खणपूया	३९८
पडिरूवाई चउदस	६००
पडिलेहण ८ गोयरीओ	७२८
पडिलेहणपणवीसं	६४०
पडिसेवणाकसाए	७५६
पढमं जईण दाऊण	१७८
पढमं जोगे जोगेसु	१४०४
पढमं भावलवाओ	२४२
पढमछक्कं पुलायाणं	१५३४
पढमा पुण सुहजोगा	५३
पढमा समंतभट्टा	५२
पढमाए एगमासो	७४३
पढमापढमे चरिमाचरिमे	७५८

पण कल्लाणसरूव	५५
पण कुंडलसुण्णंबिल	१५६७
पणनं च १ भिन्नमासो	१५६३
पणनं १ मासलहं	१५६१
पणतीस बुद्धवयणा	३२
पणमंगलपडिक्कमणसकत्थय ..	१०८८
पणमंति दुमा ३३	३१
पणवण्णकुसुमवुट्टी	४७
पणवीस गुणसमेओ	६७६
पणवीसं भावणाइं	६४९
पणिहाणजोगजुत्तो	१२६८
पत्तं १ पत्ताबंधो	५२८
पत्तेयं लेसाओ	१३०७
पदार्थानां जिनोक्तानां	१४३१
पनरस सिक्खठाणाणि	७२३
पन्नवण १ वेय	७७४
पयइठिइपएसाणुभावभिन्नं	१३७२
पयडियगुणद्वेगेणो	१४२
परित्थीणं तदेवयाणं	९३६
परदारवज्जिणो पंच	११६१
परमत्थसंस्थवो खलु	९२३
परमत्रं खीर	१५८२
परमाणमसुस्ससा	९२४
परलोए सिंबलि	११६५
परवसणं अभिनंदइ	१३४४
परिणामविसेसाओ	१०५९
परिणामविसेसो वि हु	१०६२
परिणामो सव्वत्थं	१३०५
परियट्टिये अभिहहुब्भिण्णे	७८०
परिवारपूयहेऊं	३६३
परिहरइ जो विमुद्धं	७६९
परिहारविमुद्धितइयं	७६८
पलियअसंखविभागे	८६७
पल्लोवलमाइअहापवत्त	८६६
पल्हत्थीकरणं	२५३
पवयणनामगाहं	४२२

पवयणपसंसकरणो	९३२
पवयणमगगसुविट्टी	८१३
पवयणमुब्भावंतो	८३०
पवयणमोसावायं	८१६
पवयणरयणनिहाणा	५९८
पवयणलिंगेहिं दुहा	१००२
पवरगुणहरिसज्जणयं	९५
पवरोहिं साहणेहिं	१७०
पव्वज्जं संपत्तं	७३९
पव्वेसु पोसहवयं	९८१
पसमाइगुणविसुद्धं	१०९५
पसमो पत्थो दंतो	१५७७
पसमो पसन्नवयणो	६७५
पाओ मुणी सहावो	१५७३
पाणंतं वि न मिच्छा	८२५
पाणाइवायपमुहे	१५३०
पाणिवह पेमकीला	१४
पाणिवह मुसावाए	५३३
पाणिवह १ मुसावाए	११२१
पाणिवहमुसावायादत्त	१५१८
पाणिवहे वट्टंता	११३०
पाणेसणावि एवं	७८८
पायइ सोय (स) इ पुण्णं	१४९४
पायच्छित्तं विणओ	१२७०
पायमिह संपदायाओ	१४६३
पायवणी १ धम्मकही	९३०
पारंचियमावज्जइ	१५३१
पावाणुविकखकारी	१०३७
पासत्थाई वंदमाणस्स	३५९
पासत्थाईएसु संविगेसुं	३५६
पासत्थो १ ओसन्नो	३४७
पिंडत्थपयत्थाण	५१
पिंडविसोही ४ समिई	७४१
पिंडेसण ७ पाणेसण	६१७
पिंडेसण ७ पाणेसण	७१८
पिसुणासब्भासब्भूय	१३३७

पुच्छताणं धम्मं ३.....	३६७
पुढवाइ अइ ८ असणणी	५४३
पुढवाइदस अपज्जा	५४७
पुढविदगअगणिमारुय	६७३
पुण्णे विहिबहुमाणे	२२६
पुत्ती पमज्जिऊणं	१४९२
पुप्फाइ ण्हवणाइ	१५०
पुप्फामिसथुइपडिवत्ति	१९३
पुप्फेसु कीरजुयलं	७६
पुरिसासणमि इत्थी	५९०
पुव्वं पवयणभणिया	४१८
पुव्वं या संकलिया	१५५१
पुव्वकयब्भासो	१३४७
पुव्वधरकालविहिया	१८०
पुव्वप्पओगओ च्चिय	१४०६
पुव्वमणाइलाभे	१४६५
पुव्वमपुव्वकरणेणं	८८०
पुव्वाइसुयमाहिज्जइ	१४४८
पुव्वाणं जा किरिया	३०७
पुव्वासाभिमुहमुहो	१४७
पुव्विं दिसिवयमाणं	१२३९
पुव्विंपच्छासंथव	७८२
पुव्वुत्तं सत्तविहं	१४५८
पुव्वुत्तनव दुगुणिया	५४६
पुव्वुत्तरदिसिसमुहो	१४९१
पूआ वंदणमाई	६१
पूयम्मि (पूयाइ)	२०३
पूयाए कायवहो	३०४
पूयाए कायवहो	१०५५
पूयाए मणसंती	२०२
पूयाए सत्तविहा	१३०
पूयाविहिविरहाओ	२०८
पूर्णः कुहेतुदृष्टान्तेन तत्त्वं	१४३५
पोसं पुट्ठि धम्मस्स	१२४४
पोसह चउव्विहं पि य	११०१
पोसहकिरियाकरणं	११०२

पोसहमसुहनिरुंभण	१२५३
पोसहवयंमि हु	१२७५
पोसेइ सुहे भावे	१२५१

ब

बइ कहमवि जत्थ गणे	४२४
बज्झब्भंतरगंठि	४२३
बज्झब्भंतरभेएहि	११६९
बज्झब्भितरभेएण	७२०
बज्झो नवविहो णेओ	११७०
बत्तीसजोगसंगहाणुण	६४१
बहिरंतरपरमप्पा	९१
बहु मन्नइ गिहिलोयं	४९२
बहुजणपवित्तिमित्तं	४२०
बहुमाणविसेसाओ	२३७
बाणउइसयं पिंडेसणाइ	७८९
बाणवईकोडीओ	१२३५
बायालमेसणाओ	३७१
बारसवय १२ रुइदसगं	६८९
बालं पलंबतरुणं	१५९५
बाल्ता खयंति एवं	४१५
बालाण हरिसजणणं	४७६
बीओ माणुस पुरिसे	१२९४
बीयगरूवसमं पुण	२४४
बीया पंचमि	९९१
बीयाणुव्वयधारी	११००
बीयाह इदहेण	१२८९

घ

भंडोवगरणदेह	५९२
भक्खणपाउल्लंघण	१५२
भक्खेइ जो उविकखइ	१०४
भणिया पंचुवयारा	४४
भत्तिबहुमाणपुव्वं	२२५
भत्ती पूया वण्णुजलणं	९२६
भत्ती १ बहुमाणो	२६०
भलणं १ कुसलं २ तज्जा	११५०
भव २८ आगरिसे	७७६

भवणवणजोडसंखा	१४७०
भवपासमोयणत्थं	१४५१
भवविरहहेऊ जिणमय	१४७७
भवसंसरमाणो वि हु	२९३
भव्वाण भिन्नगंठीण	१४२९
भव्वाणं पुण होई	२५०
भव्वो वाऽभव्वो वा	८७५
भावगयं तं मणो	११
भावगयाइं सतरस	१०७९
भावच्चणमुग्गविहारया	२७६
भावण १२ तव	६२८
भावण १२ सिज्जचउक्कं	७२९
भावत्थओ मुणीणं	२७५
भावत्थयस्स हेऊ	११९
भावाइसयचउक्कग	३३
भाविज मूलभूयं	९३९
भावुगअभावुगाणि अ	४४६
भावेण सुद्धचरणो	५१६
भासइ न सयमसच्चं	५५९
भिगारलोमहत्थय	१७८
भित्तूणं तमपुव्वकरणेण	८६९
भिन्नमास लहुमासो	१५६५
भुंजइ इत्तरपरिगाह	११५७
भू १ जल २ जलणा	५३४
भू १ जल २ जलणा	७३४
भूजलजलणानिलवण	५५५
भूजलजलणानिलवण	११२८
भूमिगिहा य तरुणं	११७८
भूयगामा चउदस	६८५
भोगो तंबोलाइ	८३
भोयणओ कम्माओ	११८६
म	
मंगलदव्वं निहिदव्वं	९६
मंडलिजेमणिमाईव	४८३
मइनाणाइसुलद्धी	२९७
मग्गाणुसारिपणतीस	१०३५

मग्गो मग्गो लोए	४
मज्जंगालातीयं	११९७
मज्जे महुंमि मंसंमी	११९६
मज्झणहं पुव्वणहं	१५७२
मज्झत्थस्स उ मुणिणो	१३२८
मज्झिमदुगचालीसा	८९
मण १ वाया २ कायाणं	९२७
मणवयकायविसुद्धी	४३
मन्नइ जिणण आणं	९८०
मयकिच्चे जिणपूयापरूवणं	४०७
मरणं च होइ दसमो	५७५
माणो झरइ रुयंती	१२८२
मायाइदोसरहिओ	१५०४
मायादंभे कुसलो	१२९९
मालंति महीयलं	१२०२
मालाधराइयाण वि	१८१
मासाइसत्तंता	७४२
मिच्छत्तं जमुइणं	८८१
मिच्छत्तं तत्थ दुहा	१४२८
मिच्छत्तं पुण सव्वाणत्थाण	९१०
मिच्छत्तं वेयतियं	६३८
मिच्छत्तं १ असमाहि	६३६
मिच्छत्तंमि अखीणे	१४६६
मिच्छत्तथिरीकरणं	९०३
मिच्छत्तस्स उमसमा	९४७
मिच्छदिट्ठी नियमा	८०५
मिच्छा केवलसम्मा	३०६
मियभासी करुणिक्को	१०३४
मियसुंदरी उत्तोए	१२७४
मुणिगुणसत्तावीसं	६३९
मुणिधम्म १० विणय	६२४
मुणिवसहीओ बहिया	१११७
मुत्त १ पुरीसं	२५२
मुत्तगसरीरदव्वस्स	१०६८
मुत्तो समणो धम्मो	१५७६
मुहावत्थाभेएण	२२४

मुहपुत्तियपडपुत्तिय	१३३
मुहरपरिणाम सामं	१२२७
मूढो आरंभपिओ	१३००
मूलं १ साह २ पसाहा	१२९७
मूलं १ साह २ पसाहा	१२९८
मूलगुणविष्णुमुक्ता	४९८
मूलगुणा पण शूलगपाणाइ	१००९
मूलगुणेहि विमुक्ता	४२९
मूला तह भूमिरुहा	१२१३
मूलुत्तरगुणविसया	७६२
मूलुत्तरगुणमुद्धो	६५५
मूलात्तरगुणमुद्धो	९५९
मेहं पिबीलियाओ	१२००
मोहक्खण पढमो	३५

१

रंगिजइ मइलिजइ	४७७
रंधणाखंडणपीसण	११९१
रणो आणाभंगे	३८३
रयणाइं चउवीसं	११७६
रयणीए संकोओ	१२८३
रयरोयसेयरहिओ	२२
रागदोसकसायासवाइकिरियासु	१३७१
रागेण व दोसेण व	८४
रागो दोसो मोहो	१३३०
रायाइपयसमेओ	१०९१
रायाभिओगो य	९३८
रिद्धिजुयसंमणहिं	१६९
रुइदसगं १० च दुसिक्खा	६२५
रुक्खाण जलाहारो	१२७७
रूवाईयावत्था	३७

ल

लक्खणजुत्ता पडिमा	३२६
लक्खिजइ सम्पत्तं	९३५
लक्खिजइ सो सुगुरू	३४६
लज्जाइगारवेणं	१५०१
लज्जालुओ ९ दयालू	९७१

लद्धं दंसणरयणं	१०८५
लद्धा गहियद्धा	३६६
लद्धीणं अडवीसं	६४२
लद्धभइ सुरसामित्तं	९६३
लहुया १ लहाइजणणं	१५०५
लाउयवीयं इक्कं	११४०
लाभाइनिमित्ताओ	२२९
लिंगं जिणपत्रत्तं	३१७
लिगाइ तस्स उस्सन्नबहुल	१३४३
लिगीहिं परिणहीयं	२८०
लेसा कसाय पुट्टि	१३१४
लेसा ६ वस्सय	६१६
लेसाणं परिणामा	१३०६
लोए इइसाहुवाया	४९५
लोभाणुं वेयंतो	७७१
लोयालोयस्स मज्जाया	१४९५

व

वंदइ न य वंदावइ	८१८
वंदणनमंसणं वा	९३७
वंदणनमंसणाइ	४९४
वंदणनमंसणाइं	५०३
वंदणपूयणबलिढोयणेसु	६६
वज्जेइ अप्पमत्तो	३९०
वत्थं चउहा तयफल	१३२
वत्थं दुप्पडिलेहियम	३९७
वत्थाइं विविहवण्णाइं	३८५
वत्थिच्च वायपुण्णो	४९०
वत्थुथावररूवं	११७२
वत्थेण बंधिऊणं	५८
वत्थेण बंधिऊणं	१७३
वत्थोवगरणपत्ताइ	४३०
वय ५ समणधम्म	७४०
वयछक्कं कायछक्कमकप्पो	३७९
वयपडिमाण विसेसो	१०९०
वयभंगे पुण एवं	१६०२
वरं दिट्ठिविसो सम्पो	९६७

वरं वाही वरं मच्चू	४४०
ववहारे पुण पढमं	६४
वसहि १ कह	५७८
वसहि पवेयइता	१४८४
वसहिकहनिसिज्जिदिय	११६०
वसहीसयणासणभत्त	९७६
वसहीसयणासणभत्त	१२६०
वख ३८ स्त्री ३९ शख	८३४
वहबंधछविच्छेए	११२५
वहबंधणउब्बंधण	११६४
वायसपयमिक्कं पि हु	११४१
वालो सरस्स भंगं	१२०१
वावन्नदंसणाणं	१०९९
विगलपणिंदियदव्वाण	१३५
विग्धोवसाभिगेगा	१९७
वितिगिच्छा य फलं पइ	९०२
विहवट्टाणच्चाइ	१०३९
वियसंति तिलयतरुणो	१२८०
विष-तिनिश-वायु	७१३
विसमंमि समारोहइ	१३६०
विसलवधाइव्व सयं	२८३
विस्सामण ९ पायपडणं	११५१
विहिकयन्हाणुव्वट्टण	१४५
विहिकयसव्वुययारा	२८७
विहिकरणं गुणिराओ	१९८
विहिकरणं विहिराओ	८४९
विहिकरणमविहिचाओ	१५६
विहिजुंजण ७	२६१
विहिपडिवणचरितो	६०३
विहिपूया साहेइ	७८
विहिभासओ १ विहिकारओ	९३१
विहियप्पकयालोय	१५२४
विहियाणट्ठाणं पुण	१४५
विहिवाए विहिधम्मं	८२४
विहिवायं नयवायं	१७३
विहिसारं चिय सेवइ	१९५

वीरं सुक्कज्झाणग्गिद	१३१८
वीसमसमाहिटाणाणि	७३२
वुच्छिन्नं सिद्धधवलं	१५८३
वुह्मुदुवारंग्थे	८६२
वुहाणुगो १७ विणीओ	९७२
वेउव्विकरणसत्ती	२२०
वेमाणिया य मणुया	१४६८
वेयगखाइगमिक्कसि	८८५
वेयगसम्मत्तं पुण	८८३
वेयगसम्मत्तं पुण	९४९
वेयणवेयावच्चं	७८५
वेसा इव गिहवासं	१०८२
वेसागिहेसु गमणं	९६६

स

संकप्पाइतिणं	५५८
संकप्पो संरंभो	११२६
संका १ कंखा २ य तथा	९००
संकाइदोसरहिओ	१३४९
संकास-विजयतक्कर	३३८
संकिट्टमाण	७७०
संक्रियमक्खियनिक्खित्त	७८३
संखडिपमुहे किच्चे	३८१
संखो तिणिसागुरु	११७७
संघसमागममिलिया	४६५
संघस्सावि पवत्तइ	७०२
संघाडयाण कज्जे	७५३
संघोवरि बहुमाणो	९८४
संजईण दव्वलिंणीण	९७९
संजमहीणा मुणिणो	४२५
संजलंमि कसाए	४८९
संजोयणा पमाणो	७८४
संता तित्थयरगुणा	३१८
संतो दंतो धीरो	१०३२
संतो पसंतचित्तो	५१८
संनिहिमाहाकम्मं	३९६
संपइ दूसमकाले	५१४

संपद दूसमकाले	९६९
संपत्तदंसणाई	९६५
संपत्ते सम्पत्ते	२७२
संपुण्णजोगवाही	७०३
संपुण्णसिद्धमुदा	३६
संयमजोए जुतो	७१०
संभसमारभे	५२७
संभो संकप्पो	५७१
संवच्छरचाउम्पासिएसु	९८९
संवरकयनिच्छिहु	१३८०
संवरविणिज्जराओ	१४१७
संवेगपरं चित्तं	१५०३
संसइयं पुण सुते	९१३
संसद्धमसंसद्धा	७८७
संसारनिवासीणं	५५२
सइ एयंमि गुणेहिं	१०७७
सइ पंचरूपभावा	१४४०
सइ सव्वत्थाभावे	१०६३
सइ सामत्थे पवयणकज्जे	१५४२
सइमसइं कम्मगओ	११८९
सइयार १ निरइयारं	७६६
सइवेलेलं खलु भोगो	११८८
सइसामत्थि उवाणह	२५८
सगवित्ति (त्त) निसेहाई	१००१
सच्चप्पभावओ	१०६१
सच्चवयणाणं दसगं	७१९
सच्चित्तदव्वविगई	१७५
सच्चित्तदव्वविगई	१२४१
सच्चित्ते निक्खिखणं	१२५८
सज्झायधाणकरणे	१०६६
सह्वा दुविहा वुत्ता	१००७
सह्वाणं मुणिभवणे	१६०३
सण्णिदुगहीणबत्तीस	५५१
सत्तणुकंपो य थिरो	१३०२
सत्तमि सत्त उ मासे	११०९
सत्तरसभेयभिण्णा	४६

सत्तवहवेहबंधण	१३३६
सत्तहत्तरि सत्तसया	१२५४
सत्तावरी विराली	१२११
सत्तावीसगुणेहिं अत्रेहिं	७११
सत्थग्गिमुसलजंतग	१२२०
सदाइएसु रागाइविरयणं	१५२७
सदाइविसयगिद्धो	१३३४
सदाइविसयसाहण	१३३९
सद्धालूओ चियन्नु	१०३३
सन्नाणं परिभासाचउत्थाइ	१५८५
सन्नाणं लेसाणं	१२८५
सन्नीणं दसपाणा	५५४
सब्भूयजिणपडिमाणं	२३१
समणोवासगभेया	३०५
सम्मं भासइ जीवाण	८४१
सम्पत्तं सम्पत्तं	१५७
सम्पत्तंमि उ लद्धे	८८९
सम्पत्तंमि उ लद्धे	९५६
सम्पत्तंमि उ लद्धे	१४५७
सम्पत्तंमि य लद्धे	८९०
सम्पत्तदायगाणं	९५५
सम्पत्तनाणचरणा	६०१
सम्पत्तनाणचरणा	७००
सम्पत्तनाणचरणानुपाइमाणा	८५१
सम्पत्तनाणसंजम	६९६
सम्पत्तरयणकलिया	८१२
सम्पत्तसुद्धिकरणी	४१
सम्पत्ते विजयनिवोऽहिंसाए	१२७२
सम्महिट्ठी जीवो	८९७
सम्महिट्ठीण जइण	३०३
सम्महिठीण मिणमा	५४
सम्भमकरणे बारस	१२७१
सयमाणयणे पढमा	१९२
सयमेव उग्गह जायणे	७४६
सयलम्पिवि जीवलोए	९५४
सर्वज्ञेन विरागेण	१४३३

सवियारमत्थवज्जण	१३९९
सव्वं थोवं उवहिं	३७५
सव्वं वियाणइत्ता	११५२
सव्वं सरीरकट्ठं	३३९
सव्वजिवाणं तित्थं	८५६
सव्वण्णू सव्वभासा	२३२
सव्वत्थ उचियदिट्ठी	८२६
सव्वनईणं जा हुज्ज	१३६८
सव्वप्पमायरहिया	१३८४
सव्ववयाण वि	५८७
सव्वाओ कंदजाई	१२१०
सव्वायेरेण एवं	२१९
सव्वावज्जपवत्तण	४०८
सव्वासु वट्टमाणा	१३५७
सव्वे देसे धम्मे	९०१
सव्वे मारेहिती	१२९६
सव्वे वक्खणपरा	४८२
सव्वे वि य अइयारा	७७७
सव्वेसिं पूयणिज्जो	६६२
सव्वेसु वि देसेसु	१२०४
सव्वो वि अरिहदेवो	६६८
सव्वो वि नाणदंसण	८००
सव्वोवयारपूया	१९१
सव्वोवहाणनिरओ	१०२०
ससमयपरसमयविऊ	६०७
ससरीरे वि निरीहा	३४४
ससल्लो जइ वि कट्ठदणं	१४९७
ससहाओ-जइ नइवि	१११८
ससिहो सभज्जो वि य	८४३
सह जगगुरुणा गयणं	२७
सहसाकलंकणं	११३९
सा नियनियभत्तिब्बर	३८
सामं समं च सम्मइगमिइ	१२२६
सामन्नत्तं गुरुकयपयम	७०६
सामाइअं करितो	१२२३
सामाइअसामणिं	१२५२

सामाइय १ छेओव	७६३
सामाइयं कुणतो	१२३४
सामाइयं चउद्धा	८९२
सामाइयं तु काउं	१२२९
सामाइयंमि उ कए	७६५
सामाइयंमि उ कए	१२३१
सामाइयचरित्ताणं	१५३६
सामाइयमाइसुयं	१०२५
सामायारिं कप्पं	२७८
सामायारी दसहा	७२५
सामायारी दसहा कहेइ	६२२
सामिय १ जीवादत्तं	५७०
सामी अदत्तं सङ्गण	११४७
सामी जीवादत्तं	११४६
सारं मण्णइ सव्वं	१०१३
सारंभं सावज्जाणु	१०२८
सारणवारणघोयण	८२९
सालंबणझाणाओ	१२६
सावज्जजोगविरओ	१२२४
सावज्जा निरवज्जा	३२९
सावि हु पवयणभत्ता	१५२२
साहम्मियवच्छल्लं	१०००
साहियतिवगरवणो	१०४१
साहुनिवासो तित्थगार	१०६४
साहूण कप्पणिज्जं	१२५९
साहूण चेइयाण य	९७७
साहूण भत्तपच्च	१६०४
साहूण वासा सद्धम्मदेसणा	१०६५
सिगारकहविभूसुक्करिसं	११०६
सिक्खावयंमि जइ	१०७१
सिद्धीए समगपयंगुट्टगयं	१४८
सिद्धित्तालंबणकारण	४८४
सिणगार चारुवेसो	१२८१
सिद्धा पन्नरस भेया	६९३
सिरतुंडमि मुंडा	८४०
सिरतुंडे खुरमुंडं	३९९

सीआयवाइएहिं	१४२५
सीलं उत्तमवित्तं	५८१
सीलं कुलआहरणं	५८०
सीलंगरहसहस्साणं	७२६
सीलव्वयाइं जो बहु	१२६२
सीसोदराइफोडणभट्ठितं	३९५
सुक्कज्झाणसुभावियचित्तो	१४०८
सुक्काए लेसाए	१४१०
सुगइं हणति तेसिं	३६८
सुचिरं पि अच्छमाणो	४४४
सुचिरं पि अच्छमाणो	४४५
सुज्झाइ जई सुचरणो	८१४
सुणिऊणमणाइनिहणं	१३६३
सुद्धं सुसाहुधम्मं	५००
सुद्धं सुसाहुधम्मं	८१७
सुत्तं तह पणवीसा	१५७१
सुबहुं पि तवं चित्रं	१२६४
सुयधरेहिं लिंगस्स	१५५०
सुयभावे जं सिट्ठं	१३६
सुरइया गुणवीसा	२६
सुविइयजगस्सहावो	१३५१
सुविसुद्धा सुपसत्था	१३१६
सुविहियसाहुपओसं	४०३
सुव्वइ दुग्गयनारी	७४
सुसमायारीव्वट्ठा	४९९
सुस्सूस धम्मराओ	१०९८
सुत्सूसाइधीगुणजुत्तो	१०४०
सुहजोगाणं सरणी	२२२
सुहझाणजलविसुद्धो	७५९
सुहझाणदुगचउक्कग	७१६
सुहसीलाओ सच्छंद	४५८
सुहुमा सव्वत्थ ठिया	११२४
सुहुमियरभूजलमगी	५४८

सूरप्पमाणभोई	३७२
सूरे धणुमीणगए	१४८३
सेयंबरो य आसंबरो	३
सेसाण नारयाणं	९५३
सो आणाववहारो	१५५३
सो जिणसासणपासाय	६५६
सो देवो लक्खिज्जइ	१९
सो धम्मो तं तत्तं	१
सो पासत्थो दुविहो	३४८
सो पुण पंचवियण्यो	७६०
सो भावमुक्खमगो	८
सो भावसूरि तित्थयर	६५७
सो संघो न पमाणं	४५७
सो संसत्तो दुविहो	३५७
सो सुद्धदंसणधरो	९६१
सोगंधं आवत्तं	१५८४
सोलस उग्गमदोसा	६३१
सोलस उग्गमदोसा	७७८
सोलस वयणा १६ संजम	६३२
सोवण य सव्वराइं	३७४
स्थाना ७३ नुष्ठानं	८३५

ह

हत्थु ३ त्तर ३ सवणतिगं	१४८१
हवइ पसाहा काऊ	१२९२
हसिय ४ ललिय	५७६
हिंडइ नो भिक्खाए	६५८
हीणायारेहिं तह	८०७
हीणायारो वि वरं	४४१
हुंति कमविसुद्धाओ	१३८७
हुंति सुभासवसंवर	१४१४
हेऊदाहरणासंभवे य	१३६६
होइ पउसो विसए	२१२
होइ य पाएणेसा	२४७

સિદ્ધાંત મર્મજ્ઞ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજય રાજશેખરસૂરીશ્ચરજી મહારાજ
આદિ દ્વારા લેખિત-સંપાદિત-અનુવાદિત પ્રાચ્ય પુસ્તકો

**સંપૂર્ણ ટીકાના
ભાવાનુવાદવાળા પુસ્તકો**

- પંચસૂત્ર
- ધર્મબિંદુ
- યોગબિંદુ
- પ્રતિમાશતક
- ✓ આત્મપ્રબોધ
- પાંડવ ચરિત્ર
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આચારપ્રદીપ
- શ્રાવક પ્રજ્ઞાસિ
- અષ્ટક પ્રકરણ
- રૂપસેન ચરિત્ર
- વીતરાગ સ્તોત્ર
- વાસુપૂજ્ય ચરિત્ર
- પ્રશમરતિ પ્રકરણ
- શ્રાદ્ધવિધિ પ્રકરણ
- યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય
- પંચવસ્તુક ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશપદ ભાગ-૧-૨
- ભવભાવના ભાગ-૧-૨
- શ્રાવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ
- ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય ભાગ-૧-૨
- ઉપદેશમાલા (પુષ્પમાલા) ભાગ-૧-૨

સૂત્રોના અનુવાદવાળા પુસ્તકો

- સંબોધ પ્રકરણ ભાગ-૧-૨-૩
- ચૈત્યવંદન મહાભાષ્ય
- યતિલક્ષણ સમુચ્ચય
- હીર પ્રશ્ન

સંસ્કૃત પ્રાકૃત પ્રત

- સંબોધ પ્રકરણ છાયા સહિત
- સિરિસિરિવાલકહા
- શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય
- આત્મપ્રબોધ

ગુજરાતી વિવેચનવાળા પુસ્તકો

- પ્રભુભક્તિ
- શ્રાવકના બાર વ્રતો
- જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ
- શત્રુંજય તીર્થ સોહામણું
- પરોપકાર કરે ભવપાર
- આહારશુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ
- ૪૫ આગમ આરાધના વિધિ
- સ્વાધીન રક્ષા-પરાધીન ઉપેક્ષા
- ચિત્ત પ્રસન્નતાની જરીબુટ્ટીઓ
- આધ્યાત્મિક પ્રગતિનાં પાંચ પગથિયાં
- ભાવના ભવ નાશિની (બાર ભાવના)
- કષાયોના કટુ વિષાકો ભાગ-૧-૨-૩
- એક શબ્દ ઔષધ કરે, એક શબ્દ કરે ઘાવ
- તપ કરીએ ભવજલ તરીએ
- (બાર પ્રકારના તપ ઉપર વિસ્તારથી વિવચન)

અભ્યાસી વર્ગને ઉપયોગી પુસ્તકો

- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (વિવચન)
- (મહેસાણા પાઠશાળા દ્વારા પ્રકાશિત)
- તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (પોકેટ બુક)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ટીકાર્થ)
- વીતરાગ સ્તોત્ર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- જ્ઞાનસાર (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- અષ્ટક પ્રકરણ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)
- પ્રશમરતિ (અન્વય સહિત શબ્દાર્થ-ભાવાર્થ)

Serving JinShasan

144036

ayanmandir@koba@birth.org

રાધક ટ્રસ્ટનું આગામી પ્રકાશન

૪૫ ભાવાનુવાદ ભાગ-૧-૨

૪૫ પ્રકરણ સંસ્કૃત પ્રત

● પ્રાપ્તિસ્થાન - શ્રી અરિહંત આરાધક ટ્રસ્ટ ●

C/o. હિન્દુસ્તાન મીલ સ્ટોર્સ : ૪૮૧, ગની એપાર્ટમેન્ટ, રતન ટોકીઝ સામે,
મુંબઈ-આગ્રા રોડ, ભિવંડી - ૪૨૧ ૩૦૫. ફોન : (૦૨૫૨૨) ૨૩૨૨૬૬, ૨૩૩૮૧૪